

Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne
Tom XIV

The State Archive in Kielce
The Learned Society of Kielce

Świętokrzyskie Archival and Historical Studies

Volume XIV

Archiwum Państwowe w Kielcach
Kieleckie Towarzystwo Naukowe

ŚWIĘTOKRZYSKIE STUDIA ARCHIWALNO-HISTORYCZNE

Tom XIV

Kielce 2025

Rada Naukowa

dr Marek Āurcansky, dr hab. prof. UJK Jerzy Gapys, prof. zw. dr hab. Waldemar Kowalski,
ks. dr Andrzej Kwaśniewski, prof. dr Jurij Legun, dr hab. prof. UJK Edyta Majcher-Ociesa,
prof. zw. dr hab. Adam Massalski

Zespół redakcyjny

dr Wiesława Rutkowska (redaktor naczelny), Łukasz Guldon (sekretarz redakcji),
dr Piotr Sławiński

Recenzenci

prof. dr hab. Wojciech Krawczuk (Archiwum Narodowe w Krakowie, Uniwersytet Jagielloński)
prof. dr hab. Jan Draus (IPN Rzeszów, Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Przemyśle)
prof. dr hab. Mirosław Golon (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, IPN Bydgoszcz)
prof. dr hab. Regina Renz em. (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
prof. dr hab. Andrzej Szwarc em. (Uniwersytet Warszawski)
prof. dr hab. Bożena Urbanek em. (Instytut Historii Nauki PAN w Warszawie)
dr hab. Tomasz Łaskiewicz, prof. IH PAN (Instytut Historii PAN w Warszawie)
dr hab. Jarosław Marczewski (Katolicki Uniwersytet Lubelski)
dr Marek Jedynak (IPN Białystok)

Opracowanie redakcyjne

Maria Zagnińska

Indeksy

Maria Zagnińska

Tłumaczenia

Magdalena Ożarska

Projekt okładki

Daria Maroń-Ptak

Formatowanie komputerowe

Andrzej Bednarz

Na okładce wykorzystano ilustrację nawiązującą do stulecia otrzymania Nagrody Nobla za powieść *Chłopi* przez Władysława Reymonta obchodzonego w 2024 r. oraz wpisującą się w obchody stulecia śmierci pisarza w ustanowionym przez Sejm RP 2025 r. Rokiem Władysława Reymonta, Studium Nauczycielskie im. Eustachego Kuroczki, b.d., sygn. 155

© Copyright by Archiwum Państwowe w Kielcach

© Copyright by Kieleckie Towarzystwo Naukowe

ISSN 2353-1223

Adres redakcji:

Archiwum Państwowe w Kielcach

ul. Kusocińskiego 57

25-045 Kielce

e-mail: ssah@kielce.ap.gov.pl

Publikację wydano dzięki dofinansowaniu ze środków Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych
Wersją pierwotną (referencyjną) czasopisma jest wydanie papierowe

Spis treści

ARTYKUŁY

ANDRZEJ NIESPODZIEWANY

- Generał Ignacy Hilary hrabia Ledóchowski (1789–1870)
– rezydent klasztoru dominikanów 11

PAWEŁ PRYT

- Aktywność gospodarcza Zygmunta Konstantego Wielopolskiego (1901–1971)
– ostatniego (XVI) ordynata chroberskiego i margrabiego Gonzagi-
Myszkowskiego. Próba nakreślenia problematyki 53

PIOTR KĄDZIELA

- Źródła do badań nad Katedrą Dermatologii i Wenerologii
na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie
w latach Drugiej Rzeczypospolitej 69

KAROLINA LISOWSKA

- Pod obcym jarzmem. Losy braci Janystów na podstawie
ich wspomnień z okresu II wojny światowej 89

IZABELA BOŻYK

- Tajemnica śmierci wiceprezydenta Kielc w 1944 r. – czyli co można znaleźć
w dokumentach kieleckiej bezpieki 109

ADAM MASSALSKI

- Akta Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
w Kielcach jako źródło historyczne w świetle trzech (I, VI i XV) protokołów
Statutowych Konferencji Wojewódzkich z lat 1950, 1956 i 1975 139

ŹRÓDŁA

JAN OZDOBA

- Wykaz rzemieślników wyznania mojżeszowego zrzeszonych w Związku
Rzemieślniczym w Będzinie w 1927 roku 171

PAWEŁ ŻOŁĄDEK

- Rozkazy Inspektoratu Kielce AK jako źródło do dziejów Armii Krajowej
na Kielecczyźnie. Wybór dokumentów 193

TADEUSZ BANASZEK

- Z dziejów garnizonu wojska polskiego w Radomiu 1950–1954 221

RECENZJE I OMÓWIENIA

<i>Wanda Łuczak, Ludność Łącka w latach 1786–1918 w świetle ksiąg metrykalnych,</i> Kraków 2024, ss. 803 – LECH FRĄCZEK	235
Omówienia – ZESPÓŁ REDAKCYJNY	239

SYLWETKI

Elwira Barbara Derdowska-Szczepaniak (28 czerwca 1942 – 30 marca 2025) – ŁUKASZ GULDON, WIESŁAWA RUTKOWSKA	247
Romana Guldon (29 marca 1940 – 29 września 2025) – WIESŁAWA RUTKOWSKA	253
Barbara Szabat (7 listopada 1934 – 1 czerwca 2025) – MARZENA WYDRYCH-GAWRYŁAK	259

KRONIKA

Działalność Archiwum Państwowego w Kielcach w 2024 roku – ŁUKASZ GULDON, WIESŁAWA RUTKOWSKA	265
Sprawozdanie z realizacji cyklu <i>Spotkania ze źródłem archiwalnym</i> w 2024 roku – EWA KRZYŻANOWSKA	287
Sprawozdanie z konferencji <i>Katyń w źródle archiwalnym</i> (w ramach cyklu „Spotkania ze źródłem archiwalnym”), Kielce 28 maja 2025 roku – TOBIASZ CIURYŁO	293
Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. bł. Wincentego Kadłubka w Kielcach za rok 2024 – LECH FRĄCZEK	299
Sprawozdanie z konkursu „Nasi sąsiedzi – Żydzi” – PAWEŁ PRYT	303
Informacja o autorach	307
Indeks osób	311
Indeks miejscowości	323

Contents

ARTICLES

ANDRZEJ NIESPODZIEWANY	
General Ignacy Hilary Count Ledóchowski (1789–1870), Resident of the Dominican Monastery	11
PAWEŁ PRYT	
Economic Activity of Zygmunt Konstanty Wielopolski (1901–1971, the Last (16th) Chroberz Ordinate and Margrave Gonzaga-Myszkowski: an Outline	53
PIOTR KĄDZIELA	
Sources for Research on the Chair of Dermatology and Venereology at the Faculty of Medicine, the Stefan Batory University in Vilnius, during the Second Republic of Poland	69
KAROLINA LISOWSKA	
Under Foreign Yoke: the Fates of the Janyst Brothers Based on their WWII Memoirs	89
IZABELA BOŻYK	
The Mystery of the Vice-President of Kielce's Death in 1944, or What Can Be Found in the Security Police's Files	109
ADAM MASSALSKI	
Records of the Provincial Committee of the Polish United Workers' Party in Kielce as Historical Sources in Light of Minutes of Three Statutory Provincial Conferences (1st, 6th, and 15th) in the Years 1950, 1956, and 1975	139

SOURCES

JAN OZDOBA	
Register of Jewish Craftspeople Affiliated with the Craftsmen's Association in Będzin in 1927	171
PAWEŁ ŻOŁĄDEK	
Orders of the Kielce Inspectorate of the Home Army as a Source for the History of the Home Army in the Kielce Region: Selected Documents	193
TADEUSZ BANASZEK	
From the History of the Polish Armed Forces Garrison in Radom, 1950–1954	221

REVIEWS AND DISCUSSIONS

Wanda Łuczak, <i>Population of Łącko in the Years 1786–1918 in Light of the Births and Deaths Register</i> , Kraków 2024, pp. 803. By Lech Frączek	235
Discussions by EDITORIAL BOARD	239

BIOGRAPHICAL SKETCHES

Elwira Barbara Derdowska-Szczepaniak (28 June 1942 – 30 March 2025). By ŁUKASZ GULDON and WIESŁAWA RUTKOWSKA	247
Romana Guldon (29 March 1940 – 29 September 2025). BY WIESŁAWA RUTKOWSKA	253
Barbara Szabat (7 November 1934 – 1 June 2025). By MARZENA WYDRYCH-GAWRYŁAK	259

CHRONICLE

Activities of the State Archive in Kielce in 2024. By ŁUKASZ GULDON and WIESŁAWA RUTKOWSKA	265
Report on the Implementation of the “Encounters with Archival Sources” Cycle in 2024. By EWA KRZYŻANOWSKA	287
Report on the <i>Katyń in Archival Sources</i> Conference (as part of the “Encounters with Archival Sources” Cycle), Kielce, 28 May 2025. By TOBIASZ CIURYŁO	293
Report on the Activities of the Blessed Vincent Kadłubek Society of Friends of the Diocesan Archive in Kielce for the Year 2024. By LECH FRĄCZEK	299
Report on “Our Neighbors the Jews” competition. By PAWEŁ PRYT	303
Author Index	307
Person Index	311
Place Index	323

ARTYKUŁY

ANDRZEJ NIESPODZIEWANY

ORCID: 0009-0001-7269-4561

Stowarzyszenie Aktywności Lokalnej „Dolina Kacanki”

Generał Ignacy Hilary hrabia Ledóchowski (1789–1870) – rezydent klasztoru dominikanów

Słowa kluczowe: generał Ignacy Ledóchowski, Klimontów, Górki (Klimontowskie), klasztor dominikanów, kampania napoleońska, powstanie listopadowe, testament, inwentarz pośmiertny, księgozbiór, kolekcja obrazów

Streszczenie: Hrabia Ignacy Ledóchowski, bohater kampanii napoleońskiej i powstania listopadowego, w wieku 67 lat osiadł jako rezydent na tzw. „dewocy” w klasztorze dominikanów w Klimontowie. Spędził w klasztorze 14 lat, aż do śmierci w 1870 r. Odnalezione w Archiwum Państwowym w Sandomierzu dokumenty związane z postępowaniem spadkowym (testament i inwentarz pośmiertny) po generale Ignacym pozwalają spojrzeć na tę pomnikową postać nieco inaczej, w bardziej ludzkim wymiarze.

Analiza pozwala nie tylko na rekonstrukcję stanu majątkowego zmarłego dokumentującą jego status społeczny, ale również na pokazanie obrazu domowej codzienności, stylu życia, zainteresowań itp. Szczególnie interesującymi w inwentarzu hrabiego Ledóchowskiego są drobiazgowo opisane przedmioty codziennego użytku, garderoba, a także biblioteka i kolekcja obrazów i grafik.

Keywords: General Ignacy Ledóchowski, Klimontów, Górki (Klimontowskie), Dominican monastery, Napoleonic campaign, November Uprising, last will, post-mortem inventory, book collection, art collection.

Abstract: Abstract: At the age of 67, Count Ignacy Ledóchowski, a hero of the Napoleonic campaign and the November Uprising, settled as a resident at the so-called retreat at the Dominican monastery in Klimontów. He spent 14 years in the monastery until his death in 1870. Documents discovered in the State Archive in Sandomierz related to succession proceedings (last will and post-mortem inventory) after General Ledóchowski's demise allow us to view this monumental figure somewhat differently, in a more human dimension. Their analysis makes it possible not only to reconstruct the property holdings of the deceased, themselves a testament to his social status, but also to present

a picture of his domestic daily life, lifestyle, and interests. Particularly noteworthy in Count Ledóchowski's inventory are meticulously described everyday objects, his wardrobe, as well as his library and collection of paintings and prints.

Wprowadzenie

Hrabia Ignacy Hilary Ledóchowski, bohater kampanii napoleońskiej i powstania listopadowego, dziadek dwóch świętych (Urszuli i Marii Teresy), w wieku 67 lat osiadł 1 maja 1856 r. jako rezydent w klasztorze dominikanów w Klimontowie. Ks. Wawrzyniec Kukliński pisał, że w mury klasztorne sprowadziły go religijne pobudki, by na starość oddać się więcej Bogu, o którym wśród wiru światowego i wrzawy wojennej nigdy nie zapominał¹.

W rodzinie Halka-Ledóchowskich było tradycją, aby po osiągnięciu pewnego wieku i uporządkowaniu spraw doczesnych resztę życia spędzić w klasztorze na tzw. „dewocy”. Tak postąpił ojciec Ignacego – Antoni Bartłomiej Ledóchowski (1755–1835), który w 1818 r. najpierw osiadł w klasztorze dominikanów w Sandomierzu, a po jakimś czasie wstąpił do Zgromadzenia XX. Misjonarzy w Warszawie. Tak też uczyniła, nieco później, bratowa Ignacego – Maria z Zakrzewskich Ledóchowska. Po śmierci męża Józefa Zachariasza w 1859 r. złożyła ślub ubóstwa i 12 stycznia 1860 r. jako siostra Elżbieta wstąpiła do zakonu sióstr bernardynek w Krakowie, a potem do klasztoru karmelitanek w Paryżu, gdzie zmarła 30 marca 1863 r.

Hrabia Ignacy spędził w klasztorze 14 lat, aż do śmierci w 1870 r. Niewiele wiemy o tym okresie jego życia. Źródłem kilkudziesięciu informacji o jego pobycie w klasztorze są publikacje polskiego historyka, Ormianina i dominikanina o. Sadoka Barącz² i ks. Wawrzyńca Kuklińskiego, proboszcza parafii klimontowskiej. Obydwaj bazowali w dużej mierze na dwóch anonimowych artykułach będących wspomnieniem pośmiertnym poświęconym hrabiemu Ignacemu, które ukazały się w krakowskim dzienniku „Czas” z 9 i 16 kwietnia 1870 r.³ Prawdopodobnie ich autorem był przyjaciel generała i wykonawca jego testamentu, hrabia Hipolit Popiel herbu Sulima, dziedzic Zajeziorza k/Samborca. Założycielem i wówczas redaktorem konserwatywnego dziennika „Czas” był kuzyn Hipolita, Paweł Popiel, piszący w nim artykuły pod dosyć czytelnym pseudonimem Onufry Sulima (Onufry – imię dziadka).

¹ W. Kukliński, *Miasto prywatne Klimontów i jego kościoły*, Sandomierz 1911, s. 194–195.

² S. Barącz, *Pamiętnik szlacheckiego Ledóchowskiego domu*, Lwów 1879, s. 165–166.

³ „Czas” 1870, nr 81, s. 2; nr 87, s. 2.

Nowe światło rzuca na ostatnią dekadę życia hrabiego odnaleziony niedawno testament hrabiego z 1865 r. i inwentarz pośmiertny ruchomości zgromadzonych w klasztorze, spisany w maju 1870 r. w ramach postępowania spadkowego prowadzonego przez kancelarię notarialną Franciszka Zdrodowskiego z Sandomierza⁴. Odkryte dokumenty pozwalają spojrzeć na tę pomnikową postać w nieco innym, nieznanym, a bardziej ludzkim wymiarze.

Warto tu wspomnieć, że inwentarze pośmiertne często należą do najcenniejszych i najbardziej drobiazgowych źródeł historycznych, a ich analiza pozwala nie tylko na rekonstrukcję stanu majątkowego zmarłego, ale również na pokazanie obrazu domowej codzienności, stylu życia, zainteresowań itp. Szczególnie interesującymi w inwentarzu hrabiego Ledóchowskiego są drobiazgowo opisane przedmioty codziennego użytku, garderoba, a także biblioteka i kolekcja obrazów i grafik.

Dla lepszego zrozumienia zawilości spadkowych konieczne jest wprowadzenie czytelnika w kontekst biograficzno-genealogiczny Ignacego Ledóchowskiego i jego rodziny oraz historię samego klasztoru.

Krótką biografia generała

Ignacy Hilary Ledóchowski (1789–1870) był jednym z czterech synów Antoniego Bartłomieja (1755–1835) i Julii z Ostrowskich (1766–1803). Ignacy Ledóchowski odziedziczył dobra ossolińskie, a jego starszy brat Józef Zachariasz Ledóchowski (1786–1859) – dobra klimontowskie.

Józef Zachariasz Ledóchowski poślubił Marię Rozalię Zakrzewską (1799–1863) i mieli pięcioro dzieci: s. Juliana Antoniego (1820–1859) – spadkobierca dóbr klimontowskich, ożenił się z Karoliną z Hulewiczów (1827–1885); c. Helenę Annę (1821–1896) – poślubiła hrabiego Atanazego Piotra Miączyńskiego (1808–1871); s. Mieczysława (1822–1902) – późniejszego kardynała i prymasa Polski; s. Jana Józefa (1825–1894) i s. Antoniego Franciszka (1832–1855) – szambelana cesarstwa Austrii.

Pozostali bracia: Tadeusz (1796–1856) został feldmarszałkiem-porucznikiem wojsk austriackich, a Tymoteusz (1797–1846) szambelanem cesarstwa Austrii. Siostry: Apolonia (1787–1873) poślubiła Stanisława Witolda Aleksandrowicza, a Izabela Róża Marianna (Rozalia) (1792–1866) wyszła za Wiktora Łukasza Rembielińskiego (1783–1847).

⁴ APS, Akta notariusza Franciszka Zdrodowskiego w Sandomierzu (dalej: AnFZwS), sygn. 20, rok 1870, nr repertorium 102.

Podobnie jak bracia Tadeusz i Tymoteusz, Ignacy odebrał staranne wykształcenie: ukończył akademię szlachecką Theresianum w Wiedniu, studiował potem w Wiedeńskiej Akademii Inżynieryjnej, przygotowując się do kariery wojskowej. Po studiach arcyksiążę Karol mianował Ignacego na oficera 3. pułku w randze podchorążego.

Ignacy brał udział w bitwie pod Ratyzboną w 1809 r., gdzie dostał się do niewoli francuskiej, a po zwolnieniu z niej w 1810 r. wstąpił do armii Księstwa Warszawskiego w stopniu porucznika z przydziałem do I kompanii artylerii konnej pod dowództwem Władysława Ostrowskiego (późniejszego marszałka sejmu). W inwazji na Rosję – już jako kapitan artylerii konnej – uczestniczył w składzie X Korpusu marszałka McDonalda. W trakcie odwrotu, 3 stycznia 1813 r., został ciężko ranny w prawą nogę (potem amputowaną) w bitwie pod Labiau (obecnie Polessk). Za obronę Gdańska został odznaczony Krzyżem Legii Honorowej przez samego Napoleona. Do niewoli rosyjskiej dostał się w Królewcu⁵.

1. Ignacy Hilary Ledóchowski, 1830 r. Autor: Jacques F. Gauderoque ps. Llanta. Źródło: Polonia

2. Ludwika Ledóchowska z Górskich, ok. 1820 r. Autor: nieznaný. Źródło: archiwa rodziny Ledóchowskich

Po zwolnieniu z niej – mimo inwalidztwa – przyjęty w 1815 r. do armii Królestwa Polskiego został członkiem komisji weryfikującej oficerów kandydujących do armii. W 1819 r. otrzymał od ojca dobra ossolińskie. W 1827 r. został miano-

⁵ M. Ledóchowski, *...aby pozostał nasz ślad. Dzieje rodu Ledóchowskich*. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, Wrocław 2002, s. 79.

wany podpułkownikiem, a zarazem komendantem warszawskiego Arsenалу. Był również członkiem loży wolnomularskiej Wolność Odzyskana.

W „noc listopadową” otworzył Arsenal ludowi warszawskiemu i zgłosił gotowość do służby w szeregach powstańczych. Rząd Narodowy powierzył mu komendanturę Twierdzy Modlin, piastował wówczas tytuł generała brygady w wojsku polskim. Działania obronne twierdzy i samej Warszawy utrwaliły jego sławę wojenną. Zachowały się z tego okresu listy feldmarszałka Iwana Dybicza i Ignacego Ledóchowskiego. W 1831 r. został odznaczony orderem *Virtuti Militari*. Po upadku powstania został skazany na zesłanie, ale za protekcją wielkiego księcia Michała⁶ został ułaskawiony⁷.

Przypadające na niego z działu ojcowskiego dobra Ossolin wraz zamkiem sprzedał w 1832 r. swemu rządcy, a sam zamieszkał w Warszawie przy ul. Królewskiej pod numerem 1070 (blisko Pałacu Brühla).

Ignacy Hilary poślubił w 1821 r. Ludwikę Górską h. Nałęcz, z którą miał czworo dzieci: s. Józefa Jana (1822–1894) – ożenił się z Aleksandrą Łęską, s. Antoniego Augusta (1823–1885) – poślubił Marię Seilern, a po jej śmierci – Józefinę Salis-Zizers, c. Annę (1824–1839) – pochowana na warszawskich Powązkach i c. Ludwikę Apolonię (1828–1860) – poślubiła Ludwika Moriconi (Morykoni).

W 1833 r. Ignacy owdowiał, a sześć lat później zmarła jego ukochana córka Hanulka. Opuścił wtedy Warszawę i przeniósł się do Bawarii, gdzie w Monachium uczyły się jego dzieci. Stamtąd często wyjeżdżał do Petersburga, porządkując sprawy spadkowe po szwagrze Józefie Górskim, marszałku guberni wileńskiej.

W 1845 r. otrzymał potwierdzenie tytułu hrabiowskiego przez Heroldię Królestwa Polskiego.

Po uporządkowaniu spraw rodzinnych w połowie 1856 r. osiadł w klasztorze dominikanów w Klimontowie, gdzie zmarł w 1870 r.

Klasztor dominikanów w Klimontowie

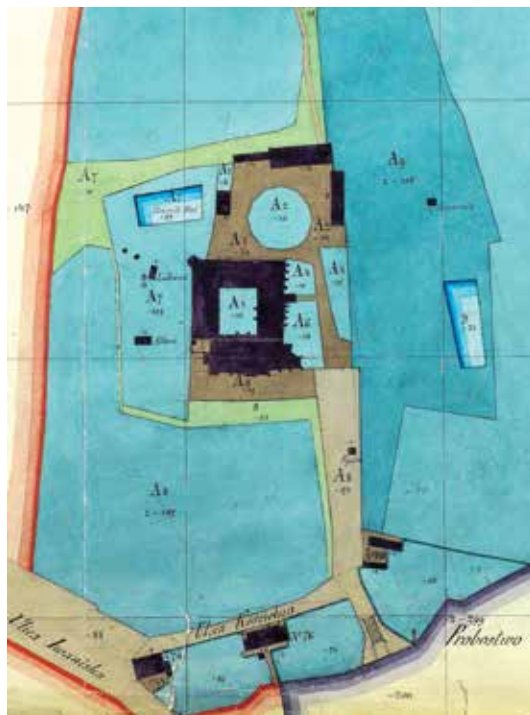
Hrabia Ignacy Ledóchowski miał wybór; mógł resztę swojego życia spędzić u dzieci (przysługiwało mu prawo dożywocia na posagu żony z domu Górskiej) albo u licznych przyjaciół, wybrał jednak posępne siedlisko zakonne w Klimontowie. Wybór nie był przypadkowy. Fundatorem klasztoru był w 1613 r. wojewoda

⁶ Michał Pawłowicz Romanow (1798–1849) – wielki książę rosyjski, młodszy brat cara Mikołaja I, w okresie walki z powstaniem listopadowym dowódca Korpusu Gwardii.

⁷ W. Zajewski, *Ledóchowski Ignacy*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, T. 16, Wrocław 1971, s. 622–625.

sandomierski Jan Zbigniew Ossoliński, przodek jego babki Ludwiki Denhoff⁸. Po Ossolińskich rodzina Ledóchowskich cały czas wspierała konwent dominikanów w Klimontowie i Sandomierzu.

Pobudowana świątynia klasztorna pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Jacka wedle zamysłu fundatora miała być mauzoleum rodowym Ossolińskich. Kościół ten przylega do południowego skrzydła zabudowań klasztornych. Architektura zespołu klasztornego łączy formy późnogotyckie, manierystyczne i wczesnobarokowe, co jest zasługą twórców i budowniczych Gaspara i Sebastiana Fodigów, uznanych włoskich artystów osiadłych w Chęcinach na początku XVII wieku.

3. Plan zabudowań klasztoru XX. Dominikanów w Klimontowie, 1866 r. Źródło: APR, ZRiDP, sygn. 824⁹

Piętrowy klasztor założono na rzucie zbliżonym do kwadratu wokół prostokątnego wirydarza, z kwadratowym ryzalitem w północno-zachodnim narożniku i na osi (od wschodu) z pięciokondygnacyjną wieżą, kwadratową

⁸ W późniejszych latach Ledóchowscy z linii Antoniego stali się kuratorami ekonomicznymi Biblioteki Publicznej im. Ossolińskich (dzisiaj Zakładu Narodowego im. Ossolińskich). Obecnie członkiem Rady Fundatorów reprezentującym spadkobierców J.M. Ossolińskiego jest Henryk Ledóchowski (ur. 1943).

⁹ APR, ZRiDP, sygn. 824 – *Plan b. klasztoru xx. dominikanów w mieście Klimontowie, 1866.*

w podstawie, w wyższych partiach ośmioboczną, nakrytą cebulastym hełmem. Bryła dwukondygnacyjna, w skrzydle wschodnim częściowo jest podpiwniczona. Układ pomieszczeń na obu kondygnacjach jest jednotraktowy, otwarty do krużganków obiegających z trzech stron wirydarz, z wyjątkiem skrzydła południowego. Pośrodku elewacji zachodniej jest wejście do pierwotnej klatki schodowej. Na parterze wszystkie pomieszczenia posiadają sklepienie krzyżowo-kolebkowe.

Przy skrzydle wschodnim wysunięta ryzalitowa wieża o prostokątnej podstawie. W narożniku części północnej i zachodniej ustawiony skośnie prostokątny ryzalit ustępowy.

Gmach klasztoru nigdy nie był w pełni wykorzystany, nigdy nie było tu więcej niż kilkunastu zakonników, a przyczyną tego był brak nowicjatu w konwencie. Przebywali w nim „zakonnicy starzy, pracą sterani lub kalectwem jakim dotknięci”¹⁰.

Oddalenie Klimontowa od większych ośrodków miejskich przyczyniło się do otwarcia tu w końcu XVIII wieku przez prowincjała dominikanów domu poprawy dla braci przeciw regule zakonnej wykraczających, „dopuszczających się skandalów lub zbyt trunksom się oddających”. Istniał on przez kilka lat.

Po trzecim rozbiórce Polski, gdy ziemie te znalazły się pod władzą Austrii, cały niemal klasztor zamieniono na wojskowy lazaret. W swoim czasie rozszerzyła się w nim choroba epidemiczna do tego stopnia, że „trupy codziennie furami do jednego dołu wywożono”¹¹.

Po upadku powstania styczniowego, w 1864 r. nastąpiła kasata klasztoru. Kościół i klasztor powoli chyliły się ku upadkowi. Na dodatek decyzją władz carskich od 1884 r. konwent klimontowski uznano za jeden z tzw. klasztorów etatowych (14 etatów), do którego przenoszono zakonników z domów zakonnych m.in. z Sandomierza, zakazując przy tym przyjmowania nowych kandydatów. Innymi słowy – klasztor został pozostawiony „na wymarcie”.

Wpuszczono nieuczciwych dzierżawców, którzy płacili niewiele i zajęli bezprawnie mieszkania na piętze. W budynkach klasztornych porobiono stajnie, chlewy dla trzody, kurniki i gęsiarnie. Grunty przyklasztorne do 1896 r. dzierżawił sędzia gminny Karol Gołoński (właściciel Pęcowa)¹².

Ostatnim przeorem klasztoru był ojciec Korneli Mikusiński, który zmarł w 1901 r., a wraz z jego śmiercią definitywnie zakończyła się blisko trzystuletnia obecność dominikanów w Klimontowie.

¹⁰ W. Kukliński, *Miasto prywatne Klimontów...*, s. 164.

¹¹ E. Niebelski, *W dobrach Ossolińskich – Klimontów i okolice*, Klimontów 1999, s. 75.

¹² APK, Urząd Wojewódzki Kielecki I (dalej: UWKI), sygn. 17 288 – *Klimontów – zabudowanie poklasztorne [administracja i użytkowanie] 1922–1939*.

W 1902 r. władze zgodziły się na przekazanie kościoła do parafii klimontowskiej, a same zabudowania klasztorne, pola i ogrody przekazano urzędowi gminnemu. Powolna odbudowa samego kościoła nastąpiła dopiero, kiedy właścicielami majątku klimontowskiego zostali Karscy (Stanisław, potem jego syn Włodzimierz). W tym czasie infułat klimontowski był ks. Wawrzyniec Kukliński¹³. Z kolei po odnowieniu północnego skrzydła pomieszczenia klasztorne zajęł najpierw sąd gminy, a potem urząd gminy. Dodatkowo utworzone zostały tam mieszkania dla wójta i pisarza oraz areszt gminny.

Ks. Kukliński narzekał:

Dziś szum, gwar, śmiechy, tańce, nieprzyzwoite piosenki, pijatyka, teatru – to strona górna mieszkańców zacisza klasztornego, na dole znowu był sąd gminny, a z nim nieodłączne kłótnie i przekleństwa, bijatyki pod drzwiami samego kościoła, przechadzanie się żydów, procesa w tym sądzie wiodących, ich promenady około kościoła bez najmniejszego uszanowania dla miejsca świętego¹⁴.

Po I wojnie światowej w budynkach poklasztornych ulokowano szkołę powszechną. W tym czasie z poddominikańskim klasztorem jest związana jeszcze inna znana postać – Bruno Jasiński¹⁵. Podczas wakacji w 1919 r. stworzył w Klimontowie teatr amatorski, który w klasztorным refektarzu wystawił *Ich czworo* G. Zapolskiej, *Sędziów*, a następnie *Wesele* S. Wyspiańskiego z aktorskim udziałem rodzeństwa oraz okolicznych mieszkańców Klimontowa i pobliskich wiosek.

Po II wojnie światowej w budynkach klasztoru dominikanów obok szkoły powszechnej utworzono Liceum Ogólnokształcące im. B. Jasińskiego, do którego uczęszczała młodzież z najbliższej okolicy¹⁶. Szkoła ta po opuszczeniu klasztoru w 2005 r. i przeniesieniu do innych budynków na terenie Klimontowa otrzymała imię św. Urszuli Ledóchowskiej, założycielki zakonu urszulanek.

Obecnie klasztor jak i sam kościół przechodzą żmudny proces renowacji. W ich wnętrzach odkryto interesujące malowidła ściennie, polichromie pochodzące z lat 30. XVII wieku¹⁷.

¹³ Wawrzyniec Kukliński (1848–1915) – profesor Seminarium Duchownego w Sandomierzu. W latach 1893–1912 proboszcz infułat w Klimontowie.

¹⁴ W. Kukliński, *Miasto prywatne Klimontów...*, s. 179.

¹⁵ Bruno Jasiński (1901–1938) – polski poeta, prozaik i dramaturg, zaliczany do grona poetów wyklętych, współtwórca polskiego futuryzmu, autor manifestów futurystycznych, przedstawiciel polskiej awangardy międzywojennej, działacz komunistyczny.

¹⁶ W 1965 r. ukończyła to liceum siostra autora – Joanna Niespodziewana.

¹⁷ R. Staszewski, *Klimontów. Klasztor i kościół św. Jacka*, w: www.klimontow.net/klimontow-klasztor.html [dostęp 20.08.2024].

4. Klasztor poddominikański w Klimontowie (skrzydło północno-zachodnie), ok. 1970. Źródło: domena publiczna.

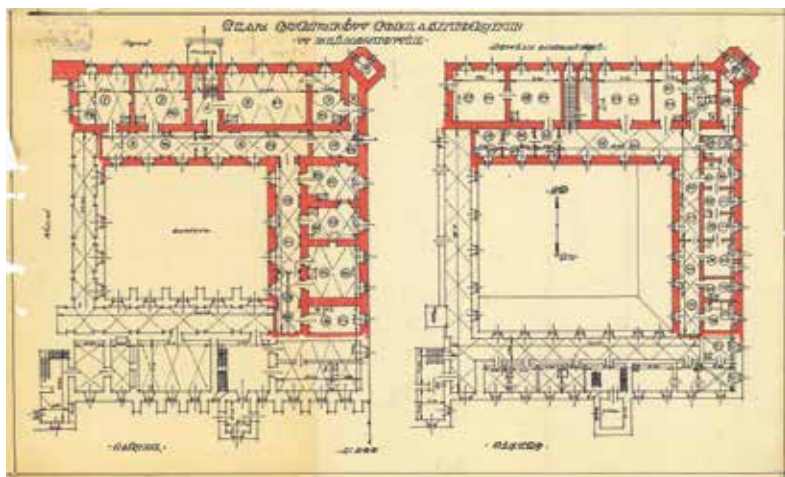
Rezydent (1856–1870)

W zachodnim skrzydle klasztoru na piętrze było pięć cel, z których jedna, o trzech stancjach, dosyć obszernych, służyła za mieszkanie dla prowincjałów, odbywających wizyty kanoniczne w powierzonych sobie klasztorach. Pierwszy, największy pokój miał wymiary 7,5 m x 7,8 m (59,6 m²), drugi, nieco mniejszy 30,6 m², a kolejny 26,0 m², łącznie 116,2 m² powierzchni. W tych pokojach między klatką schodową a narożnym ryzalitem osiadł na „dewocji” hrabia Ignacy.

Wszystkich cel w klasztorze było 17, przeor O. Feliks Kaniewski mieszkał wówczas w pawilonie wschodnim. Duży, pięknie sklepiony refektarz z wyjściem na dwór znajdował się w skrzydle zachodnim pod mieszkaniem generała. Natomiast w północnym skrzydle znajdowała się klasztorna biblioteka i rozmównica (parlatorium) z wejściem przez wieżę dzwonnicy i dużą sień. Klasztor posiadał 16 mórg gruntów ornych i dobrze utrzymany ogród z altanką od strony zachodniej.

Hrabia Ignacy Ledóchowski spędził w klasztorze 14 lat swego życia. Nie był to najlepszy okres dla klimontowskiego klasztoru, zwłaszcza w ostatnich latach życia hrabiego. W 1864 r. w czasie, gdy przeorem był o. Irmin Latusiewicz, nastąpiła kasata klasztoru. Klasztor i kościół pozbawione gospodarza dbającego o ich dobro powoli chyliły się ku upadkowi.

Na dodatek w 1868 r. zmarł w wieku 37 lat wieloletni lokaj hrabiego, Marcin Bojur (ok. 1831–1868), s. Jakuba i Anny z Marków, włościanin. Jego żona Tekla zajmowała się utrzymaniem w czystości bielizny i ubrań hrabiego.

5. Plan budynków poklasztornych w Klimontowie, 1931 r. (wg W. Banasiewicza) Źródło: APK, UWK I, sygn. 17 288

Hrabia zatrudnił nowego służącego Jana Mulsakowskiego (ur. 1828). Nie wiadomo, skąd pochodził. Nie wywiązywał się jednak należycie ze swoich zadań. W inwentarzu garderoby z 1870 r. szczególnie uderza opis 60 sztuk brudnej bieleziny hrabiego.

Bliskie sąsiedztwo rodowej siedziby Ledóchowskich w Górkach zapewniało mu podstawową opiekę wdowy Karoliny Ledóchowskiej. W testamencie z 1865 r. szczególne podziękowania złożył właśnie Karolinie za wsparcie „w cierpieniach moralnych i fizycznych z troskliwością i uczuciem, jakich by tylko od rodzonej córki spodziewać się można”.

Dziękował także swoim siostrą Apolonii [Aleksandrowiczowej] i Izabeli [Rembielińskiej] „za dowody niezmiennego przewiązania”, jakim go darzyły przez kilkadziesiąt lat. Jego synowie byli daleko, Józef odwiedził go po raz ostatni w klasztorze 10 lipca 1860 r.

Opiekę medyczną sprawował doktor Feliks Antoni Hałatkiewicz (1820–1897), jego kwartalna pensja wynosiła 37 rs i 50 kop. F.A. Hałatkiewicz pochodził z Krakowa, ale praktykę lekarską prowadził w Klimontowie. Hałatkiewicz był zaprzyjaźniony z miejscowym środowiskiem ziemiańskim. Jego żoną była Emilia Owczarska, której siostra Karolina poślubiła sędziego Karola Gołońskiego, właściciela Pęcowa. Córki Hałatkiewiczów również wyszły za miejscowych kawalerów: Helena poślubiła Stanisława Bartkowskiego, s. Franciszka Ksawerego, a Jadwiga – aptekarza Jana Edwarda Radziszewskiego, s. Romana.

W sprawach doraźnych pomagał dochodzący felczer Rafał Szuch, który np. stawiał hrabiemu bańki. Lekarstwa dostarczał klimontowski aptekarz, kawa-

¹⁸ APK, UWK I, sygn. 17 288.

6. Ignacy Hilary Ledóchowski, po 1856 r. Autor nieznany¹⁹. Źródło: archiwa rodziny Ledóchowskich

ler Józef Słomski. Apteka mieściła się na parterze budynku ufundowanego przez Karolinę Ledóchowską, który w 1863 r. pełnił rolę szpitala powstańczego.

Różne usługi świadczyli miejscowi Żydzi z Klimontowa i Bogorii: Moszek Wajnberg (kupiec), Hanin Tyszler (stolarz), Kawa Wolf (kupiec towarów łokciowych) i Abraham Broner (handlarz korzenny).

Hrabia Ignacy prowadził w klasztorze dom otwarty. Mimo kalectwa zachował łagodność starszego człowieka i „pewną wesołość jak nawykł i lubił”. Niezmiernie uprzejmy i grzeczny, nikim nie pogardzał, z każdym mile rozmawiał, Każdy, kto go odwiedzał, zawsze czegoś ciekawego o starych i nowych rzeczach się dowiedział, a opowiadał, z właściwym sobie okraszonym nieszkodzącym nikomu dowcipem i fantazją, jakiej niejeden młody mógł mu pozazdrościć²⁰.

Tak pisał o tych odwiedzinach ks. Kukliński:

Odwiedzali go też ubodzy i bogaci, wielcy i mali, a między innymi odwiedził go rosyjski generał Karol A. Bellgarde²¹, który, przebiegając radomską gubernią tłumił chylące się do upadku powstanie²².

¹⁹ M. Ledóchowski, ... *aby pozostał nasz ślad...*, s. 41.

²⁰ S. Barącz, *Pamiętnik szlacheckiego Ledóchowskiego domu...*, s. 165.

²¹ Karol Aleksandrowicz Bellgarde (1807–1868) – rosyjski generał porucznik, uczestnik kampanii kaukaskiej i wojny krymskiej. W 1863 r. brał udział w tłumieniu powstania styczniowego, naczelnik wojenny guberni kaliskiej, otrzymał majorat w powiecie miechowskim.

²² Kukliński, *Miasto prywatne Klimontów...*, s. 179.

Generał żywo interesował się przebiegiem powstania stycziowego, w lutym 1863 r. odwiedził w Staszowie obóz Langiewicza. „Dziennik poznański” donosił, iż „generał Ledóchowski, teraz już starzec, którego widok [obozu] wrzucił go do głębi serca”²³.

Dla Klimontowa był Ledóchowski prawdziwym dobrodziejem. Nie licząc tego, że codziennie wspierał ubogich, na każde większe święta posyłał na ręce miejscowego burmistrza, najpierw Ludwika Gnoińskiego (ok. 1790–1863), a potem po 1861 r. Michała Lechowskiego (1825–1908)²⁴, kilkadziesiąt rubli, aby je rozdzielić pomiędzy biedniejszych obywateli bez różnicy wyznań.

Ojcom dominikanom wiele dobrego za życia świadczył, wspomagając finansowo klimontowski konwent, kochali go też i szanowali, a on się żartobliwie nazywał ich generałem. Hrabia w testamencie pisał, iż w klasztorze „doznawał nieprzerwanie wszelkich względów i uprzejmości” ze strony oo. prowincjałów odwiedzających tutejszy klasztor i ze strony miejscowych przeorów i wszystkich członków *ordinis praedicatorum* (łac. zakonu kaznodziejów).

7. Wejście do celi Ignacego Ledóchowskiego w zachodnim skrzydle klasztoru (piętro), 2024 r. Fot. A. Niespodziewany

²³ „Dziennik poznański” 1863, nr 67 (22 marca 1863 r.), s. 3.

²⁴ Michał Lechowski był teściem Romana Radziszewskiego (1837–1901), późniejszego właściciela Pęcowa.

8. Klasztorny korytarz w zachodnim skrzydle (piętro), 2024 r. Fot. A. Niespodziewany

9. Malowidło naścienne w parlatorium w skrzydle wschodnim klasztoru (parter), 2024 r. Fot. A. Niespodziewany

Testament (1865)

3 sierpnia 1865 r. hrabia Ignacy spisał testament w klasztorze dominikanów. Na egzekutorów testamentu wyznaczył ks. Jana Krupińskiego, proboszcza klimontowskiego, i hrabiego Hipolita Popiela, dziedzica Zajeziorza k/Samborca, a w kodycyli z 25 sierpnia dołączył jeszcze ks. Walentego Właźlackiego (1813–1898), proboszcza parafii Goźlice i dziekana dekanatu koprzywnickiego.

Po inwokacji religijnej hrabia Ignacy na wstępie testamentu wyraził żal, że nie pozostawił rodzinie po sobie milionowego majątku, który „przez zbieg wypadków i przez naganną nieuwagę” w ciągu życia swego utracił. Pisał tu o utracie przeszło czterdziestu kilku tysięcy dukatów (ok. 120 000 rs)²⁵.

Nie wiadomo, co hrabia Ignacy miał na myśli. Znana jest historia, gdzie tuż po upadku powstania listopadowego i rozwiązaniu wojsk polskich w 1831 r. przez cara Mikołaja rząd rosyjski zachował pensje dla wysokiej rangi oficerów wojska polskiego. Należnej byłemu pułkownikowi gwardii rocznej pensji w wysokości 9000 złp hrabia nie przyjął. S. Barącz wylicza, że jego szlachetny postępek pozbawił go 342 000 zł (51 300 rs²⁶), które mógł otrzymać w ciągu 38 lat życia²⁷. Podobnie wzgardził ofiarowanymi mu dobrze płatnymi urzędami w administracji rosyjskiej, mimo iż złożył przysięgę na wierność Najjaśniejszemu Panu, co potwierdził pisemnie generał lejtnant Tołstoj²⁸.

Zaraz po tym oskarżeniu siebie samego hrabia dodał, że przynajmniej „zostawia swym dzieciom po sobie imię niesplamione żadnym nikczemnym postępkem ani tchórzostwem”.

Hrabia Ignacy pisał dalej w testamencie, iż dóbr ziemskich ani kapitałów ulokowanych na procentach już nie posiada, skromna spuścizna, jaka po nim pozostaje, to „jedynie ruchomości, jakie ma tu pod ręką w klasztornym mieszkaniu”. Hrabia dysponował jeszcze jakimiś kapitałami pozostającymi z jego prawa dożywocia na posagu żony, które będą dostępne po jego śmierci. W tej sprawie hrabia liczył na honorowe rozstrzygnięcia między swoimi synami.

Głównym spadkobiercą ruchomości zgromadzonych w klasztorze uczynił najstarszego syna Józefa Jana Bożego Ledóchowskiego zamieszkałego na Litwie.

²⁵ Dukat 1831 – moneta dukatowa Królestwa Polskiego okresu powstania listopadowego, produkowana w wyniku polecenia Banku Polskiego z 24 marca 1831 r., nakazującego bicie przez mennicę warszawską dukatów holenderskich, będących równowartością 20 złotych polskich.

²⁶ W 1841 r. miała miejsce reforma walutowa w Królestwie Polskim: 30 groszy polskich = 1 złoty polski = 15 kopiejek; 100 kopiejek = 1 rubel.

²⁷ Barącz, *Pamiętnik szlachetnego Ledóchowskich domu...*, s. 164.

²⁸ AGAD, Heroldia KP, sygn. 8 – Akta Heroldii Królestwa Polskiego w interesie hrabiów Ledóchowskich.

10. Ignacy Ledóchowski, Kraków 1859 r. Fot. Walery Rzewuski. Źródło: archiwa rodziny Ledóchowskich

Status głównego spadkobiercy wiązał się z określonymi powinnościami o charakterze finansowym i moralnym. Podstawowym obowiązkiem hrabiego Józefa była spłata pozostałych spadkobierców, wydanie należnych z mocy prawa lub testamentu części spadkowych oraz uregulowanie długów pozostałych po ojcu.

Generał Ignacy potwierdził w testamencie, że zgodnie z cesją sporządzoną 30 października 1859 r. w Krakowie przekazał już w spadku najmłodszemu synowi Antoniemu Augustowi Ledóchowskiemu, szambelanowi dworu cesarsko-austriackiego, takie przedmioty jak: obrazy, różne sprzęty, broń, książki, mapy, pamiątki i upominki rodzinne. Przekazał mu również niewielkie kapitały, jakie jemu przysługiwały w spadku po bracie Tadeuszu, feldmarszałku poruczniku wojsk cesarsko-austriackich.

W czasie pobytu w Krakowie sporządził sobie fotografię w atelier fotograficznym Walerego Rzewuskiego na ul. Grodzkiej w Krakowie²⁹.

²⁹ *Ród Ledóchowskich Ojczyźnie i Bogu (praca zbiorowa) – Katalog wystawy.* Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, 2008, s. 120.

Hrabia Ignacy wprawdzie wskazał syna Józefa jako spadkobiercę jego ruchomości, które przechodzą na jego własność, ale z pewnym zastrzeżeniem. Hrabia przypisał tej pozostałości umowną wartość 2700 rs, którą podzielił na 3 części i zobowiązał Józefa, aby ten wypłacił po 900 rs bratu Antoniemu i dzieciom po córce Ludwice Moriconi (Anna, Franciszek i Teresa) w ciągu 6 miesięcy od daty jego zgonu.

Zastrzegł również, że jeżeli pozostanie jakaś gotowizna po załatwieniu wszelkich wydatków i wypłat ustalonych w testamencie, to należeć będzie do jego wnuków Moriconi.

Jak przystało na wojskowego, hrabia Ignacy, opisując zgromadzone sprzęty o istotnej wartości lub mające *praetium affectionis*³⁰, podzielił metodycznie na następujące grupy:

- A. Wszelkie pamiątki rodzinne dotyczące mojej osoby,
- B. Książki, broszury, rękopisy, mapy,
- C. W ramach obrazu olejne, pastelowe (*au pastel*) i ryciny, litografie i fotografie w tekach,
- D. Popiersia,
- E. Srebra stołowe 12-tej próby (*et S. Neu Silber (Argent plague)*),
- F. Porcelana, fajans,
- G. Szkło,
- H. Sprzęty miedziane,
- I. Sprzęty brązowe i blaszane,
- J. Lustra i meble,
- K. Dywany, firanki itp.
- L. Bielizna stołowa,
- M. Garderoba i bielizna męska, pościel wszelka,
- N. Rozmaitości,
- O. Wina i wódki w piwnicy,
- P. Powozy.

Przeprowadzona w 1870 r. inwentaryzacja zachowanych ruchomości wykazała, iż całość aktywów, tzw. masa czynna, wynosiła 2736 rs i 19½ kop., zaś stan pasywów (masa bierna) – 1037 rs i 61 kop. Zatem czyste aktywa hrabiego stanowiły tylko 1698 rs i 55½ kop. Było to o ponad 1000 rs mniej niż pierwotnie hrabia zakładał. Prawdopodobnie była to kwota mocno zaniżona, zwłaszcza w wycenie kolekcji obrazów, co było w interesie hrabiego Józefa.

---

³⁰ *Praetium affectionis* (łac.) – wartość sentymentalna.

Hrabia Ignacy jeden z krzyży Legii Honorowej i medal św. Heleny³¹ przekazał jako wotum na ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej. Na „sztafety korespondencyjne” i inne drobne z tym wydatki przeznaczył 180 rs. W testamencie zostały wyróżnione dodatkowo trzy osoby: lokaj Marcin Bojur, ks. Jan Krupiński – proboszcz klimontowski i hrabia Hipolit Popiel.

Marcin Bojur (ok. 1831–1868), s. Jakuba i Anny z Marków, włościanin, przez kilkanaście lat był wiernym lokajem hrabiego Ignacego. Jego żona Tekla była odpowiedzialna za utrzymanie w czystości bielizny i ubrań hrabiego. Ojciec Marcina – Jakub Bojur był dziadem szpitalnym (pielęgniarski, pomocnik lub pensjonariusz szpitala³²).

W testamencie z 1865 r. Ignacy, doceniając jego wieloletnią służbę, zapisał mu wszelką bieliznę męską i całą garderobę, pościel, sprzęty ruchome, jakie znajdowały się na korytarzu, w kuchni i w ogrodzie o łącznej wartości ok. 150 rs. Z darowanej garderoby wyłączył 3 fraki szafirowe obszyte galonami. Aby nie uszczuplać mu darowizny, Ignacy zadeklarował pokrycie z własnych funduszy opłaty do skarbu od spadku.

Zalecił także wypłacenie Bojurowi jego rocznej pensji w wysokości 240 złp (36 rs.). Lokaj zmarł przed spadkodawcą, w 1868 r., w wieku 37 lat. Pozostawił po sobie wdowę Teklę z Tudalewskich i dwie córki, Mariannę i Antoninę.

Po otwarciu testamentu hrabia Józef, wykorzystując śmierć lokaja, zakwestionował zapis w tej części testamentu i nie udzielił tzw. stempla kollateralnego, co skutkowało nieuiszczeniem opłaty skarbowej od spadku, a tym samym niemożność uregulowania darowizny.

Ks. Janowi Krupińskiemu (1814–1874) hrabia podarował złoty zegarek kieszonkowy tzw. Breguet³³ z kluczykiem, który mu służył od 1820 r. Był to podarunek niewielkiej wartości, wyceniony przez biegłych na 15 rs.

Krupiński był ulubionym w rodzinie Ledóchowskich „księżuniem”. Udzielał późniejszemu kardynałowi lekcji z zakresu apologetyki, dogmatyki i liturgii, ilekroć Mieczysław Ledóchowski jako uczeń gimnazjum spędzał kilkutygodniowe wakacje w Górkach.

³¹ Medal Świętej Heleny (*fr. Médaille de Sainte-Hélène*) – odznaczenie ustanowione w roku 1857 przez cesarza Napoleona III dla uhonorowania żołnierzy walczących pod sztandarami cesarza Napoleona I w latach 1792–1815.

³² Wówczas pod pojęciem szpitala kościelnego rozumiano przytułek.

³³ Abraham-Louis Breguet (1747–1823) – szwajcarski zegarmistrz, wprowadził pierwszy zegarek z samonakręcającym się mechanizmem, tzw. włosem breguetowskim.

Il. Ks. Jan z Dukli Krupiński. Autor nieznany. Źródło: domena publiczna.

Krupiński pochodził z pobliskich Ułanowic, był synem Marcina i Jadwigi z Łabędzkich, ukończył Akademię Duchowną w Warszawie. W latach 1839–1842 był wikariuszem parafii Klimontów. Pod pozorem odbycia kuracji zdrowotnej w austriackim Baden podjął studia zagraniczne w Wiedniu i Monachium, studiował także w Sienie, specjalizując się w naukach biblijnych. Po powrocie do kraju w 1845 r. wykładał Stary Testament w Warszawskiej Akademii Duchownej.

Za podejrzenie o działalność patriotyczną, a dokładniej za tajną korespondencję z przebywającą za granicą hr. Marią Rozalią Ledóchowską został pozbawiony katedry profesorskiej i uwięziony w cytadeli warszawskiej. Przez jakiś czas przebywał pod nadzorem policyjnym w Rajgrodzie k. Augustowa. W 1846 r. powrócił do diecezji sandomierskiej i objął stanowisko wikariusza przy katedrze sandomierskiej, a w 1851 r. został mianowany proboszczem infulatem w Klimontowie³⁴. Mieszkał niedaleko klasztoru, w domu Obłojec, podarowanym mu w 1859 r. przez Juliana Ledóchowskiego.

³⁴ W. Firlej, *Bibliografia piśmiennictwa profesorów Seminarium Duchownego w Sandomierzu (Ks. Jan Krupiński, Ks. Wawrzyniec Kukliński)*, „Studia Sandomierskie” 2018, t. 25, s. 293.

Ks. Jan Krupiński był jednym z nielicznych księży, którzy nie wierzyli w sukces powstania styczniowego. Z tego powodu spotykały go zarzuty o zdradę, przez pewien czas ukrywał się. W 1863 r. starał się o wyjazd do Ziemi Świętej³⁵.

Hrabiemu Hipolitowi Popielowi Ignacy z kolei podarował kandelabr brązowy z czterema lichtarzami (*vers antique*) wyceniony na 15 rs.

Hrabia H. Popiel (1813–1876), dziedzic Zajeziorza w gminie Samborzec w powiecie sandomierskim, był oddanym przyjacielem rodziny Ledóchowskich i częstym bywalcem w pałacu w Górkach. W 1851 r. poślubił w Krakowie Wiktorię Łubieńską (1832–1902) h. Pomian, byli bezdzietni.

Od 1865 r. był członkiem korespondentem krakowskiego Towarzystwa Rolniczego. Zmarł 26 marca 1876 r. w Krakowie.

12. Hipolit Popiel, ok. 1860 r. Autor nieznan. Źródło: domena publiczna.

³⁵ *Krupiński Jan*, w: B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 2, H-Ł, Sandomierz 2015, s. 157.

Hrabia Ignacy przywiązywał dużą wagę do tradycji rodzinnych, prawości i dokonań przodków, zwrócił się też na koniec w testamencie do synów z następującym przesłaniem:

Niechaj synowie moi zawsze postępują drogą honoru wytkniętą nam przez Stanisława Ledóchowskiego marszałka konfederacyi i wojewodę wołyńskiego, przez Franciszka Ledóchowskiego wojewodę czernichowskiego i przez jego znakomitego syna Antoniego Ledóchowskiego prawdziwie świętej pamięci ojca mego – niechaj dzieci moje równie jak ci dopiero wzmiankowani przodkowie nasi pałają żarliwym przywiązaniem do naszej świętej wiary rzymsko-katolickiej, i do rodzinnej ziemi naszej.

Inwentarz (1870)

Hrabia Ignacy przygotowywał się do przeprowadzki do Klimontowa już od jakiegoś czasu po opuszczeniu Warszawy. W 1851 r. zgromadził niejako w depozycie w pałacu w Górkach kolekcje obrazów, książek, pamiątek rodzinnych, broni i mnóstwo sprzętów i wyposażenia gospodarstwa domowego. Część z nich przekazał w spadku najmłodszemu synowi Antoniemu zgodnie z cesją sporządzoną 30 października 1859 r. w Krakowie. Resztę zatrzymał w mieszkaniu w klasztorze w 2 (3) pokojach, a częściowo w szafach na korytarzu, w piwnicy i altance ogrodowej.

Kiedy po śmierci hrabiego Ignacego w maju 1870 r. odpieczętowano jego klasztorne mieszkanie, osobom przeprowadzającym spis inwentarza ukazała się imponująca, jak na życie klasztorne, liczba zgromadzonych przedmiotów. Hrabia Ignacy nie mógł rozstać się z dawnym stylem życia. Członkom zespołu spisowego ich inwentaryzacja i wycena zajęła 3 dni. Spisem objęto wszystko, co stanowiło własność hrabiego: gotówkę, srebro, meble, sprzęty pokojowe, porcelanę, bieliznę stołową, garderobę i bieliznę, pościel, przedmioty toaletowe, bibliotekę, obrazy, a na koniec różne zobowiązania dłużne.

Sporządzony urzędowo inwentarz był dokumentem zabezpieczającym spadkobierców, krewnych zmarłego, którzy w momencie przejęcia spadku ponosili odpowiedzialność finansową za długi spadkodawcy. Po wykonaniu spisu inwentarzowego odpowiedzialność spadkobierców była ograniczona do wysokości wartości dóbr wymienionych w spisie (tzw. dobrodziejstwo inwentarza). Inwentarz pozwalał zapoznać się z realną wartością spadku i uniknąć ewentualnych sporów. Masę spadkową najczęściej poddawano licytacji, a zgromadzone środki służyły do zaspokojenia udokumentowanych wierzytelności.

Postępowanie spadkowe prowadziła kancelaria notarialna Franciszka Zdrodowskiego z Sandomierza³⁶. Uczestnikami inwentaryzacji byli hrabia Józef Ledóchowski – syn Ignacego, Franciszek Zdrodowski – rejent, Florian Gano – rejent kancelarii Sądu Pokoju z Opatowa (reprezentujący nieobecnych spadkobierców) i ks. Jan Krupiński – proboszcz klimontowski. Do zespołu spisowego włączono na wniosek hrabiego Józefa dwóch biegłych, „taxatorów” do oszacowania majątku: Stanisława Wedeckiego i Józefa Pałuckiego (obydwaj z Warszawy).

Gotowizna i srebra

W drewnianym pudełku hrabia Ignacy zgromadził wiele złotych monet znacznej wartości: półimperiały rosyjskie, dukaty holenderskie i bawarskie, dukaty austriackie (1831), dukaty polskie (1825) i srebrne monety: ruble i kopiejki, talary austriackie i pruskie, cwancygiery austriackie, guldeny bawarskie, grosze srebrne (*silbergroschen*) i grajczary, a nawet numizmaty z czasów Augusta III. W pudełku znajdowała się także złota obrączka ślubna z wygrawerowanymi imionami Tadeusza i Zofii z 1819 r. (?).

W stoliku znaleziono bilet akcyjny państwa francuskiego z 1852 r. na sumę 500 franków na okaziciela (równowartość 258 rs i 60 kop.), zegarek złoty breguet z kluczykiem oraz stary zegarek srebrny z wychwytem cylindrowym i kluczykiem. Dalej w stoliku znajdowały się order Legii Honorowej w 4 egzemplarzach, sprzączka (broszka) nieskazitelnej służby za lat 20³⁷ i medal spiszowy z popiersiem Napoleona na pamiątkę pobytu na wyspie św. Heleny. Pamiątki te przejął po ojcu hrabia Józef poza inwentarzem.

13. Medal wybity na pamiątkę śmierci Napoleona na wyspie św. Heleny, 1840 r. (Źródło: domena publiczna)

³⁶ APS, AnFZwS, sygn. 20, rok 1870, nr repertorium 102.

³⁷ Znak Honorowy w postaci prostokątnej złotej broszki z liczbą zapisaną rzymskimi cyframi, wskazującą liczbę lat służby; ustanowiona przez cesarza Mikołaja I za nienaganne pełnienie służby przez co najmniej 15 lat. W przypadku wojskowych do okresu służby wliczano również lata wysługi w wojskach I Rzeczypospolitej, Legionach, Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego.

Generał dysponował również gotówką 300 rs, którą trzymał w depozycie u hrabiny Karoliny Ledóchowskiej, a dodatkowo w depozycie Sądu Pokoju w Sandomierzu znajdowało się 701 rs, co zostało skrupulatnie odnotowane w protokole spisowym. Całość gotowizny znalezionej u hrabiego wraz z depozytami oszacowano na 1247 rs i 52 kop.

W oddzielnym kufrze w drugim pokoju znajdowały się srebra: trzy tace srebrne różnej wielkości, zestaw srebrnych łyżek i noży na 24 osoby, 2 chochelki i 6 podstawek pod noże ze srebra, 4 solniczki srebrne połączone, 21 srebrnych łyżeczek do kawy, durszłaczek (sitko) srebrny połączony z rączką do herbaty oraz srebrne szczypczyki do cukru. Wszystkie te srebra były 12 próby, co oznaczało stop o zawartości 12/16 srebra (próba 750).

Każda z tych pozycji była wyceniana według wagi, za łut³⁸ srebra 12 próby płacono wówczas 50 kopiejek.

Do tego dochodziły mniejszej wartości wyroby frażetowskie (platerowane) takie jak: taca z uszami, łyżki, łyżeczki, widelce, noże do różnych zastosowań, cukierniczka, dziadki do orzechów, lichtarze (10 sztuk) itp.

Srebra i platory będące w posiadaniu hrabiego wyceniono na 228 rs i 25 kop.

Meble i wyposażenie

W pierwszym, największym pokoju, który łączył funkcje salonu, jadalni i sypialni, znajdowały się następujące meble: kanapa i 2 fotele dębowe pokryte nankinem, stół i 6 krzeseł dębowych, biurko brzozone pokryte na wierzchu zielonym sukniem, 2 mahoniowe komódki o trzech szufladach z zamknięciami, 12 półek ściennych na książki, jedna półka stojąca pod oknem, stół sosnowy.

W części sypialnianej tego pokoju były 2 łóżka żelazne z siennikami z drelichu wypchane słomą, 2 stare kołdry flanelowe z niebieskimi szlakami, jedna kołdra flanelowa biała podszyta szarym płótnem, 6 poduszek wypchanych słomą i pokrytych białym drelichem i 6 mniejszych poduszek pokrytych płótnem lnianym, 3 poduszki wypchane włosiem w poszewkach jelonkowych (zamszowych), 9 prześcieradeł z płótna cienkiego, 3 prześcieradła płócienne białe, 4 stare kapy pikowane białe i jedna kapa różnokolorowa z frędzlami (stara).

Na podłodze znajdowały się 4 zniszczone dywany i jeden stary dywanik w deseń różowy z czarnym.

W drugim pokoju podobnie jak w pierwszym znajdowała się kanapa, stół przed kanapą i 10 krzeseł tapicerowanych z drewna mahoniowego, 4 taborety ma-

³⁸ Łót, łut – dawna jednostka miary masy równa 12,771 grama.

honiowe wyścielane, okrągły stolik mahoniowy na jednej nodze, szafeczka mahoniowa, „staroświeckie” biurko mahoniowe z dubeltowymi drzwiczkami, w których umieszczone były landszafty za szkłem; szyfonierka mahoniowa o 3 kondygnacjach z brązowymi galeryjkami, kredens dębowy, skrzynia dębowa, kufer sosnowy z okuciami, stoliki dębowe, taborety dębowe (4 sztuki) i stoliczek mahoniowy dziecienny.

Pokój ten był mocno zagracony, tutaj także znajdowały się 2 łóżka żelazne z materacami wypchanymi słomą, szafki i szafeczki dębowe, 3 półeczki dębowe „kątne” (narożne) o trzech kondygnacjach, 12 krzesłek dębowych wyplatanych trzcina, stół dębowy duży z klapami, stół trzcinowy na krzyżowych nogach pokrytych czarną ceratą, 3 podnóżki sosnowe pokryte czerwonym aksamitem, parawan mahoniowy o 5 skrzydłach ze szklanymi szybami.

Na podłodze leżały stare, „zdezelowane” dywany, jeden podszyty płótnem, a drugi duży dywan angielski z czarnym tłem w różowe kolory z frędzlami, 4 dywaniki różnokolorowe. Na oknach wisiały uszkodzone firanki białe w deserz z roletami (4 pary), jedna firanka, czyli portiera aksamitna z festonami i chwostami koloru karmazynowego i stara firanka biała także z chwostami i festonami.

Porcelana, szkła i bielizna stołowa

Porcelanę i szkła trzymano w obydwu pokojach. W pokoju pierwszym znajdowało się po 2 tuziny talerzy porcelanowych i fajansowych, płytkich i głębokich, 10 talerzy deserowych porcelanowych ozdobionych bukietem kwiatów, półmiski różne owalne i okrągłe (8 sztuk), dzbanki i czajniki fajansowe, salaterki porcelanowe i kryształowe, sosjerka porcelanowa, koszyczki na owoce, muszelek do pasztetów tuzin, szklanki i filiżanki ze spodeczkami po sześć sztuk, klosze ze szkła białego do przykrywania potraw, szklanki podróżne w futerałach, solniczki i cukierniczki kryształowe w brąz oprawione, kieliszki kryształowe, solniczki z marmuru białego.

W mieszkaniu hrabiego nie prowadzono odrębnej kuchni, żywił się u dominikanów. Stąd w jego gospodarstwie nie było sprzętów typowo kuchennych, poza nożem kuchennym w pochwie (?). Były za to urządzenia do sporządzania herbaty, kawy i czekolady: dwa samowary mosiężne, młynek do kawy, maszynka miedziana do czekolady, puszka blaszana na cukier i dwufuntowa głowa cukru. Zdublowane maszynki do czekolady i do kawy znajdowały się także w szafach na korytarzu.

Hrabia Ignacy zabrał ze sobą z warszawskiego domu sporą liczbę bielizny stołowej: obrusów na 12 osób nieco zużytych dużych i mniejszych po dwanaście i siedem sztuk, serwetek dużych i małych do kawy częściowo zużytych 104 sztuki (?), ręczników płóciennych 8 sztuk, ścierek z płótna lnianego 32 sztuki i fartuchów płóciennych białych 2 sztuki.

Natomiast w drugim pokoju znajdował się porcelanowy serwis wykończony złożonymi obwódkami składający się z 12 talerzy głębokich i 24 płytkich, jednej wazy, dwóch sosjerek ze spodkami, 10 filiżanek ze spodkami, 2 czajników do herbaty, do tego: 2 porcelanowe filiżanki ze spodkami z niebieskimi kwiatuskami; 2 porcelanowe imbryczki do śmietanki; 3 cukierniczki szklane; herbatniczka szklana, kryształowa karafka do araku; 7 kubeczków porcelanowych do jajek z talerzykami, 6 porcelanowych kubeczków z niebieskimi obwódkami; 2 kubki z podstawkami ze szkła mlecznego z różowymi obwódkami.

Mało prawdopodobne, aby hrabia Ignacy w trakcie pobytu na „dewocyji” miał okazję użyć zastawy stołowej na 24 osoby z tymi wszystkimi sosjerkami, salaterkami etc.

Różne sprzęty pokojowe

W pokojach znajdowały się liczne kandelabry i lichtarze brązowe i miedziane, dwa lichtarze drewniane wykładane kością słoniową, dwa kandelabry wiszące, kinkiety blaszane do oleju, patarafka³⁹ i profitki⁴⁰ do lichtarzy (7 sztuk), a do nich 6 funtów świec stearynowych.

Dużo było drobnego sprzętu kancelaryjnego i pokojowego: kałamarz i piaseczniczka na brązowym postumencie, przycisk do papierów brązowy, ołówki, nożyczki większe i mniejsze (5 sztuk), scyzoryki w oprawie kościanej (5 sztuk), popielniczka cynkowa, ramka brązowa do fotografii, zegar stojący, krucyfiks żelazny, biust Gielego (?), przycisk do papierów wraz z lichtarzykiem i popielniczką z gliny w kolorze różowym, nóż ogrodowy, futeraliki do numizmatów, wazony porcelanowe i fajansowe, dzwonek posrebrzany mały, kałamarz kryształowy wraz z podstawką, pieczętki herbowe oprawione w drzewo (7 sztuk), szachy z pudełkiem, szpicruta dziecienna, waga żelazna z gwichtami oraz waga do ważenia złota z gwichtami wraz z pudełkiem oprawionym w skórę.

³⁹ *Patarafka* – (daw.) ozdobne podkładki pod lampy lub lichtarze.

⁴⁰ *Profitki* – (daw.) płaskie okrągłe osłonki lub miseczki zbierające skapujący ze świecy wosk.

14. Popiersie Beniamina Franklina, marmur 1779 r. Autor: Jean A. Houdon. Źródło: domena publiczna.

W pokoju stały kolumny marmurowe czarne z popiersiami Beniamina Franklina⁴¹ i Wenus wykonane z marmuru białego, żeliwne popiersie Aleksandra I „na czarno pokostowane”, dwa kamienne wazony (urny) do kwiatów koloru szafirowego w oprawie brązowej, wazon wielki z porcelany chińskiej w różne desenie i kolory.

Jak przystało na człowieka głębokiej wiary, hrabia Ignacy posiadał dwie relikwie św. Jana Nepomucena i św. Kazimierza w oprawie srebrnej 12 próby.

Do dyspozycji hrabiego znajdował się także sprzęt toaletowy niezbędny w codziennych czynnościach higienicznych, jak: przybory do golenia i szczoteczki do zębów (39 szczoteczek), puszką marmurową z kwiatem róży na proszek do zębów, grzebień i szczotki do włosów, grzebyki szylkretowe składane (3 sztuki), lusterko ręczne, flaszki (butelki) rozmaitej wielkości (26 sztuk), podstawki pod karafki, miednice fajansowe i dwa blaszane urny.

⁴¹ Prawdopodobnie była to marmurowa replika popiersia Beniamina Franklina autorstwa Jeana A. Houdona, bardzo popularna w połowie XIX w.

Do tego toaletka z drzewa palisandrowego z dwoma kałamarzykami kryształowymi i toaleta jesionowa na różne drobiazgi potrzebne przy ubieraniu się i strojeniu.

Szafy na korytarzu

Liczba zgromadzonych sprzętów nie mieściła się w pokojach, więc część z nich znajdowała się w kredensie sosnowym bejcowanym i czterech szafach sosnowych na korytarzu. Były tam głównie szkła: szlifowane szklanki i kieliszki po 14 sztuk, kieliszki do wina ze szkła białego (21 sztuk), kieliszki głębokie do portera (25 sztuk), 3 kufle ze szkła białego, 7 karafek ze szkła białego, butelki różnej wielkości (8 sztuk), naczynia kamionkowe (10 sztuk), 2 gąsiory szklane, waza fajansowa z pokrywą oraz maszynka miedziana do czekolady i dwie maszynki do kawy (jedna blaszana, a druga mosiężna).

Na korytarzu znajdowały się jeszcze szafka na cztery nocniki i stolce (stojaki) blaszane, stolik z dziurami do mycia butelek (?) i stojak do sukien.

W altanie ogrodowej ku wygodzie hrabiego znajdowała się sofa sosnowa, wyściełana i obita płótnem, okrągły stół składany z drewna olchowego, mniejszy stolik sosnowy i krzesła dębowe.

Hrabia użytkował również piwnicę do przechowywania wina i wódek. W czasie spisu hrabia Józef oświadczył, że na półkach dębowych w piwnicy znajdowały się 32 butelki wina, „lecz takowe po obchodzie pogrzebowym zmarłego spotrzebowane zostały”.

Na zewnątrz klasztoru znajdowała się jeszcze należąca do hrabiego bryczka polowa na resorach w kolorze żółtym z materacami. Do jej zaprzęgu zapewne używał koni z pałacu w Górkach.

Odzież i bielizna

W opisie inwentarza garderoba hrabiego Ignacego miała okres świetności za sobą i była już „nieco zużyta”, ale odzwierciedlała kierunki i mody wówczas panujące. Prawdopodobnie bazował na zakupach odzieży dokonanych przed pójściem do klasztoru. Wzorem były stroje paryskie. Standardowy strój męski składał się z surduta wełnianego (de casmir), jedwabnej kamizelki, chustki zawią-

zanej w kokardę, spodni z nankinu, kapelusza kastrowego (cylindra pokrytego futrem z bobra) i hebanowej laski.

Hrabia miał, prawdopodobnie jeszcze z czasów młodości, aż pięć fraków liberyjnych⁴² z sukna szafirowego z guzikami herbowymi Szaława rodziny Ledóchowskich, podbitych żółtą podszewką, i dwa fraki liberyjne korcikowe⁴³. W latach 20. XIX w. surdut wyparł wszechobecny frak i stał się najbardziej popularnym męskim strojem dziennym.

Hrabia samych surdutów letnich miał siedem, jeden czarny tużurek⁴⁴ z jedwabną podszewką, dziesięć kamizelek różnokolorowych letnich i zimowych, do tego siedem par letnich spodni nankinowych⁴⁵ (płowożółtych i innego koloru), trzy pary zużytych spodni kortowych różnokolorowych i jedną parę spodni dymkowych⁴⁶ w niebieskie paski. Na akwareli Johanna Höfelicha z 1841 r. hrabia Ignacy występuje w klasycznym stroju z epoki: surducie z kamizelką, chustką zawiązaną pod szyją w kokardę, płowożółtych spodniach nankinowych⁴⁷.

15. Portret Ignacego Ledóchowskiego z dedykacją dla syna Antonego, 1841 r. Autor: Johann Höfelich. Źródło: archiwa rodziny Ledóchowskich.

⁴² *Liberyjny* – (daw.) przymiotnik pochodzący od słowa *liberia*; odzież obszyta monogramami lub guzikami z herbem.

⁴³ *Kort* (zdrobnienie *korcik*) – ciężka tkanina wełniana o skośnym splocie używana głównie na ubrania męskie i płaszcze.

⁴⁴ *Tużurek, anglez* – rodzaj okrycia męskiego podobnego do żakietu, o wyciętych i zaokrąglonych połach, z jednorzędowym zapięciem.

⁴⁵ *Nankin* – rodzaj bawełnianej tkaniny płóciennej o gęstym splocie, przeważnie koloru płowożółtego. Nazwa tkaniny wywodzi się od nazwy miasta Nankin w Chinach.

⁴⁶ *Dymka* – tkanina bawełniana lub lniana o splocie atlasowym.

⁴⁷ <https://www.ledochowski.eu/rodzina/ignacy1789%20pl.html> [dostęp 24.08.2024].

Według inwentarza posiadał siedem par starych butów i kamaszów oraz cztery pary kamaszy prunelowych⁴⁸. Obecnie przez kamasze potocznie określa się skórzane sznurowane buty, z cholewką za kostkę. Wówczas dziane (sukienne) lub skórzane kamasze zakładano na buty. Zapinane pod butem kamasze miały chronić przed chłodem, a także zapobiegać niszczeniu samego obuwia.

W szafach znajdowały się dwa palta (palto kortowe z sukna brązowego futrem podbite i palto suberynowe (nieprzemakalne), brązowe, płaszcz czarny z peleryną kortowy, wutowany, z podszewką wełnianą oraz trzy paltociki letnie (paltocik czarny, lekki, paltocik kortowy, popielaty i paltocik dymowy w kolorze popielatym w ozdobną kratę), stary tułub (długie futro) liberyjny z sukna granatowego, podbity baranami z kołnierzem z lisa, stary płaszcz sieraczkowy⁴⁹ liberyjny.

Posiadał jedenaście sztuk koszul webowych (z cienkiej bawełny), nieco zużytych, dwie pary mankietek, dalej: skarpetki wełniane (2 pary), bawełniane kolorowe (4 pary) i jedwabne (3 pary), trzy pary szelek „gumulastycznych”, cztery jedwabne chustki różnokolorowe i trzy szaliki, cztery pary rękawiczek skórzanych, glansowanych w kolorze białym, pięć par rękawiczek bawełnianych, jedna para rękawiczek skórzanych; dwanaście sztuk białych, płóciennych chustek do nosa nowych i zużytych oraz pięć sztuk batystowych.

Strój zewnętrzny uzupełniały kapelusze czarne kastrowe z galonami przetrzymywane w futerałach (3 komplety) i pięć różnokolorowych czapek.

W garderobie hrabiego znajdowało się 60 sztuk różnej bielizny z naszytymi monogramami (liberyjnej) – jak zauważono w inwentarzu – brudnej, cztery pary gatek flanelowych, pięć par gatek z płótna białego „nieco zużytych”, do tego kaftaniki białe dymkowe, w tym jeden pikowany, dwa suspensoria oraz cztery szlafroki letnie: jeden flanelowy karmazynowy w czarną kratę, drugi dymkowy w niebieskie paski, trzeci koloru lila w czarne paski i kolejny koloru brązowego.

Posiadał zapas różnych dodatków i materiałów: pozłacane guziki liberyjne z herbami domu Ledóchowskich (2 tuziny), sznury, czyli akselbanty liberyjne, włóczkowe koloru żółtego i niebieskiego (5 sztuk), siedem łokci galonu wąskiego w kolorze żółtym, dziewięć łokci drelichu w pasy, siedem kawałków kitaju (jedwabiu) koloru popielatego, frędzle włóczkowe czarne od dywanu 8 łokci oraz pomocne w garderobie sprzęty, jak: maszynka do rozciągania rękawów, prawidła do butów i wieszadła sosnowe, duże lustro w złożonej ramie i 2 lustra mniejsze w ramach z drzewa orzechowego.

⁴⁸ *Prunela* – cienka, mocna tkanina jedwabna o splecie atłasowym.

⁴⁹ *Sieraczkowy* – (daw.) przymiotnik pochodzący od słowa *sieraczek* – rodzaj grubej tkaniny wełnianej.

Na koniec w jego garderobie znajdowały się: 2 pary okularów, binokle w oprawie rogowej, okulary w oprawie z futerałem, sakiewka kordonkowa koloru amarantowego z białymi paskami na pieniądze, stary sakwojaż włóczkowy, stara walizka podróżna, stary biały parasol płócienny i dwie nowe łyżwy (?).

Biblioteka Ignacego

Ignacy zgromadził w klasztorze ponad sto książek, głównie w języku francuskim i niemieckim. Nie był to jego pełny księgozbiór, ponieważ pewną liczbę przekazał już w 1859 r. młodszemu synowi Antoniemu. Dokonany w trakcie inwentaryzacji spis nie zawiera wystarczająco precyzyjnych opisów pozwalających na ich pełną identyfikację. Książki eksponował na ściennych półkach w pierwszym, największym pokoju pełniącym rolę salonu, a część przechowywał w paczkach.

W klasztornym zbiorze Ignacego występowały książki z różnych dziedzin: militaria, druki kartograficzne, historia starożytna i nowoczesna, nauki przyrodnicze i ścisłe, genealogia, literatura piękna, dzieła klasyczne w języku łacińskim i greckim, a także różnorakie periodyki i czasopisma.

Trzeba tu wspomnieć, że w samym klasztorze była bogata biblioteka, która według spisu sporządzonego w 1854 r. zawierała 496 tytułów książek, z których Pisma Świętego tytułów – 3, Ojców Kościoła tytułów – 160, teologii dogmatycznej i moralnej tytułów – 99, kazań i mów kościelnych tytułów – 162, prawa kanonicznego tytułów – 21, dzieł filozoficznych tytułów – 43, historii kościelnej tytułów – 29, kazań i czytań polskich tytułów – 67. W zbiorze były książki z wieków XVI–XIX (najwięcej z wieku XVII i XVIII), drukowane w różnych ważnych ośrodkach wydawniczych Europy. W 1904 r. biblioteką tą – już mocno uszczuploną – zainteresowały się władze carskie. Prawdopodobnie najcenniejsze egzemplarze zostały wysłane do Petersburga, a reszta zasilila bibliotekę seminarium duchownego w Sandomierzu⁵⁰.

Hrabia Ignacy miał klasyczne wykształcenie, był absolwentem Akademii Terecjańskiej w Wiedniu, stąd też w jego zbiorach zachował się statut tej akademii z 1802 r. (*Statuten der K. K. Theresianischen Ritterakademie*, Wien 1802). Ale przede wszystkim był wojskowym, ukończył Wiedeńską Akademię Inżynieryjną, a karierę wojskową zakończył w 1832 r. w randze pułkownika artylerii.

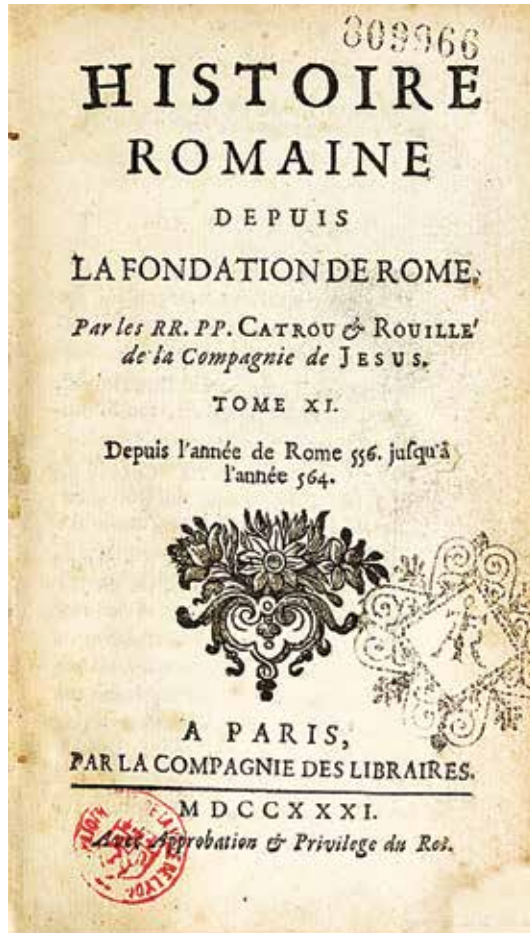
⁵⁰ E. Niebelski, „Przesyłka” z Klimontowa do Rosji w 1904 r. Z dziejów biblioteki klimontowskiego Konwentu Ojców Dominikanów. „Teki Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL” 2021, vol. 3, Lublin 2021, s. 101–112.

Nie dziwi zatem, że w jego księgozbiorze dominuje tematyka militarna. Książki i periodyki o strategiach wojskowych, fortyfikacjach, artylerii, a także podręczniki do nauki matematyki i geometrii, które są nieodzownym elementem balistyki, były uzupełnione analizami ważnych bitew i biografiami dowódców. Większość tych książek została zakupiona w latach 20. i 30. XIX w. w okresie rozkwitu jego kariery wojskowej. Nie należy sądzić, aby je dalej studiował w klasztorze, raczej przypominały mu o jego dumnej przeszłości.

A oto ważniejsze pozycje o tematyce wojskowej na półkach w klasztorze dominikanów:

- *Dzieło o strategii arcyksięcia Karola* (Karl Erzherzog, *Grundsätze der Strategie*. Wien 1814),
- Maciej Rybiński *Prawidła strategii, objaśnione opisaniem wyprawy w Niemczech 1796 roku*, t. 1–3, Warszawa 1828,
- *Fortyfikacja polowa z rozkazu jego Cesarzewiczowskiej Mości Wielkiego Xięcia Naczelnego Wodza przełożona przez Józefa Jana Kosińskiego z języka rosyjskiego*, Warszawa 1820,
- Filip Nereusz Meciszewski, *Fortyfikacja polowa*, Warszawa 1825,
- Joachim Madelaine, *Introduction à l'étude de l'artillerie*, Paris 1823,
- Saint-Martin, *L'Art de faire des armes réduit a ses vrais principes*, Vienna 1804,
- *KK Militär Schematismus*, v. 4, Wien 1823,
- Antoni Jakubowicz, *O palnej broni ręcznej*, Warszawa 1824,
- Adrien-Marie Legendre, *Éléments de géométrie*, Paris 1823,
- Aleksander Chodkiewicz, *Tablice stosunku miar i wag francuskich i koronno-litewsko-polskich...*, Warszawa 1811.

Kolejną dobrze reprezentowaną tematyką jego księgozbioru była historia starożytna i nowoczesna, biografie znanych postaci władców i polityków. Wśród nich znajdowała się monumentalna 21-tomowa historia Rzymu dwojga autorów Francois Catru i Pierre'a Rouille'a z Towarzystwa Jezusowego (Catru et Rouille, *Histoire Romaine*, Paris 1725–1737); 14 tomów biografii wybitnych Greków i Rzymian autorstwa Plutarcha (Plutarque, *Les Vies des hommes illustres* (t. 1–14), Paris, 1826); dwie pozycje dotyczące mitologii słowiańskiej (Andrei Kaissarow (Kajsarow) *Slawische Mythologie von Kaissarow*, Göttingen 1804 i Michel Popoff, *Petite Mythologie Slavonne*, St. Petersburg 1793); czterotomowa historia powszechna Johanna von Müllera, szwajcarskiego historyka (*Histoire universelle de Jean de Müller*, t. 1–4, Paris, 1813); dzieło Wasilija M. Gołownina, rosyjskiego podróżnika, będące opisem jego podróży i trzyletniej niewoli u Japończyków z uwagami

16. Catru et Rouille, *Histoire Romaine*, t. 11 z 1731 r.
Źródło: Gallica.

o samej Japonii (*O Japonii – Uwagi B. Gołownina*, Warszawa 1823); dwie pozycje Jana Potockiego: *Dynasties du second livre de Manethon* (Paris 1803) i *Histoire ancienne du gouvernement de Cherson* (Petersburg 1804); konstytucja monarchii hiszpańskiej z 1812 r. (Charles-Philibert de Lasteyrie – tłumaczenie z hiszpańskiego), *Constitution de la monarchie Espagnole en 1812*, Paris 1814); dwa tomy *Dyaryusza Sejmu Królestwa Polskiego z 1818 r.* (*Dyaryusz Seymu Królestwa Polskiego 1818, t. 1–2*).

Zaskakującą pozycją wśród zgromadzonych dzieł było rozporządzenie króla Karola IX z 1561 r. wydane jego Radzie w sprawie skarg i protestów deputowanych trzech stanów, zgromadzonych w mieście Orlean (*Ordonnances du roy Charles neufiesme à présent régnant, faictes en son Conseil, sur les plainctes, doléances et remonstrances des députez des troys Estats tenus en la ville d'Orléans*).

Według Gallica⁵¹ był to starodruk z 1572 r. Według spisu ze starodruków Ignacy posiadał jeszcze *Biblię* z XIV wieku.

Dzieje ojczyste reprezentowała monumentalna, pięciotomowa *Historia narodu polskiego* Adama Naruszewicza (1733–1796), historyka, biskupa łuckiego i smoleńskiego, senatora, wydanie z 1803. Była to pierwsza w polskiej historiografii krytyczna synteza dziejów ojczystych, która ukazała się drukiem w latach 1780–1786.

Hrabia Ignacy śledził w młodości postępy nauki, był czytelnikiem „Buletins des sciences” (6 woluminów/roczników) wydawanego do 1825 r. przez Towarzystwo Filomatyczne w Paryżu oraz „Roczników Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk” (1802–1830), w jego zbiorach znajdowały się roczniki z lat 1806–1830. Posiadł czternastotomowe wydanie historii naturalnej zwierząt Georges-Louisa Leclerca Buffona, *Illustrations de Histoire naturelle générale et particulière servant de suite à l'histoire des animaux quadrupèdes*, Paris 1789.

Ciekawą pozycją była książka z dziedziny astronomii opisująca układ planetarny Charlesa Rouya, dedykowana i zaprezentowana Ludwikowi XVIII (Charles Rouy, *Panorama céleste, ou description et usage du mécanisme uranographique*, Paris 1817). Inną pozycją z tej dziedziny była filozoficzna rozprawa Jean-Baptiste Denisa o kometach w oparciu o zasady Kartezjusza (Jean-Baptiste Denis, *Discours sur les comètes, suivant les principes de M. Descartes*. Paris 1844).

Hrabia Ignacy miał także cztery tomy *Encyclopédie populaire* z 1845 r. (wydanie francuskie), 6 tomów słownika języka polskiego Samuela Lindego (Warszawa 1808) i kilka tomów leksykonów w języku francuskim oraz podręcznik gramatyki języka francuskiego (*Grammaire française par M. Noel et M. Chapsal*. Paris 1823).

Hrabia Ignacy żywo interesował się tematyką genealogiczną, miał dwa tomy *Herbarza Polski* Kaspra Niesieckiego (Lipsk 1839) i cztery tomy tzw. *Almanachu Gotajskiego* w języku francuskim i niemieckim z lat 1841–1844 (*Almanach de Gotha i Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Graf Häuser*).

Tematykę religijną reprezentują tylko dwie pozycje: dzieło ks. Karola Gobineta *Przewodnik młodzieży chrześcijańskiej, czyli nauka moralna na Piśmie Św. i Oycach Kościoła ugruntowana* (Warszawa 1829) w tłumaczeniu z francuskiego Modesta W. Kosickiego i czterotomowe dzieło Pablo de Olavide (1725–1803) *Triumf Ewangelii, albo Pamiętniki człowieka światowego, po wyrzeczeniu się błędów filozofii nowożytnej; dzieło, w którym zwycięsko zwalczamy sofizmaty niewiary i w którym ukazujemy prawdę religii katolickiej* (*Triomphe de l'Évangile, ou Mémoires d'un homme du monde revenu des erreurs du philosophisme moderne...*, Lyon 1805).

⁵¹ Gallica – biblioteka cyfrowa Biblioteki Narodowej Francji.

17. Strona tytułowa *Encyclopédie populaire*, t. 1 z 1845 r.
Źródło: Gallica.

Hrabia Ignacy nie miał wielu dzieł literatury pięknej, kilkanaście pozycji znajdujących się w jego zbiorach nie wskazuje na jakieś jego szczególne upodobania. Były tam następujące dzieła:

- Corneliu Tacitu, *Opera, quae exstant*. Paris 1817,
- Adam Kasperowski (przekład), *Marzenia Tassa*, Warszawa 1820,
- Daniel Defoe, *La Vie et les aventures de Robinson Crusoe*, Paris 1821,
- Gerard Witowski (tłumaczenie), *Szkoła Kobiet – Komedia Moliera w 5 aktach*, Warszawa 1819,
- Jan P. Woronicz, *Sybilli. Poema historyczne w czterech pieśniach*, Lwów 1818,

- Epos niemiecki z XI w. Wilhelma Grimma, *Das Lied Von Hildebrand Und Hadubrand*, Göttingen 1830,
- Powieść z początków chrześcijaństwa Nicholasa Wisemana (1802–1865), kardynała i pierwszego katolickiego arcybiskupa Westminsteru (Nicholas Wiseman, *Fabiola ou l'Église des catacombes*, Sevilla 1854),
- Obszerny poemat hrabiego de La Garde-Chambonasa opublikowany w pierwszą rocznicę złożenia ciała T. Kościuszki w Katedrze Wawelskiej (Auguste L.Ch. La Garde-Chambonas, *Les obsèques de Kosciuszko aux tombeaux des rois de Pologne, a Cracovie. Poème suivi de Notes historiques par Le Comte de Lagarde, Messence*. Munch 1819),
- Utwór literacki Jeana de la Bruyère'a inspirowany dziełem filozofa greckiego Teofrasta charakteryzujący postaci na dworze rodziny Kondeuszów (*Les caractères de La Bruyère*. Paris 1856),
- Listy markizy de Sévigné (1626–1698) adresowane do córki Françoise-Marguerite i przyjaciół (*Lettres de Madame de Sévigné*, t. 1–4, Paris 1812).

Hrabia Ignacy był kolekcjonerem malarstwa europejskiego, a miał w swym księgozborze tylko dwie pozycje dotyczące sztuki: katalog figuralny 72 obrazów słynnej galerii Giustiniani z wstępem napisanym przez Charlesa-Paula Landona (*Galerie Giustiniani, ou Catalogue figuré des tableaux de cette célèbre galerie*, Paris 1812) oraz katalog księżnej Izabeli E. Czartoryskiej *Poczet pamiątek zachowanych w Domu Gotyckim w Puławach* (Warszawa 1828).

W księgozborze nie zabrakło publikacji, w których omawiano zagadnienia edukacji i wychowania, zapewne z okresu dorastania jego córek. Do druków o tej tematyce należał trzypięciowy poradnik dla młodych dziewcząt Jeanne Louise Henriette Campan (1752–1822), damy dworu w służbie Marii Antoniny (*L'Éducation par M. Campan* t. 1–3, Paris 1824).

W zbiorach hrabiego znajdowało się kilka egzemplarzy czasopisma edukacyjno-modowego z 1865 r. dedykowanego dla młodzieńców „Journal des jeunes personnes” wydawanego w latach 1833–1897, a także pięć egzemplarzy francuskiego tygodnika informacyjnego dla dzieci „Journal des enfants”, wydawanego w latach 1832–1897.

W trakcie dokonywania spisu znaleziono wiele dokumentów majątkowych i rodzinnych, które przejął syn Józef:

- Dokumenty po bracie Tadeuszu Ledóchowskim, feldmarszałku-poruczniku wojsk cesarsko-austriackich,
- Dokumenty i wykazy hipoteczne dóbr Ossolin i Ujazd,

- Testament hrabiego Tomasza Ostrowskiego, prezesa senatu Królestwa Polskiego (mąż Apolonii Ledóchowskiej),
- Dokumenty po hrabinie Ludwice z Górskich Ledóchowskiej,
- Dwa pakiety dokumentów po hrabinie Annie z Ledóchowskich Czap-
skiej, wojewodzinie malborskiej,
- Akta publiczne do interesów ordynacji Ostrogskiej,
- Rodowód Dyrekcji Arsenалу Składowego,
- Siedem pularsów (pugilaresów) z rysunkami i różnymi dokumentami,
- Listy familijne i do osób innych.

Kolekcja obrazów

Zgromadzona w klasztorze kolekcja obrazów obejmowała 38 płócien i grafik reprezentujących malarstwo europejskie od renesansu do współczesności. Tematyka była różnorodna: sceny rodzajowe, mitologia grecka, pejzaże, martwa natura, portrety, sceny religijne, w większości kopie znanych artystów. Opisy obrazów są skąpe, szczególną uwagę zwracano na rodzaje ramy i ich wielkość. Prawie wszystkie były oprawione w złożone ramy.

W załączonym do testamentu spisie kolekcji wykonanym w 1851 r. hrabia Ignacy wymienił m.in. następujące posiadane dzieła i ich autorów:

- *Sztorm (rysunek, szkic)* Josepha Verneta (1714–1789) (francuski maryni-
sta, pejzażysta i miedziorytnik okresu klasycyzmu),
- *Św. Jakub z aniołem* wg Pietro Perugino (włoski malarz i rysownik
okresu renesansu),
- *Pejzaż z bydłem* (duży format) Francesca Panniniego (1745–1812) (wło-
ski malarz architektury i pejzaży),
- *Triumf Amfitryty* prawdopodobnie Simona Vouet (1590–1649) (francu-
ski malarz okresu baroku),
- *Madonna z Jezusem* wg Andrea del Sarto (1486–1530) (włoski malarz
renesansowy),
- *Emaus* Christiana Wilhelma Ernsta Dietricha (1712–1774) (niemiecki
malarz i grafik okresu rokoka),
- *Pejzaż* Jacoba van Ruisdaela (1628–1682) (holenderski malarz, pejzaży-
sta i grafik),
- *Pejzaż* Frederika de Moucheronona (1634–1686) (holenderski malarz pej-
zażysta epoki baroku),

- *Portret mężczyzny stanu rycerskiego (Mężczyzna w złotym hełmie) i Gniew Saula na Dawida*, dwa obrazy (kopie) Rembrandta,
- *Dwa okrągłe pejzażyki* Petra Jana Brandla (1668–1735) (czeski malarz i rysownik późnobarokowy),
- *Dwa pejzaże (widoki) włoskie* Salvatora Rosy (1615–1673) (malarz włoski, poeta i kompozytor barokowy),
- *Wnętrze kościoła* Emanuela de Witte (1617–1692) (holenderski malarz barokowy),
- *Widok morski* Jana Abrahamsza Beerstraatena (1622–1666) (holenderski malarz i rysownik, marynista),
- *Wnętrze kościoła* Johanna Ludwiga Morgensterna (1738–1819) (niemiecki malarz i rytownik),
- *Głowa starca* wg Giorgione (włoski malarz okresu renesansu),
- *Towarzystwo muzyczne* Anthonia Palamedesa (1601–1673) (flandzki malarz scen rodzajowych i portrecista),
- *Św. Magdalena* pastel wg Antonio Allegri da Correggio (w innym miejscu h. Ignacy podaje, że jest to kopia *Marii Magdaleny pokutującej* włoskiego malarza okresu baroku Pompeo Batoniiego (1708–1787) z Galerii Drezdeńskiej),
- *Św. Piotr w okowach* Jusepe de Ribery (1591–1652) (hiszpański malarz i grafik okresu baroku),
- *Uczta* wg Paolo Caliari zw. Veronese (1528–1588) (włoski malarz renesansowy),
- *Portret (miniatura) z pendante*⁵² Jean-Bapiste Greuze (1725–1805) (malarz holenderski),
- Trzy staloryty nieznanego autora przedstawiające wypadki z historii Rzymu w czarnych ramach za szkłem, dużego formatu,
- Obrazek w drewnianych ramkach wyobrażający trupa głowę nieznanego autora.

Co charakterystyczne, w kolekcji hrabiego Ignacego nie ma dzieł polskich. W kolekcji znajdował się tylko jeden portret rodzinny – obraz olejny w złoczonej ramie hrabiego Józefa Zachariasza Ledóchowskiego (brata Ignacego). Obraz ten przejął hrabia Józef poza inwentarzem.

Obecność tak licznych dzieł sztuki malarskiej w klasztornych celach wskazywała na istnienie u generała silnych potrzeb natury estetycznej. Kolekcja obrazów hrabiego Ignacego potwierdza jego wysublimowany gust oraz znajomość

⁵² Pendante (fr.) – wisiołek.

tematyki i autorów, nieprzypadkowo sięgał po uznanych i najlepszych artystów europejskich.

Jego sąsiad i przyjaciel rodziny, ksiądz proboszcz Jan Krupiński, oprócz dogłębnej znajomości teologii, był także znawcą sztuki. Wielokrotnie podróżował po Włoszech i wiele tych dzieł widział w oryginale. Zapewne wiele razy było to przedmiotem ich rozmów.

W tym samym czasie w odległości zaledwie kilku kilometrów od Klimontowa znajdowały się jeszcze dwie znakomite kolekcje obrazów o podobnej tematyce i doborze autorów: jedna u byłego gubernatora cywilnego guberni radomskiej, prezesa Rady Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego Edwarda Białoskórskiego w Jurkowicach (Willa Samotnia), składająca się z 43 płócien, a druga w pobliskim pałacu w Górkach u bratanka generała Juliana Ledóchowskiego – ta zawierała ponad 90 obrazów⁵³.

W kolekcji Białoskórskiego poza dziełami malarstwa europejskiego mocno była reprezentowana współczesna sztuka polska, w szczególności tacy twórcy jak: Piotr Michałowski, January Suchodolski, Marcin Zaleski, Jan Nepomucen Głowacki, Wincenty Kasprzycki i Józef Szermentowski.

Warto dodać, że Edward Białoskórski był nie tylko kolekcjonerem i znawcą sztuki, ale także uzdolnionym artystycznie człowiekiem, który dla przyjemności parał się twórczością malarską (akwarelista); był jednym z członków założycieli warszawskiego Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych⁵⁴.

Kolekcję Edwarda Białoskórskiego zakupiła w 1881 r. Karolina Ledóchowska za kwotę 4000 rs. Po śmierci Karoliny obrazy te przejęła w ramach spadku hrabina Teresa Moriconi. Nie wiadomo, jakie były losy kolekcji, prawdopodobnie została wywieziona przez hrabinę Moriconi do majątku siostry Anny Mineyko w Dubnikach.

Z kolei w Górkach szczególną pozycję w kolekcji zajmowały portrety członków rodziny Ledóchowskich wykonane przez uznanych portrecistów, m.in. Elisę Modelli, Jana Chrzyciela Lampi, Leona Biedrońskiego i innych. W zbiorach znajdowały się również portrety postaci ważnych dla rodziny: arcyksięcia Karola, Stanisława Małachowskiego i Tadeusza Kościuszki. Po śmierci hrabiego Juliana kolekcja obrazów została podzielona między wdowę Karolinę i młodszego brata Juliana – Jana Józefa Ledóchowskiego.

⁵³ A. Niespodziewany, P. Sławiński, *Białoskórski, Pogodin, Pietrow, Ledóchowski i inni. Urzędnicy, wojskowi i właściciele ziemscy w powiecie sandomierskim w połowie XIX w.*, Zawada–Sandomierz 2025 (maszynopis).

⁵⁴ *Zapiski kieleckie z dziennika podróży Kazimierza Stronczyńskiego (1844)*, wyd. K. Głowacki, Kielce 1978, s. 20–34.

Opisując kolekcję w wykazach dołączonych do testamentu, Ignacy oszacował jej wartość na 32 690 złp (ok. 4900 rs). Przeprowadzona po śmierci Ignacego w 1870 r. ponowna wycena kolekcji obrazów przez biegłych Stanisława Wedeckiego i Józefa Pałuckiego była ponad dziesięciokrotnie niższa i opiewała na kwotę 362 rs i 55 kop. Biegli najwyżej wycenili obrazy Ribery Św. *Piotr w okowach* (50 rs), Ditricha *Emaus* (30 rs) i Veronese *Uczta* (30 rs). Z kolei hrabia Ignacy najwyżej wycenił pejzaż Ruisdaela – 1500 rs, a przez biegłych tylko na 5 rs.

Realna wartość kolekcji a wyobrażenie o niej właściciela mocno się różniły. W końcowym protokole z inwentarza zwrócono uwagę na te rozbieżności. Hrabia Józef uzasadniał pierwotną zawyżoną wycenę generała sentymentalnym podejściem do swoich zbiorów. Prawdopodobnie wartość kolekcji była mocno niedoszacowana. Znajomość rzeczy przez biegłych mogła budzić wątpliwości. Taksatorów z Warszawy przywiózł hrabia Józef, jeden z nich, Józef Pałucki (stolarz) był niepiśmienny.

Hrabia Józef wywiózł kolekcję obrazów i pamiątki po generale do swojego pałacu przy ulicy Ostrobramskiej w Wilnie, zostały tam utracone podczas I wojny światowej. Resztę przedmiotów prawdopodobnie wyprzedano na licytacji w Klimontowie.

Pogrzeb (1870)

Hrabia Ignacy w testamencie z 1865 r. szczegółowo rozpiisał przebieg uroczystości pogrzebowych po swojej śmierci. Uważał, że mimo najlepszych chęci okoliczności, a i może brak talentów sprawiły, że nie był „bardziej i szczytnie użytecznym społecznie”, dlatego jego „pogrzeb powinien być nader skromny, bez muzyki i najmniejszej pompy”. Przewidywał, że koszty pogrzebu wyniosą 600 złp.

Pragnął być pochowany nie w grobach rodzinnych w kościelnej krypcie, lecz na publicznym cmentarzu klimontowskim w grobie murowanym przykrytym kamieniem ze stosownym napisem, aby każdy mógł się pomodlić za jego duszę. Chciał, aby do trumny obok ciała włożyć parę kul, które od ponad pół wieku były jego „nieodstępnymi towarzyszami”.

Dalej życzył sobie, aby nabożeństwo żałobne odbyło się w kościele farnym, gdzie na 10 cichych mszy przeznaczył 120 złp, a dla organisty, dziadów i bab u fary zostawił 100 złp. Prosił, aby na drugi dzień po pogrzebie rozdać między kaleki

18. Zejście do krypty kościoła pw. św. Józefa w Klimontowie, 2009 r. Źródło: domena publiczna.

i starców miasta Klimontowa, chrześcijan i Żydów kolejne 100 złp⁵⁵. Zażyczył sobie także, aby w ciągu tygodnia po jego zejściu odprawione były w jego intencji msze żałobne w kościele dominikanów (10 mszy), w kościele w Goźlicach (5 mszy) i kościele w Olbierzowicach (5 mszy).

Hrabia Ignacy zmarł opatrzony świętymi sakramentami 29 marca 1870 r. o godz. 9 rano. Zgłoszenia zgonu hrabiego dokonali służący Jan Mulsakowski i ksiądz wikary Kandyd Stec (ojciec bernardyn)⁵⁶. Hrabia został pochowany (wbrew jego woli) w podziemiach kościoła parafialnego pw. św. Józefa pośród grobów Ossolińskich i Ledóchowskich. Co ciekawe, o tym fakcie nic nie wspomina ks. W. Kukliński.

Na jego pogrzebie – wobec licznie zgromadzonej szlachty i ludu – uczcił pamięć o generale Ignacym w pięknej mowie znany badacz dziejów kościoła, ks. prałat Melchior Buliński⁵⁷.

Według relacji z pogrzebu zamieszczonej w krakowskim dzienniku „Czas” z 16 kwietnia 1870 r.⁵⁸ ks. M. Buliński zaczął swoją przemowę nad trumną hrabiego nawiązaniem do pieśni powstańczej z 1863 r. *Na groby* Antoniego Wojkowskiego⁵⁹: „Na groby bracia, na groby! To sejmiki, to wesela nasze!”. Co miało

⁵⁵ Klimontów utracił prawa miejskie 3 maja 1870 r., czyli 35 dni po śmierci gen. Ignacego Ledóchowskiego.

⁵⁶ APS, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Klimontowie, sygn. 61, R. 1870, akt zgonu nr 12.

⁵⁷ Melchior Buliński (1810–1877) – polski ksiądz katolicki, profesor Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie, wykładowca Seminarium Duchownego w Sandomierzu, znawca historii kościoła, historyk Sandomierza.

⁵⁸ *Korespondencja z Sandomierza*, w: „Czas” 1870, nr 87, s. 2.

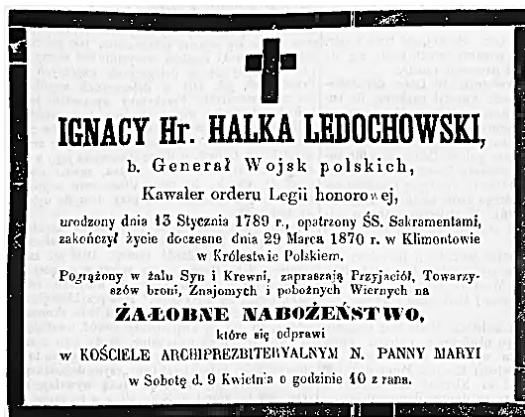
⁵⁹ *Polski śpiewnik narodowy z melodiami*, red. ks. W. Adamski, Poznań 1933, s. 112.

znaczyć, że gdy „teraźniejszość jest okropna a przyszłość ciemna”, nie zginiemy, dopóki trwa pamięć o naszych narodowych relikwiach ukrytych w grobach. Takim bohaterem i skarbem narodowym był generał artylerii wojska polskiego hrabia Ignacy Ledóchowski, którego znał i szanował cały kraj.

Całkowite koszty pogrzebu hrabiego, w tym koszty za rześiste oświetlenie fary przez klimontowskie cechy, wyniosły 432 rs. Na stypie zużyto cały zapas wina zgromadzony przez Ignacego w klasztornej piwniczce (32 butelki).

O generale pamiętał również Kraków. 9 kwietnia o godz. 10.00 rano odprawiono za niego żałobne nabożeństwo w kościele archiprezbiterialnym NMP w Krakowie (kościół Mariacki). Na nabożeństwie stawili się licznie jego krewni, przyjaciele, towarzysze broni i mieszkańcy Krakowa. Tak we wspomnieniu pośmiertnym poświęconym hrabiemu Ignacemu pisał anonimowy autor w krakowskim dzienniku „Czas”:

Wiekami i kalectwem niezłamany, ale jednak przykuty przez lat 56 do krzesła, zachował on zawsze młodzieńczo-żołnierskie uczucie honoru wojskowego, zachował nadzwyczajną świeżość umysłu, żywość charakteru, wytworną grzeczność, a przytem żołnierską otwartość i szczerłość w opowiadaniu o wypadkach i ludziach. W patriotyzmie jego i nienawiści nieprzyjaciół było coś, co przypominało konfederatów barskich, pomimo to na odbierane od Rosjan wojskowych dowody uszanowania odpowiadał z uprzejmością, bo strzegąc sam towarzyskiej grzeczności, umiał ją cenić w drugich i z wdzięcznością i powagą przyjmować. Jego zapał do wszystkiego, co wzniosłe i piękne, sprawiał, że obcowanie z nim zawsze pouczające i dziwnie miłe, podwajało za każdym razem ten urok, jaki, nie myśląc o tem, wywierał na drugich.

19. Nekrolog Ignacego hr. Ledóchowskiego. Źródło: „Czas” 1870, nr 81, s. 2.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych

Heroldia KP, sygn. 8 – *Akta Heroldii Królestwa Polskiego w interesie hrabiów Ledóchowskich*.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Urząd Wojewódzki Kielecki I, sygn. 17288 – *Klimontów – zabudowanie poklasztorne [administracja i użytkowanie] 1922–1939*.

Archiwum Państwowe w Kielcach – Oddział w Sandomierzu

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Klimontowie, sygn. 61, R. 1870 akt zgonu nr 12.

Akta notariusza Franciszka Zdrodowskiego w Sandomierzu, sygn. 20.

Archiwum Państwowe w Radomiu

Zarząd Rolnictwa i Dóbr Państwowych Guberni Radomskiej, Kieleckiej, Lubelskiej, Siedleckiej, sygn. 824 – *Plan b. klasztoru xx. dominikanów w mieście Klimontowie, 1866*.

Czasopisma

„Czas” 1870, nr 81, s. 2; nr 87, s. 2; 1873, nr 299, s. 2.

„Dziennik Wileński” 1916, nr 52, s. 4; 1928, nr 3, s. 1.

Opracowania

Barącz S., *Pamiętnik szlchetnego Ledóchowskich domu*, Lwów 1879.

Firlej W., *Bibliografia piśmiennictwa profesorów Seminarium Duchownego w Sandomierzu* (Ks. Jan Krupiński, Ks. Wawrzyniec Kukliński), Index Copernicus, 2011.

Kukliński W., *Miasto prywatne Klimontów i jego kościoły*, Sandomierz 1911.

Ledóchowski M., *...aby pozostał nasz ślad. Dzieje rodu Ledóchowskich*. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, Wrocław 2002.

Niebelksi E., „Przesyłka” z Klimontowa do Rosji w 1904 r. Z dziejów biblioteki klimontowskiego Konwentu Ojców Dominikanów. „Teki Komisji Historycznej KUL” 2021, vol. 3.

Niebelksi E., *W dobrach Ossolińskich – Klimontów i okolice*. Klimontów 1999.

Niespodziewany A., Sławiński P., *Białoskórski, Pogodin, Pietrow, Ledóchowski i inni. Urzędnicy, wojskowi i właściciele ziemscy w powiecie sandomierskim w połowie XIX w.*, Zawada–Sandomierz 2025 (maszynopis).

Polski śpiewnik narodowy z melodiami, red. W. Adamski, Poznań 1933.

- Ród Ledóchowskich Ojczyźnie i Bogu – Katalog wystawy*, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 2008.
- Skorowidz mieszkańców miasta Warszawy z przedmieściami na rok 1854 [...]*, red. J. Unger, Warszawa 1854.
- Stanaszek B., Nowakowski R., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 2, H-L, Sandomierz 2015.
- Zajewski W., *Ledóchowski Ignacy*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, T. 16, Wrocław 1971, s. 622–625.
- Zapiski kieleckie z dziennika podróży Kazimierza Stronczyńskiego (1844)*, red. K. Głowacki, Kielce 1978.

Netografia

- R. Staszewski, *Klimontów. Klasztor i kościół św. Jacka* w: <http://www.klimontow.net/klimontow-klasztor.html> [dostęp 20.08.2024].
- J. Ledóchowski, *The Ledóchowski Family* w: <https://www.ledochowski.eu/rodzina/ignacy1789%20pl.html> [dostęp 24.08.2024].

PAWEŁ PRYT

ORCID: 0000-0002-4235-8006

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Aktywność gospodarcza Zygmunta Konstantego Wielopolskiego (1901–1971) – ostatniego (XVI) ordynata chroberskiego i margrabiego Gonzagi-Myszkowskiego. Próba nakreślenia problematyki

Słowa kluczowe: Zygmunt Konstanty Wielopolski, ordynacja chroberska, Chroberz, ziemiaństwo

Streszczenie: Zygmunt Konstanty Wielopolski w latach 1937–1939 był XVI ordynatem chroberskim. Po przejęciu rodzowego majątku rozpoczął działania mające na celu niwelację powstałego w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego zadłużenia, przeprowadzając prace parcelacyjne oraz podejmując kroki prowadzące do zwiększenia dochodowości majątku. Czynnie zaangażował się w obronę niepodległości, biorąc udział jako ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej, następnie w kampanii wrześniowej 1939 r., a po jej zakończeniu angażując się w działalność konspiracyjną w strukturach Armii Krajowej. Dopełnieniem jego aktywności było zaangażowanie w rozwój łowiectwa na gruncie lokalnym, gdzie pełnił m.in. funkcję podłowczego powiatowego na powiat pińczowski.

Key words: Zygmunt Konstanty Wielopolski, Chroberz ordinance, Chroberz, landed gentry.

Abstract: Zygmunt Konstanty Wielopolski served as the sixteenth Chroberz ordinate during the years 1937–1939. Upon taking over the family estate, he undertook measures aimed at reducing the debt accumulated during the period of the Great Economic Crisis by conducting land parcellation and implementing steps to increase estate profitability. He was actively involved in the defence of independence, participating as a volunteer in the Polish-Bolshevik War, then in the September military campaign of 1939, and after its conclusion, engaging in underground activities within the structures of the Home Army. His activity was complemented by his involvement in the local

development of hunting, as he held, among other positions, the office of deputy hunt master for Pińczów County.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest nakreślenie zarysu biografii Zygmunta Konstantego Wielopolskiego (1901–1971), ostatniego (XVI) ordynata chroberskiego i margrabiego Gonzagi-Myszkowskiego¹. W dotychczasowej historiografii brakuje próby nazskicowania życiorysu ostatniego z ordynatów chroberskich. Częściowo wskazaną lukę wypełnił biogram autorstwa Liliany Narkowicz opublikowany w t. 10 słownika biograficznego *Ziemiańscy polscy XX wieku*² oraz hasła dotyczące rodu Wielopolskich zamieszczone w *Pocztce polskich rodów arystokratycznych*³ autorstwa Teresy Zielińskiej i w pracy *Ziemiańscy. Pałace, dwory i dworki nad Nidą, Nidzicą i Szreniawą*⁴ autorstwa Stanisława M. Przybyszewskiego. Podstawę w przygotowaniu artykułu stanowiły aktualny stan badań oraz kwerenda zasobu archiwalnego zdeponowanego w Archiwum Państwowym w Kielcach.

Zygmunt Konstanty Wielopolski urodził się 10 lipca 1901 r. jako syn XV ordynata chroberskiego Aleksandra Erwina (1875–1937)⁵ oraz Zofii z Broel-Platerów (1879–1926)⁶. Zasadnym wydaje się przybliżenie także dalszych antenatów ostatniego z margrabiów Gonzaga-Myszkowskich, których aktywność wpływała na formowanie postaw kolejnych przedstawicieli rodu Wielopolskich. Ci zarządzali rozległą ordynacją chroberską, którą ich przodkowie przejęli w 1727 r. po wygasłym rodzie fundatorów majątku – Myszkowskich. Założycielami fideikomisu w roku 1601 byli bratankowie bp. krakowskiego Piotra Myszkowskiego (ok.

---

¹ Nazwiskiem Gonzaga-Myszkowski (przejętym po rodzie Myszkowskich) posługiwali się także ordynaci z rodu Wielopolskich. Drugi człon nazwiska – Gonzaga – pochodzi od włoskiego książęcego rodu Gonzagów, do którego w końcu XVI w. adoptowany został Zygmunt Myszkowski – jeden z fundatorów ordynacji.

² L. Narkowicz, *Wielopolski Zygmunt Konstanty*, w: *Ziemiańscy polscy XX wieku*, t. 10, Warszawa 2013, s. 134–136.

³ T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 461.

⁴ S.M. Przybyszewski, *Ziemiańscy. Pałace, dwory i dworki nad Nidą, Nidzicą i Szreniawą*, Kazimierza Wielka 2012, s. 45.

⁵ Aleksander Erwin był m.in. prezesem Nadnidziańskiego Koła Polskiej Macierzy Szkolnej oraz prezesem zarządu Towarzystwa Akcyjnego Fabryk Cukru i Rafinerii „Lubna i Szreniawa”. M.B. Markowski, *Wielopolski Aleksander Erwin*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, 1795–1918, red. J. Szczepański, Kielce 2009, s. 488.

⁶ Arystokratka była córką Konstantego hr. Broel-Plater posiadającego dobra Plinksze w guberni kijowskiej. „Gazeta Kielecka” 1900, nr 73, s. 2.

1510–1591): Piotr (ok. 1560–1601) oraz Zygmunt (ok. 1562–1615). Jak wspomniano, kolejni przedstawiciele rodu zarządzali majoratem do I poł. XVIII w., gdy po bezpotomnej śmierci VII ordynata myszkowskiego Józefa Władysława (zm. 1727) majątek wraz z tytułem margrabiego, herbem oraz nazwiskiem Gonzaga-Myszkowskich przeszedł w ręce Franciszka Wielopolskiego (ok. 1665–1732) – praprawnuka I ordynata Zygmunta Myszkowskiego⁷. Ten reprezentował tzw. starszą linię Wielopolskich, zarządzając majątkiem do 1813 r. Na mocy podpisanego wówczas „Aktu Rekonstrukcji” właścicielem okrojonego z dwunastu do trzech kluczy ordynackich (ok. 11 500 ha)⁸ majątku został będący przedstawicielem tzw. młodszej linii Wielopolskich Józef Stanisław (1777–1816), ojciec Aleksandra (1803–1877)⁹, w okresie zaborów jednego z najbardziej wpływowych przedstawicieli polskiej arystokracji Królestwa Polskiego, pradziadka Zygmunta Konstantego. Będący jednym z liderów obozu ugodowców Aleksander, pełniąc wysokie funkcje polityczne (zwieńczeniem kariery było objęcie w 1862 r. funkcji naczelnika Rządu Cywilnego), dbał także o rozwój rodowego fideikomisu, m.in. wznosząc w 1860 r. okazały chroberski pałac¹⁰, w którym przyszło dorastać ostatniemu ordynatowi.

Kontynuatorem myśli politycznej oraz aktywności gospodarczej na gruncie ordynackim Aleksandra był jego syn, a dziadek Zygmunta Konstantego i jego imiennik – Zygmunt Andrzej Wielopolski (1833–1902)¹¹. Ten pełnił m.in. funkcje szambelana dworu carskiego oraz zarządcy Księstwa Łowickiego, będącego dobrami apanażowymi carów w Królestwie Polskim.

⁷ M. Nowak, *Linia ordynacka Wielopolskich, margrabiów Gonzaga-Myszkowskich (do połowy XX w.) – zarys dziejów*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2015, t. 7, s. 42.

⁸ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Archiwum Ordynacji Myszkowskich (dalej: AOM), sygn. 1560, k. 33, 82–84; sygn. 477, k. 5–9.

⁹ Ten w czasie powstania listopadowego był zaangażowany w działalność Rządu Narodowego, z ramienia którego wyjechał z misją dyplomatyczną do Londynu. W późniejszym okresie opublikował anonimowo *List szlachcica polskiego do księcia Metternicha*; po wybuchu powstania styczniowego udał się na emigrację do Drezna. M. Nowak, *Wielopolski Aleksander*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, 1795–1918..., s. 487–488.

¹⁰ A. Grygiel, *Muzeum Polskie im. Świdzińskich. Dzieje kolekcji Konstantego Świdzińskiego: Sulgostów – Pińczów – Chroberz – Warszawa*, „Pińczowskie Spotkania Historyczne” 1998, z. 2, s. 30.

¹¹ Zygmunt Andrzej był także aktywnym działaczem Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, w którym pełnił funkcję radcy Dyrekcji Głównej; zaangażowany był również w budowę Kolei Iwangorodzko-Dąbrowskiej, pełniąc funkcję prezesa zarządu Towarzystwa Akcyjnego Drogi Żelaznej. M. Nowak, *Wielopolski Zygmunt*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, 1795–1918..., s. 489.

Działalność polityczna Aleksandra oraz Zygmunta Andrzeja narażały ich na ostracyzm ze strony niechętnego lojalistycznym zabiegom wobec caratu ziemianstwa. To zaś wpłynęło na późniejsze losy Aleksandra Erwina (syna Zygmunta Andrzeja i ojca Zygmunta Konstantego), zachowującego dystans do aktywności politycznej, podkreślającego wynikające z niej negatywne doświadczenia dziadka oraz ojca¹². Dystansowanie się od aktywności politycznej Aleksandra Erwina miało z pewnością wpływ także na Zygmunta Konstantego, obserwującego zachowanie ojca. Ostatni ordynat chrobberski, podobnie jak poprzednik, unikał eksponowanego życia politycznego, co nie było normą dla polskiej arystokracji doby międzywojnia.

„Historyczne nazwisko” miało wpływ na ścieżkę edukacji, jaką dla swych synów wybrali rodzice Zygmunta Konstantego. Ostatni z margrabiów został skierowany do ośmioklasowej Szkoły Filologicznej im. św. Stanisława Kostki w Warszawie¹³, na prowadzenie której koncesję w 1908 r. otrzymał od rosyjskich władz szkolnych hrabia Zygmunt Maria Wielopolski – kuzyn posiadającej ordynację margrabiowskiej linii Wielopolskich¹⁴. Po jej ukończeniu wziął udział, jako ochotnik, w wojnie polsko-bolszewickiej¹⁵. Następnie, podobnie jak ojciec (Aleksander Erwin ukończył studia prawnicze w Berlinie)¹⁶, podjął studia mające dać mu wykształcenie pomocne w prowadzeniu majątku. Młody arystokrata zdecydował się na studia ekonomiczne na Uniwersytecie Poznańskim, które rozpoczął w 1921 r.; Zygmunt Konstanty studiów jednak nie ukończył, nie zaliczając IV roku studiów w roku akademickim 1924/25¹⁷. Po niepowodzeniu na Uniwersytecie Poznańskim ordynat chrobberski zdecydował się, kontynuując rodową tradycję

¹² P. Prys, *Aktywność polityczna, społeczno-gospodarcza właściciela ordynacji chrobberskiej Aleksandra Erwina Wielopolskiego (1875–1937) – próba nakreślenia problematyki*, „Almanach Historyczny” t. 25, 2023, s. 295.

¹³ Według relacji brata Zygmunta Konstantego – Alfreda – ostatni ordynat uzyskiwał dobre wyniki z matematyki, gorzej radząc sobie z j. polskim oraz j. łacińskim. A. Wielopolski, *Z herbem po służbach. Wspomnienia*, oprac. A. W. Labuda, Warszawa 2016, s. 41.

¹⁴ Zygmunt Maria był właścicielem Ostrowca (od 1937 r. Ostrowiec Świętokrzyski), zaangażowany w rozwój przemysłu pełnił funkcję prezesa rady nadzorczej Zakładów Ostrowieckich. M. Nowak, J.Z. Pająk, *Wielopolski Zygmunt Maria*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, 1795–1918..., s. 489–490.

¹⁵ W obronę świeżo odzyskanej niepodległości zaangażowany był także ojciec Aleksander Erwin, który pełnił funkcję przewodniczącego Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa na powiat pińczowski oraz przekazał 10 tys. marek polskich darowizny na rzecz armii. *Obrona państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiątkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczych i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, red. W. Ścibor-Rylski, Warszawa 1923, s. 401–404.

¹⁶ APK, AOM, sygn. 237, k. 15, 160.

¹⁷ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, *Dokumenty Zygmunta Wielopolskiego – karty wpisowe z lat 1921–1925*, bez stron.

(dziadek Zygmunt Andrzej jako oficer armii carskiej brał udział w wojnie krymskiej), na edukację wojskową, kończąc w 1927 r. Szkołę Podchorążych Rezerwy Kawalerii w Grudziądzu¹⁸.

Zygmunt Konstancy – XVI ordynat chroberski

Główną płaszczyzną aktywności Zygmunta Konstantego było zarządzanie rozległym majątkiem ziemskim, który przejął po śmierci ojca w marcu 1937 r., zgodnie ze statutem jako najstarszy syn. Posiadał już wówczas pewne doświadczenie w zarządzaniu rozległym majątkiem, bowiem po zawartym w 1928 r. ślubie z Marią z Tyszkiewiczów (1904–1971)¹⁹ zamieszkał wraz z małżonką w pałacu w Książu Wielkim²⁰ – jednej z siedzib ordynacji chroberskiej – skąd zarządzał znajdującymi się w powiecie miechowskim dobrami wielkopsiarskimi²¹ ordynacji, obejmującymi w początkach lat 20. XX w. 1589 ha powierzchni²². Ojciec ostatniego ordynata – Aleksander Erwin – dysponował jedynie dobrami wchodzącymi w skład ordynacji²³, stąd też rodzeństwo ostatniego z margrabiów z rodu Wielopolskich otrzymało z tytułu spadku po ojcu spłatę wynoszącą 10 000 zł w przypadku braci (Alfreda [1905–1996]²⁴ oraz Aleksandra Karola [1910–1980]²⁵)

¹⁸ J. Kucharski, *Wspomnienia z Chrobrza z lat 1938–1948*, Kielce 2008, s. 13.

¹⁹ Maria była córką Józefa hr. Tyszkiewicza, założyciela i I ordynata powstałej w 1901 r. ordynacji tyszkiewiczowskiej na Wileńszczyźnie. L. Narkowicz, *Ordynacja Tyszkiewiczowska na Zatorcu*, Warszawa 2007, s. 138–139.

²⁰ Tamże, *Wielopolski Zygmunt Konstancy*, w: *Ziemianie polscy XX wieku*, t. 10, Warszawa 2013, s. 135.

²¹ Ordynację chroberską tworzyły w latach 20. XX w. dobra: Książ Wielki, Chroberz, Kozubów, Pinczów, Rudawa-Nieprawice, Krzyżanowice, Dębiany, Mierzawa oraz Przyłęczek. APK, Okręgowy Urząd Ziemski w Kielcach (dalej: OUZ), sygn. 4423, k. 174.

²² Tamże.

²³ W przeciwieństwie do dziadka Zygmunta Andrzeja, który posiadał także majątki niewchodzące w skład majoratu. Biblioteka Jagiellońska, rkps. 7343 IV 5 – Testament Zygmunta margrabiogo Wielopolskiego z 1900 r., s. 2–4.

²⁴ Alfred Wielopolski w II Rzeczypospolitej był pracownikiem Kancelarii Cywilnej prezydenta Ignacego Mościckiego; po II wojnie światowej profesor Politechniki Szczecińskiej, był kierownikiem Katedry Historii Gospodarczej oraz Zakładu Historii Gospodarczej i Doktryn Ekonomicznych. <https://web.archive.org/web/20130130194554/http://www.univ.szczecin.pl/alfred-wielopolski> [dostęp: 27.11.2024].

²⁵ Podczas II wojny światowej żołnierz AK; uczestnik powstania warszawskiego, walczył na Woli, Starym Mieście oraz Śródmieściu-Północ. <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/aleksander-wielopolski,48294.html> [dostęp: 27.11.2024].

oraz 30 000 zł w przypadku sióstr (Marii Zofii [1904–1979]²⁶, Zofii Marii [1906–1994]²⁷ oraz Alberty Marii [1917–1999]²⁸)²⁹. Zygmunt Konstanty odziedziczył majątek liczący, według danych z 1936 r., 9794 ha³⁰, grunty ordynacji znajdowały się na terenie powiatów pińczowskiego, jędrzejowskiego oraz miechowskiego województwa kieleckiego³¹. Na jej terenie, poza prowadzoną działalnością rolniczą, znajdowały się także zakłady przemysłowe. Wśród nich były: gorzelnia w Chrobrzu, tartaki w Książu Wielkim i Kozubowie, a także młyny w Kozubowie, Książu Wielkim i Opaczu. Uprawa rolna opierała się na burakach cukrowych (które dostarczano do cukrowni „Łubna i Szreniawa” w Kazimierzy Wielkiej), ziemniakach, pszenicy, życie, owsie oraz jęczmieniu. W hodowli zwierząt utrzymywano dobrze prosperującą stajnię (w której hodowano konie remontowe z myślą o sprzedaży dla armii oraz wyścigowe), oborę mlecznego bydła nizinnego oraz gospodarstwo rybne³². Pozostawiony następcy przez Aleksandra Erwina majątek był jednak poważnie zadłużony. Zobowiązania w 1936 r. wynosiły 1 481 169 zł, wśród nich znajdowały się m.in. zaległe pensje pracowników ordynackich oraz pożyczki zaciągane na bieżącą działalność³³. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w wielkim kryzysie gospodarczym lat 1929–1936, który doprowadził do groźby licytacji części majątku w 1932 r.³⁴

Po przejęciu ordynacji Zygmunt Konstanty podjął działania mające na celu poprawę sytuacji finansowej majoratu. W będącej podstawą gospodarki majątków ziemiańskich działalności rolniczej zdecydował się na wprowadzenie chowu owiec (nieobecnych w majątku w czasach Aleksandra Erwina), nawiązując tym samym do kierunku hodowli prowadzonej w czasach pradziadka Aleksandra oraz dziadka Zygmunta Andrzeja. Ostatni ordynat chrobberski zdecydował się na wprowadzenie rasy hampshire down; w 1938 r. w dobrach majorackich pojawiły się 53 sztuki tej rasy, docelowo hodowla miała liczyć 500 sztuk pogłowia³⁵. Wybór wprowadzonej rasy był przemyślany. Owce hampshire down są rasą, która

²⁶ Maria Zofia była żoną Władysława Tarnowskiego, właściciela majątku Końskie.

²⁷ Zofia Maria była żoną Jana Szeptyckiego.

²⁸ Alberta była romanistką, pracowała na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; żona historyka i rektora UAM Gerarda Labudy. A. Labuda, *Wspomnienie o losach Wielopolskich*, w: *Pro Memoria Gerard Labuda (1916–2010)*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2011, s. 313.

²⁹ A. Wielopolski, *Z herbem po służbach...*, s. 69.

³⁰ Archiwum Akt Nowych, Zjednoczony Bank Ziemiański w Warszawie, sygn. 435, k. 2.

³¹ APK, OUZ, sygn. sygn. 4296, k. 24–356.

³² APK, Urząd Wojewódzki Kielecki I (dalej: UWK I), sygn. 11 066, k. 12–39.

³³ APK, Wojewódzkie Biuro do spraw Finansowo-Rolnych w Kielcach (dalej: WBFR), sygn. 222, k. 20.

³⁴ Licytacji majątku ostatecznie uniknięto. APK, AOM, sygn. 1158, k. 117–120.

³⁵ APK, UWK I, sygn. 11 066, k. 18.

cechuje się wysoką jakością zarówno mięsa, jak i wełny. Cechą charakterystyczną jest także wczesna dojrzałość, co umożliwia szybki rozrost stada, ułatwiając tym samym szybsze uzyskanie dochodu pochodzącego ze sprzedaży wełny oraz mięsa³⁶. Ostatni ordynat chroberski czynił także starania mające na celu usprawnienie funkcjonowania obecnej w majątku gospodarki rybnej. W tym celu w 1938 r. przystąpił do budowy nowych stawów w Młodzawach (stawy rybne w tej miejscowości funkcjonowały już w czasach antenatów), koszt inwestycji wyniósł 29 798 zł; gatunkami ryb obecnych w ordynackich stawach były karpie i liny³⁷. Utrzymywano także zwierzęta hodowane w czasach Aleksandra Erwina: bydło oraz konie. Stadnina, podobnie jak w czasach antenata, zorientowana była na hodowlę koni remontowych dla wojska; za prowadzenie jej Zygmunt Konstancy otrzymał w 1937 r. nagrodę z Ministerstwa Spraw Wojskowych³⁸.

W przypadku produkcji roślinnej zdecydowano się na plantacje warzyw, które przeznaczano na sprzedaż. Miejscem, w którym można było spotkać uprawiane w ordynacji chroberskiej warzywa, był m.in. kielecki Hotel „Bristol”, co świadczy o dużej jakości uzyskiwanych plonów³⁹. Wśród warzyw znajdowały się: pomidory, ogórki, sałata; w 1938 r. obszar zajęty pod uprawę wyniósł 10 ha⁴⁰. Poza tym kontynuowano uprawy obecne w czasach Aleksandra Erwina: zbóż oraz buraków cukrowych, które dostarczano do kazimierskiej cukrowni „Łubna i Szreniawa”.

Rozwój prowadzonej przez Zygmunta Konstantego gospodarki rolnej obejmował także wzrost liczby zatrudnionych w majątku pracowników rolnych. W czasach ostatniego ordynata w majoracie pracowało 94 ordynariuszy (w czasach Aleksandra Erwina 80), poza nimi zatrudniano także pracowników sezonowych⁴¹. Pracujący w ordynacji chroberskiej robotnicy rolni mieli możliwość korzystać z dostarczanego bezpłatnie do ich czworaków prądu, który przesyłany był z elektrowni w Chrobrzu, zasilającej także m.in. pałac ordynata⁴².

Przechodząc do prowadzonych przez Zygmunta Konstantego zakładów przemysłowych, te, podobnie jak inne przedsiębiorstwa znajdujące się w rękach ziemiaństwa, w drugiej połowie lat 30. XX w. notowały stopniowe zwiększanie produkcji w stosunku do recesji obserwowanej w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego. W ordynacji chroberskiej wznowiono produkcję w czasowo za-

³⁶ *Rasy zwierząt gospodarskich*, red. E. Pawlina, Warszawa 2011, s. 150–151.

³⁷ APK, AOM, sygn. 1608, k. 1; J. Kucharski, *Wspomnienia...*, s. 40.

³⁸ S.M. Przybyszewski, *Ziemiaństwo...*, s. 45.

³⁹ J. Kucharski, *Wspomnienia...*, s. 22–23.

⁴⁰ APK UWK I, sygn. 11 066, k. 43.

⁴¹ M. Kozaczka, *Majątek Chroberz w latach 1921–1939*, „Społeczeństwo i rodzina” 2005, nr 3, s. 46–61.

⁴² J. Kucharski, *Wspomnienia...*, s. 35.

mkniętych w okresie kryzysu tartaku w Kozubowie oraz młynie w Książu Wielkim⁴³. Produkcję zwiększono także w ordynackiej gorzelnii w Chrobrzu, która w czasach Zygmunta Konstantego posiadała prawo odpędu 1400 hl, podczas gdy w roku 1934/35 wyprodukowała prawie dwukrotnie mniej – 742 hl⁴⁴.

Areał ordynacji chroberskiej w ciągu krótkiego, dwuletniego zarządu Zygmunta Konstantego ulegał zmniejszeniu. Powierzchnia gruntów w 1938 r. zajmowała 8541 ha, co oznaczało spadek o 13% w porównaniu do 1936 r.⁴⁵ Czynnikiem wpływającym na zmniejszenie powierzchni były prace parcelacyjne przeprowadzane na podstawie ustawy o ułatwieniu spłaty uciążliwych zobowiązań z 1932 r. W tym miejscu należy dodać, iż ostatni ordynat chroberski w prace parcelacyjne (dotyczące zarówno wskazanej ustawy z 1932 r., jak i ustawy o wykonaniu reformy rolnej z 1925 r.) był zaangażowany jeszcze za życia ojca. Obaj w okresie prac nad przytoczonymi aktami utrzymywali kontakty z przedstawicielami polskich elit politycznych (m.in. Władysławem Grabskim oraz księciem Józefem Radziwiłłem), starając się o objęcie ustawodawstwem także gruntów należących do ordynacji rodowych, zgodnie z prawem wciąż niezbywalnych⁴⁶. Nie sposób ocenić wpływu lobby Wielopolskich na ostateczny kształt ustaw, niemniej obie, w przeciwieństwie do ustawy o wykonaniu reformy rolnej z 1920 r.⁴⁷, objęły także grunty należące do ordynacji⁴⁸.

W wyniku prowadzonych przez ostatniego z margrabiów Wielopolskich prac parcelacyjnych do 1 stycznia 1938 r. przewłaszczone 950 ha, zaś 793 ha były nimi objęte⁴⁹. Podjęte działania przynosiły wymierne korzyści objawiające się w zmniejszeniu zadłużenia z 1 481 169 zł w 1936 r. do ok. 870 tys. zł w 1939 r.⁵⁰

⁴³ APK, UWK I, sygn. 11 066, k. 39.

⁴⁴ APK, AOM, sygn. 652, k. 11.

⁴⁵ UWK I, sygn. 11 066, k. 10–11.

⁴⁶ M. Przeniosło, *Trudności finansowe ordynacji Myszkowskich w okresie międzywojennym, w: Szlachta i ziemianie między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2008, s. 251–253; też, *Aktywność polityczna i społeczna Wielopolskich z Chrobrza i Potockich z Chrząstowa (informacje w korespondencji rodzinnej z lat 1905–1939)*, w: *Społeczeństwo i gospodarka w regionie świętokrzyskim w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen, J. Szczepański, Kielce 2008, s. 251–252.

⁴⁷ Ta zakładała, w przypadku ordynacji, rozpoczęcie prac parcelacyjnych od majątków założonych po 1888 r.; zaś ordynacja chroberska została ufundowana w 1601 r. *Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej*, Dz.U. 1920 nr 70 poz. 462.

⁴⁸ *Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej*, Dz. U. 1926 nr 1 poz. 1; *Ustawa z dnia 12 marca 1932 r. o ułatwieniu spłaty uciążliwych zobowiązań obciążających gospodarstwa rolne*, Dz.U. 1932 nr 25 poz. 221.

⁴⁹ APK, UWK I, sygn. 10 734, k. 3–8.

⁵⁰ M. Nowak, *Zmierzch ekonomiczny Ordynacji Myszkowskiej margrabiów Wielopolskich w XIX–XX wieku*, w: *Wielkie rody na ziemiach polsko-litewskich w XVI–XX wieku. Postacie*

Podjęmowane przez Zygmunta Konstantego działania na niwie gospodarczej świadczą o sprawności w zarządzaniu majątkiem ziemskim. Szanse na dalsze usprawnienie funkcjonowania majoratu ostatni ordynat widział w budowanym w końcu lat 30. Centralnym Okręgu Przemysłowym. Związane z rozwojem przemysłu inwestycje realizowane w miastach województwa kieleckiego, m.in. w Starachowicach i Radomiu, pozwalały snuć plany rozwoju produkcji rolnej pod kątem zaopatrzenia rozwijających się ośrodków miejskich. Stąd też w czerwcu 1938 r. w dobrach ordynackich zjawiała się Komisja (tworzyli ją m.in. przedstawiciele Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych Stefan Gierałtowski oraz Stefan Czarnocki), która pozytywnie zaopiniowała projekt wyłączenia z realizowanej reformy rolnej 1430 ha gruntów wchodzących w skład ordynacji chroberskiej⁵¹. Wyłączenie nastąpiło na podstawie art. 5 ustawy o wykonaniu reformy rolnej, który zakładał wyłączenie spod obowiązku parcelacyjnego m.in. obszarów niezbędnych dla utrzymania na odpowiedniej wysokości kultury rolnej w gospodarstwach zajmujących się wytwórczością nasienną lub hodowlaną oraz w gospodarstwach wyróżniających się w okolicy intensywnością produkcji⁵².

Pomimo podjętych kroków do wybuchu II wojny światowej Zygmuntowi Konstantemu nie udało się zlikwidować ciężącego na ordynacji zadłużenia, które, jak wspomniano, wynosiło w 1939 r. ok. 870 tys. zł. Szanse na dalsze zmniejszenie zadłużenia, kosztem regresu powierzchni majoratu, ostatni ordynat chroberski widział w odbywającej się w Sejmie RP od 1935 r. dyskusji dotyczącej zniesienia specyficznego stanu prawnego ordynacji rodowych, tym samym zezwalając ich właścicielom na swobodny obrót ziemią tworzącą majoraty. Ustawa w ostatecznym kształcie została uchwalona dopiero 13 lipca 1939 r., stąd też ze względu na wybuch 1 września II wojny światowej nie mogła być wykorzystana w praktyce⁵³. Dodatkowo uchwalenie ustawy nie oznaczało automatycznej zgody na zniesienie ordynacji. W przypadku majątków takich jak ordynacja chroberska (także m.in. zamojska czy łańcucka), posiadających zbiory o znaczeniu dla kultury narodowej, założonych przed 1795 r. oraz posiadających co najmniej 2,5 tys. ha przestrzeni leśnych (Zygmunt Konstanty posiadał w 1938 r. 4947 ha lasu⁵⁴), dla ich zniesienia konieczna była zgoda Rady Ministrów RP⁵⁵. Ewentualne uzyskanie takowej prawdopodobnie nie oznaczałoby sprzedaży całości gruntów ordynackich, ale przypuszczalnie ich zmniejszenie w celu racjonalizacji prowadzonej gospodarki.

---

i legendy – Działalność i pamięć – Majątki rodowe i ich znaczenie, red. N. Kasperek, T. Zych, R. Pawłoszek, Olsztyn 2017, s. 250.

⁵¹ APK, UWK I, sygn. II 066, k. 34.

⁵² *Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej*, Dz.U. 1926 nr 1 poz. 1.

⁵³ M. Przeniosło, *Trudności finansowe Ordynacji Myszkowskich...*, s. 256.

⁵⁴ APK, UWK I, sygn. II 066, k. 10–11.

⁵⁵ *Ustawa z dnia 13 lipca 1939 r. o znoszeniu ordynacji rodowych*, Dz.U. 1939 nr 63 poz. 417.

Przypuszczenie to opiera się na działalności ostatniego ordynata chrobberskiego. Ten nie dążył jedynie do uszczuplenia arealu ziemi poprzez prace parcelacyjne, ale podejmował także inicjatywy mające za zadanie usprawnić prowadzone przez siebie gospodarstwo rolne, tym samym zwiększając jego dochodowość.

Zygmunt Konstanty posiadał także zainteresowania kolekcjonerskie, wynikłe z odziedziczenia po wspomnianych pradziadku, dziadku oraz ojcu bogatych zbiorów bibliotecznych oraz archiwalnych. Przejęta wraz z ordynacją kolekcja bibliofilska i zdeponowane w rodzimym archiwum dokumenty obejmowały ok. 15 000 wolumenów. Ostatni ordynat chrobberski powziął zamiar uporządkowania księgozbioru. Realizację zamierzenia zlecił prof. Uniwersytetu Poznańskiego Adamowi Skalkowskiemu (autor biografii Aleksandra Wielopolskiego), który w prace zaangażował swych studentów: późniejszego męża Alberty Marii (siostry Zygmunta Konstantego) Gerarda Labudę oraz Leona Szymczaka⁵⁶.

Zygmunt Konstanty był również aktywny na gruncie pozaordynackim. Czynnie zaangażował się w działalność łowiecką, znajdując się w gronie założycieli zawiązanego 18 lipca 1939 r. Koła Łowieckiego w Kazimierzy Wielkiej, m.in. wraz z Franciszkiem Łubieńskim, synem właściciela ordynacji Kazimierza Wielka Leona Łubieńskiego⁵⁷. Był także podłowczym powiatowym na powiat pińczowski oraz członkiem sądu Kieleckiej Wojewódzkiej Rady Łowieckiej⁵⁸. Ostatni ordynat chrobberski, kultywując tradycje warstwy ziemiańskiej i własnego rodu (dziadek Zygmunt Andrzej był w okresie zaborów głównym zarządcą Obwodu Łowów Królewskich, zaś ojciec Aleksander Erwin był w II Rzeczypospolitej cenionym hodowcą saren), organizował także polowania we własnych dobrach oraz uczestniczył w polowaniach odbywających się w majątkach innych ziemian, m.in. hrabiów Dembińskich, gospodarujących w nieodległych od dóbr ordynackich podpińczowskich Górach⁵⁹. Poczynił również usprawnienia w gospodarce łowieckiej na gruncie ordynackim, gdzie zakładał tzw. „remizy”. Były to wydzielone na łąkach i polach kwadraty 50 x 50 m, w których znajdowały się krzewy i drzewa oraz gdzie donoszono karmę dla dzikich zwierząt. Miało to swe przełożenie także na prowadzoną produkcję roślinną, gdyż niwelowało szkody wyrządzane przez głodną zwierzynę⁶⁰.

---

⁵⁶ APK, AOM, sygn. 1453, k. 2–3.

⁵⁷ M.K. Nowak, *Łowiectwo na ziemi pińczowskiej. Karta z dziejów myślistwa polskiego, cz. 1, (1815–1945)*, Wodzisław 2011, s. 160.

⁵⁸ „Łowiec Polski” 1937, nr 4, s. 73; nr 19, s. 374.

⁵⁹ M.K. Nowak, *Łowiectwo...*, s. 229.

⁶⁰ J. Kucharski, *Wspomnienia...*, s. 33.

II wojna światowa i kres ziemiańskiego świata

Nakreślona wyżej aktywność Zygmunta Konstantego przerwał wybuch II wojny światowej. Posiadający wykształcenie wojskowe ostatni ordynat chrobroski wziął czynny udział w obronie odzyskanej przed dwudziestoma laty niepodległości, walcząc w kampanii wrześniowej jako porucznik 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich⁶¹. Po jej zakończeniu wrócił do Chrobrza, gdzie pełnił od 17 lutego 1940 r. do 1941 r. funkcję doradcy w zarządzaniu gospodarką rolną⁶². W późniejszym okresie został aresztowany i trafił do obozu koncentracyjnego KL Sachsenhausen⁶³, skąd został wykupiony przez żonę dzięki koneksjom z austriacką rodziną księżęcą Montenuovo (babką ze strony ojca była księżna Albertyna z Montenuovo [1853–1895]) i powrócił do Chrobrza. Po krótkim pobycie w Chrobrzu małżeństwo przeniosło się do Książa Wielkiego, gdzie zamieszkali w budynku przy tartaku, bowiem pałac, w którym zamieszkali po ślubie, był zajęty przez Niemców⁶⁴. Stamtąd trafili do Krakowa, gdzie mieszkali u Magdaleny Starzewskiej (córki Wojciecha Kossaka i wnuczki Juliusza Kossaka). W stolicy Małopolski Wielopolscy zaangażowali się w walkę konspiracyjną. Zygmunt Konstanty przyjął pseudonim „Wiesław” i pełnił funkcję płatnika Okręgu Krakowskiego AK, natomiast Maria pod pseudonimem „Raus” była szyfrantką Komendy Okręgu⁶⁵. Zygmunt Konstanty, według relacji brata Alfreda, obsługiwał także stację nadawczą, utrzymującą kontakt z władzami polskimi przebywającymi w Londynie⁶⁶.

⁶¹ Pułk wchodził w skład Podolskiej Brygady Kawalerii będącej częścią Armii „Poznań”. Po przeprowadzonej szarży pod Wólką Węglową dostał się do Warszawy, gdzie walczył od 20 września do kapitulacji stolicy 28 września. W pułku w stopniu majora służył także stryj Zygmunta Konstantego, Albert. S. Kuniczak, *14-ty Pułk Ułanów Jazłowieckich (krótki rys historii)*, „Kołło Lwówian. Biuletyn” 1966, nr 2, s. 26–27; M. Nowak, *Kieleccy ziemianie-żołnierze WP we wrześniu 1939. Próba retrospektywy*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2022, t. 11, s. 123.

⁶² J. Gapys, *Postawy społeczno-polityczne ziemianstwa w latach 1939–1945 (na przykładzie dystryktu radomskiego)*, Kielce 2003, s. 67; Z.M. Doliwa-Klepacki, *Ziemianie i ich siedziby na terenie b. woj. kieleckiego w latach 1939–1945 oraz ich losy po II wojnie światowej*, Ostrowiec Świętokrzyski 2020, s. 84.

⁶³ S. Linowski, *Silva Rerum*, w: *Okupacyjna noc. Ziemianstwo kieleckie o wojnie i okupacji. Wybór z memuarijstki ziemiańskiej*, oprac. J. Gapys, Oświęcim 2017, s. 67.

⁶⁴ A. Labuda, *Wspomnienie o losach Wielopolskich...*, s. 315.

⁶⁵ L. Slaski, B. Thugutt, *Losy ziemian powiatu pińczowskiego w okresie okupacji 1939–1945*, w: *Ziemianstwo polskie 1920–1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1988, s. 143; M. Nowak, *Linia ordynacka Wielopolskich...*, s. 57–58; M.K. Nowak, *Łowiectwo...*, s. 250–251.

⁶⁶ A. Wielopolski, *Z herbem po służbach...*, s. 44.

Po zakończeniu wojennej zawieruchy majątek ostatniego ordynata chroberskiego został znacjonalizowany zgodnie z dekretem o przeprowadzeniu reformy rolnej ogłoszonym przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, a on zgodnie z regulacjami, poza opuszczeniem rodowej siedziby, miał także zakaz zamieszkania na terenie powiatów, gdzie mieściły się dobra ordynacji chroberskiej⁶⁷. Na ich terenie zorganizowano m.in. szkolnictwo rolnicze oraz Państwowe Gospodarstwo Rolne⁶⁸.

W obliczu przejęcia po II wojnie światowej władzy w Polsce przez komunistów zmierzających do likwidacji ziemiaństwa jako warstwy społecznej, Zygmunt Konstanty przeniósł się do Gdańska, gdzie w dzielnicy Brętowo zajmował się ogrodnictwem⁶⁹. Zmarł 16 lutego 1971 r. w Gdańsku, spoczął na cmentarzu parafialnym w rodowym Chrobrzu⁷⁰.

Wnioski

Reasumując powyższe rozważania, krótki, dwuletni okres zarządu Zygmunta Konstantego Wielopolskiego nad ordynacją chroberską należy ocenić pozytywnie. Udało mu się zniwelować, choć nie zlikwidować całkowicie, długi ciężące na majoracie; na przeszkodzie w dalszej redukcji zobowiązań stanął wybuch II wojny światowej. Zygmunt Konstanty podejmował działania mające na celu podniesienie dochodowości majątku, m.in. poprzez wprowadzenie hodowli owiec. Wymierne korzyści finansowe przyniosły także prowadzone prace parcelacyjne.

Życiorys Zygmunta Konstantego nie ogranicza się jedynie do jego aktywności jako ordynata chroberskiego. Czynn timer zaangażował się również w obronę niepodległości w wojnie polsko-bolszewickiej, gdzie walczył jako ochotnik; w trakcie II wojny światowej w stopniu porucznika wziął udział w kampanii wrześniowej, a następnie zaangażował się w działalność konspiracyjną. Powyższy artykuł nie wyczerpuje wszystkich wątków biografii ostatniego ordynata chroberskiego; ma charakter przyczynkarski, wskazując kierunek dalszych, szczegółowych badań źródłowych.

⁶⁷ Z.M. Doliwa-Klepacki, *Ziemiaństwo i ich siedziby na terenie b. woj. kieleckiego*, s. 89.

⁶⁸ APK, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, sygn. 909, k. 16–22.

⁶⁹ A. Labuda, *Wspomnienie o losach Wielopolskich...*, s. 317.

⁷⁰ L. Narkowicz, *Wielopolski Zygmunt Konstanty...*, s. 136.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Zjednoczony Bank Ziemiański w Warszawie, sygn. 435.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Archiwum Ordynacji Myszkowskich, sygn. 237, 470, 652, 1158, 1453, 1560, 1608.

Okręgowy Urząd Ziemski w Kielcach, sygn. 4296, 4423.

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, sygn. 909.

Urząd Wojewódzki Kielecki I, sygn. 10 734, 11 066.

Wojewódzkie Biuro do spraw Finansowo-Rolnych w Kielcach, sygn. 222.

Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Dokumenty Zygmunta Wielopolskiego – karty wpisowe z lat 1921–1925.

Biblioteka Jagiellońska

Rkps. 7343 IV 5 – Testament Zygmunta margrabiego Wielopolskiego z 1900 r.

Normatywy

Ustawa z dnia 12 marca 1932 r. o ułatwieniu spłaty uciążliwych zobowiązań obciążających gospodarstwa rolne, Dz.U. 1932 nr 25 poz. 221.

Ustawa z dnia 13 lipca 1939 r. o znoszeniu ordynacji rodowych, Dz.U. 1939 nr 63 poz. 417.

Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej, Dz.U. 1920 nr 70 poz. 462.

Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej, Dz. U. 1926 nr 1 poz. 1.

Pamiętniki, wspomnienia i relacje

Kucharski J., *Wspomnienia z Chrobrza z lat 1938–1948*, Kielce 2008.

Labuda A., *Wspomnienie o losach Wielopolskich*, w: *Pro Memoria Gerard Labuda (1916–2010)*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2011, s. 297–332.

Linowski S., *Silva Rerum*, w: *Okupacyjna noc. Ziemiaństwo kieleckie o wojnie i okupacji. Wybór z memuarystyki ziemiańskiej*, oprac. J. Gapys, Oświęcim 2017, s. 67–70.

Wielopolski A., *Z herbem po służbach. Wspomnienia*, oprac. A.W. Labuda, Warszawa 2016.

Czasopisma

„Gazeta Kielecka” 1900.

„Łowiec Polski” 1937.

Opracowania

- Doliwa-Klepacki Z.M., *Ziemiaństwo i ich siedziby na terenie b. woj. kieleckiego w latach 1939–1945 oraz ich losy po II wojnie światowej*, Ostrowiec Świętokrzyski 2020.
- Gapys J., *Postawy społeczno-polityczne ziemiaństwa w latach 1939–1945 (na przykładzie dystryktu radomskiego)*, Kielce 2003.
- Grygiel A., *Muzeum Polskie im. Świdzińskich. Dzieje kolekcji Konstantego Świdzińskiego: Sulgostów – Pińczów – Chroberz – Warszawa*, „Pińczowskie Spotkania Historyczne” 1998, z. 2, s. 21–37.
- Kozaczka M., *Majątek Chroberz w latach 1921–1939*, „Społeczeństwo i rodzina” 2005, nr 3, s. 46–61.
- Kuniczak S., *14-ty Pułk Ułanów Jazłowieckich (krótki rys historii)*, „Koło Lwowian. Biuletyn” 1966, nr 2, s. 18–30.
- Markowski M. B., *Wielopolski Aleksander Erwin*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, 1795–1918, red. J. Szczepański, Kielce 2009, s. 488.
- Narkowicz L., *Ordynacja Tyszkiewiczowska na Zatroczu*, Warszawa 2007.
- Narkowicz L., *Wielopolski Zygmunt Konstanty*, w: *Ziemiaństwo polscy XX wieku*, t. 10, Warszawa 2013, s. 134–136.
- Nowak M.K., *Łowiectwo na ziemi pińczowskiej. Karta z dziejów myślistwa polskiego, cz. 1. (1815–1945)*, Wodzisław 2011.
- Nowak M., *Kieleccy ziemiaństwo-żołnierze WP we wrześniu 1939. Próba retrospektywy*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2022, t. 11, s. 119–131.
- Nowak M., *Linia ordynacka Wielopolskich, margrabiów Gonzaga-Myszkowskich (do połowy XX w.) – zarys dziejów*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” t. 7, 2015, s. 39–63.
- Nowak M., *Pająk J.Z.*, *Wielopolski Zygmunt Maria*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, 1795–1918, red. J. Szczepański, Kielce 2009, s. 489–490.
- Nowak M., *Wielopolski Aleksander*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, 1795–1918, red. J. Szczepański, Kielce 2009, s. 487–488.
- Nowak M., *Wielopolski Zygmunt*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, 1795–1918, red. J. Szczepański, Kielce 2009, Kielce 2009, s. 489.
- Nowak M., *Zmierch ekonomiczny Ordynacji Myszkowskiej margrabiów Wielopolskich w XIX-XX wieku*, w: *Wielkie rody na ziemiach polsko-litewskich w XVI-XX wieku. Postacie i legendy – Działalność i pamięć – Majątki rodowe i ich znaczenie*, red. N. Kasperek, T. Zych, R. Pawłosek, Olsztyn 2017, s. 236–253.
- Obrona państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiętkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczych i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, red. W. Ścibor-Rylski, Warszawa 1923.
- Pryt P., *Aktywność polityczna, społeczno-gospodarcza właściciela ordynacji chroberskiej Aleksandra Erwina Wielopolskiego (1875–1937) – próba nakreślenia problematyki*, „Almanach Historyczny” t. 25, 2023, s. 291–306.
- Przeniosło M., *Aktywność polityczna i społeczna Wielopolskich z Chrobrza i Potockich z Chrzęstowa (informacje w korespondencji rodzinnej z lat 1905–1939)*, w: *Społeczeństwo i rodzina* 2005, nr 3, s. 46–61.

- cześćstwo i gospodarka w regionie świętokrzyskim w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen, J. Szczepański, Kielce 2008, s. 241–259.
- Przeniosło M., *Trudności finansowe ordynacji Myszkowskich w okresie międzywojennym*, w: *Szlachta i ziemianie między Wisłą a Pilicą w XVI-XX wieku. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2008, s. 249–259.
- Przybyszewski S.M., *Ziemiańskie. Pałace, dwory i dworki nad Nidą, Nidzią i Szreniawą*, Kazimierza Wielka 2012.
- Rasy zwierząt gospodarskich*, red. E. Pawlina, Warszawa 2011.
- Ślaski L., Thugutt B., *Losy ziemian powiatu pińczowskiego w okresie okupacji 1939–1945*, w: *Ziemiaństwo polskie 1920–1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1988, s. 120–196.
- Zielińska T., *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997.

Netografia

- <https://web.archive.org/web/20130130194554/http://www.univ.szczecin.pl/alfred-wielopolski> [dostęp: 27.11.2024].
- <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/aleksander-wielopolski,48294.html> [dostęp: 27.11.2024].

PIOTR KĄDZIELA

ORCID: 0000-0001-8747-1558

Źródła do badań nad Katedrą Dermatologii i Wenerologii na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach Drugiej Rzeczypospolitej

Słowa kluczowe: Feliks Malinowski, Tadeusz Pawlas, Zdzisław Sowiński, Marian Mienicki, dermatologia, wenerologia, wydział lekarski, Uniwersytet Stefana Batorego, międzywojenny, Wilno, historia nauki, historia medycyny

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza działalności Katedry Dermatologii i Wenerologii funkcjonującej w latach 1923–1939 na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Formalnie kierowali nią kolejno dwaj profesorowie dermatologii i wenerologii: Feliks Malinowski i Tadeusz Pawlas. Nim jednak katedra została obsadzona, przez kilka lat pierwszym faktycznym jej organizatorem, w szczególności kliniki przypisanej do Katedry, był zatrudniony jako zastępca profesora dr Zdzisław Sowiński. Z kolei najpłodniejszym badawczo i, jak się wydaje, najbardziej zasłużonym pracownikiem Katedry był adiunkt, dr Marian Mienicki.

Tekst został podzielony na cztery zasadnicze części. Pierwsza dotyczy podstawy źródłowej do badań nad tytułową Katedrą. Druga omawia okres założycielski i początki działalności kliniki. Trzecia prezentuje drogę profesorów do wileńskiej katedry, ze szczególnym uwzględnieniem ich wcześniejszych dokonań naukowych oraz omówieniem przebiegu samego wyboru przez Radę Wydziału. W czwartej części tekstu omówiona została wileńska działalność obu naukowców, z wątkiem poświęconym asystenturze Katedry.

Key words: Feliks Malinowski, Tadeusz Pawlas, Zdzisław Sowiński, Marian Mienicki, dermatology, venereology, Faculty of Medicine, Stefan Batory University, interwar period, Vilnius, history of science, history of medicine

Abstract: This article aims to analyse the activities of the Chair of Dermatology and Venereology at the Faculty of Medicine, the Stefan Batory University in Vilnius, between 1923 and 1939. Formally, the Chair was headed by two professors, Feliks Malinowski and

Tadeusz Pawlas, in succession. However, the founder of the clinic attached to the Chair, employed as an associate professor, was Dr. Zdzisław Sowiński. The most prolific researcher and, it appears, the Chair's most distinguished member was adjunct Dr. Marian Mienicki.

The text is divided into four main parts. The first concerns the sources for research on the Chair of Dermatology and Venereology. The second discusses the founding period and the clinic's initial activities. The third presents the professors' path to the Vilnius Chair, with particular emphasis on their earlier scholarly achievements and a discussion of the Faculty Council's selection process. The fourth part of the text addresses the scholars' academic activities in Vilnius, including an outline of the Chair's assistantships.

Źródła do badań

Podstawa źródłowa do badań nad Katedrą Dermatologii i Wenerologii na Wydziale Lekarskim (WL) międzywojennego Uniwersytetu Stefana Batorego (USB) to materiały znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), wytworzone przez ówczesne Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) oraz źródła zgromadzone w Litewskim Centralnym Archiwum Państwowym w Wilnie (LCAP), gdzie zlokalizowana jest dokumentacja wytworzona przez Uniwersytet Stefana Batorego (f. 175). Najcenniejsze sąteczki personalne profesorów WL USB, zawierające życiorysy, spisy publikacji, referaty komisji obsadzających katedry oraz komisji wnoszących o uwyzyczajnienie profesorów nadzwyczajnych. Podobną dokumentację odnajdujemy w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ) wteczkach personalnych profesorów mających historię zatrudnienia na Uniwersytecie Jagiellońskim (UJ). Krakowskie materiały mają jednak charakter głównie uzupełniający w kontekście przedwileńskiej kariery Tadeusza Pawlasa.

Źródła mają przede wszystkim charakter administracyjny, są opatrzone podpisami i pieczęciami, są to więc źródła autentyczne, niewymagające szczególnej krytyki zewnętrznej. Nie brakuje odpisów bez tego typu uwiarygodnienia, ale wiele z nich występuje w dwóch i więcej kopiach, z których przynajmniej jedna jest uwierzytelniona, więc co do zasady można uznać, że odpisy (maszynopisy) wteczkach profesorskich są również autentyczne. Zasadniczo mamy do czynienia z wiarygodną dokumentacją, wytworzoną przez MWRiOP oraz najważniejsze jednostki i organa uniwersyteckie: Rektorat, Dziekanat, Radę Wydziału, rzadziej Senat USB. Pewną część stanowią dokumenty nadsyłane z innych uniwersytetów i instytucji, w tym z zagranicy, na ogół również uwiarygodnione pieczęciami i podpisami.

Taki charakter większości źródeł (sformalizowane, powtarzalne dokumenty) z pewnością nie ułatwia historykowi budowania dynamicznej narracji. Wiele faktów trzeba żmudnie wyzyskiwać z rozproszonych, pojedynczych wniosków, druków, pism itp. Jednym z najcenniejszych typów dokumentacji są sprawozdania (referaty) komisji wydziałowych powoływanych do przeprowadzania procedury obsady katedry lub uzwyczajnienia profesora nadzwyczajnego. Zawierają one najważniejsze fakty z życiorysów profesorów, spis prac kandydata, streszczenia opinii o kandydatach autorstwa profesorów zajmujących podobne katedry na innych uniwersytetach, co pozwala na odtworzenie ścieżki naukowej profesora do momentu wyboru na katedrę USB. W dokumentach pojawiają się również wzmiankowe komentarze na temat osobowości kandydatów. Szczegółowość tych raportów jest różna, a ostateczny kształt sprawozdań poszczególnych komisji zależy również od stylu sporządzających je konkretnych osób.

Ze źródeł drukowanych należy wymienić przede wszystkim *Składy Uniwersytetu Stefana Batorego* za lata 1923–1939, pomagające w ustaleniu chronologii zatrudnienia sił naukowych oraz państwowe dokumenty prawne, np. *Ustawę z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*¹.

Początki

Na wstępie do tego wątku należy poczynić istotne uściślenie. Otóż większość katedr profesorskich na polskich międzywojennych wydziałach lekarskich była nieodłącznie powiązana z kierownictwem właściwej sobie kliniki uniwersyteckiej, w praktyce szpitalem lub oddziałem szpitalnym danej specjalizacji. W związku z tym dla wydziałów lekarskich pojęciami katedra i klinika można na ogół posługiwać się w zasadzie zamiennie. W przypadku Katedry Dermatologii i Wenerologii WL USB sytuacja nie była jednak tak oczywista. Katedra ta była jedną z najpóźniej obsadzonych na WL USB. Przez prawie całą dekadę lat 20. nie zatrudniono na niej profesora, a w latach 1923–1927 jako zastępca profesora dermatologii i syfidologii² kierował nią dr Zdzisław Sowiński³. To jemu należy przypisywać zasługę praktycznej organizacji kliniki.

¹ *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*, Dz.U. 1920 nr 72 poz. 494.

² O ile w kontekście katedry profesorskiej, np. we wniosku nominacyjnym Feliksa Malinowskiego, mamy do czynienia z profesorem *chorób skórnych i wenerycznych*, to nomenklatura *syfidologii/syfidologiczna* jest w wielu miejscach typowa dla całego okresu międzywojennego, szczególnie w kontekście powiązanej z katedrą kliniki.

³ Ponadto w klinice zatrudnieni byli wówczas: adiunkt dr Marian Mienicki, asystenci starsi: dr Wacław Mórąski, dr Aureli Bogusław Mańkowski (1923/1924), dr Maria Hawryłkie-

Zdzisław Sowiński urodził się 15 kwietnia 1872 r. w Warszawie. W 1897 r. ukończył Wojskową Akademię Lekarską w Petersburgu, gdzie następnie pracował jako ordynator w Klinice Chorób Skórnych i Wenerycznych prof. Iwana Pawłowa. Od 1902 r. przez dwa lata poszerzał studia w Wiedniu, Rzymie i Paryżu, z dłuższym pobytem w Instytucie Pasteura u prof. Ilii Miecznikowa. W 1907 r. został docentem chorób skórnych i wenerycznych w Akademii Lekarskiej w Petersburgu, a w 1917 r. profesorem i kierownikiem Kliniki Dermatologicznej w Saratowie. W 1919 r. wstąpił jako ochotnik do Wojska Polskiego, gdzie doszedł do stopnia pułkownika. Był kierownikiem Szpitala Wojskowego przy ul. Zakroczymskiej w Warszawie, prowadził także wykłady z dermatologii i syfidologii w Państwowym Instytucie Dentystycznym w Warszawie⁴. Na zastępcę profesora dermatologii i syfidologii w Wilnie został powołany 20 czerwca 1922 r. Kilka miesięcy później, w marcu 1923 r., wygłosił wykład inauguracyjny *Rozwój historyczny nauki o chorobach wenerycznych i ostatnie zdobycze naukowe w tej dziedzinie* i przystąpił do prac nad uruchomieniem kliniki. Początkowo doskwierał brak własnego lokalu. Odbywały się jedynie zajęcia teoretyczne z wykorzystaniem sali wykładowej II Kliniki Chorób Wewnętrznych, a chorych i materiał do demonstracji pozyskiwano z oddziału skórno-wenerycznego Szpitala Wojskowego i Miejskiego Szpitala Sawicz. Do celów dydaktycznych Sowiński wypożyczał również odlewy ze zbiorów warszawskiej Kliniki Dermatologicznej profesora Franciszka Krzyształowicza, a także rozpoczął ich samodzielne sporządzanie na miejscu w Wilnie⁵.

Warto w tym miejscu podkreślić, że wobec mnogości problemów, z którymi kraj zmuszony był mierzyć się po zakończeniu I wojny światowej, organizacja nauczania akademickiego, w szczególności finansowania uczelni wyższych, siłą rzeczy nie zajmowała najwyższego miejsca na liście priorytetów władz państwowych. Na początku lat 20. na notoryczny niedostatek funduszy ograniczający możliwości naukowe i dydaktyczne nakładały się problemy natury infrastrukturalnej, brak budynków, sal wykładowych, pomieszczeń do badań. Te podstawowe trudności udało się przezwyciężyć końcem roku 1923, kiedy to najpierw zajęcia teoretyczne udało się przenieść do własnej sali wykładowej, a następnie 17 lutego 1924 r. oficjalnie działalność rozpoczęła Klinika Dermatologiczno-Syfidologicz-

---

wiczowa, asystent łącznikowy dr kpt. Czesław Ryll-Nardzewski. Zob. *Skład uniwersytetu w roku akademickim 1923/24*, Wilno 1923/1924, s. 12, 32; *Skład uniwersytetu w latach akademickich 1924/25, 1925/26 i 1926/27*, Wilno 1926/1927, s. 14, 34.

⁴ M. Mienicki, *Ś.P. Prof. Dr. Zdzisław Sowiński*, „Przegląd Dermatologiczny” 1934, t. 29, nr 4, s. 447–448.

⁵ M. Mienicki, *Pierwsze dziesięciolecie istnienia Kliniki Dermatologicznej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (od 17 II 1924 do 17 II 1934 r.)*, „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” 1934, z. 1–2, s. 176–177.

na zlokalizowana w Szpitalu Wojskowym na Antokolu. Budynek kliniki liczył 23 pomieszczenia o powierzchni ponad 1200 m². Wystarczało to na umieszczenie nie więcej niż 40 łóżek, mimo że dla normalnej działalności liczba ta powinna wynosić 50. Przykliniczny ogród spacerowy o powierzchni 5500 m² był dostępny dla chorych od roku akademickiego 1925/1926⁶.

Zdzisław Sowiński był członkiem Komitetu Redakcyjnego „Przeglądu Dermatologicznego”. Skupiony na pracach organizacyjnych, opublikował tam jedną pracę zatytułowaną *Gruźlica jako czynnik etjologiczny w łuszczycy*⁷. Pozostawał na stanowisku do lutego 1928 r., kiedy to złożył rezygnację i opuścił Wilno⁸. W latach 1927–1929 klinika nie miała kierownika, a wykłady zleczone i ćwiczenia z dermatologii prowadził adiunkt dr Marian Mienicki⁹.

Droga do katedry

Typowa ścieżka rozwoju, jaką w okresie międzywojennym przechodzili naukowcy do momentu objęcia własnej katedry profesorskiej, przewidywała ukończenie studiów, uzyskanie doktoratu i habilitację. Ta ostatnia nie była wprawdzie wymogiem formalnym, ale praktyka pokazywała, że osoby podążające ścieżką habilitacji rozważano w pierwszej kolejności jako poważnych kandydatów do objęcia katedry¹⁰. Takie też ścieżki kariery przeszli dwaj kierownicy Katedry Der-

⁶ Tamże, s. 177–178.

⁷ Z. Sowiński, *Gruźlica jako czynnik etjologiczny w łuszczycy*, „Przegląd Dermatologiczny” 1928, t. 23, nr 2, s. 127–131.

⁸ M. Mienicki., *Ś.P. Prof. Dr. Zdzisław Sowiński...*, s. 488. Pracę w klinice kontynuowali adiunkt Marian Mienicki i asystent łącznikowy Czesław Ryll-Nardzewski. Wraz z nimi zatrudnieni byli: asystent starszy dr Emil Sawicki i asystent młodszy Stanisław Fedosewicz, *Skład uniwersytetu w latach akademickich 1927/28 i 1928/29*, Wilno 1928/1929, s. 32.

⁹ Marian Mienicki urodził się 15 lutego 1890 r. w Sielichorach na Witebszczyźnie. Studia lekarskie ukończył na Uniwersytecie w Dorpacie, następnie uzupełniał je w Paryżu. Od października 1922 r. zatrudniony na USB w Wilnie, gdzie w 1926 r. uzyskał doktorat. S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest?*, Warszawa 1938, s. 485; W. Makarewicz, *Wileńskie korzenie Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego*, Gdańsk 2022, s. 107.

¹⁰ Wybór profesora na katedrę odbywał się według zasad zapisanych w *Ustawie z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*. Statuty poszczególnych uczelni wyższych mogły uzupełniać tę procedurę o dodatkowe, szczegółowe zasady wyboru. Por. M. Przeniosło, *Matematycy polscy w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kielce 2011, s. 111–133; M. Przeniosło, *Obsada katedr profesorskich na uczelniach akademickich II Rzeczypospolitej (na przykładzie matematyków)*, „Czasy Nowożytne” 2009, t. 22, s. 199–214. Najnowszym wydawnictwem znacząco ułatwiającym studia nad katedrami profesorskimi okresu międzywojnia

matologii i Wenerologii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Stefana Batorego, profesorowie Feliks Malinowski i Tadeusz Pawlas.

Feliks Malinowski urodził się 8 listopada 1871 r. w Zawadach pod Garwolinem¹¹. Uczęszczał do IV Gimnazjum w Warszawie, które ukończył w 1893 r. Dyplom lekarza Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego uzyskał w 1898 r., odbywając część studiów w Dorpacie. Malinowski, w typowy dla wielu ówczesnych naukowców sposób, podróżował następnie po Europie, uzupełniając studia w Wiedniu, Berlinie i Paryżu w latach 1898–1900¹². W kolejnym okresie (1900–1915) poświęcił się praktyce zawodowej w Szpitalu Św. Łazarza w Warszawie. W latach 1915–1920 był tam ordynatorem, następnie zaś objął funkcję naczelnego lekarza w warszawskim szpitalu wenerycznym przy ul. Zakroczymskiej. Doktorat wszechnauk lekarskich uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1919 r. Otrzymał wówczas propozycję objęcia Katedry Dermatologii na UJ po Franciszku Krzyształowiczu, który przeszedł na Uniwersytet Warszawski (UW), ale propozycji tej z przyczyn osobistych nie przyjął. Rozważano go również jako drugiego kandydata, po Krzyształowiczu, do katedry UW, co niewątpliwie świadczy o randze jego doświadczenia i krajowej renomie, jaką już wówczas cieszył się w gronie specjalistów swojej dziedziny¹³.

W 1922 r. Feliks Malinowski habilitował się na UW, gdzie już wcześniej, od 1920 r., był zatrudniony w uniwersyteckiej klinice dermatologicznej. Jak już wspomniano, to właśnie moment habilitacji był na ogół przełomowym na drodze do uzyskania elitarnego wyróżnienia, jaką było objęcie własnej katedry profesorskiej¹⁴. Należy jednak zaznaczyć, że w sensie prawnym habilitacja nie była *condicio sine qua non* do objęcia katedry profesorskiej. W latach 1922–1929 Malinowski prowadził wykłady z dermatologii jako docent na UW i w Państwowym

---

jest *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej* autorstwa M. i M. Przeniosło, Kielce 2021–2022.

¹¹ Źródła i literatura podają rozbieżne daty urodzenia, np. 17 listopada 1873 r. w: AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 4; rozbieżność roku urodzenia od 1871 do 1873 w: T. Zakrzewski, *Malinowski Feliks Władysław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Wrocław 1974, s. 337; Por. M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie*, Kielce 2022, s. 322.

¹² W Wiedniu doksztalał się u Moriza Kaposiego, twórcy wiedeńskiej szkoły dermatologii, który jako pierwszy opisał nowotwór nazwany później od jego nazwiska mięsakiem Kaposiego. AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 4.

¹³ Tamże, k. 4–5; T. Zakrzewski, *Malinowski Feliks...*, s. 337–338.

¹⁴ Jako przykłady naukowców, którzy w rok po uzyskaniu habilitacji obejmowali katedry USB, można wymienić chociażby Stanisława Hillera i Kazimierza Pelczara (obaj habilitowali się na UJ).

Instytucie Dentystycznym. Fakt ten miał odcisnąć kluczowe piętno na jego działalności w Wilnie, o czym w dalszej części tekstu¹⁵.

Wybór profesora na katedrę następował według procedury zawartej w *Ustawie z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*. W pierwszym etapie rada wydziału wybierała ze swojego grona komisję, która bezpośrednio podejmowała wszystkie kroki proceduralne prowadzące do obsadzenia katedry. Komisja ta wystosowywała pisemne zapytania do wszystkich profesorów polskich szkół akademickich, wykładających przedmiot tożsamy z wakującą katedrą, z prośbą o wskazanie potencjalnych kandydatów i opinie na ich temat. W interesującym nas przypadku opinie w sprawie naukowców posiadających kompetencje do potencjalnego objęcia Katedry Dermatologii i Syfilidologii¹⁶ na WL USB nadesłali profesorowie Franciszek Krzysztalowicz (UW), Jan Lenartowicz (Uniwersytet Jana Kazimierza/UJK), Franciszek Walter (UJ) i Adam Karwowski (Uniwersytet Poznański/UP). Krzysztalowicz za najlepszego kandydata uznawał Roberta Bernhardta, ordynatora Szpitala Św. Łazarza w Warszawie. Feliksa Malinowskiego stawiał na drugim miejscu, dostrzegając fakt, iż był założycielem i redaktorem „Przeglądu Dermatologicznego” oraz autorem podręcznika *Choroby weneryczne*¹⁷. Lenartowicz ograniczył się jedynie do sporządzenia listy potencjalnych kandydatów na katedrę, bez szczegółowego uzasadnienia dla poszczególnych kandydatur. W gronie tym Malinowskiego widział na trzecim miejscu¹⁸. Walter postawił na asystentów UJ – Tadeusza Pawłasa i Tadeusza Dyboskiego¹⁹. Karwowski natomiast wysuwał kandydaturę Romana Leszczyńskiego (UJK), a w następnej kolejności proponował Feliksa Malinowskiego jako *znanego z licznych prac naukowych*²⁰.

Jak widać, w pierwszym etapie Malinowski nie był głównym kandydatem na katedrę. Jego osoba wysunęła się na pierwsze miejsce dopiero w momencie, gdy odmowne odpowiedzi nadesłali Bernhardt i Leszczyński, a Paw-

¹⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 5, 41; T. Zakrzewski, *Malinowski Feliks...*, s. 337–338.

¹⁶ Taką pierwotną nomenklaturę odnajdujemy w protokole Komisji wydziałowej ds. obsady katedry. AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 3.

¹⁷ W sumie zgłosił aż ośmiu potencjalnych kandydatów, pośród których jako czwartego wymieniał Tadeusza Pawłasa, późniejszego następcę Feliksa Malinowskiego, a wówczas docenta UJ. Tamże, k. 3, 10.

¹⁸ Przedstawił w sumie czterech kandydatów. Podobnie jak Krzysztalowicz jako pierwszego stawiał Bernhardta, a na czwartym miejscu widział Pawłasa. Tamże, k. 3, 12.

¹⁹ Wskazywanie przez profesorów kandydatów pochodzących z ich własnych ośrodków naukowych było praktyką stosunkowo powszechną. Tym dwóm kandydatom Walter poświęcił dość obszernie opisy kwalifikacji i dokonań naukowych, a kończąc, zaledwie wspominał o naukowcach warszawskich, Bernhardtzie i Malinowskim, oraz o Romanie Leszczyńskim ze Lwowa. Tamże, k. 3, 15–16.

²⁰ Tamże, k. 3, 13.

las akceptował ewentualny wybór jedynie warunkowo²¹. Taki rozwój wydarzeń doprowadził do podjęcia przez Radę WL USB decyzji o wyborze Feliksa Malinowskiego na Katedrę Dermatologii i Syfilidologii 23 kwietnia 1929 r. Oficjalna nominacja na profesora nadzwyczajnego chorób skórnych i wenerycznych nastąpiła 22 października 1929 roku²². W bezpośrednim piśmie do zainteresowanego dziekan Kornel Michejda wyjaśniał, że w uznaniu jego zasług naukowych Rada WL była gotowa powołać go jako profesora zwyczajnego, jednak zrezygnowano z takiego rozwiązania, ponieważ obsadzana katedra była budżetowo zaplanowana jako nadzwyczajna i niespójny z tym przeznaczeniem wnioski zostały przez MWRiOP odrzucone²³.

Obejmując katedrę WL USB, Malinowski mógł wykazać się okazałym dorobkiem naukowym. We wniosku nominacyjnym wyszczególniono 44 prace, w tym 28 oryginalnych publikacji naukowych (7 w języku niemieckim i po jednej w językach francuskim i rosyjskim), wskazywano także na pokazy 80 przypadków przeprowadzonych w Warszawskim Towarzystwie Lekarskim i Polskim Towarzystwie Dermatologicznym. Komisja do spraw obsady katedry doceniała jego umiejętność jasnego i zwięzłego przekazu, własny osąd zagadnień w oparciu o doświadczenie kliniczne, znajomość technik badań laboratoryjnych, pomysłowość, inicjatywę, a także wprowadzanie nowych pojęć. Publikacje Malinowskiego dotyczyły m.in. kiły, w tym wczesnej wrodzonej, rzadkich chorób skóry (*Hydroa vacciniiforme*), rzeżączki, naczynek oraz medykamentów (salwarsan, neosalwarsan)²⁴. Jako znaczące wymieniano podręczniki *Tryper (rzeżączka) ostry i chroniczny u mężczyzn i kobiet* (1906), a także dwutomowy podręcznik *Choroby weneryczne* (t. 1 w 1908; t. 2 w 1916, wydanie drugie poprawione w 1922). Pierwszy tom tego podręcznika (*Syphilis*) doczekał się tłumaczenia na język rosyjski i był w Rosji polecany dla lekarzy i studentów. Malinowski publikował również życiorysy znanych lekarzy (m.in. Stanisława Waryńskiego). O uznaniu dla jego poziomu naukowego świadczy fakt, że recenzował podręcznik Franciszka Krzyształowicza *Choroby skóry* (1928)²⁵.

Wobec wszystkich tych osiągnięć zaskakujący może wydać się fakt, że niewiele można powiedzieć o działalności Malinowskiego w Wilnie. Nie przywiązywał on szczególnej wagi do nowej funkcji, nieprzerwanie skupiał się na swojej

²¹ Tamże, k. 3–4; LCAP, USB, f. 175, ap. 3 IXB, b. 178, k. 180–180v.

²² AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 2, 36; LCAP, USB, f. 175, ap. 3 IXB, b. 178, k. 187, tamże, ap. 1 IBb, b. 137, k. 1a, 12.

²³ LCAP, USB, f. 175, ap. 3 IXB, b. 178, k. 177.

²⁴ Dla lepszej orientacji w szczegółach dotyczących jednostek chorobowych, medykamentów, odkryć w medycynie zob. R. Dzierżanowski, *Słownik chronologiczny dziejów medycyny*, Warszawa 1983.

²⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 5–9.

warszawskiej działalności i ostatecznie zrezygnował z kierownictwa wileńską katedrą na przełomie 1933/1934 r., o czym szerzej w dalszej części tekstu.

Drugi kierownik Katedry Dermatologii i Wenerologii WL USB, Tadeusz Pawlas, urodził się 6 marca 1891 r. w Tarnobrzegu. Był synem lekarza. Został osierocony w wieku zaledwie 6 miesięcy, kiedy jego ojciec, niosąc pomoc choremu, zmarł w wyniku zakażenia tyfusem plamistym. W 1909 r. ukończył Gimnazjum im. J. Sobieskiego w Krakowie, a następnie rozpoczął studia medyczne na UJ zakończone uzyskaniem dyplomu w 1915 r. Okres ten przeplatał się już z wydarzeniami wojennymi. W sierpniu 1914 r. Pawlas wstąpił do Legionów Polskich. Do zakończenia I wojny światowej pozostał w służbie frontowej, najpierw jako lekarz batalionowy, następnie lekarz pułkowy w 3. Pułku Piechoty i 2. Pułku Ułanów²⁶.

W lutym 1918 r. objął lekarskie i administracyjne kierownictwo oświęcimskiego szpitala dla dzieci chorych na jaglicę organizowanego przez Książęcobiskupi Komitet Pomocy dla Dotkniętych Kłęską Wojny, następnie kierował szpitalem tegoż Komitetu w Witkowicach pod Krakowem. Były to duże jednostki – pierwszy z wymienionych szpitali dysponował 250 łózkami, w drugim było ich aż 400. Jednocześnie Pawlas przygotowywał się do objęcia od września 1918 r. asystentury na UJ w klinice chorób skórnych i wenerycznych Franciszka Kryształowicza²⁷. W okresie wojny polsko-bolszewickiej pełnił służbę wojskową jako komendant filii Szpitala Okręgowego Wojskowego w Krakowie (na 200 łózek)²⁸.

Tadeusz Pawlas pozostał związany z kliniką UJ przez kolejnych kilkanaście lat, gdzie współpracował z kolejnymi jej kierownikami, Janem Lenartowiczem i Franciszkiem Walterem. W latach 1923–1934 odbył studia uzupełniające w Wiedniu, Budapeszcie, Paryżu, a także w Instytucie im. Roberta Kocha w Berlinie²⁹. Od 1924 r. był zatrudniony w krakowskim uniwersyteckim Szpitalu Św. Łazarza³⁰. W latach 1926–1932 specjalizował się w Zakładzie Biologii i Embriologii Emila Godlewskiego i w Zakładzie Farmakologii Janusza Supniewskiego. Pod kierunkiem tego pierwszego prowadził eksperymenty na aksolotlach, co zaowocowało wkładem w badania nad powstawaniem czarnego barwnika w skórze zwierząt albinotycznych: *Powstawanie czarnego pigmentu w skórze aksolotlów albinicznych pod wpływem sztucznych bodźców (La formation du pigment noir dans la peau d'axolots albiniques, sous l'influence d'excitations artificielles, 1926)*³¹.

²⁶ Został czterokrotnie odznaczony Krzyżem Walecznych. W późniejszym okresie otrzymał również Krzyż Niepodległości. Tamże, sygn. 4886, k. 47.

²⁷ AUJ, sygn. S II 619, Pawlas Tadeusz, k. 14–15.

²⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 4886, k. 47.

²⁹ Tamże; E. Sieńkowski, *Pawlas Tadeusz Karol*, w: *PSB*, t. 25, Wrocław 1980, s. 417.

³⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 15.

³¹ Aksolotl, południowoamerykański płaz, dziś powszechny jako zwierzę hodowlane dla celów akwarystycznych, był wówczas stosunkowo trudno dostępnym, ale popularnym

W 1927 r. uzyskał habilitację w zakresie chorób skórnych i wenerycznych w oparciu o pracę zatytułowaną *Zaburzenia wydzielnicze gruczołów dokrewnych a choroby skórne*³².

W kwestii wyboru na wileńską Katedrę Dermatologii i Wenerologii należy przypomnieć, że kandydaturę Tadeusza Pawłasa rozpatrywano już w 1928 r., kiedy ostatecznie zdecydowano powierzyć to stanowisko Feliksowi Malinowskiemu. W swojej opinii o kandydatach profesor Franciszek Walter już wtedy uznawał Pawłasa za najlepszy wybór, podkreślając jego najważniejsze kwalifikacje: doświadczenie lekarza pułkowego w Legionach, kierownictwo zakładu dla dzieci dotkniętych jaglicą w Oświęcimiu, asystenturę na UJ, pracę w Szpitalu Św. Łazarza w Krakowie oraz publikację dziewięciu prac z zakresu chorób skórnych i wenerycznych³³. W 1934 r., po rezygnacji Malinowskiego, Pawłlas był najwcześniej habilitowanym spośród kandydatów. Od siedmiu lat pracował jako docent wykładowca, a jego doświadczenie naukowe doceniali wszyscy wymienieni wcześniej, uznani profesorowie: Kryształowicz, Lenartowicz, Walter i Godlewski³⁴. Najbardziej szczegółową, bo liczącą aż 7 stron maszynopisu, opinię o kandydatach na wakującą katedrę nadesłał z Krakowa Franciszek Walter. Rozpoczął od kurtuazyjnego³⁵ wskazania na najwybitniejszych w jego ocenie specjalistów dziedziny: Romana Leszczyńskiego, wówczas już profesora UJK oraz Roberta Bernhardta, który już podczas pierwszej obsady odrzucił propozycję objęcia wileńskiej katedry³⁶. Realnie natomiast, po raz kolejny za pierwszego kandydata uznawał

---

obiektem badań z uwagi na jego zdolności regeneracyjne. W Zakładzie Biologii UJ kierowanym przez Emila Godlewskiego juniora eksperymenty na nim nie należały do rzadkości. W raporcie z 1926 r. Godlewski podaje publikację Tadeusza Pawłasa *La formation du pigment...* oraz pracę histologa Stanisława Hillera *Regeneracja u axolotla* (wówczas w przygotowaniu do druku). Tamże, sygn. 2638, k. 152.

³² Tamże, sygn. 4886, k. 47; E. Sieńkowski, *Pawłlas Tadeusz...*, s. 417.

³³ AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 3, 15.

³⁴ Tamże, sygn. 4886, k. 30.

³⁵ Opinie o kandydatach na katedry WL USB tak skrupulatne jak ta przesłana przez Waltera należały raczej do rzadkości. Na ogół profesorowie ograniczali się do kilku odręcznych zdań na temat poszczególnych osób, bywało, że zaledwie przedstawiali listę nazwisk. Z kolei dość typowe było w opiniach wskazywanie w pierwszej kolejności uznanych już profesorów/naukowców, co do których nie było wątpliwości, że i tak nie obejmą rozważanej katedry, ponieważ kierowali już katedrami w innych ośrodkach akademickich lub priorytetowo traktowali inne zajęcia. Zwrot taki miał jednak charakter grzecznościowy, świadczył o uznaniu, jakim dany naukowiec cieszył się w gronie sobie podobnych specjalistów. Pośrednio wskazywał również na istnienie pewnej niepisanej hierarchii w stosunkowo wąskim i hermetycznym gronie naukowców danej dziedziny akademickiej.

³⁶ W tym konkretnym przypadku nie znamy motywacji odmowy, ale per analogiam do podobnych przypadków na USB możemy spekulować, że dla renomowanego naukowca i praktyka ze stabilną i ugruntowaną pozycją w stolicy (dr Robert Bernhardt był wie-

Tadeusza Pawlasa. Na kolejnych miejscach widział Mariana Grzybowskiego, Stanisława Kapuścińskiego, Adama Straszyńskiego (wszyscy UW) i Mariana Mienickiego (USB)³⁷. Drugą opinię o kandydatach przesłał profesor Jan Lenartowicz (UJK), który również jako pierwszego rekomendował Tadeusza Pawlasa. Doceniał w jego przypadku fakt, że mimo braku własnego warsztatu pracy i konieczności prowadzenia badań w różnych pracowniach zdołał jako docent zebrać istotny dorobek naukowy. Twierdził, że powierzenie Pawlasowi kierownictwa katedrą mogło jedynie zwiększyć tę efektywność naukową. Na kolejnych miejscach stawiał docentów Stanisława Kapuścińskiego, Stanisława Ostrowskiego (UJK) oraz Mariana Mienickiego, najmłodszego z grona kandydatów, adiunkta wileńskiej katedry, który zastępczo objął wykłady po Feliksie Malinowskim. Lenartowicz podkreślał, że w 1934 r. aż trzy katedry dermatologii pozostawały wakujące, w związku z czym celowo nie wymieniał jako kandydatów docentów UW habilitowanych przez Franciszka Krzyształowicza, tj. Mariana Grzybowskiego i Adama Straszyńskiego, którym powierzono już wówczas zastępczo katedry odpowiednio na UW i UP³⁸.

Przebieg głosowania na Radzie Wydziałowej 5 czerwca 1934 r. nie był oczywisty³⁹. W pierwszej serii głosowań, nad każdym z kandydatów z osobna, nikt nie otrzymał wymaganej większości głosów, a największe poparcie uzyskali Mienicki (9 głosów, 8 przeciw, 3 wstrzymujące się) oraz Pawlas (8 głosów za, 7 przeciw, 5 wstrzymujących się). W tej sytuacji dziekan Michał Seńkowski zarządził jednoczesne głosowanie nad wszystkimi kandydatami. Głosy poparcia rozłożyły się jak poprzednio – 9 dla Mienickiego i 8 dla Pawlasa – dziekan nie zarządził już kolejnego głosowania i obaj kandydaci mieli zostać przedstawieni MWRiOP. Na posiedzeniu Rady 19 czerwca pojawił się jednak podpisany przez 13 profesorów wniosek o reasumpcję uchwały, który następnie został przegłosowany większością 2/3 głosów w głosowaniu tajnym. W rezultacie 26 czerwca na kolejnym posiedzeniu, w jednym tylko głosowaniu, Tadeusz Pawlas uzyskał większość 11 z 19 głosów

---

loletnim ordynatorem Szpitala Św. Łazarza w Warszawie) przenosiny na Kresy nie były wystarczająco konkurencyjną alternatywą. Własna katedra profesorska wiązała się niezaprzeczalnie z najwyższym prestiżem naukowym. Jednak jej objęcie w Wilnie oznaczało budowę zakładu naukowego od podstaw, znaczny wkład pracy w realiach infrastrukturalnie i cywilizacyjnie odbiegających od największych ośrodków. W przypadku medyków nierzadko nie bez znaczenia pozostawała również możliwość prowadzenia dochodowej praktyki prywatnej w dużym mieście.

³⁷ Tamże, k. 18–24.

³⁸ Tamże, k. 16–17.

³⁹ Ostatecznie Rada WL rozpatrywała 3 kandydatury: Pawlasa, Mienickiego i Kapuścińskiego, przy czym ten ostatni uzyskał najmniejsze poparcie (6 głosów) już w pierwszej serii głosowań. Tamże, k. 54; LCAP, USB, f. 175, ap. 3 IXB, b. 75, k. 1–6.

i został zgłoszony do MWRiOP jako jedyny kandydat Rady WL USB⁴⁰. Oficjalną nominację na profesora nadzwyczajnego chorób skórnych i wenerycznych otrzymał 18 grudnia 1934 r., a obowiązki objął 21 stycznia 1935 roku⁴¹.

Jeśli chodzi o dorobek naukowy i zainteresowania badawcze Tadeusza Pawlasa do momentu wyboru na wileńską katedrę, należy przede wszystkim wskazać na 19 prac naukowych dotyczących chorób skórnych i wenerycznych, głównie rzeżączki (6 prac) i kiły (2 prace), gdzie m.in. prezentował autorskie metody leczenia kiły za pomocą wstrzykiwania roztworów bizmutowych i neosalwarsanowych. Ponadto prowadził, wspomniane już, doświadczalne badania mechanizmów powstawania czarnego pigmentu w skórze, obserwacje hodowli krętków białych, zajmował się także chorobą Scamberg'a i plamicą Majocchiego. Miał istotny wkład w badania roli gruczołów dokrewnych i układu vegetatywnego w obszarze jego specjalizacji. Publikacje trafiały głównie do „Polskiej Gazety Lekarskiej”, „Przeglądu Dermatologicznego” i „Kosmosu”, a spośród opublikowanych prac znalazły się trzy w języku francuskim oraz po jednej w językach angielskim i niemieckim⁴².

Pracę habilitacyjną *Zaburzenia wydzielnicze gruczołów dokrewnych a choroby skórne* (1927) oparł Tadeusz Pawlas na całym istniejącym w jego dziedzinie piśmiennictwie (przyczytał 228 prac) i starał się wykazać związek dermatoz o nieznanym wówczas etiologii z nieprawidłową czynnością gruczołów dokrewnych. Czynność ważniejszych z tychże gruczołów (tarczycy, przysadki mózgowej, gruczoły płciowe) oraz układu vegetatywnego badał w 49 przypadkach łuszczycy, łysienia plackowatego, skóry rybiej, świerzbiączki, trądziku różyczkowatego, bielactwa nabytego, pokrzywki i innych chorób skórnych. W większości z nich stwierdzał wyraźne nieprawidłowości zarówno w wydzielaniu gruczołów dokrewnych, jak i w funkcjonowaniu układu vegetatywnego. W ramach terapii podawał chorym odpowiednie wyciągi z gruczołów dokrewnych, co w przeważającej liczbie przyniosło bardzo korzystne rezultaty. W przypadku chorób skórnych powiązanych z zaburzeniami wydzielania gruczołów Pawlas stwierdzał również istotne zaburzenia w układzie nerwowym vegetatywnym, najczęściej w układzie sympatycznym, co skutkowało globalną konkluzją, że czynnikiem etiologicznym u źródła całej grupy dermatoz był pewien ogólny stan patologiczny całego układu dokrewno-vegetatywnego⁴³.

⁴⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 4886, k. 53–55.

⁴¹ Tamże, k. bez numeracji (skreślono 63); LCAP, USB, f. 175, ap. 1 IBb, b. 764, k. 4; ap. 3 IXB, b. 75, k. 30.

⁴² AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 6, 19, 34–46, 49–50.

⁴³ Tamże, k. 43–44.

Działalność Katedry – Feliks Malinowski

Omówiwszy drogę obu profesorów do kierownictwa Katedrą Dermatologii i Wenerologii WL USB, przyjrzyjmy się teraz ich działalności w Wilnie. Jak już pokrótce zasygnalizowano, pomimo niekwestionowanych kwalifikacji i doświadczenia wybór pierwszego z kierowników katedry, Feliksa Malinowskiego, okazał się być może najbardziej nietrafionym ze wszystkich w skali całego międzywojennego WL USB. Nowo wybrany kierownik katedry pozostawał mocno związany z Warszawą, nie przejawiał chęci do jej opuszczenia i nie spieszył się z przenosinami do Wilna. Już w styczniu 1930 r. wystosował wniosek do władz WL z prośbą o umożliwienie mu dokończenia wykładów, które prowadził w Państwowym Instytucie Dentystycznym w Warszawie⁴⁴. Następnie, na rok akademicki 1931/1932, wnioskował o częściowe zwolnienie go z obowiązków w Wilnie, na co Rada WL wyraziła zgodę do lipca 1932 roku⁴⁵. Wkrótce stało się jasne, że Malinowski nie miał zamiaru przenieść się do Wilna ani porzucić wykładów w Warszawie, co stało w sprzeczności z obowiązkiem *zamieszkania w ten sposób, aby mógł czynić zadość wszelkim obowiązkom swego stanowiska*⁴⁶. Zachowana dokumentacja dość jednoznacznie prowadzi do wniosku, że Malinowski zwodził Radę WL. Po oficjalnym wezwaniu do zamieszkania w Wilnie najpierw w kwietniu 1933 r. pisemnie oświadczył, że przeprowadzi się, by następnie w październiku 1933 r. wystąpić z wnioskiem o dziewięćmiesięczny urlop (w uzasadnieniu powoływał się na objawy silnego wstrząsu nerwowego po wypadku lotniczym, w którym brał udział kilka miesięcy wcześniej). Zniecierpliwiona Rada WL wniosek ten odrzuciła⁴⁷, a w listopadzie 1933 r. Senat USB wdrożył wobec Malinowskiego postępowanie dyscyplinarne, co ostatecznie skłoniło go do dobrowolnego ustąpienia z katedry na przełomie 1933/1934 r., przy jednoczesnym umorzeniu postępowania⁴⁸.

W związku z zaistniałą sytuacją działalność naukowa Feliksa Malinowskiego w okresie jego kierownictwa Katedrą Dermatologii i Wenerologii WL USB nie była szczególnie intensywna. W 1932 r. opublikował trzecie, nowo opracowane, liczące 500 stron wydanie podręcznika *Choroby weneryczne*. O ile publikacja

⁴⁴ Tamże, k. 41–42; LCAP, USB, f. 175, ap. 3 IXB, b. 178, k. 191–192.

⁴⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 47; LCAP, USB, f. 175, ap. 3 IXB, b. 178, k. 193–195.

⁴⁶ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół*, Dz.U. poz. 204 art. 14 s. 406.

⁴⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 46, 48, 50–51, 53; LCAP, USB, f. 175, ap. 3 IXB, b. 178, k. 199, 207.

⁴⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 4203, k. 57–59, 63, 65–66.

należała do najistotniejszych w swojej dziedzinie, to w kontekście wileńskiego okresu pracy Malinowskiego nie było to naukowe novum, a jedynie uzupełnienie i aktualizacja wcześniejszych edycji. W pierwszej części podręcznika autor omówił kiłę, od charakterystyki krętka bladego, przez pierwszo-, drugo- i trzeciorzędny okres rozwoju choroby, powiązane schorzenia poszczególnych układów organizmu, rozpoznanie, leczenie, rokowania, po charakterystykę kiły wrodzonej. W kolejnych rozdziałach dokonał omówienia wrzodów wenerycznych oraz rzeżączki, od charakterystyki dwoinki rzeżączki, przez objawy, powikłania, po rozpoznanie, leczenie i rokowania. Autor uzupełnił podręcznik 65 rysunkami i 18 trójkolorowymi tablicami⁴⁹.

Szczególnie interesujące wnioski zawarł Malinowski w zakończeniu traktującym o społecznym znaczeniu chorób wenerycznych. Autor konkludował między innymi, że choroby te: „stanowią ciężką klęskę społeczną, przynoszącą niezliczone straty naszemu społeczeństwu. [...] przysparzają wielką ilość idiotów, zdegenerowanych, paralityków, chorych umysłowo, ślepych, głuchych, chorych na serce [...] rujną byt rodzin, zmniejszają ilość urodzin [...] przyczyniają olbrzymie straty materialne”⁵⁰.

Za jedną z głównych przyczyn epidemii uważał pauperyzację społeczeństwa, zwłaszcza kobiet należących do proletariatu, na których skrajnie trudna sytuacja materialna wymuszała oddawanie się prostytucji⁵¹. W samej tylko Warszawie przytaczał szacunki mówiące o 40-50 tysięcy prostytutek. Bariere finansową utrudniającą założenie rodziny uznawał również za istotne źródło rozwiązłości mężczyzn:

„Przedewszystkiem należy wziąć pod uwagę niemożność zaspokojenia normalnego popędu płciowego u dorosłego mężczyzny drogą legalnego małżeństwa z powodu ciężkich warunków ekonomicznych, a stąd znaczna liczba kawalerów w wielkich miastach, szczególnie w klasie inteligentnej”.

Dopiero jako kolejne przyczyny wymieniał rozwiązłość młodzieży, alkohol, słabą ofertę kulturową, złe warunki mieszkaniowe, „wyprawy letnie ludności na roboty za granicę, rolne, lub fabryczne, szczególnie kobiet” (kolejny czynnik natury ekonomicznej), niedostateczną liczbę szpitali i znachorstwo. Bardzo postępowo traktował również kwestie pozamedycznej i prawnej prewencji, opowiadając się m.in. za uwzględnieniem w ustawie o zwalczaniu chorób wenerycznych

⁴⁹ F. Malinowski, *Choroby weneryczne*, Warszawa 1932, s. I-IV.

⁵⁰ Tamże, s. 489.

⁵¹ *Najczęściej bieda zmusza kobiety do oddawania się prostytucji, to też prostytucja rozwija się najszerzej w dużych miastach fabrycznych i portowych, gdzie najbardziej skupia się proletariat, gdzie praca młodych dziewcząt nie wystarcza na utrzymanie [...].* Tamże, s. 498.

przepisu przewidującego karanie za świadome lub z niedbalstwa zarażenie drugiej osoby⁵².

Ponadto w 1931 r. Feliks Malinowski opublikował artykuł *Kiła narządów trawienia*, co, jak wskazuje tytuł, również było rozwinięciem prowadzonych od wielu lat badań nad tą chorobą⁵³. Dalszy wkład w dziedzinę pochodził już z okresu po ustąpieniu z wileńskiej katedry. Były to głównie rozdziały w ramach większych prac: *Dietetyka chorób skórnych i wenerycznych* – rozdział w pracy *Dietetyka*, której był współredaktorem (1934); *Terapia chorób skórnych i wenerycznych*, w: *Terapia szczegółowa* (1934); *Rumienie*, w: *Choroby wewnętrzne*, której był współredaktorem (1937–1938); *Dermatologia i wenerologia*, w: *Patologia, diagnostyka i terapia* (1936)⁵⁴.

Byłoby rzeczą skrajnie nieuczciwą zakończyć w tym miejscu kwestię dorobku naukowego katedry do czasu odejścia z niej Feliksa Malinowskiego, ponieważ najaktywniejszy badawczo nie był bynajmniej jej kierownik, ale adiunkt, doc. dr Marian Mienicki, najwcześniej i najdłużej związany z kliniką, zatrudniony jeszcze w końcowym okresie wojny polsko-bolszewickiej jako ordynator szpitala, który stał się podbudową dla uniwersyteckiej kliniki⁵⁵.

W ciągu pierwszych 10 lat działalności wileńskiej kliniki Mienicki ogłosił aż 25 prac naukowych, najwięcej z wszystkich jej pracowników. Pięć z nich opublikował w języku francuskim, po jednej w językach angielskim i niemieckim. Pośród wątków badawczych znalazły się m.in. słońowatość nabyta po wiek, wpływ promieniowania rentgenowskiego na krzepliwość krwi, leczenie kiły preparatem arseno-bismutowym, postępujący samoistny zanik skóry, ziarniak grzybiasty, łuszczycza i alergię. Badawczo-publicacyjny wkład Mienickiego, podobnie jak wkład asystentury, w ogóle był niezaprzeczalny. W sumie liczba prac naukowych powstałych przy katedrze w pierwszym dziesięcioleciu Mienicki obliczał na 56, a pośród autorów wymieniał, oprócz siebie, asystentów: Czesława Ryll-Nardzewskiego⁵⁶ (9 prac), Emila Sawickiego (8 prac), Aureliego-Bogusława Mańkowskiego i Stanisława Fedosewicz (po 3 prace), Wacława Mórawskiego (2 prace); w przypadku kierowników katedry informował o pięciu pracach Feliksa Malinowskiego (w tym kolejnej edycji pięciusetstronicowego podręcznika

⁵² Tamże, s. 498–500.

⁵³ F. Malinowski, *Kiła narządów trawienia*, „Gastrologia Polska” 1931, t. 3, nr 1, s. 1–18 (odbitka).

⁵⁴ T. Zakrzewski, *Malinowski Feliks...*, s. 338.

⁵⁵ M. Mienicki, *Pierwsze dziesięciolecie...*, s. 177–178.

⁵⁶ Również wieloletni pracownik wileńskiej kliniki. Po wojnie mianowany pierwszym kierownikiem Kliniki Chorób Skórnych i Wenerycznych na WL Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. *Składy uniwersytetu w latach akademickich 1924/25–1938/39*, Wilno 1924/25–1938/39, w różnych miejscach.

Choroby weneryczne) i jednej, wspomnianej już pracy organizatora kliniki Zdzisława Sowińskiego. W 1928 r. Marian Mienicki wyjeżdżał na koszt własny do Paryża w celu odbycia dwumiesięcznej praktyki w szpitalu Św. Ludwika. W 1931 r. wygłosił referat na II Kongresie Dermatologów Słowiańskich w Belgradzie, a rok później został zaproszony do współpracy przez amerykańskie czasopismo „Urologic and Cutaneous Review” z St. Louis⁵⁷.

Działalność katedry – Tadeusz Pawlas

Tadeusz Pawlas, następca Feliksa Malinowskiego na Katedrze Dermatologii i Wenerologii WL USB, kontynuował w Wilnie przede wszystkim wątek badań nad kiłą. W 1936 r. opublikował w „Przeglądzie Dermatologicznym” pracę *Swoisty antygen w serodiagnostyce kiły*. W 1937 r. był autorem rozdziałów *Grzybica sporotrychowa* i *Grzybica drożdżowa* w podręczniku *Choroby zakaźne* (pod red. Leona Karwackiego) oraz rozdziału *Rola skóry i błon śluzowych w obronie ustroju przed zakażeniami* w podręczniku *Ostre choroby zakaźne* (pod red. Stanisława Wszelakiego). W 1939 r. ukazały się w dwóch częściach jego *Wytyczne dla leczenia chorych kiłowatych. Projekt reorganizacji lecznictwa i walki z chorobami wenerycznymi w ubezpieczalniach społecznych w Polsce*⁵⁸.

Pawlas starał się pozostawać na bieżąco z najnowszymi kierunkami badań i trendami obowiązującymi w jego dyscyplinie. Już w okresie przedwileńskim podróżował m.in. do klinik berlińskich, w tym do Zakładu Higieny im. R. Kocha. Z kolei latem 1935 r. planował duży objazd naukowy do Francji, Austrii i Węgier. Chciał zwiedzić kliniki paryskie, klinikę dermatologiczną w Strasburgu oraz kliniki i szpitale wiedeńskie. W drodze powrotnej planował udział w Międzynarodowym Kongresie Dermatologicznym w Budapeszcie w dniach 10–17 września 1935 roku⁵⁹.

Klinika Dermatologii USB zawdzięcza Tadeuszowi Pawlasowi istotny rozwój infrastrukturalny, m.in. zakup aparatu do terapii promieniami granicznymi Siemens, wirówki elektrycznej, przeprowadzenie gruntownego remontu oddziałów. W 1936 r. w klinice zamontowano pierwszą instalację radiową, doprowadzając głośniki do wszystkich sal chorych. Kierownik uzupełnił również zbiory biblioteczne kliniki. W 1938 r. w centrum Wilna, przy ulicy Żeligowskiego 4,

⁵⁷ M. Mienicki, *Pierwsze dziesięciolecie...*, s. 186–189.

⁵⁸ K. Sobczak, Ł. Szostakiewicz, *Pawlas Tadeusz Karol (1981–1953)*, w: *Ludzie Akademii Medycznej w Gdańsku*, pod red. S. Koniecznej, t. 7, Gdańsk 2009, s. 79–80.

⁵⁹ LCAP, USB, f. 175, ap. 1 IBb, b. 764, k. 11.

została otwarta II Przychodnia Kliniki Dermatologicznej, co w świetle liczb można uznać za ważną odpowiedź na potrzeby lokalnej populacji. Z danych za rok akademicki 1937/1938 wynika, że o ile I Przychodnia Kliniki Dermatologicznej przyjmowała głównie pacjentów z chorobami skóry (949 osób), a pacjenci z rzeżączką i kiłą stanowili w niej mniejszość (odpowiednio 93 i 48 chorych), to w II Przychodni (śródmiejskiej) przyjęto zaledwie 59 pacjentów z chorobami skóry, podczas gdy chorych na rzeżączkę i kiłę było odpowiednio 171 i 187 osób. Łącznie obie przychodnie obsłużyły blisko 1500 pacjentów⁶⁰. Wszystkim pacjentom klinik (zarówno dermatologicznym, jak i wenerologicznym) oraz pacjentom przychodni w przyklinicznym laboratorium wykonywano odczyny kiłowe.

Tadeusz Pawlas był ostatnim dziekanem WL USB (1939/1940)⁶¹. W marcu 1939 r. Rada WL USB zdecydowała o rozpoczęciu procedury mianowania go profesorem zwyczajnym chorób skórnych i wenerycznych, uzwyczajnienie nie doszło jednak do skutku z powodu wybuchu wojny⁶². Z innych funkcji na WL USB należy wymienić czasowe zarządzanie Zakładem Higieny, które zlecono Pawlasowi po śmierci jego kierownika Kazimierza Karaffy-Korbutta (1935)⁶³. Z końcem października 1936 r. objął także stanowisko Komisarza Ubezpieczalni Społecznej w Wilnie⁶⁴.

Pawlas przejął wileńską katedrę w końcowym okresie funkcjonowania polskiego uniwersytetu. Patrząc przez pryzmat działań jego poprzednika, można zaryzykować twierdzenie, że o pięć lat za późno, jednakowoż przypominając z wcześniejszego przebiegu dyskusji, że w 1929 r., podczas pierwszej obsady katedry, nie był jednoznacznie zdeterminowany do jej objęcia (znajdował się w gronie potencjalnych kandydatów, ale ewentualny wybór na katedrę akceptował jedynie warunkowo). Można w tym miejscu spekulować, że Pawlas zwlekał z jednoznaczną decyzją, mając w ambicji inny ośrodek akademicki, w szczególności Warszawę. Dopiero gdy w 1934 r. było już jasne, że katedry na UW i UP otrzymają innych kierowników (a katedry krakowska i lwowska, odpowiednio Waltera i Lenartowicza, nie wchodziły w grę), Wilno stało się jedyną alternatywą dla doświadczonego dermatologa-wenerologa.

⁶⁰ *Sprawozdanie z działalności Kliniki Dermatologicznej U.S.B. w Wilnie za rok akad. 1937/38*, „PWTL” 1938, z. 1–4, s. 398–399; K. Sobczak, Ł. Szostakiewicz, *Pawlas Tadeusz...*, s. 76–78.

⁶¹ M. Przeniosło, *Wydział Lekarski...*, s. 293.

⁶² LCAP, USB, f. 175, ap. 1 IBb, b. 764, k. 40; M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Słownik biograficzny...*, s. 436.

⁶³ LCAP, USB, f. 175, ap. 1 IBb, b. 764, k. 28.

⁶⁴ Tamże, k. 18–19; AAN, MWRiOP, sygn. 4886, k. 3.

Zakończenie

Katedra Dermatologii i Wenerologii WL USB zakończyła działalność wraz z zamknięciem polskiego uniwersytetu przez władze litewskie końcem 1939 r. Pierwszy jej kierownik, Feliks Malinowski, po rezygnacji ze stanowiska na przełomie 1933/1934 r. pozostawał aktywny naukowo i publikacyjnie. Prowadził prywatną praktykę lekarską w Warszawie. W sierpniu 1944 r. musiał opuścić stolicę i udał się w okolice Łowicza, a po wojnie osiedlił się w Garwolinie. W 1947 r. został przedstawicielem Izby Lekarskiej Warszawsko-Białostockiej do komisji koordynacji lecznictwa i weryfikacji. Końcem tegoż roku, 30 grudnia, zmarł w rodzinnych Zawadach⁶⁵.

Tadeusz Pawlas w czasie II wojny światowej był lekarzem w Szpitalu Św. Józefa w Wilnie i kierownikiem inspektoratu do zwalczania chorób wenerycznych Miejskiego Urzędu Zdrowia w Wilnie. Wykładał higienę i dermatologię na tajnym Uniwersytecie Wileńskim (1941–1944). Jako ostatni dziekan WL USB posiadał pieczęci i blankiety dyplomów, dzięki czemu wielu z 63 absolwentów podziemnego uniwersytetu otrzymało oryginalne dyplomy. Pod koniec okupacji przeniósł się do Warszawy do Szpitala Św. Łazarza. W 1945 r. organizował specjalistyczną placówkę leczniczą Polskiego Czerwonego Krzyża w Zakopanem, a następnie trafił do Gdańska, gdzie stał się jedną z kluczowych postaci dla odbudowy polskiej dermatologii i wenerologii jako organizator tamtejszej Katedry Chorób Skórnych i Wenerycznych. W 1946 r. został mianowany profesorem zwyczajnym. Był prodziekanem, następnie dziekanem WL gdańskiej Akademii Lekarskiej. Zmarł 13 stycznia 1953 roku⁶⁶.

Niniejszy tekst omawia Katedrę Dermatologii i Wenerologii WL USB przede wszystkim z punktu widzenia historii nauki. Z pewnością obraz ten można poszerzyć o bardziej szczegółową analizę wątków stricte medycznych w spuściźnie jej kierowników, a także głębiej wniknąć w dokonania pomocniczych sił naukowych (adiunktów, asystentów), w czym szczególnie zainteresowani mogą być zwłaszcza lekarze-historycy medycyny specjalizujący się w historii dermatologii i wenerologii. Wydaje się również, że wątkiem godnym osobnego, pogłębianego opracowania historyczno-medyczno-biograficznego może być wileńska działalność zasłużonego adiunkta kliniki, doc. dra Mariana Mienickiego, który

⁶⁵ T. Zakrzewski, *Malinowski Feliks...*, s. 338.

⁶⁶ K. Sobczak, Ł. Szostakiewicz, *Pawlas Tadeusz...*, s. 74–82; Por. D. Purzycka-Bohdan, A. Szczerkowska-Dobosz, R. Nowicki, A. Wilkowska, *Z dziejów Kliniki Dermatologii w Gdańsku. Sylwetki kierowników Katedry i Kliniki od czasów powojennych do dzisiaj*, „Przegląd Dermatologiczny” 2014, t. 101, z. 3, s. 217–219.

po wojnie tworzył fundamenty łódzkiej dermatologii jako profesor tamtejszej Akademii Medycznej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 2638, sygn. 4203, sygn. 4886.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Sygn. S II 619.

Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie

Uniwersytet Stefana Batorego (f. 175), ap. 1 IBb, b. 137, b. 764; ap. 3 IXB, b. 75, b. 178

Źródła drukowane

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół, Dz.U. 1928 nr 24 poz. 204.

Składy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923/1924–1938/1939, Wilno 1923–1939.
Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich, Dz.U. 1920 nr 72 poz. 494.

Opracowania

Dzierżanowski R., *Słownik chronologiczny dziejów medycyny*, Warszawa 1983.

Łoza S., *Czy wiesz kto to jest?*, Warszawa 1938.

Makarewicz W., *Wileńskie korzenie Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego*, Gdańsk 2022.

Malinowski F., *Choroby weneryczne*, Warszawa 1932.

Malinowski F., *Kiła narządów trawienia*, „Gastrologia Polska” 1931 t. 3, nr 1.

Mienicki M., *Pierwsze dziesięciolecie istnienia Kliniki Dermatologicznej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (od 17 II 1924 do 17 II 1934 r.)*, „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” 1934, z. 1–2.

Mienicki M., *Ś.P. Prof. Dr. Zdzisław Sowiński*, „Przegląd Dermatologiczny” 1934, t. 29, nr 4.

Przeniosło M., *Matematycy polscy w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kielce 2011.

Przeniosło M., *Obsada katedr profesorskich na uczelniach akademickich II Rzeczypospolitej (na przykładzie matematyków)*, 2009 „Czasy Nowożytnie” t. 22.

- Przeniosło M., Przeniosło M., *Słownik biograficzny profesorów uniwersytetów Drugiej Rzeczypospolitej. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie*, Kielce 2022.
- Purzycka-Bohdan D., Szczerkowska-Dobosz A., Nowicki R., Wilkowska A., *Z dziejów Kliniki Dermatologii w Gdańsku. Sylwetki kierowników Katedry i Kliniki od czasów powojennych do dzisiaj*, „Przegląd Dermatologiczny” 2014, t. 101, z. 3.
- Sieńkowski E., *Pawlas Tadeusz Karol*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 25, Wrocław 1980.
- Sobczak K., Szostakiewicz Ł., *Pawlas Tadeusz Karol (1981–1953)*, w: *Ludzie Akademii Medycznej w Gdańsku*, red. S. Konieczna, t. 7, Gdańsk 2009.
- Sowiński Z., *Gruźlica jako czynnik etiologiczny w łuszczycy*, „Przegląd Dermatologiczny” 1928 t. 23, nr 2.
- Sprawozdanie z działalności Kliniki Dermatologicznej U.S.B. w Wilnie za rok akad. 1937/38*, „Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego” 1938, z. 1–4.
- Zakrzewski T., *Malinowski Feliks Władysław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Wrocław 1974.

KAROLINA LISOWSKA

ORCID: 0000-0001-6623-2929

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Szkoła Doktorska

Pod obcym jarzmem. Losy braci Janystów na podstawie ich wspomnień z okresu II wojny światowej¹

Słowa kluczowe: II wojna światowa, oddziały partyzanckie, Góry Świętokrzyskie, Armia Krajowa

Streszczenie: Poniższy artykuł przedstawia losy sześciu braci Janystów, tj. Wincentego, Józefa, Franciszka, Stanisława, Władysława oraz Ludwika, biorących czynny udział w działalności partyzanckiej na terenie Gór Świętokrzyskich. Został opisany przebieg powstania Polskiego Związku Walki o Wolność Narodów, jego wewnętrzny podział, zaznaczono również komendantów oddziałów, którzy należeli do tej organizacji. Przedstawiono późniejsze połączenie się PZWoWN z warszawskim Syndykalizmem, a następnie z Armią Krajową. Opisano poszczególne akcje, w których bracia Janystowie brali udział, oraz późniejszą demobilizację.

Keywords: WWII, partisan units, Świętokrzyskie Mountains, Home Army

Abstract: The following article presents the fates of six Janyst brothers: Wincenty, Józef, Franciszek, Stanisław, Władysław and Ludwik, who actively participated in WWII partisan operations in the Świętokrzyskie Mountains. The article outlines the formation of the Polish Union for the Struggle for the Freedom of Nations, its internal divisions, and identifies the commanders of this organisation's units. It presents the subsequent merger of the Polish Union with the Warsaw Syndicate, followed by integration into the Home Army. The article documents individual operations in which the Janyst brothers participated as well as their subsequent demobilisation

---

¹ Głównymi źródłami, na których podstawie został napisany artykuł, są wspomnienia Stanisława i Wincentego Janystów. Z uwagi na tematykę, jak i brak większej liczby źródeł na temat opisywanych zdarzeń i osób, postanowiono skupić się na niżej wymienionych źródłach.

1. Franciszek Janyst z synami w 1939 r. Od lewej stoją: Wincenty Janyst „Jagiellończyk”, Franciszek Janyst „Klon”, Józef Janyst „Jaśmin”, Franciszek Janyst – ojciec, Stanisław Janyst „Jurand”, Władysław Janyst „Jodła”. Przed nimi stoi Ludwik Janyst „Junak”. Źródło: W. Mańko, *„Wilki” pod Kielcami*, Warszawa, 1982.

W 1939 r., gdy wojska niemieckie okupowały ziemie polskie, zaczęły tworzyć się na terenie całego kraju tajne organizacje w celu walki z okupantem. Tak było i w Kielcach oraz dawnej gminie Niewachłów. W pierwszej połowie grudnia 1939 r., na północnym skraju miasta Kielce, przy ulicy Zapiecek, w domu Wincentego Janysta zebrało się kilku byłych podoficerów zawodowych, rezerwistów, byłych powstańców śląskich, byłych członków Polskiej Partii Wojskowej POW, Komunistycznej Partii Polski KPP i Polskiej Partii Socjalistycznej PPS. Po krótkiej dyskusji na temat zaistniałej sytuacji w kraju utworzona została tajna organizacja nosząca nazwę Polski Związek Walki o Wolność Narodów² (zdj. nr 1).

Na samo zebranie przychodzono w sposób dyskretny, pojedynczo lub dwójkami. Wszystkich założycieli było dziesięciu: Wincenty Janyst „Jawor”, Józef Janyst „Jaśmin”, Kazimierz Wira „Wiarus”, Stanisław Janyst „Jur”, Andrzej Wój-

² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Akta Wojciecha Borzobohatego (dalej: AWB), sygn. 3, Janyst Stanisław „Jur” „Jurand” – „Wspomnienia partyzanta z lat okupacji hitlerowskiej 1939–1945”, s. 3; Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Związek Bojowników o Wolność i Demokrację – Zarząd Okręgu w Kielcach, sygn. 202 – Zarząd Oddział ZBoWiD w Kielcach. Janyst Stanisław „Jur” „Jurand” – „Wspomnienia partyzanta z lat okupacji hitlerowskiej 1939–1945”; B. Hillebrandt, *Partyzantka na Kielecczyźnie 1939–1945*, Warszawa 1970; A. Massalski, S. Meducki, *Kielce w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Kielce 2007.

2. Odcisk pieczętka organizacji Polski Związek Walki o Wolność Narodów, wykonanej z ołowiu przez jednego z członków w 1939 r. Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Akta Wojciecha Borzobohatego, sygn. 3.

cik „Weygant”, Stanisław Domagała „Daniel”, Stanisław Tytko „Irkurz”, Jan Kura „Klucz”, Antoni Jezierski „Burza”, Wacław Wałczarz „Wulkan”³.

Na spotkaniu został wybrany również zarząd, w którego skład wchodził m.in. Andrzej Wójcik „Weygant” (stary działacz PPS) jako komendant okręgowy, Wincenty Janyst „Jawor” jako zastępca komendanta okręgowego oraz Józef Janyst „Jaśmin”, który pełnił funkcję sekretarza. Uzgodniony został wzór pieczętka, którą po kilku dniach wykonano z ołowiu. Na okole widniał napis „POLSKI ZW. WALKI O WOLNOŚĆ NARODÓW”, pośrodku umieszczono godło w postaci orła polskiego bez korony (zdz. nr 2). Pieczętka ta na tamten moment była trzymana w domu Wincentego Janysty⁴.

Podczas tego spotkania ustalono również szczegóły działania organizacji. W ramach czynności operacyjnych m.in. zakładano placówki na terenie miasta i województwa kieleckiego, prowadzono listy konfidentów Gestapo, nakazano prowadzenie szkoleń wojskowych, dokonywano sabotaży, gromadzono informacje o ruchach wojsk niemieckich na kolejach i drogach, nawiązywano kontakty z innymi organizacjami, współpracowano z nimi oraz wyrabiano fałszywe kenkarty⁵.

Wkrótce do organizacji dołączyli nowi członkowie, dzięki czemu zarząd mógł wytypować kierowników danych placówek, a byli to m.in.:

- Wacław Wałczarz „Wulkan” – Daleszyce.
- Stanisław Janyst „Jur” – wieś Niewachłów I, pow. Kielce.

³ AAN, AWB, sygn. 3, s. 3–4.

⁴ Tamże, s. 4.

⁵ Stanisław Janyst, autor wspomnień, zaznacza na początku, że nie pamięta wszystkich wytycznych, niemniej jednak wymienia te, których jest w pełni pewien, tamże, s. 4.

- Antoni Jeziorski „Burza” – Kielce, ul. Bodzentyńska.
- Jan Kura „Klucz” – Kielce południe, dzielnica Baranówek i Barwinek.
- Stanisław Tytko „Tokarz” – Kielce – Bukówka.
- Kazimierz Wira „Wiarus” – kolporter na Busko i Stopnicę oraz zajmował się organizowaniem placówek na tym terenie.

Następnie z nowo zwerbowanych członków organizacji wytypowano komendantów następujących placówek:

- Katarzyna Górka „Babcia” – komendant placówki, która obejmowała ulicę Zagórską i Głębockę, na której znajdowała się skrzynka kontaktowa.
- Jan Borkowski „Bryła” – wieś Kostomłoty II, pow. Kielce.
- Stanisław Socha „Sokolik”⁶ – wieś Kostomłoty II.
- Władysław Głowczyński „Gała” – wieś Oblęgorek, pow. Kielce.
- Jan Stąpor „Starka”⁷ – komendant placówki w Fabryce Kwasu Siarkowego w Kielcach.
- Włodzimierz Jabłoński „Jak”⁸ – komendant placówki w Fabryce Kwasu Siarkowego w Kielcach.
- Władysław Janyst „Jodła”⁹ – stacja kolejowa Kielce – Herbskie.
- Bylica „Sandomierski”¹⁰ – pow. Sandomierski.
- Chmurzyński „Chmura”¹¹ – ul. Nowy Świat, Kielce.
- Tadeusz Nowak „Zyza” – stacja kolejowa Kielce oraz północna część miasta tzw. „Alejki”.
- Józef Ubysz „Sikora”¹² – Skarżysko-Kamienna.
- Stanisław Wolski „Kostek” – pow. Jędrzejów.
- Franciszek Malicki „Kruk” – komendant placówki, która obejmowała ul. Zagórską i ul. Okrzei w Kielcach.
- Stanisław Domagała „Daniel”¹³ – ul. Urzędnicza i ul. Karczówkowska w Kielcach.

Inni członkowie wprowadzili do organizacji konspiracyjnej grono nauczycielskie z terenu Kielc, byli to m.in. Czesław Obertyński¹⁴ oraz Eugenia Serwiń-

---

⁶ Stanisław Socha „Sokolik” wraz z dwoma kuzynami został zamordowany przez nieznaną bandę na początku 1945 r., tamże, s. 7.

⁷ Komendantem był tylko w jednej grupie robotników, zmarł w 1959 r., tamże.

⁸ Komendant w grupie pracowników umysłowych, zamordowany na Majdanku w 1942 r., tamże.

⁹ Zastrzelony 20 lipca 1943 r. przez Jana Muszyńskiego, tamże.

¹⁰ Zastrzelony przez gestapo w Kielcach na ulicy Wesołej w 1945 r., tamże.

¹¹ Zamordowany wraz ze swoim bratem w obozie koncentracyjnym w 1943 r., tamże.

¹² Pełnił również funkcje łącznika Skarżysko – Kielce, Kielce – Warszawa, tamże.

¹³ Zamordowany w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu w 1943 r., tamże.

¹⁴ Rozstrzelany na Słowiku koło Kielc 24 października 1945 r., tamże, s. 8.

3. Jeden z dokumentów wydany przez okręg organizacji Polski Związek Walki o Wolność Narodów w Kielcach. Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Akta Wojciecha Borzobohatego, sygn. 3.

ska. Oprócz tego prowadzili komplety tajnego nauczania¹⁵. Do wiosny 1941 r. PZWoWN był samodzielną organizacją niepodlegającą żadnemu z istniejących dotychczas ugrupowań wojskowych i politycznych (zdj. nr 3).

W tym czasie członek organizacji Jan Ubysz, będąc w Warszawie po broń, amunicję oraz prasę, nawiązał kontakt z organizacją Syndykalizm, której postulaty ideologiczne pokrywały się z postulatami PZWoWN. Od tamtej pory zawiązała się współpraca. Organizacja Syndykalizm posiadała własną drukarnię i redaktorów, dlatego była w stanie wydawać własne pismo. Nosiło ono tytuł „Walka Ludu”. W momencie powrotu Józefa Ubysza z Warszawy wraz z przedstawicielem Komitetu Centralnego Syndykalizmu zarząd okręgu PZWoWN postanowił o całkowitym podporządkowaniu się warszawskiemu Syndykalizmowi. Od tamtej pory do Kielc z Warszawy przyjeżdżali m.in.: łączniczka „Baśka”¹⁶, kpt. Tyszka „Tadeusz”¹⁷, mjr „Bogdanowicz”¹⁸, „Znachor” i inni. Natomiast z okręgu krakowskiego przyjeżdżał „Wróbel”¹⁹.

Spotkania często odbywały się w mieszkaniu Wincentego Janysta, który w tych latach pracował w Fabryce Kwasu Siarkowego, oraz u Franciszka Janysta, przy ul. 1 Maja 4. Niestety druga lokalizacja została zdekonspirowana przez sąsiada Franciszka Janysta, który doniósł Gestapo w marcu 1943 r. Owym konfidentem był inż. Starkiewicz, który mieszkał na tej samej klatce schodowej co Franciszek Janyst. Wieczorem, po zakończonym spotkaniu i opuszczeniu mieszkania przez

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Zamordowana przez gestapo na Pawiaku w 1943 r., tamże.

¹⁷ Zginął wraz z współnikiem Kieszkowskim „Wacek” w tajnej drukarni na ul. Elsterskiej na Saskiej Kępie w Warszawie w marcu 1944 r., tamże.

¹⁸ Imię i nazwisko nieznane, tamże, s. 9.

¹⁹ Nazwisko nieznane, tamże.

członków organizacji, dom został okrążony przez żandarmerię. W samym mieszkaniu przebywał jeszcze Władysław Janyst. Podczas gdy żandarmeria próbowała dobić się do mieszkania, Władysław, aby nie zostać złapanym, schował się za szafę, we wnęce, która zasłonięta była dywanem. Bronisława Janyst „Bronka” starała się schować wszystko przed wejściem napastników, którzy coraz mocniej nacierali na drzwi mieszkania. Kiedy drzwi się otworzyły, pierwszy do pomieszczenia wpadł Gajer, komendant żandarmerii, a za nim policjant granatowy oraz kilku żandarmów z pistoletami maszynowymi. Część z napastników zaczęła płądrować kuchnię i spiżarkę. Reszta z Gajerem przeszukiwała pokoje. W jednym z nich leżał Franciszek Janyst²⁰, z nogą w gipsie, pamiątką po sabotażu kolei. W rozmowie z Gajerem powiedział, że nogę uszkodził będąc w pracy oraz przedstawił dokumenty od lekarza, które potwierdzały jego wersję. Wściekły Gajer pytał, „gdzie są bandyci, oni tu byli”²¹. W czasie, gdy Franciszek odpowiadał, że nic nie wie i nikogo takiego nie zna, do mieszkania wpadł kolejny oddział żandarmerii, która łącznie liczyła już 14 osób, pomogli oni reszcie przeszukiwać mieszkanie²². W trakcie przetrzyskania mieszkania jeden z żandarmów przyniósł Gajerowi masło i słoninę ważące razem ponad 2 kg, a drugi fartuch podgumowany. Masło i słonina zostały skonfiskowane, a fartuch nakazali Bronisławie Janyst zanieść na drugi dzień żandarmerii na ul Leśną, co uczyniła. Po tym żandarmeria opuściła mieszkanie, a Franciszek powiedział, że „dzięki słoninie i masłu uratowani”²³, ponieważ Władysława Janysta, który chował się za szafą, nie znaleźli, ani pistoletów i amunicji, jakie były przechowywane w tym mieszkaniu²⁴.

Wiosną 1942 r. PZWoWN całkowicie podporządkował się Syndykalizmowi, którego siedzibą Zarządu Głównego była Warszawa. Do Warszawy jeździł często Wincenty Janyst, przywożąc prasę, sfałszowane kenkarty, broń i amunicję. Oprócz niego jeździł również kolejarz Stanisław Śledź. W czerwcu 1942 r. Wincenty Janyst został aresztowany za niesienie pomocy Żydom w getcie kieleckim. Po sześciu miesiącach wyszedł na wolność, a pod jego nieobecność sprawy toczyły się własnym rytmem, bez większych zmian. W tym czasie w jego zastępstwie do stolicy jeździli Tadeusz Nowak oraz Józef Ubysz²⁵.

²⁰ Był mężem Bronisławy Janyst „Bronki”, tamże.

²¹ Tamże; s. 10.

²² „Otwierali szafy, z których wyrzucili odzież na środek pokoju szukając po kieszeniach, wchodzili pod łóżka, zaglądali do walizek, pozdejmowali obrazy ze ścian, odrywając od tyłu papier. Zdjęli materace z łóżek itp.”, tamże.

²³ Tamże, s. 11.

²⁴ Tamże.

²⁵ APK, Zbiór Zbigniewa Nosala (dalej: ZZN), sygn. 16, Janyst Wincenty „Wspomnienia i działalność z czasów okupacji”, s. 4.

Na przełomie 1942 i 1943 r. Wincenty Janyst na terenie Kielc nawiązał kontakt z Polską Partią Robotniczą²⁶ oraz Gwardią Ludową²⁷ reprezentowaną przez „Norbutta”²⁸, Kowalskiego „Michała”²⁹ i „Felka”³⁰. W marcu 1943 r. Wincenty Janyst przekazał Gwardii Ludowej sześciu „spalonych ludzi”, którzy weszli w skład poszczególnych oddziałów.

W kwietniu 1943 r. oddział „Stacha”³¹, należący do GL, których było około dwudziestu, zatrzymał się we wsi Kostomłoty, blisko torów kolejowych i lasu. Kowalski poprosił Stanisława Janysta, aby skontaktował się z oddziałem „Stacha” i ułatwił im rozbrojenie posterunku policji granatowej w Niewachlowie. Ten chętnie się zgodził na wykonanie tego zadania. Po zorganizowaniu się, w godzinach wieczornych, gdy się ściemniło, oddział pod przewodnictwem Stanisława Janysta ruszył w stronę wsi Niewachłów II. Sam marsz trwał pół godziny. Po dojściu na miejsce zauważano, że okna posterunku były zabite siatkami, natomiast mimo tego, że posterunek był zamknięty, przebywało w nim siedmiu policjantów. Celowniczy oparł ręczny karabin maszynowy na płocie po przeciwnej stronie ulicy, tak aby lufa karabinu skierowana była w stronę okien posterunku. Następnie „Stach” podszedł do okna i wezwał znajdujących się w środku funkcjonariuszy do poddania się oraz oddania broni partyzantom. Groził również, że „o ile nie oddacie broni, to podpalę posterunek”³². Po dłuższej chwili milczenia dowódca partyzantów krzyknął: „Znosić słomę i obłożyć dom”³³. Podczas gdy partyzanci, biorąc snopki siana z jednej ze stodół niejakiego Gorajskiego, podkładali je pod budynek, komendant posterunku policji granatowej Julian Andrzejewski dalej milczał. Wtedy „Stach” zapytał Stanisława Janysta, gdzie mieszka rodzina Andrzejewskiego, a po otrzymaniu odpowiedzi wziął ze sobą paru partyzantów i poszedł do wskazanego przez niego mieszkania. Wrócił z żoną komendanta,

---

²⁶ E. Duraczyński, *Polska Partia Robotnicza przyczynek do okoliczności powstania*, „Dzieje Najnowsze” 1972, R. IV, z. 1, s. 3–24.

²⁷ Autor wspomnień nie zaznacza, w jaki sposób Wincenty Janyst nawiązał kontakt z PPR oraz GL, tamże, s. 12; J.B. Garas, *Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942–1945*, Warszawa 1971.

²⁸ Nazwisko nieznane, dowódca zgrupowania partyzanckiego Gwardii Ludowej na terenie Kielecczyzny, tamże, s. 12.

²⁹ Według Stanisława Janysta nazwisko „Michała” brzmiało Kowalski, natomiast we wspomnieniach Wincentego Janysta napisano przy jego pseudonimie Ignacy Robby. Członek PPR, poległ w Zaleziance w 1944 r., tamże, s. 12; APK, ZZN, sygn. 16, s. 5.

³⁰ Imię i nazwisko nieznane, zmarł w obozie koncentracyjnym w 1943 r.; AAN, AWB, sygn. 3, s. 229.

³¹ Imię i nazwisko nieznane, dowódca oddziału Gwardii Ludowej, poległ w 1943 r., tamże, s. 236.

³² Tamże, s. 14.

³³ Tamże.

jego dziećmi i paroma dobrymi przyjaciółmi. Następnie postawił ich pod płotem naprzeciwko posterunku, w taki sposób, że jeśli policjanci zaczęliby strzelać, to pierwsza zostałaby zraniona rodzina komendanta³⁴.

Wtedy partyzanci ponowili swoje żądania co do otworzenia posterunku i oddania im broni. W tym momencie jeden z policjantów, który chował się na strychu na posterunku, uciekł i pomimo oddania w jego stronę paru strzałów nie udało się go złapać. Na dźwięk tych strzałów najbliżsi komendanta zaczęli krzyczeć i płakać, aby się poddał i by oddali broń partyzantom, jednak ich błagania okazały się nieskuteczne. Wtedy córka komendanta, Hanka, mająca wówczas 16 lat, zwróciła się do „Stacha” i powiedziała: „Niech mi pan pozwoli odejść, to ja wybiję szybę w innym oknie i wejdę do ojca, a wtedy tatuś mnie usłucha”³⁵. Dostawszy pozwolenie od „Stacha”, wybiła okno od strony północno-zachodniej i weszła do środka. Po paru minutach drzwi do komisariatu otworzyły się i stanął w nich komendant, jego podkomendni oraz córka Hanka. Na czele ze „Stachem” partyzanci weszli do posterunku i zabezpieczyli broń, tj. 7 krótkich bojowych karabinów austriackich, amunicję z ładownicami oraz mundury policjantów³⁶. Akcja trwała 30 minut i zakończyła się sukcesem. Po niej posterunek policji granatowej w Niewachlowie przestał istnieć.

Rok 1943 obfitował także w akcje z udziałem „Michała”, który jeździł do Ostrowca Świętokrzyskiego, Starachowic, Radomia i Warszawy w sprawach zarówno partyjnych, jak i wojskowych. Przywiózł m.in. żydowskie małżeństwo lekarzy z warszawskiego getta. Na początku zatrzymał ich u Smolcerza „Kacpra”³⁷, natomiast finalnie zostali ulokowani we wsi Niewachłów I w domu Antoniego Durlika i jego ówczesnej lokatorki Aleksandry Gdadysz, która również była członkiem organizacji. Sprowadzone małżeństwo otrzymało fałszywe kenkarty, nosili na szyi medaliki ze srebrnym łańcuszkiem oraz książeczki do nabożeństwa, a kobieta miała przy sobie dodatkowo różaniec. W „melinie” przebywali ok. czterech tygodni, odwiedzał ich tylko Kowalski, przynosząc Gdadyszowej jedzenie oraz pieniądze na ich utrzymanie. Gdy skończyły się jego środki, Stanisław Janyst wraz z Gdadyszową zajęli się dalszym utrzymywaniem małżeństwa. Pod koniec kwietnia lub na początku maja 1943 r. małżeństwo zostało przewiezione przez „Kalińskiego” – dowódcę oddziału partyzanckiego GL. Wspomnienia nie podają dokładniej lokalizacji, do której żydowskie małżeństwo zostało przewiezione³⁸.

³⁴ Tamże, s. 15.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże, s. 16.

³⁷ Smolcerz, imię nieznanne. W konspiracji PPR posiadał pseudonim „Kacper”, natomiast jako współpracownik gestapo nosił pseudonim „Pierzyna”. Po wyzwoleniu został skazany na 10 lat więzienia, tamże, s. 247.

³⁸ Tamże, s. 19–20.

To była jedna z ostatnich aktywności Kowalskiego ze względu na jego śmierć w maju 1943 r. W dniach 11–12 maja 1943 r. wybrał się na zgrupowanie oddziałów Gwardii Ludowej we wsi Zalezianka. Jednak w tym czasie oddział niemiecki zaatakował partyzantów. Kowalski poległ w walce³⁹. W drugiej połowie maja 1943 r. doszło również do aresztowania „Felka”, do którego przyczynił się Smolcerz, który okazał się konfidentem i współpracownikiem okupanta⁴⁰.

W 1943 r. kontakt z Gwardią Ludową ze względu na śmierć Kowalskiego i aresztowanie „Felka” został zerwany. Doszło również do mocnego osłabienia oddziałów Gwardii Ludowej przez wojska niemieckie.

Stanisław Janyst, będąc w Kielcach, nawiązał kontakt z Józefem Mikołajczykiem „Marcinem”, który pełnił funkcję dowódcy oddziałów dywersji podległych Komendzie Obwodu Armii Krajowej, a następnie zgrupowaniu Jana Piwnika „Ponurego”⁴¹ (zdj. nr 4 i 5). Po przystąpieniu Janystów do oddziału partyzanckiego, którego dowódcą był „Kaliński”⁴², polecono im wybrać pseudonimy, po czym złożyli przysięgę. Następnie otrzymali broń i amunicję oraz przeszli krótkie przeszkolenie obchodzenia się z bronią i zachowania w terenie.

Rok 1943 obfitował w akcje z udziałem braci Janystów. Jedną z nich była szczególnie ważna, ponieważ po niej oficjalnie rozpoczęto „polowanie” na ich rodzinę. Akcja ta miała związek z Janem Muszyńskim. Był to policjant granatowy, pracujący dla policji kryminalnej, który uchodził na terenie Kielc za kata. Na przełomie maja i czerwca 1943 r. osobiście zastrzelił dwóch członków AK na tzw. „Dolinach”. Posiadał również swojego osobistego agenta o nazwisku Fijałkowski.

Po wykryciu agenty Fijałkowskiego, który został zastrzelony w 1943 r., Józef Mikołajczyk i Wincenty Janyst wysłali Władysława Kmieciaka „Szumnego”⁴³ oraz Stanisława Janysta, aby wyeliminować samego Muszyńskiego. Posłano tam Stanisława Janysta, ponieważ on jedyny ze wszystkich braci nie był znany Muszyńskiemu.

Akcja niestety skończyła się niepowodzeniem. Co gorsza, sam Muszyński schwycił będącego w Kielcach Władysława Janysta, którego postrzelił, a następnie rannego przewiózł do więzienia kieleckiego. Tam osobiście się nad nim znęcał, używając do tego rozmaitych tortur. Chciał w ten sposób wydobyć od party-

---

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, s. 21.

⁴¹ *Ponury, Nurt, ich żołnierze. Świętokrzyskie Zgrupowania Partyzanckie Armii Krajowej 1943–1945*, red. Z. Witebski, Warszawa 1988.

⁴² Imię i nazwisko nieznane, dowódca oddziału GL, zmarł w 1943 r., AAN, AWB, sygn. 3, s. 232.

⁴³ Władysław Kmieciak „Szumny”, zmarł po wojnie, W. Mańko, *„Wilki” pod Kielcami*, Warszawa 1982, s. 223.

4. Oddział Józefa Mikołajczyka „Marcina” na Wykusie w zgrupowaniu „Ponurego” A.K. 1943 r. Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Akta Wojciecha Borzobohatego, sygn. 3.

5. Powrót zgrupowania „Ponurego” z akcji na pociąg niemiecki – urlopowy na Występie obok stacji kolejowej Łączna – wiosna 1943 r. Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Akta Wojciecha Borzobohatego, sygn. 3.

6. Władysław Janyst „Jodła” (01.12.1914–1943).
Źródło: <http://ompio.pl/wiezniowie/janyst-wladyslaw/> [dostęp: 31.03.2025]

7. Józef Janyst „Jaśmin” (29.04.1903–24.10.1943). Źródło: <http://ompio.pl/wiezniowie/janyst-jozef/> [dostęp: 31.03.2025]

zanta wiadomości o organizacji, do której ten należał, jednak mu się to nie udało. Władysław nie ujawnił żadnych informacji, co przypłacił życiem (zdj. nr 6)⁴⁴.

Trzy dni po śmierci Władysława Janysta sam Muszyński zginął z rąk bojówki kieleckiej. Od tego momentu Gestapo kieleckie zaczęło interesować się rodziną Janystów. Po dotarciu wiadomości o śmierci Władysława brat Franciszek Janyst uciekł do Koniecpola, a Stanisław, Wincenty i Ludwik wstąpili do oddziału Dywersyjnego AK Józefa Mikołajczyka i zmienili pseudonimy na: Stanisław Janyst na „Jurand”, Wincenty Janyst na „Jagiellończyk”, zaś Ludwik Janyst zatrzymał swój pseudonim.

Na początku października, w odwecie za zlikwidowanie niemieckiego konfidenta, Gestapo kieleckie przeprowadziło akcję aresztowań wśród osób podejrzanych o działalność konspiracyjną. Sekretarz Zarządu PZWoWN Józef Janyst kilka tygodni po śmierci swojego brata Władysława został przez gestapo aresztowany w fabryce „Hasag”, gdzie pracował. Następnie został rozstrzelany 24 października 1943 r. na Słowiku koło Kielc. Tego dnia zginęło w tym miejscu 10 osób (zdj. nr 7).

To nie była ostatnia ofiara z rodziny braci Janystów. W marcu 1944 r. trzech bracia Stanisław, Ludwik oraz Wincenty Janyst ze względu na rozpracowanie ukryli się we wsi Niewachłów na noc u swojej siostry Bronisławy Kozieł

⁴⁴ W. Mańko, „Wilki”..., s. 13–20.

oraz szwagra Józefa Koziela. Wczesnym rankiem opuścili miejsce zamieszkania siostry, niemniej jednak po południu tego samego dnia przyjechała żandarmeria i aresztowała Józefa Koziela, który również był członkiem organizacji. Parę miesięcy po tym wydarzeniu zmarł w obozie koncentracyjnym Natzweiler⁴⁵ (zdz. nr 8).

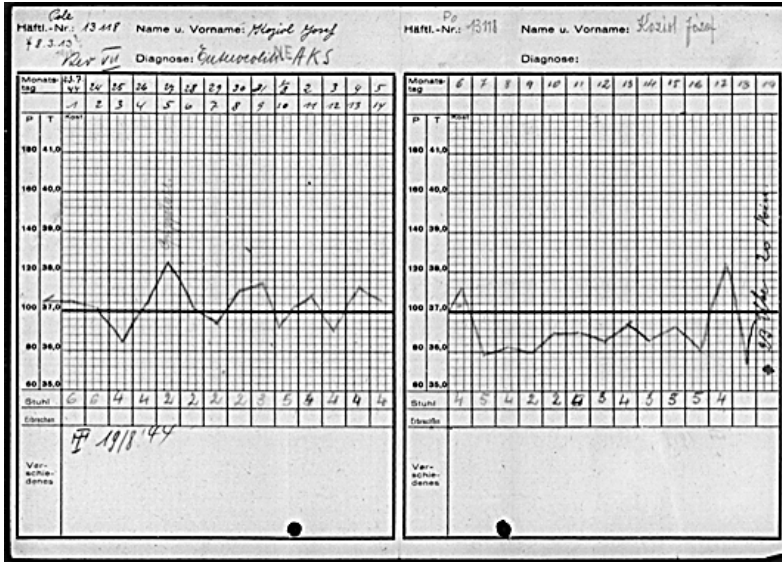
Na skutek rozpracowania rodziny Janystów przez Gestapo kieleckie Wincenty wysłał swojego syna Henryka Janysta „Tatara” do Warszawy, gdzie ten miał pracować w przedsiębiorstwie prywatnym w warsztatach mechanicznych pod fałszywym nazwiskiem Jamorski. W tym czasie również pracował w tajnej drukarni na Saskiej Kępie, skąd wychodziła gazeta pod nazwą „Walka Ludu”. Po zniszczeniu drukarni przez Niemców Henryk Janyst wrócił do Kielc i wstąpił do oddziału partyzanckiego.

1943 r. obfitował w akcje. Jedną z nich była akcja na Górkach Szczukowskich, mająca na celu napad na pociąg osobowy, w której udział brali Stanisław Janyst, Ludwik Janyst, Maciej Jeziorowski „Długi”, Tadeusz Pinda „Makatka”, Stanisław Kudła „Spencer”, Władysław Ziętarski „Kielich” oraz późniejszy dowódca oddziału Zbigniew Kruszelnicki „Wilk”⁴⁶. Powodem akcji były niedobory broni i amunicji, dlatego 15 listopada 1943 r. grupa udała się na stację kolejową Górki Szczukowskie na linii Kielce–Częstochowa, aby dokonać napadu na przejeżdżający tamtędy pociąg osobowy, w którym zawsze znajdowało się paru Niemców. Po naradzie uzgodniono, że dowództwo nad całością obejmie Zbigniew Kruszelnicki, natomiast jego zastępcą został Stanisław Janyst.

Po przyjeździe pociągu i wejściu partyzantów do wagonu okazało się, że liczba Niemców była o wiele większa niż się na początku spodziewano, ponieważ zajmowali oni całe dwa wagony III klasy. Była tam żandarmeria wraz z żołnierzami Wehrmachtu. Gdy Niemcy domyślili się, co się dzieje, rozpoczęła się strzelanina. Po wymianie strzałów partyzanci zrozumieli, że znaleźli się w sytuacji praktycznie bez wyjścia. Dzielili ich od kolejnej stacji 800 metrów. W pewnej chwili Stanisław Janyst powiedział do swojego młodszego brata Ludwika Janysta, że zajmie się zatrzymaniem pociągu, natomiast jemu nakazał, aby po zatrzymaniu otworzył drzwi, położył się na stopniu, po czym stoczył się po nasypie i zajął stanowisko. Plan ten zakończył się powodzeniem, Stanisław Janyst hamulcem ręcznym wstrzymał pociąg, a Ludwik Janyst zajął pozycję i otworzył ogień ze „stena” w stronę Niemców. Dzięki temu reszta partyzantów mogła w miarę bezpiecznie opuścić pociąg i zająć pozycję obok młodszego Janysta. Finalnie żaden Niemiec nie opuścił pociągu.

⁴⁵ AAN, AWB, sygn. 3, s. 37.

⁴⁶ K. Pyzik, Zbigniew Kruszelnicki „Wilk”. *Legendarny dowódca*, „Zeszyty Komatanckie” 2006, nr 43, s. 26–31.

Konzentrationslager Natzweiler
Häftlingskrankenbau

Natzweiler, den 20. August 1944.

Abgang durch Tod!

Gef. Art. **Pole** Name: **Koziol, Josef** Block: 14 Nr.: 13118
 geboren: 11. Januar 1904 in **Porzecze** Beruf: Landwirt
 Fam. Stand: Kinder: Relig.:
 Wohnort:
 Einweisende Dienststelle:
 Revieraufnahme: 23. Juli 1944 Gestorben: 19. August 1944 um 23 Uhr 20 Min.
 Leichenschau: 20. August 1944 Zeit: 9 Uhr 15 Minuten
 Diagnose: **Enterocolitis, Allgemeine Körperschwäche**
 Todesursache: **Herrnuffizienz bei Enterocolitis u. allgemeiner Körperschwäche**

Der Lagerarzt K. L. Natzweiler
K. L. Natzweiler
44-Untersturmführer

6/1622

8. Dokumenty obozowe Józefa Koziela. Źródło: Arolsen Archives, Personal file of KOZIOL, JOSEF, born on 11-Jan-1904, born in PORZECZE, KR. KIELCE, 01012902 020.487.

Po zakończeniu akcji pociąg ruszył, a maszynista nie zatrzymał się na następnej stacji w Piekoszowie. Przed ruszeniem pociągu okazało się jednak, że brakuje Jana Kury, który później dołączył szczęśliwie do grupy. Następnego dnia dowiedziano się, że pociąg zatrzymał się dopiero we Włoszczowie, gdzie podje-

chały do niego niemieckie sanitarki, którymi przewieziono rannych i zabitych do szpitala we Włoszczowie⁴⁷.

Ostatnie miesiące 1943 r. oraz początek 1944 r. charakteryzowały się mrozem oraz obfitymi opadami śniegu. I to właśnie ze względu na pogodę partyzanci musieli gdzieś na ten czas się ukryć. Ci, którym ze strony okupanta nic nie groziło, ukryli się u krewnych lub rodzin, natomiast reszta „zamelinowała się” w pałacyku Sienkiewiczów, obecnym muzeum, i byli to Józef Mikołajczyk, Stefan Detka „Zaręba”, Ludwik Janyst, Wincenty Janyst, Stanisław Ludwikowski „Roman”, „Waręż”⁴⁸ oraz Stanisław Janyst. Zamieszkali na piętrze, a z ich pokoiku okna wychodziły na zachód. Wszystko toczyło się spokojnie do pewnego momentu. Mianowicie pewnego dnia do ich kryjówki wpadła Jadwiga Sienkiewicz „Osa” i ostrzegła partyzantów, że żandarmeria właśnie wjechała na dziedziniec i kieruje się w stronę wejścia do pałacyku. Goście, biorąc wszystkie swoje rzeczy, ukryli się w schowku za strychem, do którego wejście zamaskowała Jadwiga Sienkiewicz. Żandarmi wpadli do pałacyku i zaczęli przeszukiwać niestarannie wszystkie pokoje, zajrzeli również na strych, lecz nic nie znaleźli. Po szybkim odjeździe żandarmerii otworzono wejście do schowka, dając tym samym do zrozumienia partyzantom, że zagrożenie minęło⁴⁹.

Partyzanci przebywali u Sienkiewiczów do końca stycznia 1944 r., jednak dzień przed Bożym Narodzeniem Ludwik Janyst musiał jechać do Kielc ze względu na potrzebę operacji usunięcia wrzodu z gardła. Zawieszony tam w stroju wiejskiej kobiety, przeszedł pomyślnie zabieg i jeszcze tego samego dnia wrócił do Oblęgorka⁵⁰.

Pod koniec stycznia i na początku lutego, gdy poruszanie się w śniegu już nie było takie trudne ze względu na mniejsze opady śniegu i utarte ścieżki, Józef Mikołajczyk postanowił pojechać do Kielc w celu zdobycia broni. Wybrał się tam 4 lutego, w towarzystwie Stefana Detki, Ludwika Janysta i Stanisława Janysta. Po rozbrojeniu pierwszego Niemca i zabraniu jego broni partyzanci chcieli już wracać, ale Mikołajczyk upierał się, aby rozbroić jeszcze jednego i niestety wybrał się na niego w pojedynkę. Przy próbie rozbrojenia wywiązała się szarpanina z drugim Niemcem, a zza rogu wyszedł patrol żandarmerii. Rozpoczęła się strzelanina, w trakcie której partyzant poległ⁵¹.

⁴⁷ AAN, AWB, sygn. 3, s. 49–61, W. Mańko, „Wilki”..., s. 32–40.

⁴⁸ Imię i nazwisko nieznane, należał do dywersji AK „Kajtki”, tamże, s. 237.

⁴⁹ Tamże, 65–66, W. Mańko, „Wilki”..., s. 40–44.

⁵⁰ Tamże, 67.

⁵¹ Tamże, s. 68–69; D. Krawczyński, *Zapomniany Oddział*, „Znad Kamiennej. Skarżysko-Kamienna. Materiały i studia” 2007, t. 5, s. 68, W. Mańko, „Wilki”..., s. 44–47.

O śmierci Józefa Mikołajczyka Komenda Obwodowa w Kielcach została powiadomiona przez Stanisława Mikołajczyka „Rozmaryna”, Komendanta Podobwołu „Sikorka”, na którym stacjonował oddział. Zalecił on, aby Stanisław Janyst pełnił chwilowo obowiązki dowódcy. Po kilkunastu dniach Komenda Obwodowa wytypowała na dowódcę Zbigniewa Kruszelnickiego⁵².

W drugiej połowie kwietnia 1944 r. do oddziału Zbigniewa Kruszelnickiego wstąpiła drużyna harcerzy z Kielc. Ich dowódcą był Józef Rzeźnicki „Babinicz”, a w skład drużyny wchodził m.in. Wiktor Dachowski „Roland”, Ryszard Łukasik „Rozmaryn II”, Jan Paszkiewicz „Turysta”, Mieczysław Palimąka „Dyplomata”, Władysław Palimąka „Zbieg” oraz Wiktor Sobierajski „Czarny”⁵³. Starzy partyzanci na harcerzy żartobliwie wołali „Scyzoryki”⁵⁴.

Prócz harcerzy do oddziału dołączyli również Jan Zapała „Rygiel”, Henryk Zdeb „Ryś”, Tadeusz Michałowski „Mały”, Janusz Białek „Sroka” i inni. Łącznikiem między Komendą Obwodową a oddziałem został nieznany z imienia i nazwiska „Zdzich”⁵⁵.

28 maja 1944 r. oddział Zbigniewa Kruszelnickiego, przemierzając lasy starachowickie, zatrzymał się na jeden dzień w gajówce (był to pierwszy dzień Zielonych Świątek). W tym czasie Zbigniew Kruszelnicki nawiązał kontakt z Romanem Kowalczykiem „Konradem”, który pełnił funkcję zastępcy Komendanta Podobwołu AK, oraz z Komendantem placówki AK w Łopusznie Mieczysławem Stemplewskim „Sergiuszem”. W trakcie rozmowy Zbigniew Kruszelnicki dowiedział się, że w Łopusznie na posterunku przesiadują żandarm niemiecki zwany „Czarnym Felkiem” i komendant policji granatowej. Obaj byli członkami AK. Zapewniono, że mogą oni dać partyzantom materiały takie jak broń i amunicja. Podjęto decyzję o spotkaniu się z nimi, ustalono czas i miejsce spotkania, a dowódca oddziału wybrał ludzi, z którymi miał się tam wybrać. Byli to Ludwik Janyst, Maciej Jeziorowski, Witold Sobierajski⁵⁶.

Gajówkę opuścili około godziny jedenastej. Po blisko godzinie przybyli do prywatnego mieszkania komendanta policji granatowej. Po zaproszeniu przybyszów do domu wywiązała się rozmowa. Sam gospodarz bardzo dużo mówił

⁵² AAN, AWB, sygn. 3, s. 69–70; W. Borzobohaty, *Jodła. Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ AK 1939–1945*, Warszawa 1988, s. 210; H. Kuberski, *Działania partyzanckie w Górach Świętokrzyskich*, Warszawa 2017.

⁵³ Urodzony w Belgii, powrócił wraz z rodzicami do Polski przed 1939 r. Po rozpoczęciu wojny został zmuszony do podpisania Volkslisty i wstąpienia do żandarmerii w wieku 21 lat. Pewnego dnia przyszedł z bronią i w mundurze niemieckim i przystąpił do partyzantów. AAN, AWB, sygn. 3, s. 116.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Tamże, s. 116.

⁵⁶ Tamże, s. 132–133.

o „Felku” oraz zaznaczył, że powinien się on zjawić za dwadzieścia minut. Komendant pytał gości, jak się czują w lesie, czy chorują itd., dodatkowo dowiedzieli się, że „Felek” pełni funkcję zastępcy komendanta żandarmerii na posterunku w Łopusznie, pochodzi z Austrii, a przed wojną pracował jako agronom⁵⁷.

Po niespełna piętnastu minutach „Felek” zapukał do drzwi, wszedł, a gdy zobaczył partyzantów z przyniesioną przez nich bronią na kolanach, powiedział „czołem polskie partyzanty”⁵⁸. Zaznaczył też, że nie może dłużej zostać, ponieważ ma u siebie gości, którymi byli komendant powiatowy żandarmerii z Kielc i jego zastępca. Przyjechali oni na inspekcję⁵⁹.

Rozmowa dotyczyła zasadzki na tzw. „Kreis Hauntmana”, którego „Felek” miał gościć około godziny szesnastej. „Felek” powiedział Zbigniewowi Kruszelnickiemu, że mają rozkaz jechać wraz z dostojnikami, którzy wracają do Kielc, na wypadek strzałów. Mówił, że w razie strzałów w stronę przyjezdnych on wraz z dwoma policjantami granatowymi (który także byli członkami AK) pójdzie sprawdzić teren jako szperacz. Zaznaczył, aby nie strzelać, tylko się ukryć. Dopiero gdy krzyknie „Rode! Fojer!”, partyzanci dostaną zielone światło na oddanie strzałów w stronę dostojników⁶⁰.

Około godziny trzynastej spotkanie dobiegło końca. Po powrocie do oddziału Kruszelnicki przedstawił plan reszcie i zabrano się do pracy. Trzymano się zaleceń „Felka”, co poskutkowało wygraną partyzantów w nocy z 29 na 30 maja 1944 r. Po akcji oddział zatrzymał się we wsi Gałęzice. Po kilkugodzinnym odpoczynku, wyczyszczeniu broni i uzupełnieniu amunicji Zbigniew Kruszelnicki polecił Ludwikowi Janystowi i dwóm innym partyzantom udać się do wsi Łubna do komendanta placówki B. Ch. Franciszka Poddębniaka „Natana”. Mieli odebrać od niego mundury Wehrmachtu i autostopy, tzw. „lizaki”, które tam przechowywano. Komendant zaprosił przybyszów na kolację, na której podawano jajecznicę na kiełbasie. Po kolacji przygotowano furmankę i około godziny dwudziestej drugiej ruszyli w stronę Gałęzic⁶¹.

Oddział długo po tej akcji nie wypoczywał, ponieważ już 31 maja 1944 r. miała miejsce kolejna akcja, tym razem na Czerwonej Górze. Zbigniew Kruszelnicki wraz ze swoim oddziałem liczącym 26 ludzi, na szosie Kielce – Kraków zatrzymali cztery samochody niemieckie i rozbroili 40 Niemców i Ukraińców. W wyniku tego zbito 6 Niemców, tj. 4 żandarmów, w tym 3 oficerów, ppłk. SS-Obersturmführera „Dopplera” oraz mjr. Katzorka. Same łupy były warte uwagi,

---

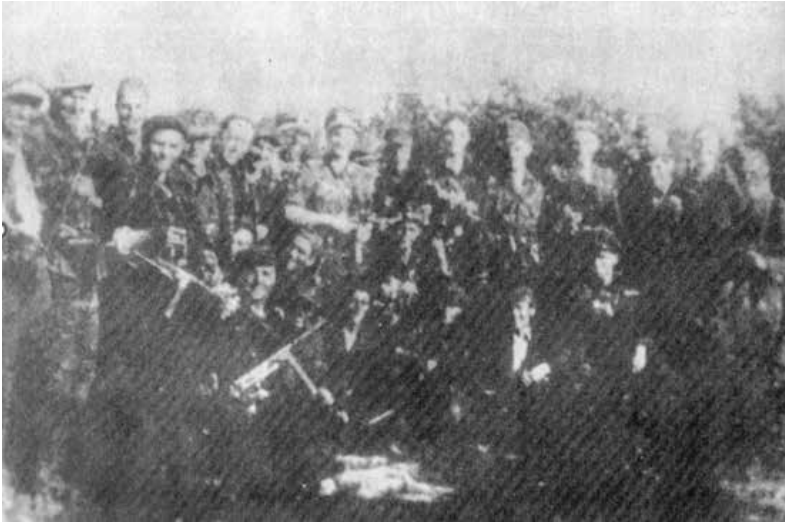
⁵⁷ Tamże, s. 133.

⁵⁸ Tamże, s. 134.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże, s. 142.

9. Oddział po akcji na Czerwonej Górze. W środku, w mundurze hauptmanna, Zbigniew Kruszelnicki „Wilki”. Źródło: W. Mańko, „Wilki” pod Kielcami, Warszawa 1982.

ponieważ partyzanci przejęli 5 pistoletów maszynowych, 20 karabinów z amunicją oraz 16 pistoletów, ale co najważniejsze, przechwycili dokumenty, w których były m.in. mapa województwa kieleckiego z zaznaczonymi miejscami działalności partyzanckiej, plany obław na oddziały Olczyka „Garbatego” i Józefa Mikołajczyka oraz lista, na której znajdowały się nazwiska 224 osób przeznaczonych do aresztowania⁶² (zdj. nr 9).

Na początku czerwca 1944 r. Kruszelnicki dostał od Komendanta Obwodu Kieleckiego AK rozkaz przemieszczenia oddziałów do lasów daleszyckich, aby tam nawiązać kontakt z Marianem Sołtysiakiem w celu połączenia się z innymi oddziałami. Dowódca oddziału, chcąc przyspieszyć przemieszczenie się oddziałów o 40 km, postanowił podjąć próbę przejścia niemieckiego samochodu w Miedzianej Górze, pod Górką Wykieńską, gdzie Miedziana Góra graniczy z wsią Ciosowa. Do zadania tego i jako współników wybrał Mariana Jeziorowskiego, Witolda Sobierajskiego oraz Józefa Rzeźnickiego. Niestety podczas próby zajęcia samochodu wszyscy prócz Józefa Rzeźnickiego polegli. Miało to miejsce 5 czerwca 1944 r.⁶³

W połowie lipca 1944 r., po śmierci Zbigniewa Kruszelnickiego, jego oddział ruszył na zgrupowanie w rejon Daleszyc i wraz z oddziałem Mariana Sołtysiaka wszedł w skład I kompanii I batalionu 4. pułku piechoty legionów Armii Krajowej⁶⁴.

⁶² Tamże, s. 142–155.

⁶³ Tamże, s. 157–183, W. Mańko, „Wilki”..., s. 163.

⁶⁴ M. Jedynak, *4 Pułk Piechoty Legionów Armii Krajowej*, w: *4 Pułk Piechoty Legionów Polskich. Historia i pamięć. W 100 rocznicę powstania*, red. U. Oettingen, W. Rutkowska, J. Główna, Kielce 2015, s. 171–174.

28 września 1944 r. 4. pp Leg. AK otrzymał rozkaz od zwierzchnich władz o zdemobilizowaniu się. Pułk stojący w lesie koło wsi Lipno rozszedł się batalionami, kompaniami, a później plutonami na swoje poprzednie miejsca. Pierwsza kompania I batalionu doszła do lasów daleszyckich, gdzie podzielono się na plutony i drużyny. Drugi pluton, złożony z byłych członków oddziału Zbigniewa Kruszelnickiego, zaczął stopniowo się rozpadać. Część ludzi została przy oddziale Mariana Sołtysiaka, natomiast inni skierowali się w stronę swoich domów. Stanisław Janyst wraz z niepełnym plutonem zaczął kierować się z lasów daleszyckich z zamiarem zatrzymania się w Laskowej lub Oblęgorku.

Po długiej drodze zatrzymali się we wsi Gruchawka, w której Niemców nie było. Dodatkowo sama wieś była mała (ok. 20 budynków wraz z zabudowaniami gospodarczymi) oraz otoczona lasem. Po odpoczynku, na drugi dzień część partyzantów, którzy mogli przebywać bezpiecznie we własnych domach, odeszła wraz z wieloma chorymi. Między innymi do domu udał się Ludwik Janyst, schorowany – cierpiał na chorobę isjasz. Udał się do domu rodzinnego, niemniej jednak po dotarciu tam jeszcze przez długi czas ukrywał się w schronieniu zrobionym naprędce pod domem⁶⁵.

Stanisław Janyst wraz z Jerzym Sidłą „Jurem II” zostali zakwaterowani u Stefana Radka „Sępa II”. Był tam również inż. Wierzbicki „Styk” wraz z żoną i dzieckiem. Po kilku dniach Niemcy zajęli Herby i wszyscy partyzanci musieli opuścić swoje dotychczasowe kryjówki i zamieszkać w domkach pod lasem obok domu Stefana Radka. Pod koniec listopada 1944 r. Stanisław Janyst otrzymał informacje od Wincentego Janysta, jakoby dom, w którym przebywali, był pod obserwacją szpicli niemieckich. Tym samym proponował im zmianę kryjówki. 2 grudnia 1944 r., słuchając rady, Stanisław Janyst opuścił wieczorem mieszkanie Stefana Radka i ruszył do Oblęgorka, który również był w połowie zajęty przez Niemców. 3 grudnia powrócił ponownie do poprzedniego lokum, ale będąc około 70 metrów od domu zauważył, że są otwarte drzwi i powybijane okna. Nagle usłyszał głos mężczyzny, który półgłosem mówił do niego, żeby tam nie szedł i by zawrócił. W lesie oprócz tego mężczyzny znajdowała się żona Stefana Radka wraz z dziećmi. Opowiadała, że około piątej rano podjechał pod zabudowania samochód, z którego wysiadło ok. 20 niemiecko-ukraińskich gestapowców. Podczas próby ucieczki Stefana Radka i Jerzego Sidły wywiązała się obustronna strzelanina. Finalnie ta dwójka oraz będący tam Wierzbicki zostali zabrani do samochodu. Po żonę Wierzbickiego i jego dzieci kolejny samochód przyjechał dwie godziny później. Jerzy Sidła, który został ranny w rękę podczas strzelaniny, został odwieziony do szpitala więziennego w Kielcach, gdzie mu amputowano rękę. Natomiast Stefan Radek dzień przed swoim rozstrzelaniem podjął próbę

⁶⁵ AAN, AWB, sygn. 3, s. 204–207.

ucieczki z więzienia, która zakończyła się powodzeniem. Por. Wierzbicki wykorzystał okazję i uciekł następnego dnia do lasów obok Ciosowej z samochodu, którym wieziono go do Kielc. Niestety jego ciężarna żona z dziećmi została oddana na posługę Niemcom i Ukraińcom. Po wyzwoleniu odnalazł ją na ziemiach odzyskanych wraz z dziećmi⁶⁶.

4 grudnia Stanisław Janyst z kilkoma ludźmi, w tym ze Zdzisławem Radkiem „Bolkiem II”, szesnastoletnim synem Stefana Radka, udali się do Laskowej. Gdy byli pod lasem, wysłano go, aby poszedł do niedaleko stojącego domu Stefana Fornalskiego w celu wywiadzenia się, czy wieś jest zajęta przez Niemców. Gdy wszedł do domu, zaskoczony zobaczył w środku swojego ojca obmywającego rany. Po krótkiej rozmowie Stefan Radek poprosił syna, aby przyprowadził do niego Stanisława Janysta, ponieważ sam był pobity, miał rozbitą głowę, powybijane zęby, przeciętą wargę i pokaleczone nogi od ucieczki na bosaka. Janyst kazał Fornalskiemu zaprzęgnąć konia do wozu i odwieźć Stefana Radka do wsi Chełmce, ponieważ był mocno wycieńczony, niemniej jednak wszystko dla niego skończyło się dobrze⁶⁷. Do momentu wyzwolenia Kielc w połowie stycznia 1945 partyzanci nie brali udziału w większych akcjach.

W niniejszym artykule znajduje się tylko część tego, co zostało zapisane we wspomnieniach Stanisława i Wincentego Janystów. Zostały tu zaznaczone tylko, według autorki, kluczowe momenty działalności partyzanckiej braci, tj. przejście początkowo niezależnej organizacji partyzanckiej Polski Związek Walki o Wolność Narodów pod warszawski Syndykalizm, a następnie wstąpienie braci Janystów do oddziału Józefa Mikołajczyka, którego dowódcą po jego śmierci został Zbigniew Kruszelnicki. Zaznaczono również poszczególne akcje, jak np. akcja ataku na posterunek policji granatowej w Niewachlowie czy akcja ataku oddziału na samochody niemieckie na Czerwonej Górze. Wspomnienia te są nieocenionym źródłem wiedzy o działalności partyzanckiej na terenie Gór Świętokrzyskich. Ważnym elementem są nie tylko zdjęcia, ale również lista stworzona przez Stanisława Janysta, w której spisał wszystkie osoby występujące w jego pracy liczącej 250 stron, również te bez zachowanego pseudonimu, oraz lista konfidentów i współpracowników Gestapo.

---

⁶⁶ Tamże, s. 206–211.

⁶⁷ Tamże, s. 212–213.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Akta Wojciecha Borzobohatego, sygn. 3 – Janyst Stanisław „Jur” „Jurand” – „Wspomnienia partyzanta z lat okupacji hitlerowskiej 1939–1945”.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Zbiór Zbigniewa Nosala, sygn. 16 – Janyst Wincenty „Wspomnienia i działalność z czasów okupacji”.

Związek Bojowników o Wolność i Demokrację – Zarząd Okręgu w Kielcach, sygn. 202 – Zarząd Oddział ZBoWiD w Kielcach. Janyst Stanisław „Jur”, „Jurand” – „Wspomnienia partyzanta z lat okupacji hitlerowskiej 1939–1945”.

Źródła drukowane

Mańko W., *„Wilki” pod Kielcami*, Warszawa 1982.

Opracowania

Borzobohaty W., *Jodła. Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ AK 1939–1945*, Warszawa 1988.

Duraczyński E., *Polska Partia Robotnicza przyczynek do okoliczności powstania*, „Dzieje Najnowsze” 1972, z. 1.

Garas J.B., *Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942–1945*, Warszawa 1971.

Hillebrandt B., *Partyzantka na Kielecczyźnie 1939–1945*, Warszawa 1970.

Jedynak M., *4 Pułk Piechoty Legionów Armii Krajowej*, w: *4 Pułk Piechoty Legionów Polskich. Historia i pamięć. W 100 rocznicę powstania*, red. U. Oettingen, W. Rutkowska, J. Główka, Kielce 2015.

Krawczyński D., *Zapomniany Oddział*, „Znad Kamiennej. Skarżysko-Kamienna. Materiały i studia” 2007, t. 5.

Kuberski H., *Działania partyzanckie w Górach Świętokrzyskich*, Warszawa 2017.

Massalski A., Meducki S., *Kielce w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Kielce 2007.

Ponury, Nurt, ich żołnierze. Świętokrzyskie Zgrupowania Partyzanckie Armii Krajowej 1943–1945, red. Z. Witebski, Warszawa 1988.

Pyzik K., *Zbigniew Kruszelnicki „Wilk”. Legendarny dowódca*, „Zeszyty Komatanckie” 2006, nr 43.

Netografia

<http://ompio.pl/wiezniowie/janyst-jozef/> [dostęp: 31.03.2025].

<http://ompio.pl/wiezniowie/janyst-wladyslaw/> [dostęp: 31.03.2025].

IZABELA BOŻYK

ORCID: 0000-0003-2690-318X

Delegatura IPN w Kielcach

Tajemnica śmierci wiceprezydenta Kielc w 1944 r. – czyli co można znaleźć w dokumentach kieleckiej bezpieki

Słowa kluczowe: wiceprezydent, okupacja, konspiracja, aparat bezpieczeństwa, partyzanci.

S t r e s z c z e n i e : Próby wyjaśnienia okoliczności zabójstwa przedwojennego prezydenta Kielc w 1944 r. podejmowane były w latach wcześniejszych. Prowadzone dotąd badania wskazywały na udział w tym tragicznym zdarzeniu partyzantów z oddziałów Armii Krajowej lub Armii Ludowej. Nie udało się jednak ustalić sprawców ani powodu, dla czego został zastrzelony. Kwerenda akt wytworzonych przez funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa wykazała, iż w latach 50. XX w. sprawa tego zabójstwa stała się przedmiotem zainteresowania kieleckiej bezpieki podczas wewnętrznego dochodzenia. Tajemnicza konspiracyjna działalność wiceprezydenta, dawnego legionisty i bohatera wojny polsko-bolszewickiej, odznaczonego orderem *Virtuti Militari*, podejrzenia o współpracę z gestapo, wykonany wyrok, możliwe że przypadkowy, budzą do dziś wiele wątpliwości.

Key words: Vice-president, Nazi occupation, underground, Security Police, partisans.

Abstract: Attempts at explaining the circumstances of the 1944 assassination of Kielce's prewar president have been undertaken in earlier years. Research conducted to date points to the involvement of partisans from the Home Army and the People's Army units in this tragic event. However, it has not been possible to determine the perpetrators or the reason for the president's execution. An examination of the documents generated by Security Police officials has revealed that in the 1950s the matter of this assassination was being investigated by the Kielce Security Police in an internal inquiry. The secret conspiratorial activities of the vice-president, a former Legionnaire and hero of the Polish-Bolshevik War, decorated with the *Virtuti Militari* order; suspicions of collaboration with the Gestapo; the execution, possibly accidental: all these continue to raise many questions.

Wstęp

II wojna światowa, okupacja ziem polskich i okres komunistycznego zniewolenia przyniosły szereg niewyjaśnionych do dziś wydarzeń. Nieznane są losy wielu polskich obywateli, którzy zaginęli w wojennej zawierusze i powojennym chaosie. W wielu przypadkach nie wiadomo też, kto pozbawił ich życia i gdzie ich pochowano. Jedną z takich niewyjaśnionych tajemnic są okoliczności śmierci przedwojennego wiceprezydenta Kielc, majora rezerwy, Bronisława Dorobczyńskiego. Jego postać nie doczekała się do dziś naukowego opracowania, choć poświęcono mu sporo uwagi w prasie, powstało też kilka biogramów¹. W sprawie tajemniczej śmierci wiceprezydenta dziennikarskie śledztwo prowadził także redaktor rozgłośni Radio Kielce². Postać Dorobczyńskiego przewija się także we wspomnieniach ludzi, którzy podczas wojny mieli okazję zetknąć się z nim. Informacji o jego śmierci poszukiwała rodzina, żona, syn, dalsi krewni. Wiele spekulacji pojawiło się na temat tego, kto mógł pozbawić go życia wiosną 1944 r., kiedy ukrywał się w majątku ziemskim Nieznanowice. Kim byli nierozpoznani przez świadków wydarzeń ludzie, którzy przyszli nocą po niego i go zastrzelili? Wydawało się, że najprostszym wyjaśnieniem było to, iż padł ofiarą działań partyzantów. Wiele oddziałów zbrojnego podziemia operowało wówczas w okolicach Nieznanowic. Pytanie tylko – ofiarą których partyzantów i dlaczego? Z jednej strony sugerowano, że zabili go członkowie oddziału Armii Ludowej, z drugiej wskazywano na Armię Krajową. Wydawałoby się, że niewiele po tylu latach można jeszcze w tej sprawie wyjaśnić. Jednak okazuje się, że zasoby Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej kryją jeszcze wiele tajemnic, a kwerenda akt funkcjonariuszy bezpieczeństwa może rzucić nowe światło na zapomnianą sprawę. Artykuł opiera się również na wspomnieniach z czasów wojny i okupacji oraz nielicznych dokumentach z zasobów Archiwum Państwowego w Kielcach i Archiwum Akt Nowych w Warszawie. W celu weryfikacji dotychczasowych ustaleń, dotyczących życiorysu Dorobczyńskiego, wykorzystano również jego akta wojskowe, przechowywane w Wojskowym Biurze Historycznym³.

¹ Bronisław Dorobczyński, *Skarżyski słownik biograficzny*, red. K. Zemela, Skarżysko-Kamienna 2008, s. 59–61; Bronisław Dorobczyński „Broniek”, <http://www.akokregkielce.pl/dorobczynski-bronislaw-bronek.html> [dostęp: 12.05.2025]; Bronisław Dorobczyński, https://muzeum.saturn.czeladz.pl/whoiswho/dorobczynski_bronislaw/ [dostęp: 12.05.2025].

² D. Krawczyński, *Dlaczego komuniści zabili prezydenta Kielc*, <https://radiokielfce.pl/195767/dlaczego-komunisci-zabili-prezydenta-kielc-152090/> [dostęp: 12.05.2025].

³ Wojskowe Biuro Historyczne (dalej WBH): sygn. I.482.69-6077, VM, Bronisław Dorobczyński. mjr rez.; sygn. I.481.D.4346 Bronisław Dorobczyński, kpt. posp. rusz.

Życie i działalność Bronisława Dorobczyńskiego do 1939 r.

Bronisław Dorobczyński, syn Józefa i Marii z Silewiczów, urodził się 26 czerwca 1884 r. w Baranowie koło Suchedniowa (obecnie integralna część miasta)⁴. Rodzice pobrali się rok wcześniej, matka pochodziła z Baranowa, ojciec, kowal z zawodu, z Suchedniowa⁵. Po ukończeniu szkoły elementarnej w tym mieście Bronisław wyjechał do Jędrzejowa, gdzie w miejscowym Seminarium Nauczycielskim w 1905 r. zdobył kwalifikacje nauczyciela. Następnie zaliczył rok nauki w Szkole Górniczej w Dąbrowie. Od najmłodszych lat był aktywny politycznie i społecznie, od 1904 r. należał do Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS)⁶. Jako członek Organizacji Bojowej (OB), pod pseudonimem „Czarny Janek” w lutym 1905 r. brał udział w wydarzeniach w Kamiennej (od 1928 r. Skarżysko-Kamienna), które zakończyły się masakrą strajkujących robotników⁷. Po tych dramatycznych wypadkach wyjechał do Czeladzi, gdzie zaangażował się w miejscową działalność spiskową. Z powodu rosnącej fali represji i prześladowań ze strony władz carskich miejscowi członkowie OB PPS postanowili przeprowadzić zamach na jednego z funkcjonariuszy władz carskich. Podczas odpustu w kościele św. Stanisława, 8 maja 1906 r., Dorobczyński podjął się wykonania wyroku. Akcja zakończyła się sukcesem, choć okupiona została kolejnymi represjami. On sam zdołał uciec, ale wielu innych konspiratorów zostało aresztowanych, a część z nich zesłano na Syberię. Wkrótce carskie władze trafiły na jego ślad, w 1907 r. został aresztowany i wyrokiem sądu skazany na śmierć. Po ponownej ucieczce schronił się w Małopolsce, w zaborze austriackim. Tam podjął pracę w kopalniach „Silesia” i „Brzeszcze” w Czechowicach-Dziedzicach. Ponownie zaangażował się w działalność konspiracyjną i w 1912 r. założył Związek Strzelecki, którego był komendantem do 1914 roku⁸. Organizacja stała się jednym z filarów Legionów Polskich, utworzonych u boku armii Austro-Węgier. Kilka miesięcy przed wybuchem I wojny światowej ożenił się z panną o imieniu Walentyna, pochodzącą z miejscowości Brzeszcze, niedaleko Oświęcimia⁹.

⁴ Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Akta Stanu Cywilnego Parafii pw. św. Andrzeja Apostoła w Suchedniowie, sygn. 62, R. 1884, Akt urodzenia nr 91, k. 46.

⁵ Tamże, Akta urodzeń, małżeństw i zgonów 1883, sygn. 61, R. 1883, Akt ślubu nr 18, k. 93.

⁶ APK, Akta miasta Kielce (AmK), sygn. 6669, Akta osobowe Bronisława Dorobczyńskiego; Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Miejskiej w Czeladzi, 9 V 1935, k. 5.

⁷ M. Medyński, *Skarżyska masakra z 4 lutego 1905 roku – relacja naocznego świadka, Z dziejów regionu i miasta*, „Rocznik Oddziału PTH w Skarżysku Kamiennej” 2011, nr 2, s. 141–148.

⁸ WBH, I.482.69-6077, VM; Kwestionariusz: Życiorys, 5 VII 1933, k.4.

⁹ Por. Pismo B. Dorobczyńskiego do Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich, 7 II 1920 r., <https://archiwa.pilsudski.org/dokument.php?nonav=&nrrar=701&nrrzesp=2&sygn=6&hand>

Na wezwanie Józefa Piłsudskiego, przyszłego Komendanta Legionów, Dobroczyński zgłosił się już 4 sierpnia 1914 r. Jego dotychczasowe dokonania oraz wstąpienie do legendarnej formacji wynikały zapewne z patriotycznego wychowania w domu i kontaktów z ludźmi o podobnych zapatrywaniach. Z Suchedniowa wielu młodych ludzi podążyło za dość mglistą początkowo obietnicą walki o wolność i niepodległość, zawierając los Józefowi Piłsudskiemu¹⁰. W randze podporucznika służył jako dowódca kompanii 1. Pułku Piechoty (LP) – III Baon. Podczas ciężkich walk w 1915 r. został dwukrotnie ranny. Po kryzysie przysięgowym w 1917 r. był internowany w Beniaminowie. Wraz z innymi oficerami uwolniono go w 1918 r. Jako żołnierz słynnej I Brygady Legionów dobrze znał wielu uczestników Wielkiej Wojny, potem prominentnych wojskowych i polityków II Rzeczypospolitej. Uwieczniony został na licznych fotografiach z okresu walk w szeregach Legionów¹¹.

W wolnej już Polsce przydzielony został jako dowódca kompanii do 2. Pułku Piechoty, a następnie jeszcze w listopadzie 1918 r. wysłano go do Szkoły Podchorążych w Warszawie, gdzie objął stanowisko dowódcy kompanii. Po wybuchu wojny polsko-bolszewickiej służył w 7. Pułku Piechoty I Brygady Legionów Polskich, jako dowódca III batalionu oraz zastępca dowódcy pułku¹². Wykazał się bohaterstwem w walkach z oddziałami Siemiona Budionnego 11 sierpnia 1920 r. w okolicach Gdyszyna, powstrzymując nieprzyjacielską kawalerię przed atakiem na Zamość. W nocy 12 sierpnia osobiście walczył z bagnetem w rękę, wraz z innymi żołnierzami batalionu biorąc do niewoli 60 jeńców i zdobywając wiele wozów i koni. Jego akcja powstrzymała atak Budionnego i przyczyniła się do zdobycia Hrubieszowa, za co otrzymał order *Virtuti Militari*¹³. To zaszczytne odznaczenie otrzymał, będąc w randze kapitana¹⁴. Jak zapisano w jego aktach: „We wszystkich bojkach i najcięższych warunkach zawsze pełen brawury i poświęcenia”¹⁵. Niewątpliwie medal był zwieńczeniem jego kariery żołnierskiej, choć w służbie pozostał do 1924 r. O zasługach żołnierzy 7 p.p. wspomniano w powojennej prasie, nawiązując do dramatycznych wydarzeń 1920 r. i bohaterstwa polskich dowódców¹⁶.

---

le=701.180/6722; [dostęp: 10.06.2025].

¹⁰ Suchedniów. *Monografia historyczna miasta i gminy*, red. M. Medyński, K. Zemela, Suchedniów 2019.

¹¹ Por. M. Gałęzowski, *Zygmunt Radoński „Żarski”*, Warszawa 2020.

¹² Por. F. Markiewicz, *Zarys historii wojennej 7 pułku piechoty legionów*, Warszawa 1928.

¹³ WBH, I.482.69-6077, VM, Wniosek o odznaczenie w myśl uchwały z dn. 23 I 1920, 28 VIII 1920 r., k. 6.

¹⁴ Tamże, Wniosek o odznaczenie z dn. 23 I 1920, k. 5.

¹⁵ WBH, I.482.69-6077, VM Wniosek o odznaczenie z dn. 23 I 1920, k. 9.

¹⁶ *Dnie chwały 7 p.p. Leg. „Chełmski Kurier Ilustrowany” 1925, nr 29, s. 1-2.*

Poświęcenie zapłału i czasu na karierę wojskową i wynikająca z tego nieobecność w domu przyczyniły się do rozpadu jego małżeństwa. Już po kilku miesiącach pobytu na froncie otrzymał informacje o tym, że świeżo poślubiona żona nie dochowała mu wierności. Kiedy przyjechał na urlop na początku 1916 r., plotki potwierdziły się, ponadto musiał spłacać długi małżonki. Doszło między nimi do zerwania i Walentyna wyjechała do rodziców, zabierając ze sobą cały ich dobytek. Prośby o kontakt z żoną w sprawie podziału ich wspólnego majątku pozostały bez echa. W następnych latach jednak przypominała sobie o mężu, kiedy potrzebowała pieniędzy. Sprawa oparła się o dowództwo, gdzie w 1920 r. szukała poparcia, prosząc o wypłacanie jej dodatku rodzinnego. Mimo wyjaśnień Dorobczyńskiego, iż małżeństwo jego właściwie nie istniało już od kilku lat, według obowiązującego prawa pieniądze jej się należały¹⁷. Ze względu na brak informacji nie wiadomo, jak dalej wyglądały sprawy między skłóconym małżeństwem, ale z nieznanych powodów faktyczny rozwód nastąpił dopiero w 1927 r.

Po zakończeniu służby w wojsku Dorobczyński zamieszkał w Hołowczycach w powiecie wołkowyskim. Jako weteran wojenny otrzymał gospodarstwo rolne (tzw. osadę wojskową) w ramach osadnictwa wojskowego na Kresach, gdzie osiedlano rodziny żołnierzy na mocy ustaw z 17 XII 1920 roku¹⁸. Akcja ta miała na celu wynagrodzenie zasłużonych wojskowych oraz umocnienie polskości na terenach pogranicznych. W Wołkowysku został prezesem miejscowego Związku Legionistów. Pobyt na Kresach okazał się dla Dorobczyńskiego niepomysłny. Nie mając ku temu żadnego przygotowania, nie radził sobie z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Choć pracował też w latach 1930–1931 jako urzędnik w pobliskim Wołkowysku, a następnie do maja 1933 r. był wójtem gminy Podorsk, wciąż borykał się z problemami finansowymi¹⁹. Konieczność utrzymania także schorowanego ojca sprawiła, iż w 1934 r. poprosił rząd o zapomogę lub przyznanie stałej posady. Władze II Rzeczypospolitej, przychylnie weteranom-legionistom, pozytywnie rozpatrzyły jego podanie i w marcu 1935 r. został burmistrzem Czeladzi. Funkcję tę sprawował do 31 sierpnia 1936 r., następnie został przeniesiony do Kielc, gdzie od 1 września tego roku był wiceprezydentem Kielc²⁰.

¹⁷ Sztab M.S. Wojsk. Oddział VI do Oddziału V Sztabu M.S. Wojsk., 16 IV 1920, <https://archiwa.pilsudski.org/dokument.php?nonav=&nrrar=701&nrrzesp=2&sygn=6&handle=701.180/6722>, [dostęp: 10.06.2025].

¹⁸ *Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o przejściu na własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 1921 nr 4 poz. 17; Por. J. Stobniak-Smogorzewska, *Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945*, Warszawa 2003; J.J. Milewski, *Osadnicy wojskowi na Kresach*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2004, nr 12, s. 44–50.

¹⁹ WBH, I.482.69-6077, VM; *Życiorys*, 5 VII 1933, k. 4.

²⁰ APK, AmK, sygn. 6669; Zarząd Miejski w Czeladzi do Wydziału Ogólnego Zarządu Miejskiego w Kielcach, 31 VIII 1936 r., k. 7.

Niewiele zachowało się informacji dotyczących jego działalności jako zastępcy prezydenta Kielc – Stefana Artwińskiego, pełniącego swoją funkcję od 1934 roku²¹. Dorobczyński trafił tu jednak raczej nieprzypadkowo, w Kielcach „mieście Legionów” wielu ludzi z podobną przeszłością (legionową i peowia-cką) pełniło ważne funkcje, jak choćby sam Artwiński czy wojewoda Władysław Dziadosz²². Poza tym zamiana fotela burmistrza na wiceprezydenta była niewątpliwie awansem. Brał więc czynny udział w życiu miasta, wynikający nie tylko z racji pełnienia funkcji ważnego urzędnika. „Niedługo po przyjeździe do Kielc Dorobczyński stanął na czele Obywatelskiego Komitetu Fundacji Sztandaru dla 2 pal Leg. [2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów]²³. Sprawnie przeprowadzona zbiórka zaowocowała wykonaniem sztandaru²⁴. Kieleccy artylerzyści otrzymali go 16 października 1937 r. z rąk naczelnego wodza, marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego, który przybył na uroczystość do Kielc²⁵. Dorobczyński pełnił także funkcję prezesa kieleckiego oddziału Związku Legionistów Polskich i Związku Oficerów Rezerwy oraz Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny²⁶. Interesował się sprawą podniesienia rangi gospodarczej miasta, na początku 1939 r., wraz z grupką osób zaangażowanych społecznie, podjął próbę skłonienia władz państwa do inwestowania w Kielcach²⁷.

W czasie pełnienia funkcji wiceprezydenta w Kielcach ożenił się z Adelajdą Eljasińską, poznaną wcześniej sosnowiczką. W 1937 r. urodził im się syn Jan. Wybuch wojny nastąpił w momencie, gdy jego kariera i życie osobiste zaczęły się dobrze układać. Mając mylne przekonanie, że na wschodzie Polski będzie bezpieczniej, latem 1939 r. żonę i syna wysłał do Hołowczyc. Po wkroczeniu armii sowieckiej w ramach deportacji trafili na Syberię. Na szczęście udało im się przeżyć wojnę i po wielu perypetiach wrócić do kraju. Dorobczyński natomiast, podobnie jak Artwiński, pozostał w Kielcach i prawdopodobnie kierował

²¹ Zob. P. Wolańczyk, *Stefan Artwiński. Biografia*, Kielce 2010; tenże, *Prezydenci Kielc 1919–1950*, Kielce 2018.

²² Władysław Dziadosz (1893–1980), major, legionista i komendant POW w Tarnowie, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, w latach 1934–1939 wojewoda kielecki, kawaler Orderu Virtuti Militari. Zmarł w Londynie; *Dziadosz Władysław*, w: *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, Warszawa 1994, s. 166; L. Michalska-Bracha, *Władysław Dziadosz (1893–1980) – wojewoda kielecki i „strażnik pamięci legionowej”*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2015, t. 7, s. 119–128.

²³ D. Krawczyński, *Dlaczego komuniści...*

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże; K. Otwinowski, *Obraz kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w latach 1922–1939 w zbiorach ikonograficznych Muzeum Historii Kielc, jako przykład źródłowego charakteru obiektów muzealnych*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2018, t. 10, s. 149–172.

²⁶ P. Wolańczyk, *Prezydenci...*, s. 201.

²⁷ P. Wolańczyk, *Stefan Artwiński...*, s. 62.

obroną cywilną Kielc. Po wkroczeniu Niemców prezydent miasta zaangażował się w działalność konspiracyjną, należy przypuszczać, że jego zastępca również. Nie sposób bowiem sądzić, by osoba o takim charakterze i życiorysie, urodzony konspirator i żołnierz, stała z boku ówczesnych wydarzeń. Artwiński włączył się w działania powstałej we wrześniu 1939 r. w Krakowie Organizacji Orła Białego (OOB)²⁸. Objął funkcję przewodniczącego prezydium zarządu okręgu kieleckiego OOB. Organizacja została w październiku włączona do Zarządu Głównego Służby Zwycięstwu Polsce (SZP), poprzedniczki Związku Walki Zbrojnej (ZWZ). Biorąc pod uwagę, że OOB opierała się m.in. na członkach Związku Strzeleckiego, tym bardziej prawdopodobne jest zaangażowanie w tę wczesną konspirację wiceprezydenta Kielc. Dla Artwińskiego zakończyła się tragicznie, na przełomie października i listopada 1939 r. został zamordowany w niewyjaśnionych do dziś okolicznościach, prawdopodobnie przez Niemców. Przyczyna aresztowania (czy porwania) prezydenta również jest do końca nieznana. Biograf Artwińskiego, Paweł Wolańczyk, powątpiewa bowiem, by okupanci rzeczywiście mieli wówczas wiedzę o działalności konspiracyjnej prezydenta²⁹. Tym niemniej Dorobczyński zapewne czuł się zagrożony i jeśli nie zrobił tego wcześniej, to po tym tragicznym wydarzeniu prawdopodobnie od razu wyjechał z Kielc. Przez kilkanaście tygodni ukrywał się w bliżej nieznanym miejscu, prawdopodobnie w jednym z dworów ziemiańskich³⁰. Natomiast przypuszczalnie na przełomie 1940/1941 r. znalazł się w Nieznanowicach w powiecie włoszczowskim³¹.

W Nieznanowicach

Dobra Nieznanowice (gmina Włoszczowa) były dużym majątkiem z pięknym pałacem, należącym od 1911 r. do rodziny Karskich³². Rezydencję w mag-

²⁸ Tamże, s. 66.

²⁹ Tamże, s. 68.

³⁰ Jeden ze świadków wydarzeń, cytowany później Tadeusz Grabiwoda podejrzewał, że Dorobczyński ukrywał się w Górkach (gmina Jurkowice, obecnie gmina Klimontów), majątku należącym do rodziny Karskich.

³¹ D. Krawczyński, *Dlaczego komuniści...*

³² Rodzina Karskich była majątna, ojcem Tomasza był Włodzimierz Karski, właściciel majątku Górki w powiecie sandomierskim (podczas okupacji niemieckiej w powiecie opatowskim), które po jego śmierci odziedziczył syn Andrzej. Oprócz Nieznanowic, których właścicielem był Tomasz Karski, posiadali także Włostów (powiat sandomierski) należący do jego brata Szymona, a ich siostra Krystyna była żoną Adama Byszewskiego, właściciela majątku Bejsce; zob. *Słownik geograficzno-historyczny powiatu włoszczowskiego*, red. S. Janaczek, Włoszczowa 2005, s. 238–240; Michał Szymon Karski. *Pamiętniki*, oprac. J. Gerloff, Warszawa 2017.

nackim stylu wzniesiono dla poprzedniego właściciela, znanego łódzkiego przemysłowca, Izraela Poznańskiego. Spłonęła ona z winy Niemców na początku II wojny światowej. Niewielka część ocalałych bocznych oficyn i zabudowania folwarczne podczas okupacji były nadal zamieszkałe. Właściciel, inżynier Tomasz Karski, kawaler, absolwent Wydziału Leśnego Uniwersytetu Poznańskiego, brał udział w wojnie obronnej 1939 r. Podczas walk wrześniowych został wzięty do niewoli i przebywał w oflagu. Pod jego nieobecność majątek przeszedł pod zarząd okupacyjny. Początkowo zajmował się nim administrator Józef Tański, a od połowy września 1940 r. przybyły z Wielkopolski rządcą, Antoni Doerffer³³. Majątek był duży, choć częściowo zaniedbany i obejmował pola, lasy, obory, stajnie, owczarnie, chlewnie, młyny. Przed administratorem stało więc odpowiedzialne zadanie, tym bardziej, że od 1941 r. Nieznanowice stały się miejscem stałych pobytów Niemców, urzędujących w Generalnym Gubernatorstwie w Krakowie. Przyjeżdżali tu na regularnie odbywające się polowania myśliwskie.

Dorobczyński zamieszkał w Nieznanowicach pod nazwiskiem Jan Dobrowolski³⁴. Niewiele osób przebywających tam wiedziało, kim był i jak naprawdę się nazywał. Początkowo umieszczono go w domu księgowego majątku, Edmunda Małczyńskiego, a potem w bocznej oficynie pałacu, gdzie mieszkali także kamerdyner i mechanik obsługujący młyn. Jak wspominał Doerffer, Dorobczyński ze względu na przedłużający się pobyt poprosił go o jakąś pracę w majątku. Otrzymał więc zajęcie najpierw jako kierownik podwórza, potem w ogrodzie. Pomagał też w drobnych sprawach biurowych. Według rządcy stał się też nadmiernie aktywny, kręcił się po wsi, namawiał mieszkańców do rozpoczęcia jakiejś działalności przeciwko Niemcom:

Bardzo często z nim rozmawiałem. Namawiał mnie, abyśmy zaczęli coś robić, a nie siedzieli z założonymi rękoma. Nie mogłem zrozumieć, co on chce robić. Często negatywnie wyrażał się o komunistach. Jak się później okazało, wśród ludzi podobnie agitował. Jak mogłem mitygowałem go i zupełnie nie reagowałem na jego propozycje stworzenia czegoś nowego w rodzaju partyzantki³⁵.

Doerffer był sceptycznie nastawiony do tej postawy i, jak stwierdził, koniec inicjatyw Dorobczyńskiego był tragiczny, bowiem pewnego dnia [10 czerwca 1944] został on znaleziony martwy na skraju wsi. „Stróż powiedział, że w nocy przyszli partyzanci i zabrali ze sobą Dobrowolskiego”³⁶. Pytanie tylko – którzy?

³³ A. Doerffer, *Wspomnienia*, oprac. A. Magowska, Poznań 2021.

³⁴ Tamże, s. 85.

³⁵ Tamże.

³⁶ A. Doerffer, *Moje...*, s. 85.

Działalność konspiracyjna w powiecie włoszczowskim

Teren byłego powiatu włoszczowskiego został zajęty przez wojska niemieckie w pierwszych dniach września 1939 r. Od samego początku zapanował trwający do końca 1944 r. terror, uderzający w ludność cywilną. Pierwsze mordy miały miejsce już 3 września, kiedy we wsi Ślężany, w gromadzie Lelów zabito 6 osób, w tym ośmioletnie dziecko. Do podobnych morderstw dochodziło w następnych dniach na terenie całego powiatu. W listopadzie żandarmi z nowo utworzonego we Włoszczowie posterunku aresztowali kilkanaście osób i siedem z nich rozstrzelano na cmentarzu żydowskim³⁷. Terror rozprzestrzenił się, podobne sytuacje zdarzały się niemal codziennie. Odpowiedzią na te zbrodnie była działalność konspiracyjna, która rozpoczęła się już jesienią 1939 r. W chwili śmierci Dorobczyńskiego na terenie byłego powiatu włoszczowskiego (wcielonego przez Niemców do powiatu jędrzejowskiego w 1939 r.) funkcjonowało wiele oddziałów partyzanckich, od Armii Ludowej poprzez Armię Krajową, Bataliony Chłopskie aż po Narodową Organizację Wojskową i Narodowe Siły Zbrojne. Kiedy zginął, była prawie połowa czerwca 1944 r., a więc rozpoczynało się ostatnie półrocze okupacji niemieckiej. Właśnie trwała inwazja aliantów w Francji, AK przygotowywała się do akcji „Burza”, wojska sowieckie osiągnęły linię przedwojenną granicy wschodniej Rzeczypospolitej Polskiej. Polska Partia Robotnicza i komunistyczna partyzantka oczekiwały ich wejścia na ziemię Polski południowo-wschodniej i centralnej, intensyfikując działania polityczne i militarne. Na obszarze tak mocno nasyconym obecnością różnych grup partyzanckich trwały gorączkowe działania wobec zbliżającego się końca okupacji. Ugruntowały one wzajemną wrogość i istniejące konflikty.

Pod koniec września 1939 r. we Włoszczowie powstała pierwsza komórka konspiracyjna, z Adamem Marcinkowskim ps. „Maks” na czele, jako część obwodu kieleckiego OOB³⁸. W połowie listopada 1939 r. rozpoczęto tu werbunek do SZP, której istniejące już struktury wkrótce przejął formujący się wówczas ZWZ. Po powstaniu Okręgu Kielecko-Radomskiego ZWZ „Jodła”, Włoszczowa weszła w jego skład jako jeden z obwodów, pod kryptonimem „Hetman”³⁹. Po akcji scaleniowej i utworzeniu AK w 1942 r. w latach 1943–1944 przepro-

³⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach (dalej AIPN Ki): Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, 53/140, Tadeusz Mączyński. Terror hitlerowski na wsi w powiecie Przysucha. Jędrzejów, Opoczno, Włoszczowa – maszynopis, k. 22.

³⁸ M. Migacz, *Obwód Armii Krajowej Hetman Włoszczowa w latach 1939–1945*, Włoszczowa 1991; J. Lis, W. Kapczyński, J. Niedbał, *Kryptonimy „Hetman” i „Chrobry” Armii Krajowej*, cz. 1, Kielce 1999.

³⁹ W. Borzobohaty, *„Jodła” Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK*, Warszawa 1998.

wadzano zmiany w strukturze rozrastającej się organizacji, komendzie okręgu podlegały Inspektoraty, tym podlegały obwody. Obwód włoszczowski „Wapno” (następnie „Kaktus”) wcielony został wówczas do Inspektoratu E Częstochowa. Dowódcą obwodu od 5 marca 1942 r. był kpt Hipolit Świderski „Jur”⁴⁰. Przybył tu z komendy Okręgu Radom, gdzie pełnił funkcję kierownika Wydziału III (szkoleniowo-operacyjnego). Świderski „Jur” po przyjeździe do powiatu włoszczowskiego przeprowadził znaczne zmiany organizacyjne, zarządził ewidencję członków, obsadził wchodzące w skład obwodu referaty odpowiednimi dowódcami. Na terenie obwodu działało wówczas 17 placówek, pod kryptonimem „Zaścianki”, Nieznanowice podlegały pod placówkę nr 2, Włoszczowa Gmina⁴¹. Aby zabezpieczyć swoją pozycję, „Jur” został strażnikiem łowieckim w majątku Nieznanowice, gdzie nadleśniczym od 1934 r. był Franciszek Kaczmarek, absolwent Wydziału Leśnego Uniwersytetu w Poznaniu, powstaniec wielkopolski, doskonały organizator o pseudonimie „Krogulec” („Kornet”)⁴². Został członkiem AK, nieformalnym doradcą „Jura” i służył mu swoim doświadczeniem i wsparciem. W działalność konspiracyjną zaangażowana była także żona Kaczmarka, która w 1944 r. została komendantką Wojskowej Służby Kobiet AK na obwód włoszczowski⁴³.

Świderski i Dorobczyński nie byli jedynymi, którzy głęboko zakonspirowani mieszkali w Nieznanowicach. W majątku tym ukrywali się także bracia Cetnerowie z Kielc, których ojciec, Michał, znany muzyk kielecki i nauczyciel, został aresztowany, torturowany i zabity przez Niemców w 1940 r. za działalność

⁴⁰ Tamże, s. 254; J. Lis, W. Kapczyński, J. Niedbał, *Kryptonimy...*, s. 35.

⁴¹ Tamże, s. 84.

⁴² Franciszek Kaczmarek, „Kornet”, „Krogulec” (1899–1968), uczestnik powstania wielkopolskiego, członek AK, inspektor Wojskowej Służby Ochrony Powstania w powiecie włoszczowskim, pierwszy raz aresztowany w 1945 r., zwolniony wyjechał do Opola, następnie do Szczecinka, ponownie aresztowany w 1950 r. i oskarżony o próbę sabotażu gospodarczego, jak również o zadencjonowanie okupantom ukrywających się osób narodowości żydowskiej, współpracę z Niemcami i próbę likwidacji oddziału GL Stanisława Olczyka, skazany na 5 lat więzienia przez Sąd Wojewódzki w Koszalinie; AIPN w Szczecinie, Sąd Wojewódzki w Koszalinie 1950–1998, 453/14, Akta w sprawie karnej prowadzonej przeciwko: Kaczmarek Franciszek, imię ojca: Józef, ur. 07-08-1899 r.; AIPN Ki, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Kielcach, 0031/1, Kartoteka ogólnoinformacyjna Wydziału „C” SB WUSW w Kielcach, nr 2104, Kaczmarek Franciszek; O współpracy Kaczmarka z AK i H. Świderskim także: AIPN Ki, Archiwum Stowarzyszenia Pamięci Świętokrzyskich Zgrupowań Partyzanckich Armii Krajowej „Ponury” – „Nurt” [1914] 2002–2014, 212/632, Tarchalski Mieczysław „Marcin”, Włoszczowski Obwód Armii Krajowej „Kaktus”. Pamiętnik – monografia, mps; k. 26.

⁴³ AIPN Ki 128/125, Akta sprawy karnej przeciwko: Mieczysław Tarchalski, imię ojca: Julian, ur. 29-12-1903 r., Hipolit Świderski, imię ojca: Adolf, ur. 27-10-1903 r.; Protokół przesłuchania podejrzanego, 22 V 1950, k. 22.

w OOB⁴⁴. Przed wojną muzyk przyjaźnił się z Kaczmarkiem, stąd też u niego w leśniczówce Martynik, na terenie majątku Nieznanowice znaleźli się młodzi Cetnerowie. Leszek pracował w nadleśnictwie jako sekretarz „Korneta”⁴⁵. Wraz z bratem Bronisławem ukończyli konspiracyjną szkołę podchorążych i wstąpili do ZWZ⁴⁶. W leśniczówce Kaczmarka mieścił się sztab I Oddziału Organizacyjnego Sztabu Okręgu. Od 1943 r. trwała rozbudowa struktur AK. Na początku lipca tego roku w lasach kurzelowskich powstał pierwszy obóz partyzancki, którego dowódcą był Mieczysław Tarchalski „Marcin”⁴⁷. Jego związki z konspiracją datowały się od maja 1940 r., gdy pracował jako leśnik w lasach prywatnych w Dąbrowie Zielonej, w powiecie radomszczańskim. Został wciągnięty do współpracy z ZWZ przez dawnego kolegę, którego spotkał przy okazji pobytu w rodzinnej miejscowości Gidle⁴⁸. Po dwóch latach intensywnej działalności organizacyjnej na rzecz ZWZ, tuż po akcji scaleniowej i powstaniu AK, Niemcy wpadli na jego trop. Po próbie aresztowania musiał uciekać i ukrywać się, m.in. w Krakowie. Po różnych perypetiach trafił w sierpniu 1942 r. do Włoszczowy. Tam doszło do spotkania z „Jurem”. Miesiąc później „Marcin” został komendantem podobwođu o kryptonimie „Wilno”⁴⁹.

Przez następny rok trwała praca organizacyjna w obwodzie, prowadzone były kursy podoficerskie i sanitarne, usprawniono funkcjonowanie poszczególnych referatów. Ważną rolę w organizacji spełniła aprowizacja, która została znacznie ulepszona. Istotną rolę w tym obszarze działań odgrywała też organizacja powołana przez okolicznych ziemian, pod kryptonimem „Uprawa”. Stanowi-

⁴⁴ Michał Cetner (1880–1940), legionista, nauczyciel muzyki w kieleckich szkołach średnich, członek Organizacji Orła Białego, aresztowany w 1940 r. i rozstrzelany przez Niemców. Zob. A. Massalski, J. Szczepański, *Słownik biograficzny zasłużonych nauczycieli i wychowanków I Liceum Ogólnokształcącego im S. Żeromskiego w Kielcach*, Kielce 2010, s. 17–18.

⁴⁵ Leszek Cetner (1922–2005), ur. w Kielcach, żołnierz AK, Członek ŚŻŻAK Okręg „Wielkopolska” – Środowisko „Jodła” Poznań, inżynier, zm. w Brodnicy, pochowany na cmentarzu komunalnym w Miłostowie koło Poznania. Zob. *Wierni Niepodległej*, red. J. Zielonka, Kościan 2012, s. 26; A.B. Sołtysiak, *Odszedł Bolesław Cetner (1924–2013)*, „Świętokrzyskie” 2013, nr 12, s. 96–97. D. Półrola-Parol, *Stąd nasz ród*, Staszów – Kielce 2000, s. 241.

⁴⁶ Bronisław Cetner (1924–2013), ur. w Kielcach, żołnierz AK, artysta-malarz, grafik, plakacista, zm. w Kielcach, pochowany na Cmentarzu Starym w Kielcach. Zob. M. Osipowicz, *Partyzant i artysta. Człowiek z zasadami*, <https://ompio.pl/2021/03/partyzant-i-artysta-czlowiek-z-zasadami/> [dostęp: 24.06.2025]; D. Półrola-Parol, *Stąd nasz...*, s. 241; A.B. Sołtysiak, *Odszedł Bolesław...*, s. 96–97.

⁴⁷ Z. Szymczyk, *Mieczysław Tarchalski (1903–1981). Przyczynek do represji komunistycznych AK*, „Niepodległość i Pamięć” 2006, nr 22, 83–99; Z. Zieliński, „Marcin” major Mieczysław Tarchalski 1903–1981, Warszawa 2008; W. Borzobohaty, „Jodła”..., s. 254.

⁴⁸ AIPN Ki 212/632, Tarchalski Mieczysław..., k. 9.

⁴⁹ Tamże, k. 20.

ła ona ważne zaplecze gospodarcze dla zbrojnej konspiracji⁵⁰. Należy dodać, że bardzo wielu właścicieli ziemskich z tego obszaru zaangażowanych było w działalność konspiracyjną, np. posiadacz Oleszna, Konrad Niemojewski i jego brat Józef, do którego należała Wola Świdzińska, czy Marian Rudziński, właściciel Słupi⁵¹. Uregulowanie dostaw żywności i innych potrzebnych produktów było kluczowe dla coraz większej liczby oddziałów leśnych. W czerwcu 1943 r. „Marcin” przeszedł szkolenie na Wykusie u Jana Piwnika „Ponurego” i po powrocie do swojego obwodu objął dowództwo Kedywu na tym terenie⁵². Wówczas otrzymał także rozkaz zorganizowania oddziału partyzanckiego⁵³. Zaopatrywali się w majątkach okolicznych ziemian, a dzięki działalności „Uprawy” miało to charakter uporządkowany, choć trzeba było dzielić się terenem z innymi ugrupowaniami. Oprócz partyzantów „Marcina” funkcjonowały tu Bataliony Chłopskie, które w 1943 r. podporządkowały się AK, podobnie jak część oddziałów Narodowej Organizacji Wojskowej. Ci z narodowców, którzy odmówili uznania przywództwa AK, wraz ze Związkiem Jaszczurczym utworzyli w 1943 r. Narodowe Siły Zbrojne⁵⁴. Pierwszy oddział pod dowództwem Władysława Kołacińskiego „Żbika” powstał we wrześniu 1943 roku⁵⁵. W powiecie włoszczowskim NSZ miały oparcie w miejscowościach Oleszno, Kluczewsko i Kurzelów.

Od marca 1943 r. działał tu także oddział GL, na czele ze Stanisławem Olczykiem „Garbatym”⁵⁶. Pochodził z Nieznanowic, wrócił tu pod koniec 1942 r.,

---

⁵⁰ Tamże, k. 35.

⁵¹ AIPN Ki 212/632, Archiwum Stowarzyszenia Pamięci Świętokrzyskich Zgrupowań Partyzanckich Armii Krajowej „Ponury”–„Nurt” [1914] 2002–2014, Tarchalski Mieczysław, k. 42, 77; AIPN Ki 128/125 Akta sprawy karnej; Protokół przesłuchania podejrzanego, Tarchalskiego Mieczysława, ps. „Marcin”, 8 VI 1950, k. 68; por. J. Gapys, *Postawy społeczno-polityczne ziemiaństwa w latach 1939–1945. Na przykładzie dystryktu radomskiego*, Kielce 2003.

⁵² Por. M. Jedynak, W. Königsberg, S. Mróz, *Pułkownik Jan Piwnik „Ponury”*, Warszawa 2013; *Dokumenty do dziejów Zgrupowań Partyzanckich AK „Ponury”*, wstęp, wybór i opracowanie M. Jedynak, Kielce–Kraków 2014.

⁵³ AIPN Ki 212/632, Tarchalski Mieczysław, k. 42, 77; AIPN Ki 128/125, Akta sprawy karnej; Protokół przesłuchania podejrzanego, Tarchalskiego Mieczysława, ps. „Marcin”, 22 V 1950, k. 18.

⁵⁴ Tamże, k. 121; J. Lis, W. Kapczyński, J. Niedbał, *Kryptonimy...*, s. 33.

⁵⁵ Władysław Kołaciński „Żbik” (1911–1995), major, żołnierz i dowódca oddziałów Narodowych Sił Zbrojnych na terenie powiatów Częstochowa, Włoszczowa i Piotrków Trybunalski, dowódca Komendy Okręgu VI Częstochowskiego NSZ i 4. kompanii I batalionu w 204. pp. Brygady Świętokrzyskiej, żołnierz PSZ na zachodzie, od 1945 r. na emigracji, mieszkał m.in. w USA. Zob. m.in. W. Kołaciński „Żbik”, *Między młotem a swastyką*, Warszawa 2018; AIPN Ki 212/632, Tarchalski, k. 55.

⁵⁶ Stanisław Olczyk „Garbaty” (1910–1984), major, członek KPP, PPR i PZPR, dowódca oddziału AL m.in. w powiecie włoszczowskim, podejrzany o dokonywanie rozbojów i morderstw podczas wojny, funkcjonariusz kadry kierowniczej MO w Kielcach i Gdyni, zwolniony w 1948 r. za postrzelenie oficera marynarki wojennej w Gdyni. W 1956 r. wyjechał do Francji, wrócił po

by leczyć rany po akcji w powiecie radomskim. Jego pierwszy oddział został rozbity przez Niemców. Po zakończeniu leczenia wraz z braćmi i kilku innymi kolegami z tej samej wsi zorganizował nowy oddział GL, a ostoją ich były wsie Rząbiec i Konieczno. Trzeba dodać, że wszystkie wymienione organizacje opierały się na przedwojennych działaczach, reprezentujących różne siły polityczne. W czasie wojny wcześniejsze animozje pogłębiły się i jak wspominał Tarchalski: „Jeśli wziąć pod uwagę liczne niesnaski sąsiedzkie, tak częste na wsi, i dodać do tego różnice przekonań politycznych, wówczas powstają poważne napięcia, które podczas okupacji i przy różnych dążeniach w środowiskach społecznych, doprowadzały do tragicznych nieraz konfliktów”⁵⁷.

Niewątpliwie pojawienie się Olczyka „Garbatego” w okolicy pogłębiło problemy, jego oddział siał postrach w okolicy, dokonując licznych rabunków i zabójstw. Do pierwszego z nich doszło pod koniec marca 1943 r., kiedy jeden z komunistycznych partyzantów z tego oddziału zamordował cieszącego się dużym szacunkiem syna właściciela majątku Radków, ppor. Aleksandra Lecha Linowskiego, członka AK⁵⁸. W lipcu 1943 r. ludzie Olczyka „Garbatego” zabili także dwóch innych młodych żołnierzy AK oraz pobili dotkliwie nadleśniczego z Nieznanowic, Kaczmarka „Korneta”⁵⁹. Konflikty narastały i coraz częściej dochodziło do bratobójczych walk. Napady na wsie i dwory miały miejsce na terenie całego Generalnego Gubernatorstwa, dokonywali ich zwykli bandyci, ale także członkowie różnych oddziałów leśnych. Jedni w celach czysto rabunkowych, inni przedstawiali to jako rekwizycje, jeszcze inni jako działania przeciwko przeciwnikom politycznym⁶⁰. W powiecie włoszczowskim konflikty nasiliły się w 1944 r., zwłaszcza po uaktywnieniu się NSZ, a także przypadkowym aresztowaniu „Jura” pod koniec kwietnia tego roku. Oddział Olczyka „Garbate-

---

nieustalonym okresie. W 1977 r. mieszkał w Łodzi, ponownie wyjechał do Francji, gdzie został nielegalnie. Tuż przed śmiercią starał się o wydanie paszportu i powrót do kraju, prawdopodobnie przeszedł udar, w dokumentach resortu określano go jako niemowę i analfabetę. Zmarł w Maubeuge. AIPN Łodzi 533/67530, Akta paszportowe Stanisława Olczyka; 706/687, Akta osobowe funkcjonariusza MO, Olczyka Stanisława. Zob. m.in. J.B. Garas, *Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942–1945*, Warszawa 1963; B. Hillebrandt, *Partyzantka na Kielecczyźnie 1939–1945*, Warszawa, 1967; S. Skwarek, *Na wysuniętych posterunkach. W walce o władzę ludową na Kielecczyźnie (1944–1954)*, Warszawa 1977; P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Warszawa 2006.

⁵⁷ AIPN Ki 212/632, Tarchalski, k. 55.

⁵⁸ AIPN Ki 212/632, Tarchalski, s. 79; W. Kołaciński „Żbik”, *Między młotem...*, s. 95.

⁵⁹ Tamże. s. 79.

⁶⁰ Por. AIPN Ki 128/125, Akta sprawy karnej; Protokół przesłuchania podejrzanego Tarchalskiego Mieczysława, ps. „Marcin”, 9 VI 1950, 9 VI 1950, k. 42; D. Sitkiewicz, *Problem napadów na dwory i folwarki na terenie Generalnego Gubernatorstwa (bez Galicji) w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2018, t. 15, s. 175–197.

go” poczynął sobie od tego czasu coraz śmielej, rabując dwory i wsie, prowadził równolegle także działalność agitacyjną, ale też partyzancką. W istocie stał się znaczącą grupą, mającą wpływ na sytuację w terenie⁶¹. Trzeba dodać, że ten aż nadto samodzielny dowódca skonfliktowany był nie tylko z konkurencyjnymi siłami innych organizacji konspiracyjnych, ale także z działaczami miejscowej komórki PPR i innymi dowódcami GL. W jego oddziale byli bracia, krewni, a także synowie sąsiadów, koledzy z dzieciństwa. Tworzyli zgraną grupę, a po wojnie wielu z nich znalazło się w gronie „utrwalaczy władzy ludowej”. Kilku wstąpiło do milicji, w tym sam Olczyk „Garbaty”, inni zostali funkcjonariuszami urzędów bezpieczeństwa. Wśród nich był także Józef Jaskólski, cioteczny brat Olczyków, a także Tadeusz Grabiwoda, ich wspólny kolega.

Wspomnienia o tym, co działo się w Nieznanowicach i okolicy w 1944 r., pozostawiło kilku świadków tamtych wydarzeń, w tym Antoni Doerffer i Mieczysław Tarchalski „Marcin”, a także Władysław Kołaciński „Żbik”. Krótką relację wiele lat po wojnie zostawił też bratanek Dorobczyńskiego, który ukrywał się u stryja od końca kwietnia 1944 roku⁶². On, jak i pozostała część rodziny szukali odpowiedzi na pytanie, kto zabił ich krewnego. W czasach już suwerennej Polski w kieleckim czasopiśmie relację o tych wydarzeniach przedstawił także jeden z żołnierzy oddziału AK, wspomniany Leszek Cetner. Jego interpretacja okoliczności śmierci Dorobczyńskiego była skrajnie różna od ustaleń dziennikarskiego śledztwa, skłaniającego się do obarczenia winą oddziału Olczyka „Garbatego”. Te dwa warianty wydarzeń zagmatwała jeszcze bardziej kwerenda w aktach osobowych funkcjonariuszy UB, a zwłaszcza Józefa Jaskólskiego, krewnego „Garbatego”. Tam bowiem znalazły się dokumenty, które zawierają jeszcze inną wersję tego, kto zabił.

Wersja rządcy i bratanka

Wracając do wspomnień Doerffera, twierdził on stanowczo, że nie wiadomo, kim byli ludzie, którzy przyszli w czerwcowy wieczór po rzekomego Dobrowolskiego. Według jego oceny zginął, bo był nieostrożny i zbyt gorliwy w swoich wypowiedziach i próbach agitacji. Relacja rządcy o tych wydarzeniach jest jednak bardzo lakoniczna. Bratanek ofiary zostawił nieco obszerniejsze wspomnie-

⁶¹ D. Sitkiewicz, *Problem napadów...*, s. 191.

⁶² J. Dorobczyński, *Okoliczności śmierci mojego stryja Bronisława Dorobczyńskiego*, marzec 1994, Zbiory prywatne Dionizego Krawczyńskiego, drukowana relacja udostępniona przez właściciela zbioru, któremu dziękuję za możliwość wykorzystania materiałów.

nie i nadmieniał, iż około 20 maja u stryja pojawiły się dwie młode kobiety, które ponoć znały jego prawdziwe nazwisko, podawały się za łączniczki i domagały się podania miejsca stacjonowania oddziału Olczyka „Garbatego”. Sytuacja ta miała mocno zdenerwować Dorobczyńskiego, mówił o dekonspiracji i nawet chciał natychmiast wyjechać. Potem ponoć zmienił zdanie, a kiedy kobiety kilka dni później pojawiły się z jakąś tajemniczą walizką, najpierw przesłuchiwał je pod bronią (pożyczoną od leśniczego), po czym najwidoczniej uspokojony, puścił je wolno. Walizkę kobiety zostawiły w mieszkaniu Dorobczyńskiego, obiecując zgłosić się po nią za jakiś czas. W feralny wieczór 10 czerwca do wiceprezydenta przyjechała grupka znanych mu osób – dwóch mężczyzn i kobieta, prawdopodobnie z Warszawy. Kiedy jedli razem kolację, około godziny 21.00, rozległ się łomot do drzwi i weszło dwóch mężczyzn. Bratanek i przyjezdni ukryli się przed nimi pośpiesznie, natomiast Dorobczyński został przez nowo przybyłych wyprowadzony na zewnątrz. Zabrali ze sobą też walizkę. Więcej już go nie zobaczył żywego. Rankiem ciało wiceprezydenta zostało odnalezione na skraju wsi. Został zastrzelony i obrabowany. Tyle po latach pamiętał z tych wydarzeń bratanek, który uważał, że stryja zabili partyzanci z oddziału Olczyka „Garbatego”. Jego zdaniem stryj był zaangażowany w strukturach AK, ale nie wiedział, w jakim charakterze. Przyjezdnych również uznał za członków tej organizacji⁶³.

Udział w wydarzeniach Józefa Jaskólskiego i Tadeusza Grabiwody

Po zakończeniu wojny poakowskie organizacje, które nie złożyły broni, ścigane były przez wojsko, oddziały milicji i aparatu bezpieczeństwa. Po wytopieniu wszystkich ośrodków oporu i złamaniu podziemia oraz sfalszowaniu wyborów, na polecenie PPR, a następnie PZPR, organy represji rozpoczęły nagonkę na wszystkich prawdziwych i wymaganych wrogów nowego, komunistycznego ustroju. Czystki przeprowadzono w wielu środowiskach społeczno-politycznych i zawodowych, w tym również w szeregach PPR, PPS, następnie PZPR, MO i UBP. Faktem było, iż planując długą walkę, podziemie mocno zinfiltrowało te organizacje, wprowadzając tam swoich ludzi. Tak więc na początku lat 50. w kieleckim WUBP czyszczono szeregi z funkcjonariuszy podejrzewanych o kontakty z AK czy NSZ. Pytań o czas okupacji nie uniknęło wielu funkcjonariuszy, zwłaszcza tych z partyzancką przeszłością. W początkach formowania się aparatu spora część z nich, wstępując w szeregi UB, mijała się z prawdą w podaniach i ankietach. Ubarwiali swoje wojenne losy, ukrywali niewygodne fak-

⁶³ J. Dorobczyński, *Okoliczności śmierci...*

ty, podawali nieprawdziwe dane. Zwierzchnicy, zdając sobie z tego sprawę, już w 1947 r. zarządzili ponowne pisanie życiorysów, wypełnianie ankiet, badano rodzinne i towarzyskie koneksje. Polowanie na wrogów wewnętrznych spowodowało prześwietlanie przeszłości jednego z funkcjonariuszy WUBP w Kielcach, ciotecznego brata „Garbatego”, Józefa Jaskólskiego⁶⁴.

Jaskólski podczas okupacji pracował w stajniach majątku Nieznanowice wraz z ojcem, który przed wojną był woźnicą T. Karskiego. W swoim oświadczeniu z 1952 r. Jaskólski twierdził, iż w działalność Olczyka „Garbatego” w powiecie włoszczowskim od początku wtajemniczeni byli jego trzej bracia – Jan, Antoni i Kazimierz⁶⁵. Wraz z nimi działał także mieszkający od 1939 r. w Nieznanowicach ich wspólny kolega, Tadeusz Grabiwoda „Szczipły”⁶⁶. Jaskólski pod pseudonimem „Długi Antoś” miał również związać się z ruchem komunistycznym, wstępując do GL i PPR w 1943 r. Nie brał udziału w działaniach partyzanckich, pozostawał na placówce i miał donosić Olczykom, kto w majątku, a także we wsi, zaangażowany był w działalność konspiracyjną. Polecono mu koncentrować się zwłaszcza na ludziach z kierownictwa folwarku, przybyłych z zewnątrz. Wiadomości te przekazywane były „Garbatemu”. Jaskólski i Grabiwoda, działając na terenie Nieznanowic, w kwietniu 1944 r. weszli w skład utworzonego z ramienia PPR komitetu folwarcznego. Intensyfikowali działalność propagandową, pozostając w łączności z oddziałem „Garbatego” i jego braćmi. Po wkroczeniu armii sowieckiej z rozkazu krewniaka Jaskólski wziął udział w triumfalnym pochodzie AL-owców ulicami Włoszczowy w dniu 20 stycznia 1945 r. Kilka dni później został funkcjonariuszem Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego we Włoszczowie⁶⁷. Wstąpił do organizującego się wówczas aparatu bezpieczeństwa razem z wieloma innymi członkami AL, w tym Grabiwodą. Jaskólski od 1947 r. pełnił funkcje kierownicze w urzędach powiatowych, w lutym 1950 r. został szefem PUBP w Jędrzejowie, następnie od 15 kwietnia tego roku w Starachowi-

⁶⁴ Józef Jaskólski „Długi Antoś” (1922–1983), mjr, członek oddziału AL pod dowództwem S. Olczyka „Garbatego”, funkcjonariusz PUBP m.in. we Włoszczowie i Jędrzejowie oraz WUBP/SB KW MO w Kielcach; AIPN Ki, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Kielcach, 103/4122, Akta personalne Józefa Jaskólskiego.

⁶⁵ Tamże; Oświadczenie, 29 VI 1952, k. 23–26.

⁶⁶ Tadeusz Grabiwoda „Szczipły” (1924–2002), ppłk, członek oddziału AL pod dowództwem S. Olczyka „Garbatego”, działacz PPR i PZPR, funkcjonariusz PUBP we Włoszczowie i Jędrzejowie oraz WUBP, WUd/sBP i SB KWMO w Kielcach, zwolniony w 1957 r., od 1959 funkcjonariusz KW MO w Kielcach; w 1966 r. zmienił nazwisko na Milewski, odszedł na emeryturę w 1981 r.; AIPN Ki, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Kielcach, 046/18, Akta osobowe Tadeusza Milewskiego (Grabiwody).

⁶⁷ AIPN Ki, 103/4122, Podanie, brak daty, k. 9; Zaświadczenie, 24 VI 1974, k. 6; Przebieg służby, k. 104.

cach⁶⁸. W uznaniu zasług i skuteczności, zwłaszcza w tropieniu poakowskiego podziemia, w połowie października 1951 r. otrzymał nominację na stanowisko naczelnika Wydziału III Wojewódzkiego Urzędu BP w Kielcach, a w lipcu 1952 r. awansowano go do stopnia kapitana⁶⁹.

Tymczasem po kilku latach pomyślnej kariery w bezpiece przełożeni wyrazili zainteresowanie jego faktyczną działalnością z okresu okupacji. Z dokumentów personalnych nie wynika jasno, skąd wiosną 1952 r. wzięły się wątpliwości co do jego przynależności do GL i PPR. Prawdopodobnie chodziło głównie o to czy był zaangażowany w działalność komunistyczną już w 1943 r., czy znacznie później. Na samym początku służby Jaskólskiego we włoszczowskim PUBP szef tego urzędu w 1946 r. potwierdzał jego działalność w PPR i GL od 1943 r.⁷⁰ Olczyk „Garbaty” również wystawił mu laurkę. Jednak czujność przełożonych wzbudziły informacje o rodzinie żony Jaskólskiego, przedstawione w 1948 r., a następnie pod koniec 1951 r. Jeden z jej braci należał do AK, choć nie był czynnie zaangażowany w walkę, drugi ponoć przejawiał wrogie nastawienie do nowego ustroju⁷¹. Wspomniana wcześniej akcja poszukiwania „komprmaterialów” i zapewne krążące pogłoski spowodowały pojawienie się wątpliwości, dotyczących również ewentualnych powiązań samego Jaskólskiego z AK. Rozpoczęły się przesłuchania świadków wydarzeń z okresu okupacji, prowadzone przez oficerów śledczych PUBP we Włoszczowie w kwietniu 1952 r.⁷² Ci jednak nie potwierdzali wersji o jego współpracy z AK. Wyjaśnienia pisali Olczykowie, prowadzono także wywiady terenowe. W ich wyniku w połowie 1952 r. ustalono, że Jaskólski w czasie wojny, pracując wraz z ojcem na terenie majątku Nieznanowice, musiał mieć kontakty z AK. Podejrzenia te potwierdzała informacja o przynależności do oddziału Tarchalskiego „Marcina” krewnego Jaskólskich, Jana Goszczyńskiego, przedwojennego komendanta „Strzelca” w Nieznanowicach⁷³. Wówczas też w dokumentach z przesłuchań pojawiła się sprawa ich znajomości z „Dobrowolskim”, czyli Dorobczyńskim. Pierwsza wzmianka o nim znalazła się w raporcie z 2 czerwca 1952 r., gdzie tytułowano go wicewojewodą kieleckim, którego rzekomo ukrywał ojciec Jaskólskiego⁷⁴. Wzbudziło to wyraźne zainteresowanie przełożonych, prowadzących dochodzenie. Zaczęto drażyć sprawę,

⁶⁸ Tamże, Przebieg służby, k. 104.

⁶⁹ Tamże, k. 104, 105; Charakterystyka Józefa Jaskólskiego, 20 II 1946, k. 115.

⁷⁰ AIPN Ki, 103/4122, szef PUBP we Włoszczowie Tomasz Bykowski do Jana Tataja, szefa WUBP w Kielcach, 25 X 1946, k. 45.

⁷¹ Tamże, szef PUBP w Jędrzejowie do naczelnika Wydziału II Biura Personalnego MBP w Warszawie, 3 VIII 1948, k. 47; Wywiad w sprawie Jaskólskiej Marii z d. Sobczyk, 29 XI 1951 r., k. 51.

⁷² AIPN Ki, 103/4122, Protokół z przesłuchania świadka, 30 V 1952, k. 65–66.

⁷³ AIPN Ki, 103/4122, Wywiad w sprawie Jaskólskiego Kazimierza, 2 VI 1952, k. 67.

⁷⁴ Tamże, s. 67.

oświadczenie musiał złożyć także Grabiwoda. Według niego, kiedy w 1943 r. złożył Jaskólskiemu propozycję wstąpienia do PPR, ten zaczął go unikać. Członkiem partii został dopiero późną jesienią 1944 r., a może nawet na początku 1945 roku⁷⁵. Sugestia Grabiwody była wyraźna – Jaskólski zachowywał się tak nie bez powodu.

Sprawą zajmował się Wydział Personalny WUBP w Kielcach, podlegający Departamentowi Kadr MBP, sprawujący nadzór i kontrolę nad zatrudnionymi w strukturach bezpieki oraz dokonujący ich weryfikacji⁷⁶. Jak wynika z notatki służbowej z 1954 r., zlecono dochodzenie, które prowadził Wydział ds. Funkcjonariuszy WUBP⁷⁷. Co istotne, w tym wydziale od lipca 1952 r. pracował Grabiwoda⁷⁸. W kwietniu 1953 r. do Warszawy trafił raport oficera Wydziału Personalnego, w którym stwierdzono, że poza Olczykami i Grabiwodą, w Nieznanowicach wszyscy mieli jakieś powiązania z AK i NSZ. Ponadto ojciec Jaskólskiego należał do kręgu zaufanych pracowników dziedzica oraz był wrogo ustosunkowany do ZSRS⁷⁹. Autor raportu, funkcjonariusz znający ojca Jaskólskiego osobiście, uważał: „jeżeli nie był w organizacji AK, to był pod jej wpływem, o czym świadczyć może fakt, że w ich mieszkaniu przebywał V-ce wojewoda z przed 1939 r. woj. Kielce o ile się myślę, to nazwisko jego Okólski, który w późniejszym czasie został rozstrzelony przez naszych”⁸⁰. Dość podobne w brzmieniu było także oświadczenie Antoniego Olczyka, który wówczas mieszkał w Opolu⁸¹. Pisał o braku zaufania do wuja i ciotecznego brata, ponieważ żyli w przyjaznych stosunkach „ze sługusami obszarników; jak były ogrodnik Kisiel i jego brat – chorąży wojska sanacyjnego Dobrowolski, wróg klasy robotniczej”⁸². Było to już kolejne zeznanie dotyczące tajemniczej postaci, która tak bardzo zainteresowała w tym czasie bezpiekę.

⁷⁵ Tamże, Oświadczenie Tadeusza Grabiwody, 9 VII 1952 r., k. 73–74.

⁷⁶ Por. A. Bilińska-Gut, *Struktura i organizacja Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1945–1954*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2001, nr 15, s. 89–119.

⁷⁷ AIPN Ki, 103/4122, Notatka służbowa dot. kpt. Jaskólskiego Józefa, naczelnika Wydziału II WUBP w Kielcach, 20 VIII 1954, k. 152–154.

⁷⁸ AIPN Ki 046/18, Przebieg służby, k. 69.

⁷⁹ AIPN Ki, 103/4122, Kierownik Sekcji II Wydziału Personalnego WUBP w Kielcach do Departamentu Kadr MBP, lipiec 1952, k. 75.

⁸⁰ AIPN Ki, 103/4122, Kierownik Sekcji II..., k. 77.

⁸¹ Antoni Olczyk (1924–1975), brat Stanisława, członek oddziału AL, PPR i PZPR, funkcjonariusz PUBP m.in. we Włoszczowie i Radomiu, w WUBP w Kielcach i WUd/sBP we Wrocławiu, w latach 1957–1963 funkcjonariusz KM MO w Opolu; AIPN we Wrocławiu 0131/2350; AIPN 2460/1, Kartoteka funkcjonariuszy, nr 420; AIPN Ki 104/1, Kartoteka funkcjonariuszy, nr 633.

⁸² AIPN Ki, 103/4122, Oświadczenie Antoniego Olczyka, 8 VIII 1952, k. 81.

Wersja Tadeusza Grabiwody

Informacji o rzekomym kieleckim wicewojewodzie w listopadzie 1952 r. zażądano także od Grabiwody. Ten posiadał nieco bardziej dokładne wiadomości, stwierdzając: „O tym, jakoby w okresie okupacji u Jaskólskiego Józefa w Nieznanowicach pow. Włoszczowa przechowywał się wicewojewoda nie jest mi nic wiadomo. Możliwym jest (...) że miano na myśli niejakiego Dobrowolskiego”⁸³. Według Grabiwody pojawił się w majątku dopiero w 1943 r. lub na początku 1944 r. Było to nieprawdą, ale być może po prostu dopiero wówczas natknął się na niego. Oceniał jego wiek na mniej więcej 50 lat, uznał też, że postura i sposób zachowania zdradzały byłego wojskowego. Zresztą ponoć ludzie w majątku podobno zwracali się do niego per „panie sierzancie”, aczkolwiek Grabiwoda po wątpiewał w tak niski stopień „Dobrowolskiego”. Poziom intelektualny i zachowanie wskazywały bowiem na znacznie wyższą szarżę. W Nieznanowicach krążyły pogłoski, że ukrywający się człowiek mógł pełnić jakąś ważną funkcję w AK lub w NSZ. Kiedy bowiem pojawiali się w majątku Niemcy, zawsze pośpiesznie ukrywał się, często w stajni. Potem przeniósł się z zabudowań administracji majątku do oficyny spalonego pałacu. Częściej też bywał w zabudowaniach gospodarczych, głównie w stajniach, gdzie wstęp mieli tylko Jaskólscy. Wówczas „Garbaty” zarządził obserwację „Dobrowolskiego”, do którego wieczorami miały przyjeżdżać bliżej niezidentyfikowane łączniczki, co zostało potwierdzone. Zauważono także jego częste odwiedziny w młynie, co wiązano z przygotowywaniem aprowizacji dla oddziałów partyzanckich. Było to w połowie 1944 r., kiedy nasiliła się walka o przyszłość kraju. Kierownictwo okręgu częstochowskiego AL uznało „Dobrowolskiego” za osobę niebezpieczną i wydało rozkaz jego likwidacji. Według Grabiwody miało to nastąpić latem, względnie wczesną jesienią 1944 r., co też nie zgadzało się z innymi relacjami. Z oświadczenia wynikało, że nie wiedział tak naprawdę, kto wykonał wyrok. Twierdził, że we wsi krążyły różne pogłoski na ten temat, jedni mówili o wyroku z rąk partyzantów z AL, inni, że zabili go żołnierze z AK lub NSZ z powodów tarć wewnętrznych.

Jego oświadczenie jest bardzo długie i sprawia wrażenie pisanego etapami, tak jakby w trakcie dowiadywał się nowych informacji lub celowo kluczył. Początkowo nie znał bowiem stopnia wojskowego rzekomego wicewojewody, potem nazwał go majorem. Następnie wspomniał, że 20 listopada 1952 r. (czyli data, którą opatrzył swoje oświadczenie) otrzymał wiadomość o współpracy „Dobrowolskiego” z Niemcami. Choć brak na ten temat dowodów, należy przypuszczać, iż śledztwem objęto więcej osób i w kieleckim WUBP pojawiła się

⁸³ Tamże, Oświadczenie Tadeusza Grabiwody, 20 XI 1952 r., k. 83–89.

wówczas teoria, że „Dobrowolski” był agentem radomskiego gestapo, podobnie jak wspomniane łączniczki. Miał on utrzymywać kontakt z siecią konfidentów, z których jeden był w oddziale Olczyka „Garbatego”. Ponoć znaleziono przy nim tajne informacje, dotyczące poszczególnych oddziałów AL, których nie zdążył przekazać łączniczce, kontaktującej się uprzednio z Dorobczyńskim. Stąd, jak przypuszczał Grabiwoda, pospiesznie wydany został wyrok. Natomiast dalej nie wiadomo (albo tak to było przedstawione), jak naprawdę się nazywał i jaką pełnił funkcję przed wojną. Interesująca w tej całej sprawie jest rola Grabiwody, biorąc pod uwagę, że był wówczas kierownikiem sekcji w wydziale prowadzącym dochodzenia przeciwko Jaskólskiemu. Lektura dokumentów pozwala domniemywać, że tak naprawdę umiejętnie sterował śledztwem.

Wersja Józefa Jaskólskiego

W lutym 1953 r. ponownie wypytywano o tę sprawę Jaskólskiego. Ten stanowczo wypierał się kontaktów z jakimikolwiek organizacjami poza AL, a także z Dorobczyńskim, aczkolwiek nie samej znajomości z nim. Nazywał go nieprzejednanym wrogiem Związku Radzieckiego, wskazywał też na powiązania z NSZ. W jego oświadczeniu ponownie pojawiła się informacja o likwidacji Dorobczyńskiego przez AL. Swoją wypowiedź zakończył dość butną uwagą, że nie będzie też więcej odpowiadał na tego typu pytania⁸⁴. Jednak Wydział Personalny nie zamierzał zaprzestać poszukiwania „haków” na Jaskólskiego. W PUBP w Jędrzejowie doszukał się informacji o pobycie brata szwagra Jaskólskiego w Wielkiej Brytanii i o jego służbie w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Ta wiadomość, podobnie jak doniesienie o wykluczeniu z partii siostry i szwagra za wrogą postawę wobec kolektywizacji, trafiały do MBP. To, że szwagier, Antoni Sobczyk, przed wojną był członkiem KPP i siedział w więzieniu, w tym momencie nie miało większego znaczenia. Komunistyczna przeszłość w tym czasie nie zwalniała z podejrzeń. Szwagier zresztą uznany został za wroga, gdyż jako członek PPR i PZPR miał należeć do zwolenników „gomułkowszczyzny”⁸⁵. Dla prowadzących sprawę ważny był fakt utrzymywania przez wszystkich wymienionych kontaktów rodzinnych. Cała ta sytuacja wyrażała atmosferę, jaka zapanowała wówczas w kraju. Odzwierciedlała etap walk wewnętrznych w łonie

⁸⁴ AIPN Ki, 103/4122, Oświadczenie Józefa Jaskólskiego, 16 II 1953, k. 92–93.

⁸⁵ Tamże, szef PUBP w Jędrzejowie do naczelnika Wydziału II Departamentu Kadr MBP, 13 IV 1953, k. 94.

PZPR i nakręcania spirali podejrzliwości i przemocy ze strony aparatu bezpieczeństwa⁸⁶.

Wersja Stanisława Olczyka „Garbatego”

Ostatnie oświadczenia w sprawie Jaskólskiego i jego powiązań z zabitym wiceprezydentem zebrano w 1954 r. Funkcjonariusze z WUBP i MBP przeprowadzili wówczas rozmowę z Olczykiem „Garbatym”, który jednak dość niechętnie wypowiadał się na ten temat. Przede wszystkim był on lojalny wobec kuzyna, podobnie zresztą jak wobec wielu innych krewnych i kolegów⁸⁷. O „Dobrowolskim” wiedział tyle, że był przedwojennym majorem, podczas okupacji zaś miał należeć do NSZ i pozostawać na usługach gestapo. Nie potwierdzał natomiast, by jeden z konfidentów z siatki „Dobrowolskiego” należał do jego oddziału. Sensacyjną natomiast informacją w tym dokumencie było nazwisko dowódcy oddziału AL, który przybył z obwodu częstochowskiego, by wykonać wyrok. Nazywał się Aleksander Burski⁸⁸. Ten zaś stwierdził, że jesienią 1944 r. w krótkim czasie miało zginąć bądź odejść wielu członków działającej na terenie powiatu radomszczańskiego Brygady AL im. gen. Bema. O współdziałanie w tym zakresie z NZS i Niemcami obwiniał „obszarników”, w tym „Dobrowolskiego”, w związku z czym dowództwo i kierownictwo partyjne wydały na niego wyrok⁸⁹. Został więc wykonany, choć nie potwierdził stanowczo, że to jego oddział dokonał egzekucji.

Na tym zaprzestano drążenie sprawy kontaktów Jaskólskiego podczas wojny. W sierpniu 1954 r. Departament Kadr MBP uznał, że wszystkie obciążające go dowody współpracy z AK były niewystarczające, a kwestie dotyczące rodziny żony są mało istotne wobec wartości jego zaangażowania w służbę⁹⁰.

---

⁸⁶ Por. R. Spalek, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa – Poznań 2014.

⁸⁷ Por. H. Kuksz, *Jędrusiowa dola*, Warszawa, 1992, s. 155.

⁸⁸ Aleksander Burski (1904–1991), działacz organizacji komunistycznych, więziony w Berezie Kartuskiej; członek AL, PPR i PZPR, związkowiec, Delegat na I i II Zjazd PPR (1945, 1948) i Kongres Zjednoczeniowy z terenu Łodzi (1948); członek Komitetu Centralnego PPR (od 1945), KC PZPR (1948–1952); wiceprezes Najwyższej Izby Kontroli (1958–1960). T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991, s. 483.

⁸⁹ AIPN Ki, 103/4122, Oświadczenie Aleksandra Burskiego, b.d., k. 158.

⁹⁰ Tamże, Notatka służbowa dot. kpt. Jaskólskiego Józefa, naczelnika Wydziału II WUBP w Kielcach, 20 VIII 1954, k. 152.

Pytanie, jaki wpływ na to miał fakt awansu Grabiwody, który od marca 1953 r. pełnił funkcję zastępcy naczelnika Wydziału ds. Funkcjonariuszy kieleckiego WUBP?⁹¹ Trudno mieć pewność co do łączących ich relacji, ale wszystko wskazuje na to, że mogły być dobre, a nawet przyjacielskie. Zapewne więc zadbał o zakończenie dochodzenia wobec Jaskólskiego. W sprawie okoliczności zabójstwa „Dobrowolskiego” ustalono, że był on agentem gestapo, należał do AK lub NSZ i został zastrzelony przez patrol AL. Do wersji śmierci z rąk członków AL po latach skłaniał się także bratanek Dorobczyńskiego, podobnie jak współczesne śledztwo dziennikarskie. W zasadzie to wszystko mogło mieć miejsce, choć wersja współpracy z gestapo jest jednak trudna do zaakceptowania.

Wersja Leszka Cetnera „Rysia”

Całkowicie odmienną wersję wydarzeń przedstawił wspomniany wcześniej L. Cetner „Rys”, członek oddziału ZWZ/AK⁹². W jego relacji, przedstawionej ponad 50 lat po wojnie, ukazany został bowiem zupełnie inny obraz konspiracyjnej działalności wiceprezydenta. Kiedy „Rys” zamieszkał w leśniczówce Martynik, miał okazję nieraz spotykać dawnego znajomego swego ojca. Ponoć pewnego dnia 1942 r. Dorobczyński zaczepił go i zaproponował udział w tajnej organizacji Ruch „Miecz i Pług” (MiP)⁹³, z którą był związany. Wręczył mu także do zapoznania się prasę o antykomunistycznym nastawieniu, wydawaną przez MiP. O szczegółach tego spotkania „Rys” zameldował Świdierskiemu „Jurowi”, obiecując na ochotnika rozpoznanie sytuacji, ale otrzymał kategoryczny zakaz dowódcy. Świderski „Jur” oświadczył mu, że organizacja została zinfiltrowana przez gestapo i stanowiła narzędzie w rękach Niemców. Według relacji Cetnera w sierpniu 1943 r. bardzo wzburzony Dorobczyński opowiedział mu o odwiedzinach dwóch młodych kobiet, rozpytujących o kwaterę Tarchalskiego „Marcina”. Twierdziły, że szukają swoich mężów, którzy byli skoczkami z Anglii. Ponoć wiceprezydent sprawiał wrażenie zdezorientowanego i przestraszonego. Sprawa została przekazana do oddziału Tarchalskiego. Kobiety ujęto, po przesłuchaniach i próbie ucieczki zostały ostatecznie uznane za wtyczkę gestapo i skazane

⁹¹ AIPN Ki 046/18, Przebieg służby, k. 69.

⁹² L. Cetner, *Bronisław Dorobczyński, legionista – mjr rezerwy, wiceprezydent miasta Kielc, 1934–1939*, „Ikar” 1996, nr 12, s. 28–29.

⁹³ Zob. R. Sierchuła, *Śmierć jest zapłatą za zdradę. Historia organizacji „Miecz i Pług”*, Dodatek specjalny IPN, „Nowe Państwo” nr 9, 2010, s. 1–8; D. Miszewski, *Ruch „Miecz i Pług” wobec idei federacyjnej w czasie II wojny światowej*, „Racja stanu. Studia i materiały. Bezpieczeństwo” 2012, nr 1, s. 295–328.

na śmierć. Natomiast do Dorobczyńskiego wysłano uzbrojony dwuosobowy patrol z Wydziału II Komendy Obwodu AK, celem odzyskania walizki. I wówczas doszło do tragicznych w skutkach wydarzeń. Żołnierze, zamiast zabrać tajemniczą walizkę, kazali „p. Dobrowolskiemu iść z nimi, nie wyjawiając, kim byli i z czyjego polecenia. Ten zaś, kiedy wyszli na skraj wsi, wpadł w panikę i zaczął uciekać. Padły strzały, jeden z nich trafił go w głowę”. Tak, według Cetnera, wskutek źle zorganizowanej akcji zabito niepotrzebnie człowieka, który „mógł przeżyć wojenną tułaczkę”⁹⁴.

Wnioski

I tu pojawia się zasadnicze pytanie, która wersja jest prawdziwa? Ile prawdy kryją te wszystkie relacje, wspomnienia i oświadczenia? Wyłania się też obraz bardzo mocno zakonspirowanej działalności Bronisława Dorobczyńskiego. Wydaje się bowiem, że nikt tak naprawdę nie wiedział, z którą organizacją był faktycznie związany. Przynajmniej tak wynika z kwerendy dokumentów wytworzonych przez funkcjonariuszy WUBP w Kielcach, choć wydaje się, że wiedza ich była rozleglejsza, niż wskazywałyby pozory. Taki wniosek nasuwa się podczas analizy choćby oświadczenia Grabiwody. Trudno też stwierdzić, czy przełożonym z WUBP i MBP chodziło o wyjaśnienia dotyczące zabójstwa osoby wiceprezydenta, czy bardziej o powiązania Jaskólskiego z czasów wojny. Czy otrzymując potwierdzenie z kilku źródeł, że „Dobrowolski” był agentem gestapo i został zabity przez „naszych”, postanowili zaniechać dalszego drążenia sprawy? Zwłaszcza że nikt nie potwierdzał wprost podejrzeń o przynależność Jaskólskiego do AK, co miało dla nich większe znaczenie. Z drugiej strony czy aż tak trudno było ustalić, kim był naprawdę rzekomy wicewojewoda? To nie wydaje się do końca wiarygodne. Jeśli chodzi o relacje byłych AL-owców i funkcjonariuszy UB, widać, że kluczyli, starali się nie mówić zbyt dużo. Mylili też daty, fakty, wydarzenia. Mogli pewnych rzeczy nie pamiętać, ale powiązania rodzinne, sąsiedzkie, koleżeńskie były nadal silne i najwyraźniej chronili się nawzajem. Polowania na wrogów dotknęły akurat Jaskólskiego, ale każdy z nich w każdej chwili mógł paść ich ofiarą.

Trzeba zauważyć, że Jaskólski, niezależnie od tej sprawy, cieszył się na ogół bardzo dobrymi opiniami, szybko też awansował. Był zdolny, inteligentny, bezwzględny i co istotne – zorientowany na karierę w UB. W przeciwieństwie do wielu innych funkcjonariuszy przyjętych w początkach formowania się apa-

⁹⁴ L. Cetner, *Bronisław...*, s. 29.

ratu bezpieczeństwa nie przejawiał skłonności do awanturnictwa i pijaństwa. Już w 1946 r. zaliczano go do najlepszych pracowników PUBP we Włoszczowie⁹⁵. Wprawdzie w 1948 r. został karnie przeniesiony z Jędrzejowa do PUBP w Starachowicach, ale nie miało to większego wpływu na jego dalszą służbę w bezpieczeństwie⁹⁶. W sumie oceniany był bardzo dobrze⁹⁷. Uznany został za zdolniejszego i inteligentniejszego od innych funkcjonariuszy na stanowisku naczelników wydziałów. Co istotne, uzupełniał wykształcenie, na co wówczas już zaczęto zwracać uwagę w bezpieczeństwie. Wkrótce potem otrzymał skierowanie na Dwuletni Kurs Przeszkolenia Oficerów BP w Warszawie⁹⁸. Przetrwiał czystki kadrowe z połowy lat 50., kiedy zredukowano szeregi aparatu o najbardziej skompromitowanych funkcjonariuszy. Pracował w bezpieczeństwie do 1969 r., kiedy jako naczelnik Wydziału IV SB KW MO w Kielcach, w stopniu podpułkownika odszedł na emeryturę. Zmarł 9 stycznia 1983 r., pochowany jest na Cmentarzu Komunalnym I w Kielcach⁹⁹.

Grabiwoda miał trochę mniej szczęścia, w okresie reorganizacji resortu i czystek kadrowych został zwolniony. Jednak wkrótce przyjęto go ponownie do Wydziału II SB KW MO w Kielcach, gdzie pracował do 1981 r. Obaj zaczęli służbę w PUBP we Włoszczowie, jako oficerowie śledczy oddali niewątpliwie „wielkie zasługi” resortowi. Znając teren i ludzi, od początku skutecznie dokonywali aresztowań członków AK i NSZ, a także podziemia poakowskiego.

Wracając do Dorobczyńskiego, w całej tej zagmatwanej sprawie najbardziej kontrowersyjna wydaje się być wersja Cetnera „Rysia”. Pomylił datę wydarzeń, umiejscawiając akcję zabójstwa wiceprezydenta w sierpniu 1943 r. Ale po tylu latach miał do tego prawo. Pozornie też trudno uwierzyć, że głęboko zakonspirowany Dorobczyński zwierzał się bardzo młodemu chłopakowi, choć oczywiście ze względu na znajomość z ojcem „Rysia” mogło to mieć miejsce. Jednak informacja, że został zabity przez żołnierzy z AK, jak i teza o współpracy z gestapo człowieka z takim życiorysem, odznaczonego orderem *Virtuti Militari*, jest trudna do zaakceptowania. Zwłaszcza wobec licznych oświadczeń byłych partyzantów z AL, mówiących o śmierci „Dobrowolskiego” z rąk „naszych”. Trzeba dodać, że w czasie, gdy badano tę sprawę, dla funkcjonariuszy UB walki z „bandytami” były powodem do dumy i wielu z nich mogło oczywiście chcieć sobie przypisać „zasługi” likwidacji Dorobczyńskiego. Nasuwa się także jeszcze jedno pytanie – dlaczego Dorobczyński, mając w swoim bliskim otoczeniu

⁹⁵ AIPN Ki, 103/4122, Charakterystyka, k. 115.

⁹⁶ AIPN Ki 046/18, Wniosek do szefa WUBP w Kielcach, 14 VI 1948, k. 90.

⁹⁷ AIPN Ki, 103/4122, Wniosek Wydziału Personalnego WUBP w Kielcach do Departamentu Kadr MBP, 9 XII 1949, k. 136.

⁹⁸ AIPN Ki, 103/4122 Przebieg przeszkolenia funkcjonariusza służby bezpieczeństwa, k. 108.

⁹⁹ Cmentarz komunalny I, kwatera XVI-A-9, <https://kielce.systkom.pl/szukaj#results> [dostęp: 26.05.2025].

w Nieznanowicach tyłu zaangażowanych w konspirację ludzi, w tym AK i NSZ, nie brał w niej udziału?

Faktyczna działalność konspiracyjna Bronisława Dorobczyńskiego

Poszukiwania archiwalne wykazały jedną poszlakę, wskazującą, że wersja Cetnera „Rysia” nie jest pozbawiona wiarygodności. Mianowicie chodzi o informację o związkach wiceprezydenta Kielc z organizacją Ruch „Miecz i Pług”, która powstała w Warszawie w październiku 1939 r.¹⁰⁰ Była konspiracją niezależną od ZWZ, budującą własne struktury, w tym od 1940 r. także w Kieleckiem. Organizacja ta, antysowiecka, bliska chrześcijańskiej demokracji i endecji, podzielona została na okręgi i od 1943 r. miała swój pion wojskowy oraz wydawała podziemną prasę. Choć zanotowała pewne ważne sukcesy, nie osiągnęła znaczącej pozycji w okupowanym kraju, była też traktowana z dużą ostrożnością i nieufnością przez KG AK. Wpływ na to miała infiltracja kierownictwa MiP przez gestapo oraz próba nawiązania współpracy przez niektórych członków kierownictwa z Niemcami i Japonią. Podejrzliwość wobec MiP w istocie była uzasadniona, ze względu na przeniknięcie do jej szeregów także wtyczek NKWD. Bogusław Hrynkiewicz, kierownik organizacyjny w Zarządzie Głównym MiP, był sowieckim agentem¹⁰¹.

W dokumentach w zbiorach AAN, dotyczących działalności wywiadowczej i kontrwywiadowczej AK Obwodu Włoszczowa, znajdują się meldunki na temat MiP¹⁰². W jednym z nich znalazła się wiele mówiąca informacja:

„W początkach stycznia ([19]43 r.) na terenie Ma¹⁰³ zjawili się dwaj delegaci podający się za podpułkowników (jeden był zastępcą prezydenta miasta Kielc, Peowiak – bliższe dane w rozpracowaniu). Cel – organizują dywizję śląską. (...) delegaci silnie podkreślali, iż czysto wojskowej organizacji w powiecie nie ma, oni są pierwsi. Cytuję dosłownie delegata: najwyższy czas na powstanie, nie możemy dać się dłużej niszczyć”¹⁰⁴.

Ta krótka wzmianka świadczy o autentyczności informacji Cetnera i potwierdza zaangażowanie Dorobczyńskiego w działalność konspiracyjną MiP. To

¹⁰⁰ R. Sierchuła, *Śmierć jest zapłatą...*, s. 1; D. Miszewski, *Ruch „Miecz i Pług...*, s. 295.

¹⁰¹ Por. R. Spalek, *Z dziejów komunistycznego wywiadu. Casus Bogusława Hrynkiewicza i Mariana Spychalskiego (1940–1944)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 15, s. 199–228.

¹⁰² Archiwum Akt Nowych (dalej AAN): II/2102/0/21, Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejowskiego AK.

¹⁰³ Prawdopodobnie chodziło o Małogoszcz.

¹⁰⁴ AAN, II/2102/0/21, Archiwum środowiska..., meldunek (b.d), s. 126.

też tłumaczy, dlaczego nie znalazł się w miejscowych strukturach AK czy NSZ, choć musiał z nimi się zetknąć w Nieznanowicach. Informator AK nie mylił się wiele, wprawdzie Dorobczyński nie był peowiakiem, ale dla wielu ludzi legionisści kojarzyli się nieodmiennie z POW, a stopień podpułkownika wiceprezydent mógł otrzymać jako awans z rąk kierownictwa MiP. Zrozumiałe stają się w tej sytuacji słowa Doerffera o zachowaniu Dorobczyńskiego, próbach namawiania ludzi do podejmowania działań, wzywania do czynu. Pewne jego nerwowe ruchy wzbudziły zapewne czujność zarówno AK, jak i AL. Daleko idąca ostrożność i konieczność zachowania pełnej konspiracji nie raz bywały przyczyną omyłkowych osądów i wydawania niezastużonych wyroków. Natomiast wątpliwe, by wiceprezydent Kielc miał wiedzę o penetracji MiP przez gestapo. Możliwe, że łączniczki, które u niego bywały, faktycznie przyjeżdżały z polecenia kierownictwa organizacji. Z przytaczanych relacji wynika jednak, że tych, które go odwiedziły tuż przed śmiercią, nie znał wcześniej. Ich powiązania z niemiecką agenturą były więc też bardzo prawdopodobne.

Podsumowanie

Nie udało się ustalić, nawet w przybliżeniu, z kim, gdzie i kiedy Dorobczyński mógł nawiązać wspomnianą współpracę. Nie wiadomo też, jaki charakter miało jego zaangażowanie w MiP, ale ze względu na stopień wojskowy mogło być znaczące. Pytanie tylko, dlaczego oficer-legionista, zdeklarowany piłsudczyk, związał się właśnie z tą organizacją? Wszystko wskazuje na to, że padł ofiarą własnej aktywności na terenie i tak już mocno nasyconym działalnością i rywalizacją wielu organizacji. Człowiek czynu, ideowiec, legionista i patriota, wzbudzony brutalnością okupanta, zmuszony ukrywać się, być może też zdezorientowany, na pewno nie chciał stać z boku wydarzeń. To wynikało z jego charakteru. Prawdopodobnie nie uda się też ustalić, kto go zabił. Czy była to przypadkowa śmierć z rąk patrolu AK, co w świetle powyższych ustaleń wydaje się bardzo prawdopodobne? Tylko dlaczego nie ma żadnej wzmianki na ten temat we wspomnieniach i zeznaniach Tarchalskiego „Marcina” ani Świderskiego „Jura”, ani nikogo innego z kręgu konspiracji AK? Dowódca włoszczowskiego Kedywu dość dokładnie przedstawił wydarzenia z tego okresu, więc jakaś drobna informacja o takiej sytuacji powinna znaleźć się w jego relacji. Jest jeszcze jedna możliwość, dlaczego nikt z AK nie chciał o tym mówić. Jak bowiem pisał bratanek zabitego, mieszkańcy wsi twierdzili, że ciało zostało okradzione z rzeczy osobistych. Tragiczna pomyłka i obrabowanie zwłok z pewnością nie były

powodem do chwalenia się. Istnieje w końcu też możliwość, że jednak przyszli po niego partyzanci z AL, do czego tak ochoczo się przyznawali kilka lat później. Wydaje się więc, że prawda o śmierci majora Dorobczyńskiego zostanie jednak pogrzebana.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejowskiego AK

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach

Akta spraw sądowych

Kartoteka Ogólnoinformacyjna

Opracowania, wspomnienia, wydawnictwa II obiegu

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Kielcach 1983-1990.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Akta miasta Kielce

Akta Stanu Cywilnego Parafii pw. św. Andrzeja Apostoła w Suchedniowie.

Wojskowe Biuro Historyczne)

Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych.

Normatywy

Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o przejęciu na własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1921 nr 4 poz. 17.

Słowniki

Massalski A., Szczepański J., *Słownik biograficzny zasłużonych nauczycieli i wychowanków I Liceum Ogólnokształcącego im S. Żeromskiego w Kielcach*, Kielce 2010.

Słownik geograficzno-historyczny powiatu włoszczowskiego, red. S. Janaczek, Włoszczowa 2005.

Skarżyski słownik biograficzny, red. K. Zemeła, Skarżysko-Kamienna 2008.

Opracowania

- Bilińska-Gut A., *Struktura i organizacja Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1945-1954*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2001, nr 15.
- Borzobohaty W., *„Jodła” Okręg Radomsko-Kielecki ZW Z-AK*, Warszawa 1998.
- Cetner L., *Bronisław Dorobczyński, legionista – mjr rezerwy, wiceprezydent miasta Kielc, 1934-1939*, „Ikar” 1996, nr 12.
- Dnie chwały 7 p.p. Leg.*, „Chełmski Kurier Ilustrowany” 1925, nr 29.
- Doerffer A., *Wspomnienia*, oprac. A. Magowska, Poznań, 2021.
- Gałęzowski M., *Zygmunt Radoński „Zarski”*, Warszawa 2020.
- Gapys J., *Postawy społeczno-polityczne ziemiaństwa w latach 1939-1945. Na przykładzie dystryktu radomskiego*, Kielce 2003.
- Garas J. B., *Oddziały Gwardii Ludowej i Armii Ludowej 1942-1945*, Warszawa 1963.
- Gontarczyk P., *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941-1944)*, Warszawa 2006.
- Hillebrandt B., *Partyzantka na Kielecczyźnie 1939-1945*, Warszawa 1967.
- Lis J., Kapczyński W., Niedbał J., *Kryptonimy „Hetman” i „Chrobry” Armii Krajowej*, cz. I, Kielce 1999.
- Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, Warszawa 1994.
- Kołański W., *„Żbik”, Między młotem a swastyką*, Warszawa 2018.
- Kuksz H., *Jędrusiowa dola*, Warszawa 1992.
- Markiewicz F., *Zarys historii wojennej 7 pułku piechoty Legionów*, Warszawa 1928.
- Medyński M., *Skarżyska masakra z 4 lutego 1905 roku – relacja naocznego świadka, Z dziejów regionu i miasta*, „Rocznik Oddziału PTH w Skarżysku-Kamiennej” 2011, nr 2.
- Michalska-Bracha L., *Władysław Dziadosz (1893-1980) – wojewoda kielecki i „strażnik pamięci legionowej”*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2015, t. 7.
- Michał Szymon Karski, *Pamiętniki*, oprac. J. Gerloff, Warszawa 2017.
- Migacz M., *Obwód Armii Krajowej Hetman Włoszczowa w latach 1939-1945*, Włoszczowa 1991.
- Milewski J.J., *Osadnicy wojskowi na Kresach*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2004, nr 12.
- Miszewski D., *Ruch „Miecz i Pług” wobec idei federacyjnej w czasie II wojny światowej*, „Racja stanu, Studia i materiały. Bezpieczeństwo” 2012, nr 1.
- Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944-1991*, Warszawa 1991.
- Otwinowski K., *Obraz kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w latach 1922-1939 w zbiorach ikonograficznych Muzeum Historii Kielc, jako przykład źródłowego charakteru obiektów muzealnych*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2018, t. 10.
- Półroła-Parol D., *Stąd nasz ród*, Staszów – Kielce 2000.
- Sierchuła R., *Śmierć jest zapłatą za zdradę. Historia organizacji „Miecz i Pług”*, Dodatek specjalny IPN, „Nowe Państwo” 2010, nr 9.

- Sitkiewicz D., *Problem napadów na dwory i folwarki na terenie Generalnego Gubernatorstwa (bez Galicji) w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2018, t. 15.
- Skwarek S., *Na wysuniętych posterunkach. W walce o władzę ludową na Kielecczyźnie (1944–1954)*, Warszawa 1977.
- Sołtysiak A.B., *Odszedł Bolesław Cetner (1924–2013)*, „Świętokrzyskie” 2013, nr 12.
- Spałek R., *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa–Poznań 2014.
- Spałek R., *Z dziejów komunistycznego wywiadu. Casus Bogusława Hrynkiewicza i Mariana Spychalskiego (1940–1944)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2008, nr 15.
- Stobniak-Smogorzewska J., *Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945*, Warszawa 2003.
- Suchedniów. *Monografia historyczna miasta i gminy*, red. M. Medyński, K. Zemęła, Suchedniów 2019.
- Szymczyk Z., *Mieczysław Tarchalski (1903–1981): przyczynek do represji komunistycznych AK*, „Niepodległość i Pamięć” 2006, nr 22.
- Wierni Niepodległej*, red. J. Zielonka, Kościan 2012.
- Wolańczyk P., *Prezydenci Kielc 1919–1950*, Kielce 2018.
- Wolańczyk P., *Stefan Artwiński. Biografia*, Kielce 2010.
- Zieliński Z., *„Marcin” major Mieczysław Tarchalski 1903–1981*, Warszawa 2008.

ADAM MASSALSKI

ORCID: 0000-0002-2410-3632

Delegatura IPN w Kielcach

Akta Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kielcach jako źródło historyczne w świetle trzech (I, VI i XV) protokołów Statutowych Konferencji Wojewódzkich z lat 1950, 1956 i 1975

Słowa kluczowe: PZPR, województwo kieleckie, statutowe konferencje wojewódzkie, delegaci, aparat partyjny.

Streszczenie: Artykuł dotyczy działalności PZPR w województwie kieleckim w latach 1950–1975, w świetle wybranych Statutowych Konferencji Wojewódzkich w Kielcach. Celem ich doboru było ukazanie znaczących okresów w dziejach PRL-u: pierwsza – sprawowania władzy w Polsce przez Bolesława Bieruta, druga przez Władysława Gomułkę i trzecia przez Edwarda Gierka. Tekst artykułu powstał w oparciu o przechowywane w Archiwum Państwowym w Kielcach akta przejęte po zlikwidowanym archiwum KW PZPR w Kielcach. Treści wystąpień na Konferencjach przepełnione były propagandą marksistowską w duchu „centralizmu demokratycznego”, czyli ślepego posłuszeństwa wobec wytycznych z centrali, a także wypowiedziane specyficznym językiem, który jest określany przez badaczy jako „nowomowa partyjna”.

Keywords: Polish United Workers' Party, Kielce Voivodeship, statutory provincial conferences, delegates, party apparatus

Abstract: The article addresses the activities of the Polish United Workers' Party in Kielce Voivodeship in the years 1950–1975 based on selected Statutory Provincial Conferences held in Kielce. The selection of these conferences aims to illustrate significant periods in the history of the Polish People's Republic; the first conference's focus is Bolesław Bierut's rule in Poland; the second's – Władysław Gomułka's; and the third's – Edward Gierek's. The article is based on the records kept in the State Archive in Kielce, transferred from the liquidated archive of the Provincial Committee of the Polish United Workers' Party in Kielce. The contents of the speeches delivered at these conferences were perva-

ded with Marxist propaganda in the spirit of „democratic centralism”, i.e. blind obedience to directives from the central authorities, and relied on a distinctive language identified by scholars as „party newspeak

Rozwiązanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) na zjeździe 29 stycznia 1990 r. spowodowało, że zgodnie z obowiązującym prawem¹ cała wytworzona przez nią dokumentacja znalazła się w gestii organów administracji państwowej podległej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Na tej podstawie 18 marca tego roku Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wydał decyzję o przejęciu archiwów PZPR. W Kielcach formalne przejęcie całej zawartości archiwum Komitetu Wojewódzkiego (KW) nastąpiło niezwłocznie po wydaniu tej decyzji. Przejęto wówczas w Kielcach około 820 metrów bieżących (mb.) akt. W skład przejętego zasobu wchodziły akta KW Polskiej Partii Robotniczej, Wojewódzkiego Komitetu (WK) Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL), KW PZPR w Kielcach, Komitetów Powiatowych (KP) PZPR, Komitetów Miejskich (KM) PZPR, Komitetów Miejsko-Gminnych (KMG) PZPR, Komitetów Gminnych (KG) PZPR, Rejonowych Ośrodków Propagandy Partyjnej (ROOP), Komitetów Zakładowych (KZ) PZPR oraz materiały archiwalne Zarządu Wojewódzkiego (ZW) Związku Młodzieży Polskiej (ZMP)².

Akta PZPR, które trafiły do Archiwum Państwowego w Kielcach (APK), były w dużej mierze (ok. 95%) zinwentaryzowane i uporządkowane³. Warto nadmienić, że pracownicy archiwów PZPR w województwie kieleckim (świętokrzyskim) byli w latach 70. szkoleni na kursach specjalistycznych, stąd większość zasobu była opracowana zgodnie z zasadami stosowanymi w państwowej służbie archiwalnej⁴. Niniejszy tekst odnosi się do części zasobu aktowego wojewódzkiej instancji partyjnej, który powstał w latach 1948–1975 i liczy ok. 6 tysięcy jednostek archiwalnych. Data początkowa omawianego okresu to końcowe miesiące 1948 r., czyli moment powstania PZPR po zjeździe połączeniowym PPR-PPS, natomiast data końcowa to połowa 1975 r., kiedy to w Polsce miała miejsce reforma administracyjna i związana z nią zmiana granic oraz powierzchni województw⁵. PZPR sprawująca władzę w Polsce na zasadzie tak zwanego centralizmu demokratycznego w systemie totalitarnym, funkcjonującym ze szczególnym nasile-

¹ Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 14 lipca 1983 r.

² K. Nobis, *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kielcach*, „Archiwista Polski” 1998, nr 2 (10), s. 25–26.

³ Tamże, s. 25.

⁴ Tamże, s. 30, 31.

⁵ J. Swajdo, *Między Pilicą a Wisłą. Dzieje podziałów administracyjnych w regionie kielecko-radomskim do 1975 roku*, Kielce 2005, s. 68.

niem zwłaszcza w okresie stalinowskim, stanowiła jakby pas transmisyjny decyzji uzgadnianych i podejmowanych przez przywódców Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS) w Moskwie⁶. Warto zaznaczyć w tym miejscu, że PZPR w województwie kieleckim skupiała w latach 1948–1975 od 70 722 osób w 1949 r., 71 202 w 1956 r., 106 262 w 1968 r., do 117 502 w 1974 r.⁷

Omawiany okres historyczny lat 1949–1975 stanowi interesującą epokę dla badaczy zajmujących się historią Polski, bowiem charakteryzował się różnorodnością. Między innymi w trakcie jego trwania w latach 1956, 1968 i 1970 miały miejsce kryzysy polityczne i gospodarcze określane w historiografii jako „polskie miesiące”⁸.

Niewątpliwie główny ciężar gatunkowy akt wytworzonych przez jednostki PZPR na interesującym nas terenie posiadały dokumenty powstałe w wyniku działalności Komitetu Wojewódzkiego. Należy podkreślić, że satysfakcjonuje kompletność zachowanych akt z wyjątkiem teczek osobowych, które po rozwiązaniu partii w dużej części wydane zostały zainteresowanym lub zniszczone. Układ analizowanych akt wynikał ze struktury organizacyjnej KW. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, podobnie jak i w całej Polsce, najwyższą władzą w wojewódzkiej organizacji partyjnej była formalnie Statutowa Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza. W jej obradach brało udział od przeszło dwustu do ok. pół tysiąca delegatów, wybieranych na konferencjach powiatowych lub miejskich partii⁹. Była ona zwoływana po konsultacjach z KC, teoretycznie miało się to odbywać co roku, ale w województwie kieleckim w interesującym nas okresie lat 1948–1975 delegaci spotykali się niekiedy co dwa, a nawet trzy lata. Łącznie odbyło się piętnaście tego typu zgromadzeń. Zachowały się wszystkie protokoły z tych konferencji¹⁰. Ważną rolę w kierowaniu działaniami PZPR odgrywały także między innymi: plenarne posiedzenia członków i zastępców członków KW wybranych na Statutowych Konferencjach, ich liczba oscylowała w granicach od ok. 50 do ok. 100 osób, a także Egzekutywy KW (czyli gremia prezydyjne Plenum liczące zwykle kilkanaście osób, w tym przedstawiciele różnych władz wojewódzkich, niebędących członkami KW), oraz kilkusobowa Wojewódzka

⁶ J. Eisler, „Polskie miesiące”, czyli kryzys(y) w PRL, Warszawa 2008, s. 168.

⁷ H. Fijałkowski, *Rola PZPR w przemianach województwa kieleckiego w latach 1948–1975*, Kielce 1988, s. 24, 29, 30, 33.

⁸ J. Eisler, „Polskie miesiące”..., s. 168.

⁹ M. Sroka, *Komitet Wojewódzki PZPR w Opolu w latach 1950–1990*, Wrocław-Warszawa 2019, s. 22.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kielcach (dalej: KW PZPR w Kielcach), sygn. 1–20. Statutowe Konferencje Wojewódzkie z załącznikami, protokoły obrad przedjazdowych. Od 1970 r. nosiły one nazwę Konferencje Wojewódzkie Sprawozdawczo-Wyborcze.

Komisja Kontroli Partyjnej. Wiele interesujących materiałów źródłowych znajduje się także w dokumentach wytworzonych przez poszczególne Wydziały KW.

Przejdźmy do zaprezentowania zawartości wybranych trzech jednostek archiwalnych zawierających protokoły Statutowych Konferencji Wojewódzkich. Pierwsza z nich ukazuje problemy związane z działalnością PZPR w pół roku po Kongresie Zjednoczeniowym. Druga miała miejsce w okresie przełomu związanego z „polskim październikiem” w 1956 r. Wreszcie trzecia dotyczyła momentu, gdy w Polsce w obliczu załamania gospodarczego w 1975 r. władze komunistyczne dokonały nowego podziału administracyjnego kraju. Można też nieco inaczej nazwać czasy, w których odbywały się te Konferencje: pierwsza to epoka Bolesława Bieruta¹¹, druga Władysława Gomułki¹² i wreszcie trzecia Edwarda Gierka¹³.

Jako pierwsze zaprezentowane zostaną materiały dotyczące I Statutowej Konferencji Wojewódzkiej wraz z załącznikami, która odbyła się w Kielcach

---

¹¹ Bolesław Bierut (1892–1956), zecer. Pochodzenie chłopskie. Wykształcenie średnie. Członek KPP od 1918 r., w PPR od 1943 r., następnie w PZPR. W latach 1925–1926 i 1928–1930 w ZSRS przeszkolony w Międzynarodowej Szkole Leninowskiej. Działacz Międzynarodówki Komunistycznej w Austrii. Po powrocie do kraju więziony za działalność komunistyczną. Członek sekretariatu KC PPR Czechosłowacji i Bułgarii. W czasie II wojny światowej początkowo w ZSRS, a następnie w kraju członek sekretariatu KC PPR w latach 1943–1944. W latach 1947–1952 prezydent Rzeczypospolitej i Przewodniczący Rady Państwa. Następnie prezes Rady Ministrów. Od marca 1954 do marca 1956 I sekretarz KC PZPR. Zmarł w Moskwie. T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991, s. 337–338.

¹² Władysław Gomułka (1905–1982), urodzony w rodzinie robotniczej koło Krosna. Wykształcenie powszechne. Członek KPP od 1926 r. Sluchacz Międzynarodowej Szkoły Leninowskiej w Moskwie (1934–1935). Członek PPR od 1942 r., Sekretarz generalny PPR (1945–1948), potem w PZPR (w latach 1951–1956 wykluczony decyzją Biura Politycznego). W latach 1944–1949 I wiceprezes Rady Ministrów. Więziony w latach 1951–1954. I sekretarz KC PZPR 1956–1970. Poseł na Sejm II – V kadencji. Zmarł w Warszawie 1 września 1982 r. Por. T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 355.

¹³ Edward Gierek (1913–2001), urodzony w rodzinie górniczej. W latach 1923–1934 przebywał we Francji, pracując jako górnik. Tam wstąpił do Komunistycznej Partii Francji. Następnie przeprowadził się do Belgii, gdzie pracując w kopalniach, przebywał do 1948 r., należał także do Belgijskiej Partii Komunistycznej. W czasie II wojny światowej w miejscowym antyniemieckim ruchu oporu. Po powrocie do Polski w PPR, od grudnia 1948 r. w PZPR. Wybrany na I sekretarza KW w Katowicach od 1949 r. do 1954 r. Potem do 1956 r. kierownik Wydziału Przemysłu Ciężkiego KC PZPR. W latach 1954–1980 członek KC PZPR. Członek Biura Politycznego KC od lipca do października 1956 i od marca 1959 do września 1980. Od grudnia 1970 r. do września 1980 r. I sekretarz KC PZPR. W 1981 r. usunięty z partii. Poseł na Sejm w latach 1952–1980. Ponadto w latach 1976–1980 członek Rady Państwa. Zaocznie ukończył studia inżynierskie na AGH. Zmarł w 2001 r. szpitalu w Cieszynie z powodu pylicy płuc. Por. T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 353; M. Borucki, *Pomożemy*, w: *Multimedialna historia Polski. Od Mieszka do Jana Pawła II*, t. 29, Bydgoszcz 2007, s. 27–28.

18–19 VI 1949 r.¹⁴ W Konferencji uczestniczyło 485 delegatów spośród 509 wybranych na Konferencjach miejskich i powiatowych¹⁵. Porządek obrad obejmował: *Referat o charakterze politycznym, sprawozdawczym i zadaniowym* Jana Kozłowskiego¹⁶ I sekretarza KW (objętość tekstu 70 stron maszynopisu)¹⁷.

1. Dyskusja nad referatem (w pierwszym dniu 25 osób i w drugim podobnie).
2. Podsumowanie obrad przez Romana Zambrowskiego¹⁸ – członka Biura Politycznego KC, wicemarszałka Sejmu Ustawodawczego.

¹⁴ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 1.

¹⁵ Tamże, s. 1 i 118.

¹⁶ Jan Kozłowski (1906–1980) (właściwie Jan Spiegel, s. Walentego) urodził się w Doruchowie. Pochodzenie chłopskie, narodowości niemieckiej. W wieku dziecięcym znalazł się wraz z rodziną w Niemczech w Westfalii. Tam ukończył 4 klasy niemieckiej szkoły podstawowej. Od 1916 r. z powrotem na ziemiach polskich kontynuował naukę w szkole elementarnej. Od 1923 r. zatrudniony jako robotnik na terenie Zagłębia Dąbrowskiego, w 1925 r. wstąpił do KZMP, niebawem członek władz dzielnicowych. Skazany na 4 lata więzienia w 1927 r. W więzieniu wstąpił do KPP. Po wyjściu z więzienia członek władz partii regionalnych i centralnych. Aresztowany i krótkotrwale więziony. W 1937 r. wysłany na studia do Moskwy, ale nie dotarł do ZSRS z powodu prowadzonych tam czystek i egzekucji wobec polskich komunistów dokonywanych przez władze sowieckie. Wojna zastała go w Czechosłowacji, skąd po pewnym czasie przedostał się do Anglii, gdzie pracował jako robotnik. Do sekcji zagranicznej PPR wstąpił w 1944 r. Po wojnie powrócił do Polski. Sekretarz KM PPR w Łodzi, od 25 IX 1946 r. I sekretarz KW PPR w Kielcach. Od grudnia 1948 r. zastępca członka KC. Do 19 VI 1949 r. I sekretarz KW PZPR w Kielcach, potem przez około pół roku w Bydgoszczy i Koszalinie (1950–1951). Odwołany 2 lipca 1951 r. z związku ze sprawą gryficką i 15 czerwca 1952 r. wykluczony z partii uchwałą VII Plenum KC PZPR. Po usunięciu z partii pracował na kierowniczych stanowiskach w spółdzielczości, między innymi był w latach 1958–1964 kierownikiem działu w spółce polsko-angielskiej w Londynie. Odznaczony Orderem Sztandaru Pracy I klasy. Od 1967 r. na emeryturze, zmarł 13 lipca 1980 r. w Koszalinie. Pochowany na Powązkach Wojskowych w Warszawie. Por. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, s. 319–322, 355–356; C. Budzyńska, *Kozłowski Jan poprzednie nazwisko Spiegel (1906–1990)*, w: *Słownik biograficzny polskiego ruchu robotniczego*, t. 3, Warszawa 1992, s. 393.

¹⁷ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 27–97.

¹⁸ Roman Zambrowski (przed wojną Rachmil) (1909–1977), pochodził z drobnomieszczańskiej rodziny żydowskiej, urodzony w Warszawie. Już w wieku 15 lat został członkiem Międzynarodowego Związku Młodzieży Komunistycznej, a w cztery lata później wstąpił do KPP. Edukację w Polsce zakończył na sześciu klasach gimnazjum. Studia w Moskwie (1929–1931). Wstąpił wówczas do WKP(b). W czasie II wojny światowej w Związku Sowieckim, oficer polityczny w armii Z. Berlinga. Od sierpnia 1944 r. w kierownictwie PPR. Od 1947 r. wicemarszałek Sejmu i członek Rady Państwa, w latach 1948–1954 sekretarz KC PZPR, minister kontroli państwowej do 1963 r. Potem przez pięć lat wiceprezes NIK. Poseł na Sejm I – III kadencji. Po 1968 r. na emeryturze. Zmarł w Warszawie. Por. T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 444.

3. Wybory Komitetu Wojewódzkiego.

4. Zakończenie Konferencji.

Maszynopis wystąpienia I sekretarza J. Kozłowskiego podany w załączeniu nosił tytuł: „Tezy”. Posiada on poprawki naniesione ołówkiem. Były to korekty o charakterze stylistycznym i formalnym. Należy pamiętać, że treści wszelkiego rodzaju oficjalnych wystąpień były wcześniej zatwierdzane i konsultowane przez władzę zwierzchnią. Tekst referatu zawiera następujące treści: *Uwagi wstępne*, gdzie na trzynastu stronach znalazły się głównie slogany o marksizmie i przezwyciężaniu wypaczeń ideologicznych w Polsce po zjednoczeniu partii robotniczych PPR i PPS. W końcowym fragmencie tej części I sekretarz podał, że w ramach „oczyszczania szeregów z elementów wrogich ideologicznie i klasowo” usunięto 6100 b. członków, w tym z PPS 3474 i PPR 2612. Ten fragment wystąpienia zakończył niezbyt optymistycznym akcentem, że: mimo wielkiego entuzjazmu w czasie zobowiązań Kongresowych „[...] organizacje partyjne okazały się nieprzygotowane do dalszego rozwinięcia dynamiki produkcyjnej i utrwalenia dorobku nabytego w dniach kongresowych na dłuższy okres czasu [...]”.

W dalszej części znalazły się odniesienia do procesu scalania partii robotniczych po grudniu 1948 r. Podał dane statystyczne dotyczące liczebności PZPR w województwie, w którym było w momencie zjednoczenia 72 493 członków, w tym b. PPR 49 518 i b. PPS 22 975. Tymczasem w czasie konferencji do PZPR w województwie kieleckim należały 72 393 osoby, w tym kobiet 10 023¹⁹. Warto odnotować komentarz na temat scalania: „[...] W akcji scalieniowej Organizacje Partyjne zrobiły duży krok naprzód w zaznajamianiu się z rolą WKP(b) w budownictwie ustroju socjalistycznego w ZSRR, zbliżyły się ideologicznie do Związku Radzieckiego [...]”. Na terenie województwa kieleckiego „[...] należy stwierdzić, że przebieg scalenia był zupełnie zadawalający [...]. Scalenie szeregów partyjnych było poważnym ciosem w grupy prawicowe naszego województwa, które wyizolowane zostały z ruchu robotniczego [...]”. W tej części I sekretarz odniósł się też do *Oświadczenia Rządu* w sprawie „Państwo – Kościół”. Poinformował, że odbywały się w tej sprawie wiece. Dodał jednak, że aktyw partyjny nie zawsze orientował się w intencjach *Oświadczenia Rządu*.

Sporo też uwagi poświęcił niedawnym obchodom 1 Maja. Podał dane o liczbie zebrań partyjnych poświęconych przygotowaniom do tego święta, w których brało udział ok. 40 tys. członków Partii. Demonstracje zgromadziły ok. 600 tys. ludności, czyli więcej o 213 900 niż w roku ubiegłym, ale „[...] obchody pierwszomajowe [...] pokazały jednak szereg niedociągnięć i braków politycznych i organizacyjnych”.

¹⁹ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 40–42.

Krótką informacją została skwitowana akcja powiatowa upolityczniania organizacji. Odbywała się ona w dwóch turach, w formie narad aktywu. Spotkania w pierwszej turze były zbyt ogólnikowe i niepowiązane z rzeczywistością konkretnych terenów. Dopiero w drugiej turze wyniki narad były zadowalające²⁰.

W dalszej części wystąpienia odniósł się do działalności administracji, samorządów i rady narodowych. Stwierdził, że najpoważniejszym problemem była odbudowa zrujnowanej gospodarki na przyczółku i to nie zostało dokonane. Eksperyment „Świt”²¹ się nie powiódł. Dopiero w 1948 r. nastąpiła zmiana polityki na właściwą, którą Partia wymusiła na Urzędzie Wojewódzkim i Wydziale Odbudowy. Skończyło się „[...] królowanie panów Millera, Błażewskiego i wielu innych w Urzędzie Wojewódzkim”. Przeprowadzono akcję oczyszczenia administracji „[...] z elementów reakcyjnych i kapitalistycznych”. Podobnie jak w poprzednich wypadkach znalazło się zdanie, że „obok dużych osiągnięć pracy Partii na odcinku administracji, samorządu i rad narodowych jesteśmy jeszcze dalecy od właściwego poziomu pracy w tych instytucjach”²².

Na temat współpracy ze spacyfikowanym po wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. ruchem ludowym²³ I sekretarz stwierdził: „Budowa nowej socjalistycznej wsi stała się źródłem ożywczego radykalnego prądu ludowego oraz ułatwia przezwyciężanie w Ruchu Ludowym starych, reakcyjnych agrarystycznych koncepcji, mentalności drobnomieszczańskiej i wstecznictwa politycznego”. Jednak w praktyce miały miejsce wypaczenia. „[...] Prawie powszechne usuwanie aktywu SL-owskiego z administracji gminnej z Gminnych Rad Narodowych z Zarządów Spółdzielni Samopomocy Chłopskiej [...] pogłębia rozjątrzenie i wzbudza nieufność do stanowiska naszej Partii.” Zalecał na zakończenie, aby ruch ludowy brał przykład z ruchu robotniczego.

Respektując zasadę centralizmu, odniósł się do Ruchu Łączności [fabryk ze wsią – przyp. A.M.], który powstał z inicjatywy KC, a miał na celu „umocnienie pozycji klasy robotniczej w sojuszu robotniczo-chłopskim”. W województwie pracowało 87 ekip robotniczych i 46 Komisji Łączności w ramach Rad Zakładowych. Organizowano, obok pomocy technicznej dla POM-ów, imprezy oświatowo kulturalne. Poinformował również, że w ślad za robotnikami ruszyły w teren

²⁰ Tamże, s. 45–48.

²¹ Hufce Budowlane „Świt” utworzone zostały z początkiem 1946 r. przez ówczesnego wojewodę kieleckiego Eugeniusza Wiślicza-Iwańczyka. Miały skupiać na zasadzie zaciągu ochotniczego młodzież w wieku 16–20 lat, zapewniając jej w ciągu trzech lat ukończenie siedmioklasowej szkoły podstawowej i odbycie szkolenia przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego. Hufce miały swoje jednostki we wszystkich województwach.

²² APK, KW PZPR w Kielcach, sygn.1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 51–52.

²³ Szerzej na ten temat: M. Grosicka, „*Nasza broń to karta wyborcza*”. *Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie kieleckim w latach 1945–1949*, Kielce – Warszawa 2022, s. 337–392.

ekipy lekarzy i pielęgniarek z Kielc, Radomia, Ostrowca i Częstochowy²⁴, udzielono porad 1633 chorym²⁵.

Niezwykle istotnym zagadnieniem z punktu widzenia zmian ustrojowych była praca partii „na odcinku rolnym”. Tu na czoło wysuwało się organizowanie i działalność PGR-ów, „[...] spustoszenie pookupacyjne, pozostawione w majątkach państwowych [sic!] było zastraszające. Obsada personalna w Zarządach i administracji majątków okazała się wroga interesom ludu pracującego”. Dzięki przemianom w 1948 r. nastąpiła poprawa. Łącznie było 78 PGR-ów z obszarem 12 779 ha. Komitety Powiatowe i Wydziały Rolne zdaniem I sekretarza powinny wzmocnić opiekę nad Komitetami Partyjnymi w majątkach państwowych²⁶. Jak z tego wynika, władze komunistyczne nie dysponowały odpowiednio przygotowaną kadrą do realizacji tych zadań.

Z kwestiami polityki rolnej wiązała się kontraktacja: w zakresie buraków cukrowych, tytoniu i rzepaku. W 1948 r. podjęto agitację w sprawie zakontraktowania trzody chlewnej w ilości 91 tys. sztuk rocznie. To zagadnienie budziło dużo nieufności u średnio i małorolnych chłopów. Stwierdził, że propagandę przeciw kontraktacji podjęli bogacze wiejscy i kler²⁷. W tekście wystąpienia znalazł się także fragment poświęcony spółdzielczości rolnej. Władze Partii poświęcały wiele uwagi Gminnym Spółdzielniom (GS) Samopomocy Chłopskiej. Ogółem w województwie były 223 GS z 197 500 członkami, 1176 sklepów i liczne młyny, piekarnie, magazyny, masarnie i in.²⁸ Po III Kongresie Związków Samopomocy Chłopskiej przyjął klasowy charakter. Wzrosła liczba członków do 102 243 osób [zapewne w województwie – przyp. A.M.]. Wojewódzki Związek SCH w Kielcach zajmował I miejsce we współzawodnictwie w kraju. Jednak ocenił pracę obecnego Wojewódzkiego Zarządu SCH – jako niezadowolającą, twierdząc, jakoby nastąpił paraliż funkcjonariuszy SL i PZPR w jego władzach. „Na odcinku rolnym” były dwa słabe punkty. Pierwszy to oświata rolnicza, która „stała się zbiorowiskiem różnych obcych Polsce Ludowej elementów [...] pragnących powrotu przedwojennych stosunków politycznych. Szkoły Oświaty Rolniczej pracują nadal w klimacie konserwatywnym”. Szkoły skupiają przeważnie dzieci bogaczy wiejskich. Drugi słaby punkt to ośrodki maszynowe. W sumie było ich 188 w województwie. Ośrodki Maszynowe (OM) w 1948 r. pracowały zadawa-

²⁴ Częstochowa została wydzielona z województwa kieleckiego dopiero w 1950 r. Por. T. Koba Ryszewska, *Przeszość administracyjna ziem województwa kieleckiego*, w: *Z dziejów Ziemi Kieleckiej 1918–1944*, Warszawa 1970, s. 26.

²⁵ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 57–58.

²⁶ Tamże, s. 59–60.

²⁷ Tamże, s. 61–62; G. Miernik, „My” i „Oni”. *Spółczesność Kielecczyzny i stalinowski system władzy*, Kielce 2007, s. 157–189.

²⁸ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 63–64.

lająco, natomiast „Uwaga Partii na [sic!] Ośrodkach Maszynowych w tym roku znacznie osłabła”. Plan wykonano w siewach i orkach tylko w ok. 40%. Wskazał, że konieczne było żywsze zainteresowanie Partii pracą OM i poprawa obsady stanowisk kierowniczych²⁹.

W zakresie spraw związanych z podatkiem gruntowym poinformował, że po sierpniowym Plenum KC wdrażany był podatek progresywny i wprowadzono ustawę o Funduszu Oszczędzania w Rolnictwie [FOR]. Podatek obciążał znacznie bogatych chłopów i spekulantów, odciążał średnio i małorolnych. Spotkało się to ze sprzeciwem „bogaczy wiejskich”. Rzeczywistość nie była jednak tak różowa. Zdarzały się wypaczenia. W powiecie pińczowskim „Tow. Walasek³⁰ [...] nadużywa posterunków milicyjnych straszy chłopów bez różnicy klasowej wielkimi karami do 20 tys. zł za trzeci dzień opuszczenia w pracach szarwarkowych”. Karygodna była praktyka Egzekutywy KP w Pińczowie, która nie różnicowała chłopów, w tym także członków Partii, gdy tymczasem „walkę klasową należy prowadzić przeciw prowodyrom kułackim [...] należy zwalczać klikli wrogich bogaczy wiejskich”³¹.

Zgodnie z obowiązującym programem partii niezwykle istotnym problemem była spółdzielczość produkcyjna. Plenum sierpniowe KC postawiło zadania związane z budową socjalistycznej gospodarki rolnej, czyli organizowaniem spółdzielni produkcyjnych na wsi. Po licznych zebraniach i odprawach „szereg wiosek zgłosiło swoją gotowość do zorganizowania Sp-ni”. Trzy w pow. pińczowskim, dwie w pow. iłżeckim, po jednej w powiatach jędrzejowskim, opatowskim, kieleckim i włoszczowskim. „Szereg Komitetów Powiatowych dotychczas niedostatecznie docenia prace w sprawie spółdzielni produkcyjnych.” W tym zakresie nie pracowały należycie organizacje partyjne w powiatach: Sandomierz, Częstochowa, Radom i Kozienice. „Fakty dowodzą, że aktywność Partii dokoła pracy nad organizacją Spółdzielni Produkcyjnych jest daleko niedostateczna. Reakcyjna część kleru i elementy klasowo wrogie rozpowszechniają nadal dowolnie wrogą propagandę przeciwko socjalistycznej przebudowie wsi.”³²

Na drugim miejscu w wystąpieniu I sekretarza znalazły się sprawy przemysłu i ekonomii. Zadania wysunięte przez KC w tym zakresie to: wprowadzenie w życie nowej siatki płac, według norm opracowanych przez Związki Zawodowe. Miało to, jak stwierdził J. Kozłowski, zgodnie z wypowiedzią Hilarego

²⁹ Tamże, s. 65–67.

³⁰ Walasek, b. d.

³¹ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 68–69.

³² Tamże, s. 70.

Minca³³ podnieść zarobki robotników. Prowadzone działania uświadamiające w odniesieniu do załóg robotniczych „[...] rozbiły wrogość i nieufność, rozsiewaną przez elementy reakcyjne i podziemie [...]”. Związki Zawodowe i organizacje młodzieżowe nie zawsze współpracowały z dyrekcjami fabryk. Dlatego w I kwartale nastąpił na przykład w Zakładach Starachowickich znaczny spadek produkcji. Uchwały o przedterminowym wykonaniu planu trzyletniego i akcji oszczędnościowej przyjęły 174 zakłady produkcyjne w województwie, 48 przedsiębiorstw handlowych i instytucji państwowych i 16 instytucji samorządowych³⁴. Preliminarz inwestycji w województwie to 10 660 497 000 zł, dla 13 inwestorów budowlanych. „Sprawa realizacji wszelkich kredytów inwestycyjnych w naszym województwie jest jednym z trudniejszych zadań partyjnych. [...] Należy wzmocnić czujność, prace i kontrolę Partii [...]”³⁵

Krytyczne uwagi w wystąpieniu I sekretarza dotyczyły ruchu kobiecego. Kongres Zjednoczeniowy stworzył sprzyjające warunki dla rozwoju ruchu kobiecego i wzmocnienia roli Ligi Kobiet. Mimo to organizacje partyjne nie doceniały pracy wśród kobiet. Najgorzej pod tym względem było w Częstochowie. Tymczasem, „W świetle referatu tow. Bieruta w walce o pokój kobiety zajmować

³³ Hilary Minc (1905–1976) urodził się w Nowym Korczynie w rodzinie żydowskiej. Ukończył I gimnazjum w Warszawie. W latach 20. należał do władz KZMP. Studia prawnicze i ekonomiczne odbywał najpierw w Warszawie, a następnie w Paryżu i Tuluzie, gdzie uzyskał doktorat z ekonomii. Wydalony z Francji za przynależność do Komunistycznej Partii Francji, wyjechał do Związku Sowieckiego, gdzie wstąpił do WKP(b). Po przeszkoleniu wysłany został do Polski, gdzie po ukończeniu szkoły podchorążych podjął pracę w Głównym Urzędzie Statystycznym. Będąc od 1931 r. członkiem KPP, został po sześciu latach usunięty z tej instytucji i przeszedł do Biura Planowania Gospodarczego w Ministerstwie Finansów, a następnie do Magistratu m. stołecznego Warszawy. We wrześniu 1939 r. znalazł się we Lwowie, skąd wyjechał do Samarkandy, gdzie wykładał ekonomię na tamtejszym uniwersytecie. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej wszedł w skład ZPP. Był współtwórcą I dywizji im. T. Kościuszki, gdzie pełnił funkcję oficera politycznego, równoległe współpracując z NKWD. Po utworzeniu PKWN i w czasach stalinowskich w latach 1944–1949 jako minister kierował resortem przemysłu i handlu. Przez kolejne pięć lat stał na czele Komisji Planowania Gospodarczego, będąc także I wicepremierem. Wchodził w skład Biura Politycznego KC PPR/PZPR. W latach 1949–1956 obok B. Bieruta i J. Bermana należał do najbliższego kierownictwa w państwie. Na emeryturę przeszedł w 1957 r. Jako przeciwnik W. Gomułki został w 1959 r. usunięty z KC i zmuszony do wystąpienia z PZPR. Mimo to po śmierci został pochowany z honorami na Cmentarzu Powązkowskim, żegnany przy udziale kierownictwa PZPR. Por. A. Kochoński, *Minc Hilary (1905–1976)*, w: PSB, t. 21, Warszawa 1976, s. 278–281; T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 396–397.

³⁴ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 71–75.

³⁵ Tamże, s. 75.

będą w przyszłości poważne miejsca w rozwijającym froncie walki o utrwalenie światowego pokoju³⁶.

Kilka zdań w sprawozdaniu odnosiło się do Związków Zawodowych. Po Kongresie w województwie do Związków Zawodowych należało 162 857 członków. Do słabości tej organizacji należała nieumiejętność zaktywizowania mas członkowskich. Ponadto miało miejsce słabe powiązanie z masami pracującymi, nienależyte uaktywnienie działaczy związkowych, zwłaszcza w pracy wśród kobiet i młodzieży. Konieczne było dalsze usprawnienie pracy³⁷.

Obszerne wywody I sekretarza dotyczyły pracy Wydziału Personalnego KW. Stwierdził on: „Zjednoczenie Ruchu Robotniczego dźwignęło pracę personalną na nowy etap i dało możliwości szerokiego wysunięcia lewicowych kadr partyjnych z gróp [sic!] jednolito-frontowych naszej organizacji wojewódzkiej, które do sierpniowego plenum i wrześniowej Rady Naczelnej [PPS], spychane i tępięne były przez prawicę PPS”. Interesująco w tym kontekście wyglądała statystyka upartyjnienia dyrektorów, wicedyrektorów i odpowiedzialnych kierowników: na 4732 tego typu kierownicze stanowiska przypadało 2219 członków PZPR, czyli ok. 48%. Najniższy procent to kierownicza kadra w szkolnictwie i rolnictwie (odpowiednio 23,1% i 26,6%). Spośród prezydentów miast brak było robotników, wśród 11 starostów, ani jednego „właściwego chłopca bezrolnego lub małorolnego”. Nadal Partia i Wydział Personalny niedostatecznie doceniały sprawy organizacji masowych: TPPR, PCK, LK, Ligi Morskiej, Ligi Lotu, Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, TPŻ [Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza] i innych. Obok KW większość KP nie posiadało odpowiedniej obsady personalnej. Brak „czujności klasowej” miał miejsce w Opatowie, Jędrzejowie, Radomiu i Ostrowcu. Słaba operatywność *personalników* (kadrowych – w żargonie partyjnym) w Radomiu, Ostrowcu i Jędrzejowie. Członkowie Partii wysuwani na kierownicze stanowiska wskutek braku wsparcia „często bądź załamują się, bądź degenerują, co kompromituje Partię i doprowadza do zdejmowania ludzi z hukiem z zajmowanej pracy”. Jak widać I sekretarz nie brał pod uwagę faktu katastrofalnie niskiego poziomu wykształcenia ogólnego aktywu partyjnego³⁸.

Poważnym wyzwaniem dla partii była walka z Kościołem Katolickim. Jak stwierdził referent, odnotowywane były postawy reakcyjnego kleru, co wyraźnie daje się odczuć w województwie³⁹. Na pograniczu absurdu wydają się

³⁶ Tamże, s. 76–77.

³⁷ Tamże, s. 78. Por. także: J. Naumiuk, *Z dziejów Związków Zawodowych na Kielecczyźnie 1944–1949*, Warszawa 1969, s. 118–143.

³⁸ H. Fijałkowski, *Rola PZPR w przemianach województwa kieleckiego w latach 1948–1975*, Kielce 1988, s. 36.

³⁹ R. Gryz, *Państwo a Kościół w Polsce 1945–1956. Na przykładzie województwa Kieleckiego*, Kraków 1999, s. 185–190.

stwierdzenia, że: „W klimacie wrogiej reakcyjnej działalności hierarchii kościelnej, mnoży się seria pożarów leśnych [sic!], sabotaży i wypadków na fabrykach i wzrasta zbrodnicza działalność podziemnych zbrojnych band dywersyjnych”. Tow. Bolesław Bierut na II Plenum stwierdził, że „imperialistyczni organizatorzy wojny” będą się starali poprzez agentów wewnątrz kraju stosować sabotaż i dywersję. Taka wypowiedź wodza partii upoważniała do konstatacji, że z tego też zapewne powodu 24 marca w Hucie Raków w Częstochowie pękła mechaniczna dmuchawa Wielkiego Pieca, co wstrzymało pracę na wiele dni. W tej samej Hucie w Walcowni miało miejsce złamanie walca środkowego i strata co najmniej 50 ton szyn kolejowych, potem nastąpił wylew 55 ton stali, zniszczonych zostało 25 ton drutu i nie wykonano w związku z tym planu. [...] „Organizacja w Częstochowie i na [sic!] Hucie Raków składa to wszystko na karb nieszczęśliwego zbiegu okoliczności, co jest dobitnym wyrazem naiwnych nastrojów i braku czujności politycznej [...]” Podobnie w Skarżysku, Pionkach i Radomiu. „Równoległe z aktami sabotażu, mnożą się wypadki napadów zbrojnych band podziemia reakcyjnego.” W styczniu miało miejsce 9 akcji na instytucje państwowe i członków Partii, w lutym 16, w marcu 22, w kwietniu 31. Od Kongresu Zjednoczeniowego łącznie 127 napadów na członków Stronnictw Demokratycznych. Niepokoi też ostatnio wzrost zbrodniczej działalności. Mimo szkolenia ideologicznego i fachowego funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa i Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego wyniki walki z podziemiem są proporcjonalnie słabe. Stąd konieczność zwiększenia czujności w świetle wskazań II Plenum KC⁴⁰.

Wystąpienie I sekretarza kończył rejestr zadań, jakie czekały organizację partyjną w najbliższym czasie. Na czoło wybija się kwestia walki o pokój. Stwierdził, że należy zwalczać pokutujące także w kręgach Partii poglądy o nieuniknionej wojnie. Ważnym problemem była konieczność „popularyzacji dorobku ZSRR i jego doświadczeń w budowie socjalizmu”. Obrona pokoju to ogromne zadanie przed młodzieżą. Organizacje partyjne powinny dopomagać ZMP w celu udzielania pomocy i chronić przed ultralewicowością. „Partia musi dopomóc ZMP w ideologicznym wychowaniu całej młodzieży.” Służba Polsce i Związek Harcerstwa Polskiego powinny rozwijać wychowanie obronne. ZMP ma przeciwdziałać zabiegom „reakcyjnego kleru”, aby uchronić młodzież od wsteczności. Praca partyjna wśród kobiet to kolejny kompleks spraw. Podnosić poziom ideologiczny aktywu kobiecego i uodparniać na wpływy księży. „Po nowemu postawić należy

⁴⁰ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 80–88. Por. R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Polskie podziemie niepodległościowe w województwie kieleckim*, w: *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. R. Wnuk, Warszawa – Lublin 2007, s. 268–297; A.L. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011, s. 71–77, 80.

pracę partyjną, polityczną i wychowawczą w szeregach ludowego wojska.” Wzmoczenie udziału aktywu partyjnego w dziedzinie współzawodnictwa pracy. Ważnym elementem jest dalszy wzrost ochrony przemysłu, zwłaszcza obronnego, przed sabotażem, zwiększenie czujności każdego członka Partii. Walka, przestrzeganie tajemnic państwowych i produkcyjnych. Szczególną opieką należy otoczyć zakłady przemysłu zbrojeniowego. „[...] Demaskować szerzoną przez wroga propagandę kosmopolityczną.” Zwiększyć prace w dziedzinie kultury, ukazywać postępowe tradycje w Polsce w literaturze w związku z literaturą postępową w Rosji. „Uwypuklać każdemu bezpartyjnemu, że walka obozu demokratycznego przeciw reakcji jest walką o suwerenność [...] i niepodległość Polski.” Wymienił też szereg zadań stojących przed POP oraz zaleceń, które powinny usprawnić zakładanie Spółdzielni. „Za pracę nad Spółdzielniami Produkcyjnymi odpowiedzialni są I sekretarze Komitetów Powiatowych Partii.” Dotychczas najślabszym ogniwem w tym zakresie były właśnie Komitety Powiatowe. Na końcu tekstu podsumowania znalazł się spory szereg sloganów o roli Partii, która „wrosła i rozwinęła się w ogniu zbrojnej walki z wrogiem klasowym, w rozgromieniu wielkich band reakcyjnego podziemia i twardej budowie Nowej Ludowej Polski”⁴¹. Jak z powyższego wynika, całe wystąpienie I sekretarza przesiąknięte było ideologią komunistyczną i stosunkowo tanim prymitywizmem propagandowym.

Po referacie sprawozdawczym I sekretarza KW nastąpiła dyskusja, w której wzięło udział 47 mówców. Protokolanci nie zapisywali z reguły imion osób występujących, poprzedzając nazwisko skrótem „tow.,” a także niekiedy afiliacji.

Występujący jako jedenasty dyskutant [?] Bośnik [właściwie Jan Pośnik⁴²] – instruktor Wydziału Organizacyjnego KW informował, że w trakcie szkolenia kadr partyjnych przeszkolono tylko 3300 słuchaczy, z których zaświadczenia uzyskało zaledwie 2500. Uznał to za bardzo wątpliwy sukces. Do najbardziej zaniedbanych powiatów należały Pińczów i Opatów, niezbyt dobrze było w Jędrzejowie i powiecie częstochowskim. „Przykro to stwierdzić, ale do tej pory nie wybrnęliśmy poza 1 temat. [...] Odchylenia od linii marksizmu – leninizmu wynikają z niedostatecznego szkolenia.”

Natomiast [Witold] Królikowski – prezes struktur wojewódzkich ZNP⁴³ podał, że Okręg liczył 6 tys. członków, w tym 4 tys. kobiet, 12 Oddziałów. Na kur-

⁴¹ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 88–97.

⁴² Jan Pośnik (? – ?) w latach 1949–1951 instruktor Wydziału Organizacyjnego KW, następnie skierowany do Centralnej Szkoły Partyjnej w Warszawie. Por. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 22, Protokół Plenum KW z 22 listopada 1949 r., s. 142; tamże, sygn. 24, Protokół Plenum KW z 22 kwietnia 1951 r., s. 210.

⁴³ Witold Królikowski, prezes Zarządu Okręgu ZNP w latach 1948–1950, por. S. Ośko, J. Staniszewski, M. Szymkiewicz, *Okręg Kielecki ZNP. W służbie szkoły i nauczyciela. Zarys dziejów 1905–1999*, Kielce 2019, s. 335.

sach dla analfabetów uczyło się 1082, a w bibliotekach pracowało 991 członków ZNP. Przeszkodą w pracy było to, że Związek skupiał członków dawnych różnych związków, stąd tendencje separatystyczne. Na zakończenie prośba o pomoc z strony KW i okrzyk na cześć B. Bieruta⁴⁴.

Z kolei [Marian] Zieliński⁴⁵, delegat z Kozienic, skarżył się, że w powiecie radomskim i kozienickim panują trudne warunki pracy, bo grasują bandy. Po czystkach w partii praca wygląda lepiej. Zmieniono m.in. 18 wójtów. Przestrzegał, aby uważać, „by kler nie zapuszczał swych macek do zarządów gminnych”. Postulował, aby ukrócić „bogacenie się kleru”⁴⁶.

Działacz Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej lekarz Piotr Metera⁴⁷, jeden z najstarszych delegatów na Konferencji, donosił, że organizacja ta „w swych pracach idzie wwyż, wszędy i w głąb [sic!]. [...] Zdobywamy fabryki, zdobywamy wieś, zdobywamy robotnika, chłopą, inteligencję pracującą”. Stwierdził, że „Związek Radziecki jest naszym wypróbowanym przyjacielem”. W Radomiu zorganizowano szereg uroczystości związanych z rocznicą rewolucji październikowej, odbyła się wystawa *Kobieta i dziecko w ZSRR*. Praca napotykała na opór w terenie, inspirowany przez kler⁴⁸.

W dyskusji głos zabierał także szef Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Józef Pluta⁴⁹. Stwierdził, że w referacie i w dyskusji „bardzo ostro” została skrytykowana praca służby bezpieczeństwa, ale „krytyka ta wyjdzie organom

⁴⁴ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 135.

⁴⁵ Marian Zieliński (1921 – ?), pochodzenie robotnicze, wykształcenie powszechne (podstawowe), w PPR od 1945, w 1951 r. II sekretarz KP Radom, w latach 1951–1952 I sekretarz KP Końskie, a następnie w latach 1953–1954 I sekretarz KP Opoczno. Potem słuchacz szkoły partyjnej. Na Plenum KW 28 października 1956 r. oskarżony o skrzywdzenie wielu osób i sprawę jego skierowano do CKKP. Por. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 2, II Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 344; tamże, sygn. 24, Protokół Plenum KW z 2 czerwca 1951 r.; tamże, sygn. 29, Protokół Plenum KW z 28 października 1956 r., s. 389; H. Fijałkowski, *Rola PZPR w przemianach...*, s. 296.

⁴⁶ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 136.

⁴⁷ Piotr Metera (1885 – ?), wykształcenie wyższe, lekarz. Przed wojną w PPS, należał także do Kongresu Zjednoczeniowego. W 1950 r. z-ca członka KC PZPR z Radomia, por. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 176; tamże, sygn. 2, II Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 360.

⁴⁸ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 137–138.

⁴⁹ Józef Pluta (1911–1955) urodził się w Łodzi, członek KPP, MOPR i AL. Między innymi kierownik PUBP w Końskich, szef WUBP w Białymstoku, potem w Kielcach od 24.07.1947 r. do 05.02.1950 r., naczelnik Wydziału II oraz III Departamentu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Zmarł w Warszawie. Por.: *Twarze kieleckiej bezpieki. Wystawa*, Kraków 2007, s. 26; *Kadra bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, red W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurowski, Katowice 2009, s. 400.

bezpieczeństwa na dobre”. Przyczyny słabych wyników doszukiwał się w uspieniu czujności. Z drugiej strony znana była ofiarność organów bezpieczeństwa w walce z wrogiem, co nie znaczy, że nie były popełniane błędy. O ile udało się rozbić duże „bandy”, to nie zlikwidowano małych grup. Mimo rozbicia band to zmieniły one działania i taktykę w walce politycznej. Stwierdził także: „Wcale się nie pomylę, jeżeli powiem, że jeszcze setki AK-wców, NSZ-owców, WRN-owców innych swołoczy tkwi w przemyśle, w każdym odcinku życia społecznego i kulturalnego”. Wiele stanowisk kierowniczych, i to kluczowych, obsadzono nieodpowiednimi ludźmi. „Szereg działaczy robotniczych wie najlepiej ile jeszcze tego świństwa istnieje na [sic!] zakładach pracy”. Trudność sprawiało, że organy bezpieczeństwa składały się z ludzi: „którzy niejednokrotnie przyszli do nas wprost od młota i kielni. Musimy tych ludzi podnieść na wyższy poziom intelektualny”. Partia w województwie otacza opieką organa powiatowe i wojewódzkie, „to już po prostu żal mówić jak otaczają pozostałe urzędy”. Trzeba także otoczyć opieką milicję, która zwalcza sabotaż i szpiegostwo. Kler wszystkimi siłami stara się kierować wsią. „Wróg wyciąga obecnie macki do młodzieży. [...] Apel do ZHP i ZMP o otoczenie opieką młodzież. Na terenie harcerstwa zawiązuje się nielegalna organizacja i musimy z tym walczyć.”⁵⁰

Warto odnotować, iż w dyskusji wystąpił również późniejszy wybitny teoretyk – marksista Andrzej Werblan⁵¹, wówczas sekretarz KW do spraw organizacyjnych. Mówił o konieczności likwidacji nawyków socjaldemokratycznych. Wskazał na konieczność rozbudowy organizacji partyjnych na wsi. Zauważał, że „[...] wpływ kleru na członków Partii stale się zmniejsza [...]. Należy prowadzić walkę z plotką, sabotażem dywersją ciemnotą i klerykalizmem”. Stany Zjednoczone budują bazy [wojskowe], którymi „chcą obezwładnić Związek Radzicki i kraje demokracji ludowej”⁵².

⁵⁰ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 142–143.

⁵¹ Andrzej Werblan, urodzony w Tarnopolu w 1924 r. w rodzinie nauczyciela. W 1940 r. wraz z rodzicami zesłany na Syberię. W latach 1943–1947 w Armii Polskiej. Uczestnik bitwy pod Studziankami. Od 1946 r. w PPS, sekretarz KW PPS w Białymstoku. Po Kongresie zjednoczeniowym w PZPR II sekretarz tej partii w województwie kieleckim w latach 1948–1950. Zastępca członka KC 1948–1956, członek KC 1956–1981. Sekretarz KC 1974–1980. Poseł, wicemarszałek Sejmu. Ukończył studia historyczne w Instytucie Nauk Społecznych KC PZPR. Od 1974 r. profesor, zatrudniony na Uniwersytecie Śląskim. Autor wielu publikacji książkowych z zakresu historii najnowszej i politologii. W latach 70. uznawany za głównego ideologa partii. Por.: APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 177; H. Fijałkowski, *Rola PZPR w przemianach...*, s. 288; T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 438; Profil na stronie Biblioteki Sejmowej.

⁵² APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 143–144.

Reprezentujący Związki Zawodowe [Bronisław] Żaboklicki⁵³, mieszcząc się w nurcie propagandowym owego okresu, powiedział, że Kongres Zjednoczeniowy nie tylko zlikwidował odchylenia prawicy PPS i agentury WRN-owskie, ale także zwalczył w ruchu zawodowym reformistyczne nurty niezależności, neutralności i tendencje syndykalizmu⁵⁴. Przywołał stwierdzenie Józefa Stalina, że „Partia jest najwyższą formą klasowej organizacji proletariatu”. Stąd Partia może dawać dyrektywy komunistom będącym członkami Związków Zawodowych. Należy uzdrowić ich rezerwę do Partii, który pokutuje u niektórych towarzyszy w Częstochowie, a uprzednio w Ostrowcu i Radomiu⁵⁵.

W swym wystąpieniu [?] Zelberowicz⁵⁶, pracownik KW[?], sformułował zarzut, że w ZMP „usypiano na laurach” z powodu zdobyczy organizacyjnych. Upajanie się sukcesem spowodowało brak czujności. Właśnie dlatego doszło do zajść 1 maja w Częstochowie. Drugi mankament to przenikanie biurokratyzmu do ZMP, a także do Partii. Informował, że przykłady rządzenia „zza biurka” występowały na przykład w pow. kozienickim i pińczowskim. „Za stare zasługi [w tekście: usługi – przyp. A. M.] należy się kłaniać po pas, ale za nowe błędy biurokracji należy niektórym towarzyszom dać po karku, jeżeli prawo wymaga[?]”. Ubolewał, że w terenie istnieje obawa wysuwania młodych kadr na odpowiedzialne stanowiska. Ale starych kadr jest za mało⁵⁷.

Przedstawicielka Ligi Kobiet [?] Kowalikowa⁵⁸ w bardzo obszernej wypowiedzi ze szczegółowymi danymi statystycznymi przedstawiła działalność tej organizacji. Między innymi powiedziała: „Naczelnym hasłem i zadaniem jest walka o pokój”. Ponadto zwiększenie liczby członkiń Ligi Kobiet do 26 tys. i aktywistek do 3600 i powołanie zespołów współzawodnictwa w każdym zakładzie oraz kursów dla kobiet, aby mogły zajmować kierownicze stanowiska. Już przeszkolono 700 kobiet. Swe wystąpienie zakończyła apelem do partii o pomoc w działaniu Ligi Kobiet⁵⁹.

Cenną częścią materiałów źródłowych dotyczących I Statutowej Konferencji Wojewódzkiej PZPR są ankiety personalne delegatów wybranych w poszczególnych Komitetach Miejskich i Powiatowych.

⁵³ Bronisław Żaboklicki, ur. 1919, delegat z Kielc, urzędnik, wykształcenie średnie. Sekretarz OKZZ w Kielcach. Por.: APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 179.

⁵⁴ J. Naumiuk, *Z dziejów Związków Zawodowych...*, s. 118–143; H. Fijałkowski, *Rola PZPR w przemianach...*, s. 84–85.

⁵⁵ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 144–145.

⁵⁶ Zelberowicz, b. d.

⁵⁷ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 147–148.

⁵⁸ Kowalikowa, b. d.

⁵⁹ Tamże, s. 148–149.

Omawiana powyżej jednostka archiwalna opatrzona sygnaturą I zachowała się w stosunkowo złym stanie w porównaniu z innymi tego zespołu. Maszynopis sporządzony był w dużej części na papierze przebitkowym. W kilku wypadkach numeracja stron nie odpowiadała faktycznemu układowi tekstu.

Szczególnie interesujące dane źródłowe zawiera jednostka z tego zespołu archiwalnego o sygn. 6, w której znajduje się protokół z VI Statutowej Konferencji Wojewódzkiej KW PZPR w Kielcach. Obrady miały miejsce w stolicy województwa w dniach 18–19 grudnia 1956 r.⁶⁰ Treści w niej zawarte ze względu na czasy, w jakich odbywały się obrady, bezpośrednio po wydarzeniach „polskiego października”⁶¹, bardzo się różniły od poprzednich konferencji. Brało w niej udział 403 delegatów, a wybranych było 455 delegatów⁶².

Programowy referat sprawozdawczy wygłosił I sekretarz KW, wybrany we wrześniu 1955 r., Franciszek Wachowicz⁶³. We wstępnej części wystąpienia mówił o zmianach po VIII Plenum KC⁶⁴: „Poprzednia nasza Wojewódzka Konferencja aczkolwiek jeszcze w sposób nieśmiały próbowała ujawnić wiele błędów [...] i w podjętej przez siebie uchwale, uwzględniła szereg słusznych postulatów [...]. Jednakże realizacja tych założeń przebiegała w stopniu wysoce niedostatecznym”. Odniósł się też do wydarzenia w Poznaniu⁶⁵, które było wstrząsem. Występowała rozbieżność między słowem a czynami, brak było jawności życia, miała miejsce bojaźń przed odsłonięciem wszystkich prawd itd. Stwierdził, że już wcześniej VII Plenum KC rozbudziło wiele nadziei, ale jego obrady były owiane mgłą tajemnicy. Wywoływało to w terenie szereg plotek, fałszywych komentarzy. KW sta-

⁶⁰ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 183.

⁶¹ J. Łojek, *Kalendarz historyczny. Polemiczna historia Polski*, Warszawa 1994, s. 583–592.

⁶² APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 1.

⁶³ F. Wachowicz (1916–1988), s. Jana i Agnieszki, pochodzenie chłopskie, wykształcenie niepełne średnie, w latach 1937–1939 w PPS. Podczas okupacji dowódca placówki AL. Od 1945 r. w PPR: początkowo II sekretarz KP w powiecie buskim, w latach 1945–1948 I sekretarz. Następnie kierownik Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Kielcach 1948–1952. Przeniesiony do Szczecina, początkowo miejscowy sekretarz ds. organizacyjnych KW, a w latach 1953–1955 I sekretarz KW. Powrócił do Kielc, gdzie w latach 1955–1968 sprawował funkcję I sekretarza KW. Ponadto w latach 1954–1968 zastępca członka KC, a potem do 1971 r. członek KC. Poseł na Sejm 1957–1971. Zmarł w Kielcach w 1988 r. Por. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 145; Profil na stronie Biblioteki Sejmowej.

⁶⁴ A.L. Sowa, *Historia polityczna...*, s. 244–250.

⁶⁵ W Poznaniu w czerwcu 1956 r. doszło do buntu przeciw władzy komunistycznej w Polsce, zarówno na tle dramatycznej sytuacji gospodarczej, jak i politycznej. Interweniowało wojsko. W czasie tych wydarzeń śmierć poniosło ponad pięćdziesiąt osób, a około sześćset było rannych. Straty materialne oszacowano na 5 milionów złotych. Por.: A.L. Sowa, *Historia polityczna...*, s. 229–232.

rało się iść za wskazaniem tego Plenum, ale „Wszystko to stanowiło skromny wycinek”⁶⁶.

Następnie mówił o tym, że uchwały VIII Plenum były „w pewnym sensie zaskoczeniem dla znacznej części członków naszej partii”. Natomiast społeczeństwo województwa kieleckiego dało wyraz solidarności z uchwałami. Miało to miejsce „na platformie patriotyzmu”. Wspomniał także o poprawie stosunków z rządem sowieckim. Stwierdził, że nie można podważać więzi ze Związkiem Sowieckim, „bo nie leży to w najżywotniejszych interesach naszego kraju”. Dalej stwierdził, że wiele jeszcze organizacji partyjnych nie realizowało procesu odnowy. Aktyw nie spodziewał się tak ostrej krytyki ze strony społeczeństwa. „Wykazany został ogrom błędów i niesłusznych metod działania.” Tam, gdzie organizacja partyjna była słaba, dochodziły do głosu elementy demagogiczne: wyrzucano ludzi z zakładów, rozbijano całe składy gromadzkich rad narodowych, jak to miało miejsce w Kazimierzy Wielkiej. Oczywiście nadal oskarżał „wrogie elementy” o to, że żerowały na trudnościach występujących w województwie: problemach z zatrudnieniem, niedostatkami gospodarki mieszkaniowej, koniecznością regulacji płac, złym zaopatrzeniu wsi w opał i materiały budowlane. Zdaniem I sekretarza kryzys w organizacji [partyjnej – przyp. A.M.] to też wynik dwóch nurtów: przyjmującego zmiany i tych, którzy nie umieli zerwać ze starymi nawykami. Część aktywu załamała się, w tym pracownicy aparatu. Twierdził, że wrogowie ustroju usiłują wmówić, iż wszyscy pracownicy aparatu to stalinowcy. Tymczasem odchodzącym z aparatu należało zapewnić właściwą opiekę. Występowała spora różnica między zebraniem sprawozdawczo-wyborczym na wsi i w mieście. W mieście miało miejsce większe zrozumienie i większa wiedza na temat zmian, na wsi znacznie gorzej. W miastach do władz weszła inteligencja i ludzie młodzi, ale niesłusznie wykluczano robotników pracujących w przemyśle. Aktyw partyjny krytykował KC i KW, ale nie dostrzegano własnych błędów⁶⁷. W wyniku zobowiązań związanych z VIII Plenum plany produkcyjne „podstawowe zakłady przemysłowe” w województwie kieleckim wykonały w pełni, a niekiedy z nadwyżką. Ale za mało uwagi poświęcały władze partyjne „wykonaniu takich planów, które zabezpieczają wzrost stopy życiowej ludności”. Nadal nie przywiązywano wagi do jakości i „asortymentu” [?]. Musiał przyznać, że po przeszło 10 latach sprawowania władzy przez komunistów „Sytuacja ekonomiczna w naszym województwie nie jest wcale różowa”. Występował brak surowców, wzrastała liczba bezrobotnych. Ważne zadanie to tworzenie rad robotniczych. Nie była to anarchia, jak jeszcze sądzą niektórzy. Trudności występowały głównie na wsi: opałowe, brak materiałów budowlanych, problem świadczeń na rzecz państwa.

⁶⁶ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 1–3.

⁶⁷ Tamże, s. 4–11.

Najważniejszym zadaniem partii okazała się „poprawa warunków ludzi pracy miast i wsi”. Stąd konieczność stworzenia warunków dla produkcji rzemieślniczej, a także umacnianie istniejących spółdzielni produkcyjnych. Na terenie województwa z blisko 200 pozostało 136. Kilka z nich było słabych. Ważne zadanie to umacnianie rad narodowych. Konieczna okazała się likwidacja małych gromadzkich rad. Na przykład w powiecie buskim z 48 pozostało 23. Sekretarze gmin powinni być mianowani, a nie wybierani. Postulat do centrali, by przyspieszyć wybory samorządowe. Nieodzowna była też decentralizacja⁶⁸. W zakresie wymiaru sprawiedliwości łamano praworządność, „naruszanie tej zasady w przeszłości wyrządziło krzywdę wielu ludziom”. Stąd konieczna rzeczowa i sprawiedliwa rehabilitacja. Ale z tego korzysta także „wrogi element”, co ma miejsce na terenie województwa kieleckiego. Zdarzają się samosądy na działaczach partyjnych. Sądy i prokuratury powinny skończyć z „bezradnością i tolerancją wobec przejawów łamania prawa”. „Słowo Ludu” śmiało krytykowało po VII Plenum, ale ostatnio „pomoc gazety jest niewielka”. Konieczny większy nadzór KW nad pracą kolegium redakcyjnego⁶⁹.

Błędem było, że w przeszłości komitety partyjne zajmowały się wszystkimi sprawami, zastępując aparat rad narodowych i instytucji gospodarczych. Teraz komitety powinny oddziaływać przez POP. Należy zmienić styl i metody pracy. Dlatego polityczny aparat partyjny został zredukowany o połowę. Okazało się, że „Dotychczasowy skład Komitetu Wojewódzkiego nie zagwarantował w pełni właściwego kierownictwa w nowej politycznej sytuacji”. KW po VIII Plenum zachowało wyczekujące stanowisko. Podobnie egzekutywa. Plenum KW nie spełniało swych kierowniczych funkcji, było jakby dodatkiem do aparatu partyjnego. Proces demokratyzacji przebiegał w KW z oporami, było to spowodowane biernością członków. Podobnie nie zdało egzaminu ZMP, stąd wydaje się konieczna przebudowa ruchu młodzieżowego⁷⁰.

F. Wachowicz konkludował, że ZSL i SD winny być „traktowane jako równorzędne partie polityczne, a nie jak dawniej jako transmisje partii” [PZPR]. Wobec wzrastającej aktywności ZSL-u w odniesieniu do realizacji zadań na wsi trzeba pamiętać, by przeciwstawiać się tendencjom mikołajczykowskim. Ważne zadanie to wybory do Sejmu. Będą one w tym roku trudne z powodu sytuacji międzynarodowej, jak i trudności gospodarczych w Polsce. Koniecznym jest wyszukać odpowiednich kandydatów na posłów. Już złożono listy kandydatów

---

⁶⁸ Tamże, s. 12–16.

⁶⁹ Tamże, s. 16–18.

⁷⁰ Tamże, s. 19–21.

z PZPR. Na zakończenie swego wystąpienia F. Wachowicz stwierdził: „mamy świadomość, że kroczymy drogą słuszną”⁷¹.

W dyskusji na VI Statutowej Konferencji wystąpiło 25 mówców. W przeciwieństwie do poprzednich, większość głosów była krytyczna.

Jednym z pierwszych dyskutantów był [Czesław] Kutyla – delegat z Radomia⁷². Odnosił się do tego, że zmiany po VIII Plenum powodują powrót do pracy wielu z b. działaczy PPS, w Radomiu m.in. Józefa Grzeczmarowskiego⁷³. Dodał, że ten zasłużony dla miasta człowiek był atakowany przez niektórych członków KM. Natomiast w wystąpieniu F. Wachowicza zauważył brak analizy i oceny wyborów do KM i KP. Wielu członków partii często wykazywało brak zrozumienia tego, co się dzieje. Tymczasem przywrócenie rzemiosła nie oznacza powrotu kapitalizmu. Także na terenie Radomia występowały poważne zaniedbania, było też łamanie praworządności. Istnieje niebezpieczeństwo szeptanej propagandy. Były ulotki antysemickie, co po 12 latach niepodległości nie powinno mieć miejsca⁷⁴.

Podobnie krytyczny był głos wybranego w Kozienicach Andrzeja Bochniaka⁷⁵, który mówił o działalności aparatu partyjnego i „pracy z masami”. Dawniej do KM i KP wchodziły osoby reprezentujące różne instytucje, nie zawsze aktywni działacze partii. Powinno się zmniejszyć liczebność aparatu, a zwiększyć zadania i kompetencje. Za mało było kontaktu z terenem. Obecnie na konferencjach miejskich i powiatowych wybrano nowych ludzi, do których nie zawsze teren ma zaufanie. Na temat reaktywacji rzemiosła mówi się dużo, ale są to tylko frazesy. Potrzeba surowców, a tych wciąż brakuje. Wspomniał także o plotkach, że w KW są dwa odłamy. Tak samo było w dniach październikowych, gdy głoszono, że mają miejsce ruchy wojsk radzieckich. My nie umieliśmy w Kozienicach ludziom tego wytłumaczyć z braku informacji. Prasa nie zawsze pisze prawdę. Wywiad

---

⁷¹ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, tamże, s. 22–26.

⁷² Czesław Kutyla (ur. 1907), wykształcenie średnie, główny mechanik, I sekretarz KM PPR Radom, w PZPR od 1948 r., przed wojną w KPP. Por. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja Wojewódzka, s. 136; tamże, sygn. 145, Protokół Egzekutywy KW z 21 lutego 1951 r., s. 95.

⁷³ Józef Grzeczmarowski (ur. 1884), wykształcenie niepełne średnie, pracownik budownictwa[?], w PZPR od 1956 r., przed wojną w PPS, w okresie po 1945 też w PPS. Por. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja Wojewódzka 28 grudnia 1956 r., s. 136.

⁷⁴ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, Statutowa Konferencja Wojewódzka 28 grudnia 1956 r., s. 32–34.

⁷⁵ Andrzej Bochniak (ur. 1931), wykształcenie wyższe, nadleśniczy, od 1949 r. w PZPR, por. tamże, s. 148.

w „Trybunie Ludu” z ministrem [Janem] Dąb-Kociołem⁷⁶ na temat uposażenia robotników leśnych zawierał informację, że zarabiali oni 2 do 2,5 tysiąca, co jest nieprawdą, bo otrzymywali tylko 629 zł miesięcznie⁷⁷.

Bardzo śmiało przemawiał pracownik PZGS Kielce – [Julian] Smulski [Smilski?]⁷⁸. Powołując się na swe dotychczasowe doświadczenie partyjne, dyskutant rozpoczął swe wystąpienie od krytyki referatu sprawozdawczego, twierdząc: „Muszę stwierdzić, że dzisiejszy referat tow. Wachowicza nie przypadł mi do gustu. [...] mógłby odnosić się do każdego innego terenu i nie daje głębokiej oceny sytuacji w naszym województwie”. Następnie stwierdził, że „Towarzysze z KW po VIII Plenum bardziej troszczą się o swoje fotele, niż o samą sprawę”. Oceniając sytuację gospodarczą, zauważył, iż „w okresie 12 lat sami pracowaliśmy źle, a zwalamy winę na stalinizm itp.”. Nieprawidłowości to nadmierna centralizacja, biurokracyzm, zbyt rozbudowany aparat kontrolny. Zbyt rozbudowany aparat administracyjny w handlu powoduje drożyznę. Nie oszczędził też władz centralnych, mówiąc, że „Rada Państwa zajmuje się drobnostkami”. W wymiarze sprawiedliwości niewspółmiernie wysokie są kary za drobne kradzieże, a łagodne za duże nadużycia. Z jednej strony rozbudowano nadmiernie urzędy centralne, dużo ludzi w Warszawie, a na ziemiach odzyskanych nie ma kto zebrać zboża z pól i ono się marnuje. Są apele o oszczędność paliwa, a tymczasem prowadzona jest taka gospodarka przemysłowa, że jest ono marnowane. Kilka słów poświęcił też lokalnej prasie. „Mówimy dużo o kulcie jednostki, a czy w <Słowie Ludu> nie ma przerostów nieomyślności?”. Nawiązał w ten sposób do ataków personalnych na jego osobę przez red. [?] Włazaka⁷⁹ w artykule „z demokracją na bakier”⁸⁰.

⁷⁶ Jan Dąb-Kocioł (1898–1976), ekonomista, ukończył Szkołę Główną Handlową w Warszawie. W międzywojniu działacz ruchu ludowego. Po wojnie w kierownictwie Stronnictwa Ludowego, a następnie Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. W latach 1945–1947 wojewoda łódzki, w latach 1947–1951 minister rolnictwa i reform rolnych, 1951–1954 minister rolnictwa. Następnie minister leśnictwa w latach 1954–1961. Przez kolejne cztery lata członek Rady Państwa. Poseł KRN, a następnie na Sejm I – IV kadencji. Zmarł w Warszawie. Por.: T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 343.

⁷⁷ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 36–37.

⁷⁸ Julian Smulski [w ankiecie Smilski] (ur. 1913), średnie, pracownik umysłowy, w czasie wojny w PPR, po wojnie w PPR, w PZPR od 1948 r., APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 146.

⁷⁹ Nie figuruje w Indeksie biograficznym *Ludzi Prasy Kielecczyny w XIX i XX wieku*, autorstwa M. Adamczyka i J. Dzieniakowskiej, Kielce 2000. Także nie został odnotowany w pracach M.M. Siudy, *Prasa województwa kieleckiego w latach 1944–1989. Studium historyczno-prasowe*, Kielce 2012 i J. Kępy, *Między misją a rzemiosłem. Kieleckie środowisko dziennikarskie w latach 1945–1989*, Kielce 1999.

⁸⁰ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 40–42.

Nieco w innym tonie wypowiedział się [Edward] Dzieżęcki [Dzierżęcki]⁸¹, funkcjonariusz KW MO Kielce. Obecnie występuje chuligaństwo zorganizowane, a słaba skuteczność milicji. Świadczyły o tym wypadki w Kielcach, Radomiu, Jędrzejowie i innych miastach. Brak było w MO warunków technicznych do walki z tego typu okolicznościami. Odczuwa się brak poparcia ze strony społeczeństwa, które przeważnie staje po stronie chuliganów, bowiem uważa, że są to awantury polityczne. Złą atmosferę stwarzała prasa, zwłaszcza kielecka. Podaje fakty nieprawdziwe, szkalujące MO. Redaktorzy powinni sprostować pomyłki. Ostatnio także prokurator [?] Górski⁸² zachował się w nieodpowiedni sposób w stosunku do milicjantów. Surowo każe się funkcjonariuszy, a łagodnie chuliganów. „W Stopnicy chuligan za pobicie milicjanta otrzymał 1 miesiąc aresztu.” Tamtejszy sędzia [?] Adamus⁸³ jest w złych stosunkach z milicją. Podobnie w Zwoleniu i innych miastach. W Kielcach w MO, POP nie przejawiało działalności partyjnej. „Dotychczas podlegamy w zasadzie wydziałowi administracyjnemu KW.” Zła polityka odznaczeniowa. Przez całe 12 lat wielu milicjantów nie otrzymało odznaczeń mimo ofiarnej służby. Nie odznaczono nawet pośmiertnie tych, co zginęli „w walce z bandytami”. Na spotkaniach partyjnych bywał tow. [Kazimierz] Dajek [sekretarz KW]⁸⁴, ale „jego referaty nic nam nie dały, przeciwnie wyrządziły szkodę”⁸⁵.

Z kolei bardzo krytycznie wystąpił [Stanisław] Saltarski⁸⁶, Skarżysko [błąd: powinno być Busko, przyp. – A.M.]. Między innymi powiedział: „Miniony okres był dla nas często gorszy, niż okres okupacji. [...] Zdaniem ludzi na wsi polityka naszej partii była zła. W KC kłócono się o stanowiska. Wyślugiwano się innym krajom, a nie widziano u siebie ludzi pracy, robotników i chłopów”. Niesprawiedliwość w uposażeniach: w ministerstwach od 10 000 do 15 000 zł, a funkcyjona-

---

⁸¹ P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004, s. 407.

⁸² [?] Górski b. d.

⁸³ [?] Adamus b. d.

⁸⁴ Kazimierz Dajek (ur. 1912), pochodzenia chłopskiego, ukończył 7 klas szkoły powszechnej. Przed II wojną światową członek KPP. Brak danych o losach w czasie wojny. W PPR od 1945 r. II sekretarz (organizacyjny) KW PZPR w Kielcach od 3 października 1954 r. do 28 października 1956 r. Oskarżany o dyrygowanie sądownictwem i prokuraturą wbrew obowiązującym przepisom. Do początków 1956 r. wygłaszał negatywne opinie o Władysławie Gomułce. Był apodyktyczny i „zamykał usta innym”. Często zastępował I sekretarza. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 5, V Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 240; H. Fijałkowski, *Rola PZPR w przemianach...*, s. 289–290.

⁸⁵ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 42–44.

⁸⁶ Stanisław Saltarski (ur. 1924), wykształcenie podstawowe, prezes GS, sekr. POP, w PPR po 1945 r., w PZPR od 1948 r., APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 144.

riusze MO po 700 zł. Biuro Polityczne KC wie o tym dobrze i godzi się na to. Wyposażenie milicjantów niewłaściwe. Chuligani biją funkcjonariuszy, a społeczeństwo jest bierne. W Busku nawet ludzie wykształceni mówią: po co nam partia. W powiecie buskim mamy wiele potrzeb, ale w pierwszym rządzie bijemy się o szpital. Redaktorzy „Słowa Ludu” „pozwalają sobie na wyzwiska pod naszym adresem, przekręcają fakty, nie chcą odwołać tego co niesłusznie napisali”. Brak węgla w powiecie. „Dotychczas nie naprawiono krzywd wyrządzonych wielu towarzyszom.”⁸⁷

O niezdrowych stosunkach wewnątrz partii wypowiadał się także [Julian] Lewin⁸⁸, pracownik aparatu politycznego KW. Mówił o tym, że panują „stosunki, stosunekczki, wśród aktywu partyjnego województwa kieleckiego”. Tymczasem jest trudna sytuacja pod względem ekonomicznym i skomplikowana politycznie. Niewypełniane są w terenie uchwały VIII Plenum „i w ogóle tego co jest <nowe>”. Aktyw się nawzajem szkaluje. Pewnym ludziom chodzi o utrzymanie stołków „(Głosy z sali: prosimy o konkretne fakty)”. J. Lewin uchylił się od tego, twierdząc, że nie jest zwolennikiem rozróbek. Często starcia wynikały z hasła walki ze stalinizmem. Podkreślił niewłaściwą rolę „Słowa Ludu”, które na przykład nie wystąpiło w porę w sprawie oceny pracowników wymiaru sprawiedliwości. Żle się działo na Konferencji miejskiej w Radomiu, bo były napastliwe głosy przeciwko [J.] Grzeczmarowskiemu. Rozsyłane były ulotki do sekretarzy powiatowych, „ażeby na kandydatów na posłów wybierać tylko dobrych Polaków [...] Do władz KW [...] nie wybierać takich jak Lewin i Werblan, pochodzenia żydowskiego. (Pytanie z sali: kto to podpisał) Podpisano: grupa komunistów. (Tupotanie na sali i wrzawa).” „Słowo Ludu” zaatakowało osobiście mówiącego w artykule „Komiwojażer”. Pytał, dlaczego był atakowany. Tłumaczył, że przecież pracował w Kielcach przez kilka lat przysłany przez KC. Kończąc, powiedział: „Żądam od Konferencji, ażeby osądziła tą sprawę – ażeby wzięła mnie w obronę, mój honor partyjny i godność człowieka”⁸⁹.

W imieniu centralnych władz partyjnych na VI Konferencji głos zabrał E. Gierek, wówczas sekretarz KC PZPR, który m.in. powiedział: „Stwierdzam z przyjemnością, że poziom i wyrobienie polityczne, jakie aktyw tu zademonstrował jest zadawalający”. Trzeba krytykować błędy, ale też mówić o pozytywnej robocie. Zdarzały się próby dzielenia członków partii na PPR-owców i PPS-ow-

⁸⁷ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 53–54.

⁸⁸ Julian Lewin (ur. 1908), pochodzenie żydowskie, od kwietnia 1949 r. sekretarz propagandy KW w Kielcach. Potem do 1956 r. pracownik aparatu partyjnego w KW PZPR w Kielcach. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 188; H. Fijałkowski, *Rola PZPR w przemianach...*, s. 288.

⁸⁹ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 58–59.

ców, na starych i młodych. Tymczasem konieczna jest jedność – PZPR. Sprawy międzynarodowe b. ważne. „Nie można brać bezkrytycznie obcych wzorów bez wnikliwego przeanalizowania, czy odpowiadają one warunkom danego kraju.” Sprawa prasy, nie może ona pracować „po staremu”. W MO konieczne zmiany. Sprawa nauczycieli na wsi „Nauczyciel na wsi to druga osoba po księdzu...” [tu okrzyki z sali: „pierwsza”]. „Dotąd nie interesowaliśmy się nauczycielstwem, ich warunkami pracy, mieszkaniowymi, tym ażeby mogli po ludzku pracować i żyć.” Nonsensem było przed VIII Plenum likwidowanie rzemiosła. Przed wojną było milion rzemieślników – dziś 200 tys. Kolejny problem to sprawa spółdzielni produkcyjnych. W tym zakresie popełniono dotychczas wiele błędów i dlatego zaczęły się one rozlatywać. Na zakończenie odniósł się do kwestii ruchu młodzieżowego w Polsce. Stwierdził, że powinny to być trzy organizacje: robotniczo-inteligencka w mieście, studencka i wiejska, ta ostatnia wspólnie z ZSL⁹⁰.

Ostatnia z omawianych Statutowych Konferencji miała miejsce w 1975 r. w okresie przesilenia gospodarczego w czasach gierkowskich. Miały także wówczas roszyć personalne w kierownictwie partii i rządu. Nie pozostawało to bez wpływu na przebieg XV Wojewódzkiej Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej PZPR w Kielcach, która obradowała 24. 03. 1975 r. Była ona starannie wyreżyserowana, do tego stopnia, że każdy z uczestników obrad miał ściśle oznaczone numerowane miejsce na sali. Łącznie brało w niej udział 323 delegatów oraz zaproszeni goście. Byli to już w zdecydowanej większości przedstawiciele nowej generacji działaczy partyjnych, tylko jednostki mogły wykazać się przynależnością do KPP. Także delegaci na Konferencję różnili się od swych poprzedników z omawianych wcześniej tego typu wydarzeń pod względem wykształcenia. O ile 67% uczestników I Konferencji legitymowało się ukończeniem pełnego lub niepełnego kursu szkoły powszechnej, 28% posiadało wykształcenie średnie lub niepełne średnie, a tylko 3% wyższe i niepełne wyższe (o pozostałych brak danych)⁹¹, to w 1975 r. uczestnicy obrad z niepełnym/ukończonym wykształceniem podstawowym stanowili 31%, z niepełnym/średnim 33,8% i niepełnym/wyższym 35,2%⁹².

Do prezydium konferencji zostali zaproszeni m.in.: sekretarz KC, wice-marszałek Sejmu A. Werblan⁹³, członek KC, wiceprezes Rady Ministrów Franciszek Kaim⁹⁴. Jak już było wspomniane, materiały z tej konferencji stanowią

⁹⁰ Tamże, s. 78–87.

⁹¹ Tamże, sygn. 1, I Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 163–164, 189–170, 175–177.

⁹² Tamże, sygn. 20, XV Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 308.

⁹³ Por. przypis 43.

⁹⁴ Franciszek Kaim (1919–1996), inż. metalurg, absolwent (1948) Akademii Górniczej w Krakowie, członek PZPR od 1951 r., z-ca członka KC 1968–1971, członek KC 1971–1981, wiceminister hutnictwa (przemysłu ciężkiego) 1953–1967, minister przemysłu ciężkiego 1967–1970. Wicepremier 1970–1979, poseł na Sejm 1972–1980. Jako bliski współpracownik

ciekawy przykład perfekcyjnego przygotowania i przeprowadzenia wydarzenia o charakterze politycznym w okresie gierkowskim. Sporządzono bardzo szczegółowe scenariusze dla prowadzących, ustalono wcześniej listę mówców, którym najpewniej wyznaczono tematy wystąpień, nie mówiąc o dokładnym spreparowaniu wyborów do Plenum KW.

Konferencję otwierał pełen optymizmu, choć zawierający także nutki niedosytu referat I sekretarza Aleksandra Zarajczyka⁹⁵. Przedstawił on ocenę ostatnich dwóch lat pracy instancji wojewódzkiej, cytując kilkakrotnie wypowiedzi E. Gierka. Przedstawił, jak realizowano uchwały VI Zjazdu Partii i poprzedniej Konferencji Wojewódzkiej. „Trwała walka o przekroczenie zadań 5-cio latki.”⁹⁶ Ważnym elementem były obchody trzydziestolecia, w czasie których była okazja dla poparcia programu KC i I sekr. E. Gierka. A. Zarajczyk wskazywał, że nastąpiła poprawa warunków życia ludzi pracy, podwyżki objęły 500 tys. osób. Nastąpiła poprawa w zakresie produkcji rolnej. Miała też miejsce wyższa od przeciętnej w kraju dynamika rozwoju produkcji przemysłowej. W latach 1973–1974 dodatkowa produkcja wzrosła o 4,4 mld zł.⁹⁷ Musiał jednak także przyznać, że sprzedaż produkcji nie wykonało 29 przedsiębiorstw. W odpowiedzi na list E. Gierka i Piotra Jaroszewicza⁹⁸ podjęto zobowiązania przyrostu produkcji przemysłowej w związku z VII Zjazdem. Że jednak nie wszystko przedstawiało się w tak pozytywnym świetle, świadczyły stwierdzenia, że była konieczna poprawa efektywności gospodarowania, gospodarki materiałowej i zatrudnienia oraz wprowadzenie postępu technicznego. W 1973 i 1974 r. w większości zadowalająco realizowane były duże inwestycje: Elektrownia Kozienice, Zakłady Huty Ostrowiec i in. Ocecił, że pozytywnie wypadało budownictwo mieszkaniowe. Gorzej przebiegały

---

E. Gierka internowany w 1981 r., wykluczony przez CKKP z partii. W rok później skazany przez Sąd Rejonowy na rok pozbawienia wolności za wykorzystywanie stanowiska służbowego. Zmarł w Warszawie. Por.: T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 368; Profil na stronie Biblioteki Sejmowej.

⁹⁵ Aleksander Zarajczyk (ur. 1925), wykształcenie wyższe (WSNS), I sekr. KW, członek KC w PZPR od 1948 r., por. APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 19, s. 420.

⁹⁶ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 261.

⁹⁷ Tamże, s. 262–263.

⁹⁸ Piotr Jaroszewicz (1909–1992), wykształcenie niepełne wyższe, przed II wojną światową nauczyciel, działacz lewicowy, od 1943 r. oficer polityczny w I dywizji im. T. Kościuszki w Związku Sowieckim, od 1944 r. w PPR, 1948–1980 członek KC PZPR, w latach 1970–1980 członek Biura Politycznego KC. Wicepremier w latach 1952–1970, następnie do 1980 r. premier. W latach 1972–1980 prezes Rady Naczelnej ZBoWiD. Usunięty z PZPR w 1981 r. jako współwinny kryzysu politycznego w Polsce. Zamordowany wraz z żoną w Warszawie przez nieznaną sprawców w 1992 r. Por.: Archiwum Akt Nowych Warszawa, sygn. 237/I/28, II Zjazd Komitet Organizacyjny, s. 224–278; T. Mołdawa, *Ludzie władzy...*, s. 364; M. Głuszko, *Piotr Jaroszewicz 1909–1992*, Warszawa 2021, s.129–132.

prace budowlane w dziedzinie rolnictwa, oświaty, usług i handlu. Były to nadal nieprawidłowości, ale obecnie były już właściwie rozwiązywane⁹⁹.

Realizacja inwestycji to najpilniejsze zadanie. Należało dążyć do przekroczenia założeń 5-latki w zakresie gospodarki żywnościowej. Mimo poprawy województwo kieleckie znajdowało się na jednym z ostatnich miejsc w kraju. Następowало umacnianie spółdzielczości wiejskiej, ale spółdzielczość mleczarska i ogrodniczo-pszczelarska pozostawały dużo do życzenia. Ważne zadanie to uzyskanie dalszej poprawy zaopatrzenia rynku i usług. Dotychczasowa poprawa handlu i rozwoju usług nie były wystarczające¹⁰⁰.

Następnie I sekretarz przeszedł do omówienia zagadnień oświaty i kultury. W szkolnictwie trwała przebudowa systemu oświaty. Zorganizowano 102 zbiorcze szkoły gminne, 68 dalszych powinno powstać w roku bieżącym i następnych. Konieczne dalsze intensywne przygotowanie nauczycieli na studiach dziennych i zaocznych. Piękny rozwój dwóch wyższych uczelni, które w latach 1973–1974 uzyskały pełnię praw akademickich¹⁰¹. W dziedzinie kultury do osiągnięć można zaliczyć obchody 30-lecia PRL, rok Stefana Żeromskiego, Harcerski Festiwal i in.¹⁰²

Kontynuowano porządkowanie [?] województwa. Dalsze wzbogacanie istniejącego od 2 lat programu Narodowej Ochrony Zdrowia. Następowало dalsze umacnianie Partii, ofensywność jej działania i rozwoju POP. Indywidualne rozmowy objęły 1/3 członków Partii. Umocnienie organizacji przez wymianę legitymacji. Zauważył jednak, że jak wynika z zebrań i konferencji, można napotkać na „trudności, przejawy zła, niedbalstwa, łamania porządku i dyscypliny”. Na przykład w Sandomierzu miały miejsce zaniedbania w działalności ideowo-wychowawczej miejscowych POP. Apelował, że trzeba to zwalczać. Konieczna była krytyka surowa, ale sprawiedliwa, zwalczanie klikowości, prywaty, egoizmu, szkodliwej tendencyjności ocen i plotkarstwa. To obowiązek każdego członka Partii¹⁰³.

Zdaniem A. Zarajczyka dużą wagę partia przywiązywała do pracy masowo-politycznej, wykorzystując prasę, radio, TV. Trzeba formy tej pracy dosko-

⁹⁹ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 264–266.

¹⁰⁰ Tamże, s. 266–269.

¹⁰¹ W tych latach obie kieleckie uczelnie: Wyższa Szkoła Inżynierska i Wyższa Szkoła Pedagogiczna uzyskały jedynie uprawnienia do nadawania stopnia magistra, co nie było równoznaczne z „pełnią praw akademickich”. Por.: A. Massalski, *Szkice z dziejów szkolnictwa wyższego na ziemi świętokrzyskiej do roku 2009*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2012, R. LV, z. 3–4 (217–218), s. 32–42.

¹⁰² APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 270–271; Harcerski Festiwal Kultury Młodzieży Szkolnej w Kielcach, od 1974 r. coroczna impreza o charakterze międzynarodowym organizowana przez ZHP. Por.: R. Mazur, *Z wiatrem i pod wiatr*, Kielce 2008, w różnych miejscach.

¹⁰³ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 272–275.

nalić. Podawać osiągnięcia, w tym polityki zagranicznej, sojuszu z ZSRR. Ważna w pracy organizacji wojewódzkiej była kwestia wychowania młodzieży w duchu marksistowskim. Wysoko należało oceniać osiągnięcia na tym polu Związku Młodzieży Socjalistycznej. Wśród młodzieży wiejskiej podkreślić trzeba akcje „Wzorowy Młody Rolnik” i in. Wiele zalet posiadały harcerskie Alerty¹⁰⁴. Krzepnie Socjalistyczny Związek Studentów Polskich. Szanse dla ruchu młodzieżowego stwarza utworzony w ub. roku Fundusz Akcji Socjalnej Młodzieży. Duże znaczenie OHP¹⁰⁵.

W województwie kieleckim miało miejsce doskonalenie systemu demokracji socjalistycznej we współpracy z ZSL i SD. Następowo też utrwalanie korzystnych przemian w pracy rad narodowych i doskonalenie administracji przy realizacji zadań społeczno-gospodarczych. Konieczne doskonalenie polityki kadrowej, „odważne wysuwanie na stanowiska ludzi młodych, o wysokich kwalifikacjach zawodowych i moralnych – zarówno partyjnych jak i bezpartyjnych”. Dla wyróżniających się osób stworzono Wojewódzką Nagrodę Staszycowską. Koniecznym jest wypracowanie na tej konferencji stanowiska, jak szybciej spełniać oczekiwania ludzi pracy i przyspieszyć rozwój regionu. W tym celu współdziałanie z ZSL i SD oraz FJN. Na zakończenie I sekretarz KW A. Zarajczyk poinformował, że materiały na konferencję były konsultowane z zasłużonymi weteranami, których wysiłek należy podkreślić¹⁰⁶. Jak z powyższego tekstu wynika, przemówienie to cechował przesadny optymizm i chęć przypodobania się centralnym władzom partii.

Następnie głos zabrał wojewoda kielecki Antoni Połowniak. W swym referacie omawiał osiągnięcia w budownictwie mieszkaniowym. Poinformował o wzroście produkcji przemysłowej, tworzeniu warunków dla rozwoju gospodarki rolnej. To wspólne zadanie dla Partii i ZSL. Zajął się także kwestią przewozów i transportu oraz procesem inwestycyjnym, pozostającym w gestii terenowych organów władzy i administracji państwowej¹⁰⁷. Pod koniec wystąpienia jeszcze raz przywołał E. Gierka: „Naszym nadrzędnym celem jest człowiek, jego warunki życia, jego osobiste i społeczne aspiracje”¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Alerty Naczelnika ZHP w latach 1965–1989, impreza wychowawcza odbywająca się raz do roku dla wszystkich członków organizacji. Co roku pod innym hasłem, do 1981 r. ideowo-politycznym, potem o charakterze wychowawczym. Por.: *Leksykon Harcerstwa*, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988, s. 21–22; A. Kiewicz, *Harcerstwo w Polsce Ludowej*, Wrocław 2003, s. 259 i n.

¹⁰⁵ APK, KW PZPR w Kielcach, sygn. 6, VI Statutowa Konferencja PZPR w Kielcach, s. 275–277.

¹⁰⁶ Tamże, s. 278–280.

¹⁰⁷ Tamże, s. 290–292.

¹⁰⁸ Tamże, s. 294–296.

Dyskusja na XV Wojewódzkiej Konferencji PZPR w Kielcach była bardzo starannie przygotowana. O tym, jak za wszelką cenę starano się uniknąć zaskoczeń, świadczyło drobiazgowo opracowanie specjalnego dokumentu zatytułowanego: *Skład socjalny proponowanych dyskutantów na XV Konferencję* [...]. „Na konferencji planuje się przeznaczyć na dyskusję 4 godz. 50 min. (26 + 5 dyskutantów po 8 – 10 min.)” Założono, że wśród dyskutantów będzie pięciu robotników, w tym jedna kobieta, trzech rolników i w tym także jedna kobieta, trzech inżynierów, w tym dwóch z zakładów przemysłowych i jeden z PGR-u, jeden agronom, siedmiu sekretarzy KM/KP itd.¹⁰⁹

Ustalenia te były ściśle przestrzegane. Głos zabrało łącznie 31 dyskutantów (omówienie ich wystąpień objęło 85 stron maszynopisu) oraz 11 tekstów złożonych do protokołu (omówienie na 34 stronach). Kolejność występujących osób ustalona wcześniej realizowana była z taką precyzją, że nawet uwzględniono przerwę po wystąpieniu T. Chrzana¹¹⁰. Wydaje się także, że tematy wystąpień były zaproponowane odgórnie poszczególnym osobom. Głos w dyskusji zabierali m.in. I sekretarz KM z Kielc i Radomia, naczelny redaktor „Słowa Ludu”, rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej z Kielc, naczelny lekarz uzdrowiska w Busku, prokurator wojewódzki z Kielc.

Omówione powyżej przykłady świadczą o tym, jak wiele ciekawych informacji można odnaleźć w wyniku kwerendy w aktach KW PZPR w Kielcach przechowywanych w zasobie archiwum kieleckiego. Ukazują one m.in. bezwzględną zależność struktur wojewódzkich partii od władz centralnych. Z drugiej strony natomiast pozwalają na wyciągnięcie wniosków, w jaki sposób KC PZPR sondał sytuację w terenie w celu wykorzystania tych informacji w podejmowaniu decyzji na przyszłość. W ten sposób komitety wojewódzkie i komitety powiatowe spełniały rolę swoistego „pasa transmisyjnego”.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Sygn. 237/I/28, II Zjazd Komitet Organizacyjny.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Komitety Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kielcach,

---

¹⁰⁹ Tamże, s. 509.

¹¹⁰ Tamże, s. 510–511.

Sygn. 1–20. Statutowe Konferencje Wojewódzkie z załącznikami, protokoły obrad przedzjazdowych. Od 1970 r. nosiły one nazwę Konferencje Wojewódzkie Sprawozdawczo-Wyborcze; sygn. 22, Protokół Plenum KW z 22 listopada 1949 r.; sygn. 24, Protokół Plenum KW z 22 kwietnia 1951 r.; sygn. 29, Protokół Plenum KW z 28 października 1956 r.; sygn. 145, Protokół Egzekutywy KW z 21 lutego 1951 r.

Źródła drukowane

Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 14 lipca 1983 r.

Profil na stronie Biblioteki Sejmowej (Franciszek Kaim).

Profil na stronie Biblioteki Sejmowej (Franciszek Wachowicz).

Profil na stronie Biblioteki Sejmowej (Andrzej Werblan).

Opracowania

Adamczyk M., Dzieniakowska J., *Ludzie prasy Kielecczyzny w XIX i XX wieku*, Kielce 2000.

Borucki M., *Pomożemy*, w: *Multimedialna historia Polski. Od Mieszka do Jana Pawła II*, t. 29, Bydgoszcz 2007.

Budzyńska C., *Kozłowski Jan poprzednie nazwisko Spiegiel (1906–1990)*, w: *Słownik biograficzny polskiego ruchu robotniczego*, t. 3, Warszawa 1992.

Eisler J., „*Polskie miesiące*”, czyli kryzys(y) w PRL, Warszawa 2008.

Fijałkowski H., *Rola PZPR w przemianach województwa kieleckiego w latach 1948–1975*, Kielce 1988.

Głuszko M., *Piotr Jaroszewicz 1909–1992*, Warszawa 2021.

Grosicka M., „*Nasza broń to karta wyborcza*”. *Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie kieleckim w latach 1945–1949*, Kielce – Warszawa 2022.

Gryz R., *Państwo a Kościół w Polsce 1945–1956. Na przykładzie województwa kieleckiego*, Kraków 1999.

Kadra bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim, red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurowski, Katowice 2009.

Kępa J., *Między misją a rzemiosłem. Kieleckie środowisko dziennikarskie w latach 1945–1989*, Kielce 1999.

Kiewicz A., *Harcerstwo w Polsce Ludowej*, Wrocław 2003.

Koba-Ryszewska T., *Przeszłość administracyjna ziem województwa kieleckiego*, w: *Z dziejów Ziemi Kieleckiej 1918–1944*, Warszawa 1970.

Kochański A., *Minc Hilary (1905–1976)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Warszawa 1976.

Leksykon Harcerstwa, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988.

Łojek J., *Kalendarz historyczny. Polemiczna historia Polski*, Warszawa 1994.

Majer P., *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004.

- Massalski A., *Szkice z dziejów szkolnictwa wyższego na ziemi świętokrzyskiej do roku 2009*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2012, z. 3–4.
- Mazur R., *Z wiatrem i pod wiatr*, Kielce 2008.
- Miernik G., „My” i „Oni”. *Spółeczeństwo Kielecczyny i stalinowski system władzy*, Kielce 2007.
- Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991.
- Naumiuk J., *Z dziejów Związków Zawodowych na Kielecczyźnie 1944–1949*, Warszawa 1969.
- Nobis K., *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kielcach*, „Archiwista Polski” 1998, nr 2.
- Ośko S., Staniszewski J., Szymkiewicz M., *Okręg Kielecki ZNP. W służbie szkoły i nauczyciela. Zarys dziejów 1905–1999*, Kielce 2019.
- Siuda M.M., *Prasa województwa kieleckiego w latach 1944–1989. Studium historyczno-prasowe*, Kielce 2012.
- Sowa A.L., *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011.
- Sroka M., *Komitet Wojewódzki PZPR w Opolu w latach 1950–1990*, Wrocław – Warszawa 2019.
- Swajdo J., *Między Pilicą a Wisłą. Dzieje podziałów administracyjnych w regionie kielecko-radomskim do 1975 roku*, Kielce 2005.
- Śmietanka-Kruszelnicki R., *Polskie podziemie niepodległościowe w województwie kieleckim*, w: *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. R. Wnuk, Warszawa – Lublin 2007.
- Twarze kieleckiej bezpieki. Wystawa*, Kraków 2007.

ŹRÓDŁA

JAN OZDOBA

ORCID: 0009-0001-7905-8074

student, Instytut Historii

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wykaz rzemieślników wyznania mojżeszowego zrzeszonych w Związku Rzemieślniczym w Będzinie w 1927 roku

Dla środowiska rzemieślniczego rok 1927 był przełomowy ze względu na wprowadzenie nowego prawa przemysłowego¹. Do 1927 r. na terenie byłego królestwa Polskiego obowiązywało rozporządzenie Księcia Namiestnika z dnia 31 grudnia 1816 r., w którym pojęcie rzemiosła rozumiano jako pracę ręczną – „pod nazwą rzemiosła należy rozumieć zajęcia uznające za przedmiot przeróbki materiału za pomocą pracy ręcznej”. Do tej pory sprawowanie rzemiosła możliwe było za wykupieniem odpowiedniego świadectwa. Nowelizacja prawa przemysłowego z 1927 r. nie definiowała rzemiosła, ustawodawca ograniczył się do wyliczenia jedynie 63 rodzajów przemysłu, które kwalifikowały się do zawodu rzemiosła pod warunkiem, że nie były prowadzone sposobem fabrycznym². W zgodzie z prawem prowadzenie rzemiosła przysługiwało osobom posiadającym tzw. karty rzemieślnicze. Ubiegać się o nie mogły osoby (które wpierw wniosły opłatę na rzecz Izby Rzemieślniczej), posiadające tytuł mistrza, czeladnicy ze zdanym egzaminem czeladniczym (w tym trzyletnią praktyką) oraz absolwenci wyższych uczelni technicznych. Istniały również dwa osobne przypadki uprawiania rzemiosła. W pierwszym o zgodę występowały osoby posiadające odpowiednie umiejętności lub tzw. prawa nabyte, a zobowiązane były do przystąpienia do egzaminu kwalifikacyjnego zorganizowanego przez Izbę Rzemieślniczą. W drugim należało przedstawić dokument poświadczający, że przed wejściem ustawy w życie (16 XII 1927) było się osobą pełnoletnią (21 lat) i prowadziło warsztat rzemieślniczy³.

¹ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1927 nr 53 poz. 468.

² R. Renz, *Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918–1939*, Kielce 1994, s. 39–40.

³ Tamże, s. 40.

Będzin otrzymał prawa miejskie w 1358 roku. Osadnictwo żydowskie w Będzinie rozpoczęło się już w XVI wieku. W 1583 roku Żydzi uzyskali przywilej pozwalający na zamieszkiwanie wewnątrz murów miejskich oraz na prowadzenie działalności handlowej i rzemieślniczej. Wśród społeczności żydowskiej miasto Będzin bywało nazywane „Jerozolimą Zagłębia”. Na początku XIX w. w gminie żydowskiej mieszkały 453 osoby, co stanowiło 37,7% całej populacji miasta. W 1849 roku liczba ta wzrosła do 2169 osób, co dawało 54,7% wszystkich mieszkańców⁴. Dynamiczny rozwój przemysłu w Zagłębiu Dąbrowskim w XIX w. przyciągnął kolejne fale osadnicze ludności żydowskiej szukającej pracy. Według danych z 1897 r. w Będzinie żyło 10 839 Żydów, co stanowiło 45,8% populacji miasta⁵. Wówczas będzińska gmina żydowska była siódmą co do wielkości w Królestwie Polskim. Żydowscy mieszkańcy zajmowali się głównie handlem, a zamożniejsi przedstawiciele społeczności inwestowali w rozwój przemysłu, zwłaszcza w branży spożywczej, metalowej i górniczej. Jednak wśród społeczności żydowskiej przeważali przedstawiciele uboższych warstw społecznych⁶.

Spis powszechny z 1921 roku wykazał, że w Będzinie mieszkało 17 298 Żydów, czyli 62,1% całej ludności miasta. Dziesięć lat później liczba ta wzrosła do 21 625 osób, co stanowiło 45,4% mieszkańców. W chwili wybuchu II wojny światowej liczebność ludności żydowskiej wynosiła 27 396 osób, czyli 49,8% populacji miasta. W okresie międzywojennym Żydzi w Będzinie odgrywali istotną rolę w rozwoju przemysłu, zwłaszcza metalowego, chemicznego i spożywczego. Wśród rzemieślników dominowali szewcy i krawcy. W handlu detalicznym największy udział miały sklepy spożywcze oraz odzieżowe. Żydowscy mieszkańcy prowadzili również hotele, restauracje, herbaciarnie i jadalnie. W strukturze społecznej ponad połowę gminy stanowili ludzie ubodzy, natomiast osoby zamożne stanowiły jedynie około 4–5%⁷.

Historią Będzina zainteresowało się kilku badaczy, m.in. J. Przemsza-Zieliński i W. Błaszczuk⁸. Historię społeczności żydowskiej zamieszkującej to miasto opisał natomiast m.in. Krzysztof Urbański⁹. Dzieje rzemiosła w II Rzeczypospo-

⁴ K. Urbański, *Gminy żydowskie duże w województwie kieleckim*, Kielce 2003, s. 80.

⁵ Tamże, s. 81.

⁶ T. Babiarczyk, *Będzin*, <https://www.swietokrzyskisztetl.pl/asp/bedzin,29,,1> [dostęp: 26.04.2025].

⁷ K. Urbański, *Gminy żydowskie duże...*, s. 82.

⁸ J. Przemsza-Zieliński, *Przesławne Królewskie Miasto Będzin i najbliższe okolice od Bobrownik do Żychcic*, Sosnowiec 1998; W. Błaszczuk, *Będzin przez wieki. Dzieje miasta i jego rozwoju urbanistyczno-przestrzennego od średniowiecza do połowy XX wieku na podłożu osadnictwa w starożytności i wczesnym średniowieczu*, Poznań 1982.

⁹ K. Urbański, *Almanach gmin żydowskich województwa kieleckiego w latach 1918–1939*, Kielce 2007; tenże, *Gminy żydowskie duże...*

litej, pomimo kilku prac, czekają na powstanie publikacji syntetycznej¹⁰. Rzemiosłem w województwie kieleckim w latach 1918–1939 zajmowała się Regina Renz¹¹, Edyta Majcher-Ociesa¹², Beata Urbanowicz¹³. Natomiast rzemieślnicy Będzina czy szersze środowisko rzemieślnicze nadal nie zostali opisani przez badacza.

Celem niniejszego tekstu jest zaprezentowanie członków Związku Rzemieślniczego w Będzinie na podstawie listy rzemieślników dołączonej do pisma z 10 października 1927 r. o wydanie zaświadczeń dla samodzielnych rzemieślników. W szczególności zostanie przedstawiona liczba członków, ich podział według płci i wyznania, a także struktura zawodowa, wiek rzemieślników i staż pracy w poszczególnych zawodach. Analiza przeprowadzona zostanie w układzie od ogółu do szczegółu, co pozwoli na lepsze zrozumienie struktury zrzeszenia.

Związek Rzemieślniczy w Będzinie zrzeszał rzemieślników wyznania mojżeszowego z Będzina i jego okolic. Działał w 1918 r., natomiast po zmianie prawa przemysłowego w 1927 r. nie zalegalizował swojej działalności. W wykazach zrzeszeń o charakterze gospodarczym w 1929 r. nie figuruje¹⁴. W Archiwum Państwowym w Katowicach, w zespole Akta Miasta Będzin, w jednostce o sygnaturze 1007, zachowały się jedynie dwa pisma oraz lista członków Związku Rzemieślniczego w Będzinie. Pierwsze z dokumentów to prośba wystosowana 10 października 1927 r. przez zarząd Związku Rzemieślniczego w Będzinie do Magistratu miasta Będzin o wydanie zaświadczenia, że wymienieni w wykazie rzemieślnicy prowadzą i prowadzili samodzielne warsztaty rzemieślnicze¹⁵. Zarząd związku nadmienia, że załącza niepełną listę rzemieślników, którą zobowiązuje się w najbliższych dniach uzupełnić. Dokument podpisany został przez Prezesa Związku (podpis nieczytelny) oraz jego sekretarza M. Kanera – uprawnionego do odbioru świadectw. Pismo zostało sporządzone na papierze firmowym Związku, opatrzone pieczętką organizacji oraz zarządu. Związek miał swoją siedzibę przy ul. Kołłątaja 45. Na piśmie umieszczono zapis ołówkiem „503 osoby”, natomiast lista dołączona do prośby zawiera 504 rzemieślników.

¹⁰ J. Jastrzębski, *Rzemiosło II Rzeczypospolitej w latach 1927–1939. Uwarunkowania formalno-prawne*, Kraków 2009; S. Kwiecień, *Polskie prawo przemysłowe 1927–1939*, Lublin 2010.

¹¹ R. Renz, *Rzemiosło województwa kieleckiego w okresie międzywojennym. Aspekty społeczne i gospodarcze*, Warszawa – Kraków 1984.

¹² E. Majcher, *Rzemieślnicy żydowscy w cechach w woj. kieleckim w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Między Wisłą a Pilicą” 2007, t. 8; E. Majcher-Ociesa, *Aktywność gospodarcza ludności żydowskiej w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 2013.

¹³ B. Urbanowicz, *Rzemiosło w Częstochowie w okresie międzywojennym*, Częstochowa 2004.

¹⁴ E. Majcher-Ociesa, *Aktywność gospodarcza ludności...*, s. 183.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Katowicach, Akta miasta Będzina, sygn. 1007, k. 8.

Drugie z pism to odpowiedź na prośbę Związku Rzemieślniczego w Będzynie („na ręce WP. Goldsztajna”)¹⁶. Pismo pochodzi z 25 listopada 1927 r. Zostało sporządzone w Wydziale Policyjnym Magistratu miasta Będzina, a podpisane przez wiceprezydenta miasta. Dokument sporządzony przez władze miejskie wymieniał trzy poprawki. Po pierwsze prosił o zgrupowanie zawodów tak, aby łatwiej było urzędowi wydawać zaświadczenia. W tym samym punkcie wtrącono uwagę, że rzemieślnikom spoza Będzina zaświadczenia wydane nie zostaną. W drugim punkcie nakazano sporządzenie listy zgodnie ze stanem faktycznym stażu pracy, ponieważ urzędnicy dopatryli się błędów w określaniu lat pracy. Jako przykład podano Caceła Berkowicza, który w wykazie ma zapisane 11 lat pracy w zawodzie, a w rzeczywistości było to 8 lat. Po trzecie nakazano wyznaczyć po dwóch rzemieślników z każdego zawodu, którzy zaświadczyliby o prawdziwości danych we wniosku, pod pełną odpowiedzialnością karną i majątkową.

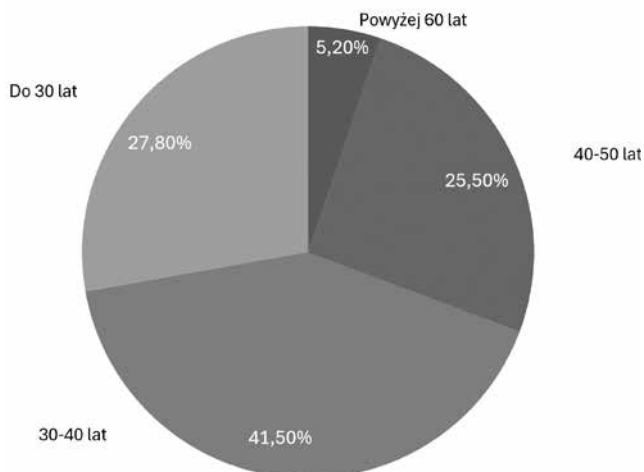
Na liście członków (patrz: Tabela 1.) znajduje się 504 rzemieślników, wymienionych z imienia i nazwiska. Tabela zawiera również informacje dotyczące wieku, wykonywanego zawodu, stażu pracy oraz miejsca zamieszkania. Nie jest ona sporządzona w uporządkowany sposób, można podejrzewać, że sporządzona była w oparciu o losowe zgłaszanie się samych zainteresowanych. Wśród rzemieślników przeważają mężczyźni. Wymienionych zostało ich 484, co stanowiło 96% ogółu. Wśród członków zrzeszenia występuje szeroki przekrój zawodów rzemieślniczych. Branża włókiennicza obejmowała aż 144 krawców, 10 czapników, 4 kapeluszników, 2 kuśnierzy, 7 tapicerów, a także po jednej osobie zajmującej się szczerbkarstwem, wyrobem włosia tapicerskiego i batów. Branża skórzana natomiast to 74 szewców, 30 kamaszników, 2 introligatorów oraz jedna osoba zajmująca się rymarstwem i tapicerstwem. Branża drzewna to 48 stolarzy i 3 tokarzy. Branża metalowa skupiała 14 blacharzy, 3 kowali, 2 mosiężników, 5 ślusarzy oraz 3 tokarzy. W branży spożywczej znalazło się 15 cukierników, 6 piekarzy, 2 piekarników, 32 rzeźników i 1 palacz kawy. Usługi osobiste reprezentowane były przez 2 fryzjerów, 2 grawerów, 2 jubilerów, 2 złotników, 11 zegarmistrzów, 17 malarzy, 2 farbiarzy, a także pojedyncze osoby zajmujące się sitarstwem, bandażowaniem, wyrobem świec i pudełek. Branża budowlana reprezentowana była przez jedną osobę pracującą jako murarz. Liczba rzemieślników, jak i struktura zawodowa różni się często znacząco od danych z 1929 r. W powiecie będzińskim odnotowano wówczas 1188 rzemieślników w porównaniu z 504 z dokumentu z 1927¹⁷. Wykaz majstrów jest więc niepełny, o czym świadczy brak ponad połowy pracowników. Źródło nie uwzględnia rzemieślników wykonujących swoją pracę nielegalnie, bez wymaganych dokumentów.

¹⁶ Tamże, k. 7.

¹⁷ E. Majcher-Ociesa, *Aktywność gospodarcza ludności...*, s. 75–78.

Najwięcej rzemieślników, bo aż 184, znajdowało się w przedziale wiekowym od 30 do 40 lat (czyli 41,5%, patrz Ryc. 1). Kolejną pod względem liczebności grupą były osoby do 30. roku życia – 123. W wieku od 40 do 50 lat było 113 osób, natomiast najmniej liczną grupę stanowili seniorzy powyżej 60. roku życia – 23 osoby. Taki rozkład wieku sugeruje, że większość rzemieślników była w wieku produkcyjnym, co sprzyjało dynamicznemu rozwojowi lokalnej gospodarki.

Ryc. 1. Podział osób według kategorii wiekowych

Najwyższy wiek odnotowano w zawodach takich jak monter-hydraulik, pracownik wyrobu szczot czy bielizny, gdzie przekraczała ona 57 lat. Wysoką średnią, powyżej 50 lat, osiągnęli również mosiężnicy, konditorzy, szwacze, ślusarze oraz osoby zatrudnione w nawijalni nici czy pracujące jako hafciarka i szwaczka jednocześnie. W przedziale od 40 do 50 lat mieściła się średnia wieku przedstawicieli wielu zawodów rzemieślniczych, takich jak blacharze, modystki, zegarmistrzowie, piekarze, introligatorzy, cukiernicy, malarze czy rzeźnicy. W tej grupie znaleźli się również jubilerzy, pudełkarze oraz elektromonterzy. W zawodach takich jak kowal, szewc, stolarz, trykotażnik czy drukarz średnia wieku oscylowała wokół 37–40 lat. Krawcy, choć stanowili najliczniejszą grupę, mieli średnią wieku nieco niższą – około 38 lat. Z kolei przedstawiciele zawodów takich jak kamasznicy, tokarze, tapicerzy czy hafciarki byli stosunkowo młodszy – ich średnia wieku wynosiła około 31–32 lata. Najniższą średnią wieku odnotowano wśród fryzjerów, kuśnierzy, szwaczek oraz pracowników nawijalni nici, gdzie wynosiła ona zaledwie 24–27 lat. Zawody reprezentowane przez pojedyncze osoby, np. murarz, olejarz, palacz kawy, czapnik czy pracownik wyrobu batów, cechowały się bardzo zróżnicowaną średnią wieku – od niespełna 30 do niemal 60 lat.

To samo można odnieść do średniej arytmetycznej stażu pracy rzemieślników w danym zawodzie. Najdłuższy staż pracy, wynoszący ponad 30 lat, mieli przedstawiciele rzadkich zawodów, takich jak monter-hydraulik czy osoby zajmujące się wyrobem włosia dla celów tapicerskich. Zbliżony do 30 lat staż pracy mieli również betoniarze oraz mosiężnicy. Wysokim, ponad 25-letnim stażem, mogli pochwalić się przedstawiciele zawodów takich jak kapelusznicy, piekarze, ślusarze, rzeźnicy i modystki. W tej grupie znaleźli się także elektromonterzy, jubilerzy oraz malarze. Cukiernicy, tapicerzy, blacharze, stolarze, krawcy i szewcy wykazywali średni staż pracy mieszczący się w przedziale od 20 do 25 lat. Nieco krótszy, około 18–20 lat, staż pracy mieli zegarmistrzowie, pudełkarze, trykotażnicy, kowale, modyści oraz introligatorzy. Zawody takie jak kamasznicy, tokarze, hafciarki i piernikarze charakteryzowały się stażem wynoszącym od 13 do 15 lat. Najkrótszy staż – poniżej 13 lat – odnotowano w przypadku zawodów rzadziej spotykanych, reprezentowanych przez pojedyncze osoby, takich jak szwaczka, kuśnierz, hafciarz, bandażysta, pracownik palarni kawy, wyrabiający świece czy baty. W tej grupie znalazły się również osoby pracujące w szwalniach, nawijalniach nici, a także w zawodach takich jak fryzjer czy wyrób szczot – specyficznych i nielicznie reprezentowanych. Należy zwrócić uwagę na dużą specjalizację wśród rzemieślników.

Artykuł przedstawia wykaz rzemieślników wyznania mojżeszowego zrzeszonych w Związku Rzemieślniczym w Będzinie w 1927 r. Opiera się na analizie dokumentów archiwalnych, które ukazują procedury dotyczące wykonywania rzemiosła oraz strukturę zawodową członków organizacji. Podkreślono dominację poszczególnych zawodów oraz zróżnicowanie wieku i stażu pracy rzemieślników. Rzemiosło w Będzinie miało nie tylko znaczenie gospodarcze, ale również kulturowe i społeczne, stanowiąc istotny element miejskiej tożsamości.

Tabela 1. Lista samodzielnych rzemieślników (majstrów) zrzeszonych w Związku Rzemieślniczym w Będzinie w 1927 r.

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
1	Aronowicz Moszek	29	M	Małachowskiego 58	stolarz	7
2	Kerner Chaim Lajb	52	M	Kołątaja 14	stolarz	20
3	Gross Icek	31	M	Podwale 7	wyrób tek	4
4	Florenc Dawid	54	M	Małachowskiego 4	stolarz	30
5	Szwimer Icek-Berek	52	M	Wapienna 2	krawiec	25
6	Wanjtraub Icek	36	M	Kołątaja 45	blacharz	9
7	Frydman Estera	50	K	Plac 3 maja 8	hafciarka i szwaczka	16
8	Sandomierski Izrael	32	M	Modrzejowska 37	szewc	8
9	Magier Hersz	58	M	Modrzejowska 32	krawiec	35
10	Przechodznik Higieli	38	M	Kołątaja 24	szewc	18
11	Krozman Chaim	37	M	Modrzejowska 29	szewc	15
12	Plawner Abram	32	M	Małachowskiego 10	sitarz	10
13	Florenc Pinches	37	M	Jasna 8	stolarz	16
14	Łazyngier Tobiasz	35	M	Plac 3 maja 10	krawiec	7
15	Piwnik Lejbuś	35	M	Modrzejowska 44	krawiec	9
16	Wajner Gitla	50	K	Modrzejowska 9	krawczyni	20
17	Gipsman Jankiel/Jakób	55	M	Kołątaja 45	stolarz	35
18	Dancygier Krajndla	26	K	Rybna 8	szwaczka	4
19	Berkowicz Józef Leib	33	M	Zamkowa 3	malarz	11
20	Gelbart Dawid	29	M	Czeladzka 23	krawiec	6
21	Jochimowicz Dawid	44	M	Kołątaja 18	trykotażnik	21
22	Berger Aron	38	M	Kołątaja 27	szewc	17
23	Książka Fiszel	28	M	Kołątaja 39	szewc	4
24	Frydman Herszel	53	M	Kołątaja 19	czapnik	31
25	Rozenblum Szlama Majer	22	M	Czeladzka 23	stolarz	4
26	Malinowicer Jakób	29	M	Kołątaja 44	stolarz	6
27	Plotek Lewek	25	M	Kołątaja 9	krawiec	4
28	Borensztajn Juma	37	M	Kołątaja 45	piernikarz	15
29	Frydman Icek	35	M	Podwale 17	kowal	13
30	Kohn Aron	31	M	Kołątaja 28	bandażysta	11
31	Szwimer Macheł	37	M	Modrzejowska 53	malarz	11
32	Chęciński Moszek	35	M	Czeladzka 7	krawiec	13

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
33	Sztajnic Mendel	66	M	Zaułek 3	szewc	41
34	Szwarcbard Moszek	41	M	Grodziec	zegarmistrz	16
35	Trajman Moszek	47	M	Grodziec	blacharz	21
36	Plawes Szulim	36	M	Plac 3 maja 2	cukiernik	6
37	Rotenberg Abram Dawid	33	M	Małachowskiego 42	wyrób tek	6
38	Piotrkowski Chil-Fajwel	51	M	Kołątaja 7	szewc	29
39	Londner Izak	65	M	Kołątaja 17	cukiernik	40
40	Kwalwasser Izrael	69	M	Modrzejowska 19	krawiec	46
41	Niziński Chaim	39	M	Furmańska 7	szewc	14
42	Windhajn Moszek	60	M	Plebańska 13	czapnik	40
43	Ajchenwald Mindla	40	K	Małachowskiego 4	wyrób kołder	10
44	Lejtman Hena	26	K	Mostowa 17	szwaczka	2
45	Zyndorf Chemja	31	M	Zawale 26	rzeźnik	10
46	Russ Icek	27	M	Podzamcze 35	malarz	4
47	Jerzy Joel Lewek	63	M	Zawale 25	rzeźnik	40
48	Goldblum Hersz Ber	38	M	Kołątaja 22	rzeźnik	17
49	Gutensztajn Abram	62	M	Czeladzka 7	stolarz	35
50	Makson Abram Majer	24	M	Plebańska 4	tapicer	4
51	Stryjer Rubin	43	M	Modrzejowska 19	krawiec	21
52	Bursztyn Srul Hilel	39	M	Zamkowa 15	szewc	18
53	Rozenberg Jakób	33	M	Kołątaja 41	szewc	10
54	Sztajner Dawid	42	M	Czeladzka 5	cukiernik	9
55	Majtlis Nuta	43	M	Zamkowa 2	cukiernik	22
56	Manela Jacheta	25	K	Plac 3 maja 8	hafciarka	3
57	Bryner Lejbuś	25	M	Plebańska 13	kamasznik	3
58	Frysz Gerszon	51	M	Modrzejowska 76	kowal	26
59	Najman Dawid	50	M	Zamkowa 9	krawiec	30
60	Klajner Nusyn	42	M	Rynek 28	kamasznik	21
61	Traub Brajndla	57	K	Kołątaja 11	modystka	5
62	Herman Gerstner	33	M	Bóżniczna 1	kamasznik	11
63	Drewniany Wigdor	30	M	Kołątaja 16	krawiec	6
64	Berkowicz Ajzyk	36	M	Podwale 15	stolarz	8
65	Gryncajgier Chaim	21	M	Modrzejowska 45	krawiec	5
66	Ferens Chil	30	M	Zawale 8	szwalnia	4
67	Kilsztok Daniel	31	M	Małachowskiego 2	kamasznik	10

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
68	Sztattler Syma	30	K	Kołątaja 37	modystka	6
69	Wygodzki Izak	48	M	Sączewska 11	mydlarz	21
70	Zajac Aron Józef	37	M	Jasna 6	zegarmistrz	4
71	Hyrz Abram	43	M	Ząbkowice	blacharz	23
72	Grajcer Chaim	64	M	Modrzejowska 45	ślusarz	36
73	Pinkus Hejnoch	38	M	Zawale 16	krawiec	13
74	Poręba Szlama	31	M	Zawale 24	czapnik	11
75	Bolimowski Eljasz Dawid	50	M	Kołątaja 11	zegarmistrz	31
76	Krosman Chaim	37	M	Modrzejowska 21	szewc	11
77	Kazimierski Majer	33	M	Małachowskiego 26	cukiernik	13
78	Szwimer Mordka Lajb	25	M	Podwale 4	czapnik	5
79	Borensztajn Regina	41	K	Małachowskiego 3	modystka	10
80	Wajssalc Josek	38	M	Rybna 2	krawiec	7
81	Feldbaum Binem	30	M	Rybny Rynek 2	krawiec	5
82	Rajch Herszlik	33	M	Modrzejowska 31	krawiec	11
83	Frochcwajg Szaja-Dawid	62	M	Kościelna 1	zegarmistrz	21
84	Kaufman Moszek	50	M	Kołątaja 24	mosiężnik	24
85	Lancman Szlama	28	M	Zawale 42	stolarz	3
86	Korenfeld Bendet	28	M	Kołątaja 32	zegarmistrz	7
87	Fuksbrumer Szmul	31	M	Modrzejowska 61	stolarz	9
88	Wierzba Szlama Hirsz	33	M	Kołątaja 30	złotnik	13
89	Lewkowicz Josek	61	M	Jasna 4	stolarz	31
90	Zelmanowicz Abram	51	M	Rynek 8	blacharz	26
91	Woźnica Gecel	40	M	Kołątaja 28	grawer	13
92	Golenzer Iser	28	M	Modrzejowska 44	krawiec	14
93	Lewkowicz Pinkus	31	M	Rynek 23	szewc	11
94	Grosman Jochim Dawid	58	M	Kołątaja 45	monter-hydr.	33
95	Wajblum Abram Szyja	25	M	Małachowskiego 48	tokarz	16
96	Birman Szmul	48	M	Kołątaja 17	blacharz	19
97	Rudoler Alter	25	M	Modrzejowska 6	krawiec	5
98	Bajtner Abram Hersz	14	M	Zamkowa 15	czapnik	7
99	Rajch Herszlik	31	M	Modrzejowska 31	krawiec	11

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
100	Majnbaum Moszek	33	M	Kołłątaja 48	stolarstwo – szczotkarstwo	11
101	Brotkiewicz Moszek	43	M	Górna 6	szewc	17
102	Bajgielmacher Abram	26	M	Zaułek 1	fryzjer	4
103	Płotek Izrael Jakób	36	M	Szosowa 1	krawiec	6
104	Zaubermań Jakób	31	M	Kołłątaja 33	krawiec	9
105	Herszkowicz Mordka	25	M	Modrzejowska 71	czapnik	1
106	Guttman Moszek	26	M	Modrzejowska 27	malarz	3
107	Haskiel Hersz	48	M	Małachowskiego 54	betoniarz	29
108	Brandwajnhendler Hersz	37	M	Małachowskiego 40	piekarz	11
109	Frajdendrajch Boruch-Juma	53	M	Bobrowniki	krawiec	21
110	Brajtbard Kopel	50	M	Wojkowice- Komorne	szewc	21
111	Rakowski Eljasz	36	M	Potockiego 4	stolarz	16
112	Bajtner Dawid-Lajb	26	M	Targowa 9	krawiec	7
113	Winter Rubin	30	M	Podwale 15	krawiec	4
114	Fuksbrumer Icek	32	M	Kołłątaja 45	stolarz	11
115	Knobel Josek-Boruch	56	M	Kołłątaja 34	blacharz	31
116	Rotsztajn Lajb	36	M	Małachowskiego 24	cukiernik	8
117	Zylberberg Efroim	52	M	Małachowskiego 9	stolarz	31
118	Kupczyk Lejbuś	37	M	Kołłątaja 22	szewc	13
119	Hampel Moszek	50	M	Kołłątaja 33	krawiec	28
120	Dafner Wolf	32	M	Plac 3 maja 7	olejarnia	8
121	Hops Berek-Hersz	57	M	Modrzejowska 48	prac. bielizny	19
122	Ajzenberg Pinkus-Zelik	25	M	Kołłątaja 48	rzeźnik	7
123	Fuksbrumer Jakób Mendel	28	M	Zamkowa 27	stolarz	8
124	Frenkiel Symcha	31	M	Zamkowa 20	introligator	10
125	Jankiewicz Josek	24	M	Kołłątaja 39	krawiec	4
126	Oronow Berek	52	M	Kołłątaja 48	krawiec	26
127	Rozenblum Szlama	28	M	Kołłątaja 12	krawiec	8
128	Ungier Jakób Szlama	33	M	Zamkowa 33	krawiec	13
129	Mirowski Judka Lajb	43	M	Rynek 9	krawiec	21
130	Ujazd Noech	31	M	Kołłątaja 51	rzeźnik	8
131	Mandel Jakób	40	M	Rynek 6	rzeźnik	14

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
132	Jakubowicz Fajwel	45	M	Małachowskiego 28	stolarz	19
133	Sztrubel Abram	29	M	Podzamcze 10	rzeźnik	5
134	Mendrowski Kiwa	35	M	Rynek 11	ślusarz	11
135	Rozmaity Chil	26	M	Książ Wielki	cukiernik	6
136	Kupferberg Izrael Dawid	28	M	Modrzejowska 38	szewc	4
137	Kupczyk Chil Mordka	25	M	Modrzejowska 25	szewc	4
138	Cholewa Herszlik	28	M	Podzamcze 37	krawiec	4
139	Brafman Jakób-Aron	32	M	Czeladzka 17	kamasznik	11
140	Szpigler Moszek Josek	49	M	Małachowskiego 48	stolarz	31
141	Smietana Henoch	37	M	Modrzejowska 77	stolarz	20
142	Goldbryng Symcha	53	M	Potockiego 3	krawiec	21
143	Londner Lajb	50	M	Małachowskiego 24	cukiernik	28
144	Wasserman Fajwel	47	M	Modrzejowska 88	stolarz	21
145	Sznał Majer	37	M	Małachowskiego 6	stolarz	16
146	Fajgenblat Icek	27	M	Czeladzka 29	rymarz-tapicer	3
147	Dreksler Mordka Josek	51	M	Modrzejowska 48	krawiec	28
148	Apelowicz Manuel	37	M	Podwale 18	krawiec	14
149	Malinowicer Chuna	42	M	Zawale 22	krawiec	18
150	Albaum Rubin	39	M	Podwale 3	krawiec	9
151	Pinkus Berek	51	M	Małachowskiego 10	krawiec	26
152	Adlerfligel Abram	51	M	Kołątaja 47	nawijalnia nici	6
153	Lewkowicz Szymon	26	M	Modrzejowska 22	krawiec	2
154	Kirszenbaum Pejsach	48	M	Zawale 38	murarz	22
155	Druch Lejzor	30	M	Rybna 1	tapicer	7
156	Chrzanowski Moszek	28	M	Plac 3 maja 10	blacharz	13
157	Rudzyn Dawid	56	M	Małachowskiego 10	blacharz	33
158	Fersztenfeld Pinkus Ajle	26	M	Małachowskiego 20	stolarz	4
159	Kawoń Tobiasz	38	M	Rynek 11	szewc	17
160	Djament Elimelech	27	M	Małachowskiego 18	stolarz	7
161	Rozencajwd Szaja	36	M	Kościelna 2	szewc	11
162	Ropszyc Abram Jakób	30	M	Modrzejowska 76	krawiec	5
163	Siwek Hersz Lajb	30	M	Podwale 17	krawiec	7

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pra- cuje samo- dziel- nie lat
164	Meryn Lejbuś	37	M	Podzamcze 17	krawiec	15
165	Malcer Abram	35	M	Podzamcze 55	szewc	11
166	Fajber Chaim	29	M	Grobla 5	krawiec	4
167	Warszawski Jakób	21	M	Rynek 11	krawiec	2
168	Kaufman Ozrael Szymon	48	M	Małachowskiego 46	stolarz	26
169	Bermhercyg Mendel	36	M	Targowa 9	szewc	13
170	Niegoslowski Alter	38	M	Kościuszki 10	szewc	13
171	Mendelzon Dawid	29	M	Małachowskiego 46	szewc	9
172	Markiewicz Moszek	27	M	Grobla 3	szewc	7
173	Szulzyngier Kałma	33	M	Podzamcze 57	krawiec	10
174	Perel Lejzor	33	M	Zamkowa 5	krawiec	8
175	Cukierman Herszlik	54	M	Kołątaja 18	konditor	24
176	Rozenes Jeremjasz	50	M	Modrzejowska 77	krawiec	21
177	Fajerman Amram Hersz	41	M	Targowa 3	pudełkarz	16
178	Rettman Herszlig	52	M	Małachowskiego 6	elektromonter	16
179	Czerner Cyna	47	K	Zamkowa Góra 7	krawiec	27
180	Zkas Dawid	44	M	Zamkowa 19	krawiec	17
181	Pomeranc Dawid Majer	29	M	Kołątaja 16	tapicer	9
182	Frydrych Icek	52	M	Kołątaja 14	jubiler	31
183	Szprync Nachemja	48	M	Małachowskiego 40	malarz	23
184	Najman Isachar	32	M	Kołątaja 24	krawiec	11
185	Kupferberg Fajwel	44	M	Plebańska 4	krawiec	21
186	Glejcer Izrael	44	M	Rynek 20	szewc	20
187	Jakubzon Mendel	42	M	Górna 6	stolarz	22
188	Wincentowski Abe	37	M	Plac 3 maja 11	stolarz	16
189	Gutensztajn Chaim Dawid	61	M	Modrzejowska 91	stolarz	41
190	Hercberg Dawid Zajnweld	41	M	Kościelna 2	krawiec	20
191	Fersztenfeld Ajzyk	26	M	Podwale 17	krawiec	4
192	Wulc Izrael Mejer	34	M	Sączewska 1	stolarz	11
193	Gittler Brajndla	61	K	Kołątaja 18	modystka	31
194	Suszek Saul	33	M	Bużnicza 4	kamasznik	9
195	Sztajnkeler Abram	26	M	Kołątaja 40	krawiec	5

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
196	Plawner Moszek Chaim	42	M	Potockiego 3	blacharz	17
197	Bolimowski Abram Jakób	51	M	Kołątaja 32	zegarmistrz	31
198	Frydrych Izrael	60	M	Modrzejowska 7	mosiężnik	33
199	Kornfeld Rudla	38	K	Kołątaja 25	hafciarka	13
200	Frochwajg Szajma Josek	50	M	Sączewska 29	krawiec	30
201	Bergman Kajla	49	K	Sączewska 19	modystka	23
202	Brodkiewicz Chaskiel	38	M	Plac 3 maja 8	krawiec	15
203	Brajtman Uszer	56	M	Modrzejowska 14	krawiec	27
204	Adlerfliegel Izaak	29	M	Poczna 5	kapelusznik	5
205	Frajlich Mordka	29	M	Sosзова 3	krawiec	5
206	Brama Leon vel Lajb	46	M	Małachowskiego 26	blacharz	21
207	Frochwajg Menasze	37	M	Podzamcze 23	stolarz	10
208	Szpigler Mordka	22	M	Małachowskiego 48	kamasznik	1
209	Kaufman Aron	38	M	Zawale 42	krawiec	11
210	Laudon Jankiel	44	M	Plebańska 4	krawiec	21
211	Buchbiner Abram	48	M	Plac 3 maja 3	cukiernik	27
212	Pfeffer Jakób	34	M	Plac 3 maja 2	hafciarz	8
213	Wygnański Szlama	45	M	Małachowskiego 16	stolarz	25
214	Wygnański Moszek-Joszek	22	M	Małachowskiego 10	stolarz	2
215	Korenfeld Zyskind	29	M	Zawale 36	czapnik	5
216	Kupferberg Lejbuś	31	M	Małachowskiego 42	stolarz	10
217	Kaufman Nuchym	31	M	Rybna 2	krawiec	8
218	Zylberberg Abe	25	M	Plebańska 12	krawiec	2
219	Gelbard Moryc	27	M	Czeladzka 23	krawiec	4
220	Goldberg Dawid	33	M	Traktowa 5	szewc	8
221	Goldberg Mordka	36	M	Traktowa 5	szewc	8
222	Najman Dawid	38	M	Modrzejowska 86	rzeźnik	19
223	Berkowicz Cacel	33	M	Kołątaja 25	elektromonter	11
224	Forster "Gpłda" Rachla	36	K	Modrzejowska 85	krawczyni	17
225	Pinkus Zelik	42	M	Sączewska 29	malarz	20
226	Najberg Szaja	60	M	Rynek 29	kapelusznik	20
227	Małach Icek	38	M	Modrzejowska 64	kiszkarz	15

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pra- cuje samo- dziel- nie lat
228	Laudon Rubin	44	M	Czeladzka 29	rzeźnik	20
229	Bryner Szyja	34	M	Modrzejowska 53	malarz	11
230	Zanberman Wolf Aron	61	M	Targowa 10	rzeźnik	36
231	Ajzner Henocho	49	M	Kościuszki 20	piekarz	21
232	Bursztyn Manela	37	M	Kościuszki 20	malarz	16
233	Pozmantir Wolf	40	M	Małachowskiego 42	rzeźnik	19
234	Szajer Rubin	42	M	Zawodzie 12	rzeźnik	19
235	Pozmantir Abram	35	M	Potockiego 3	rzeźnik	13
236	Najman Benjamin	41	M	Kołątaja 26	rzeźnik	16
237	Fuks Chaim	30	M	Rybna 2	rzeźnik	9
238	Zyndorf Szymon	37	M	Zawale 26	rzeźnik	11
239	Szer Icek Ber	52	M	Modrzejowska 19	rzeźnik	31
240	Markiewicz Moszek	67	M	Kołątaja 36	rzeźnik	41
241	Najman Mordka Ber	46	M	Małachowskiego 10	rzeźnik	21
242	Rudoler Hersz Lajb	42	M	Małachowskiego 3	rzeźnik	21
243	Pozmantir Nusyn	59	M	Rybna 5	rzeźnik	33
244	Jaskowicz Abram	39	M	Targowa 24	szewc	16
245	Szwicer Lajzer Moszek	53	M	Rynek 11	jubiler	34
246	Kisner Hersz	35	M	Kołątaja 27	kapelusznik	16
247	Bursztyn Fajwel	39	M	Kołątaja 18	złotnik	18
248	Drezenmajer Izrael	38	M	Rybna 15	grawer	8
249	Zytman Rubin	26	M	Kołątaja 40	malarz	4
250	Rozenholc Jakób	40	M	Rybna 5	rzeźnik	18
251	Fuks Josek	37	M	Rybna 4	rzeźnik	21
252	Magier Józef	39	M	Kościuszki 16	stolarz	15
253	Przerowski Hersz Dawid	63	M	Rynek 11	rzeźnik	31
254	Pozmantir Chaim Dawid	34	M	Zawodzie 8	rzeźnik	13
255	Rakowski Moszek	29	M	Kołątaja 17	stolarz	9
256	Zuchter Majer	42	M	Modrzejowska 30	szewc	17
257	Markowiecki Jakób	33	M	Sielecka 33	stolarz	10
258	Pelgrycht Benet	47	M	Boczna 5	krawiec	21
259	Kissner Józef	32	M	Rynek 16	kapelusznik	4
260	Naparstek Fiszel	47	M	Podzamcze 6	szewc	20

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
261	Wajsborn Chaim Wolf	45	M	Modrzejowska 71	szewc	23
262	Jakubowicz Herszlik	39	M	Małachowskiego 8	stolarz	13
263	Zylberg Lajb	50	M	Plac 3 maja	stolarz	30
264	Fajerman Chaim	63	M	Bużnicza 5	introligator	11
265	Klajman Chaim	63	M	Czeladzka 3	szewc	40
266	Hoffman Izaak Wolf	22	M	Kołątaja 27	farbiarz	3
267	Moszkowicz Joel	25	M	Małachowskiego 28	szewc	3
268	Finkelsztajn Wolf	35	M	Kołątaja 40	blacharz	10
269	Kleiner Dawid	26	M	Kołątaja 45	zegarmistrz	2
270	Zaks Cherszlik	29	M	Modrzejowska 85	rzeźnik	8
271	Ferszt Jakób	38	M	Zawodzie 3	krawiec	17
272	Sztrubel Jakób	63	M	Modrzejowska 83	rzeźnik	33
273	Zaks Lajbuś	21	M	Kościuszki 2	rzeźnik	1
274	Zelmanowicz Josek	60	M	Kołątaja 9	blacharz	36
275	Frochowajg Moszek	42	M	Małachowskiego 20	malarz	21
276	Nunberg Abram	45	M	Kołątaja 45	malarz	21
277	Herszkowicz Dawid	25	M	Podwale 20	kamasznik	3
278	Rechnic Jakób	30	M	Zawale 14	krawiec	2
279	Blatt Abram Mordka	49	M	Grobla 3	farbiarz	30
280	Faktor Michał Benjamin	28	M	Zawale 20	wyrób bat.	2
281	Póltorak Lajb	34	M	Potockiego 3	krawiec	10
282	Kriegsztajn Chaim	38	M	Zawale 20	szewc	13
283	Kajzer Dawid Lajb	57	M	Modrzejowska 44	wyrób szcnot	28
284	Broner Chaim Szmul	24	M	Małachowskiego 14	nawijalnia nici	1
285	Szpringer Abram	40	M	Stary Rynek 28	szewc	14
286	Jakóbowicz Chaskiel	44	M	Plebańska 4	krawiec	20
287	Czerwonajagoda Josek	24	M	Czeladzka 23	szewc	16
288	Wajsmark Rafael	32	M	Zamkowa 33	krawiec	7
289	Pozmantier Szmul	54	M	Kościelna 3	szewc	30
290	Klajman Szlama	56	M	Bużnicza 10	szewc	31
291	Laudon Herszel	35	M	Rybna 13	rzeźnik	15
292	Perlgrycht Ojzer	22	M	Zamkowa 11	kamasznik	3
293	Sliwka Józef	27	M	Modrzejowska 58	cukiernik	4
294	Markowicz Lajb	47	M	Tomkowice	szewc	26
295	Kracowski Wolf	39	M	Małachowskiego 40	szewc	17

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
296	Walsztat Fajwel	39	M	Modrzejowska	szewc	17
297	Bursztyn Hersz Lajb	35	M	Kołątąja 24	wyr. świec	13
298	Książka Lajbuś	49	M	Modrzejowska 9	szewc	26
299	Gauer Lajzor	30	M	Targowa 10	szewc	33
300	Szylit Szmul	37	M	Bużnicza 5	kamasznik	11
301	Fromerman Feiwel	38	M	Kołątąja 41	tokarz	9
302	Szyjewicz Sandel	42	M	Plebańska 14	krawiec	16
303	Zaubermań Hersz	64	M	Zawale 32	rzeźnik	31
304	Szwarcberg Abram	25	M	Małachowskiego 48	rzeźnik	3
305	Szykman Szlama	45	M	Modrzejowska 30	piekarz	23
306	Piekarski Michał	32	M	Rybna 2	rzeźnik	9
307	Kaufman Mendel	28	M	Górna 6	krawiec	3
308	Segau Abram	41	M	Rynek 3	zegarmistrz	22
309	Pozmantier Lajb	57	M	Podzamcze 19	szewc	35
310	Epsztajn Henoch	38	M	Zawale 38	tapicer	14
311	Szajer Szymcha	31	M	Zamkowa 3	stolarz	11
312	Zaubermań Szlama	29	M	Zawale 21	fryzjer	5
313	Sander Abram	53	M	Rynek 29	szewc	31
314	Woźnikier Szymon	39	M	Modrzejowska 11	szewc	14
315	Szwajcer Moszek	46	M	Kołątąja 3	szewc	22
316	Pozmantier Samson	41	M	Podwale 23	krawiec	17
317	Szpigler Wolf	27	M	Zawodzie 10	krawiec	7
318	Holcman Majer	36	M	Rynek 2	szewc	11
319	Wechter Abram	35	M	Kołątąja 41	krawiec	8
320	Banach Lizman	26	M	Podzamcze 57	szewc	2
321	Ganoman Pinkus	41	M	Podzamcze 23	stolarz	17
322	Rotenberg Abram	33	M	Kościuszki 20	kamasznik	12
323	Opler Icek	39	M	Modrzejowska 48	szewc	21
324	Erenfryd Moszek	35	M	Jana 2	szewc	15
325	Szer Kopel	25	M	Czeladzka 35	szewc	2
326	Fajner Naftula	26	M	Kołątąja 45	krawiec	2
327	Mirowski Icek	49	M	Plebańska 9	szewc	21
328	Moneta Berek	46	M	Kościelna 13	kamasznik	21
329	Hops Ajzyk	44	M	Małachowskiego	krawiec	1
330	Rotensztajn Abram	28	M	Szosowa 4	tapicer	3
331	Hops Kałma	36	M	Kołątąja 18	wyrób pudełek	10
332	Sztatler Lola	36	K	Małachowskiego 11	modystka	8

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
333	Szajnfarberg Fiszel	28	M	Zamkowa 18	blacharz	6
334	Kajzer Moszek	40	M	Kołątaja 29	krawiec	9
335	Fuks Lajb	44	M	Kołątaja 24	krawiec	11
336	Fajner Abram	24	M	Zawale 21	krawiec	4
337	Szwarcfeld Załma	39	M	Browarna 15	krawiec	8
338	Paliwoda Chaim Dawid	56	M	Modrzejowska 56	krawiec	36
339	Bulwik Jozek Chaum	43	M	Modrzejowska 57	krawiec	21
340	Bulwik Berek	45	M	Grodziec	krawiec	20
341	Rechnic Mendel	31	M	Podzamcze 3	krawiec	11
342	Baum Telca	47	K	Kołątaja 20	modystka	2
343	Tabacznik Szmul	45	M	Podzamcze 43	krawiec	25
344	Wandersman Jakób	40	M	Modrzejowska 61	krawiec	18
345	Hops Mordka Leib	60	M	Modrzejowska 48	wyrób pudełek	35
346	Naparstek Szymon	46	M	Zamkowa Góra 3	krawiec	21
347	Sztturner Kopel	28	M	Podwale 9	krawiec	8
348	Warszawski Herszel	53	M	Zamkowa 8	krawiec	27
349	Efroim Gerszon	29	M	Kołątaja 35	trykotażysta	8
350	Sztrubel Zysia	42	M	Podzamcze 33	krawiec	19
351	Meryn Gerszon	51	M	Podzamcze 20	krawiec	26
352	Lustigman Ide	25	M	Boczna 3	krawiec	4
353	Brauner Ida Leib	37	M	Modrzejowska 42	krawiec	7
354	Dreksler Lajzor	31	M	Małachowskiego 42	krawiec	6
355	Berkowicz Hersz	37	M	Modrzejowska 42	krawiec	7
356	Pałasz Izrael	27	M	Kołątaja 45	krawiec	5
357	Blumenfrucht Benjamin	44	M	Kościelna 2	drukarz	27
358	Lindenbaum Majer	44	M	Targowa 4	malarz	11
359	Wilkom Josek	51	M	Zawale 32	szewc	31
360	Margulis Szelka	28	M	Małachowskiego 48	palarnia kawy	5
361	Grynberg Chaim	26	M	Potockiego 9	stolarz	5
362	Binsztok Mordka	38	M	Modrzejowska 86	kamasznik	17
363	Robszyc Benjamin	25	M	Modrzejowska 35	szewc	11
364	Ickowicz Lajb	38	M	Małachowskiego 46	szewc	16
365	Klajman Abram	36	M	Kołątaja 45	krawiec	16
366	Sliwka Szymon	56	M	Czeladzka 6	cukiernik	31
367	Hercberg Berek	30	M	Modrzejowska 47	krawiec	7

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
368	Brotensztajn Mendel	39	M	Rynek 3	kamasznik	17
369	Miechower Kałma	29	M	Podwale 4	krawiec	4
370	Herszlikowicz El.	55	M	Zawale 26	krawiec	31
371	Kamiński Herszel	53	M	Plac 3 maja 5	krawiec	28
372	Obornik Henoeh	38	M	Kołątaja 45	szewc	17
373	Goldbring Jakób	54	M	Czeladzka 9	krawiec	27
374	Miedziński Icek	38	M	Zawale 6	krawiec	16
375	Weinryb Jakób	44	M	Jasna 12	krawiec	21
376	Bank Józef	42	M	Plac 3 maja 4	krawiec	23
377	Robszyc Icek	44	M	Małachowskiego 43	krawiec	10
378	Fiszel Moszek	34	M	Sączewskiego 19	krawiec	11
379	Pleszow Abram	47	M	Podzamcze 20	krawiec	26
380	Meryn Nuchym	39	M	Targowa 18	krawiec	15
381	Prajzer Majer	27	M	Zamkowa 33	krawiec	7
382	Frenkel Jakób	26	M	Zawale 24	krawiec	8
383	Lenczner Chil	31	M	Zawodzie 14	krawiec	6
384	Czrerner Moszek Abram	49	M	Modrzejowska 9	krawiec	29
385	Madwied Szymon	38	M	Modrzejowska 64	krawiec	16
386	Wnuk Zukin	51	M	Zamkowa 12	krawiec	31
387	Sztajnic Szaftali	35	M	Rynek 5	czapnik	8
388	Mec Mania	59	M	Wapienna 18	krawiec	37
389	Kornenfeld Josek	59	M	Wapienna 18	krawiec	37
390	Rudkowski Bolesław	43	M	Kołątaja 17	zegarmistrz	24
391	Glejncer Gerszon	47	M	Rynek 23	czapnik	24
392	Rudoler Szmul	44	M	Rynek 3	krawiec	19
393	Rozenchwajg Szmul Hersz	53	M	Kołątaja 14	ślusarz	27
394	Zelinger Abram	32	M	Zamkowa 12	kamasznik	7
395	Szulimowicz Berek	39	M	Targowa 4	szewc	19
396	Frydman Josek	45	M	Czeladzka 11	malarz	20
397	Szwarcbaum Regina	31	K	Kołątaja 19	modystka	8
398	Martyn Moszek	28	M	Bóźniczna 9	kamasznik	7
399	Szrajber Szlama	52	M	Kołątaja 9	trykotażnik	5
400	Meryn Chaim Dawid	33	M	Bóźniczna 9	krawiec	8
401	Półtorak Icak	30	M	Zawale 38	czapnik	9
402	Mirowski Gerszon	45	M	Małachowskiego	krawiec	16

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
403	Szerer Icek Moszek	57	M	Modrzejowska 22	krawiec	29
404	Szpigler Szmul Aron	26	M	Podzamcze 10	krawiec	4
405	Grosman Szmul Icel	26	M	Podzamcze 57	krawiec	1
406	Zajdman Lipa	37	M	Polna 1	krawiec	6
407	Sztajnbrecher Chaim	60	M	Potockiego 3	piekarz	36
408	Mandelbaum Mendel	25	M	Gzichowska 22	krawiec	2
409	Kożuch Chaim	27	M	Zamkowa Góra 3	krawiec	6
410	Golenzler Icek	36	M	Modrzejowska 17	drukarz	10
411	Korenfeld Benjamin	47	M	Kołątąja 19	ślusarz	28
412	Rochencwajg Jakób Hersz	29	M	Podzamcze 23	krawiec	1
413	Wakszlak Herszel	43	M	Małachowskiego 28	zegarmistrz	21
414	Szwimer Chil Josek	23	M	Małachowskiego 10	czapnik	4
415	Dafner Rubin	36	M	Małachowskiego 42	kamasznik	16
416	Ajchenwald Josek	41	M	Boczna 10	kamasznik	20
417	Rozenberg Chaim	37	M	Kołątąja 13	kamasznik	16
418	Kosmala Aron Lajb	22	M	Czeladzka 21	kamasznik	4
419	Zaks Ksyl	34	M	Małachowskiego 52	kamasznik	12
420	Wajnsztok Dawid	27	M	Kołątąja 6	krawiec	8
421	Muszyński Rubin	36	M	Zawodzie 10	szewc	2
422	Broner Icek Dawid	53	M	Kołątąja 9	malarz	29
423	Chorowicz Boruch	29	M	Modrzejowska 64	krawiec	5
424	Kisner Józef	32	M	Rynek 16	kamieniarz	8
425	Watenberg Icek	33	M	Modrzejowska 8	krawiec	11
426	Moszkowicz Moszek	24	M	Modrzejowska 3	krawiec	4
427	Pozmantier Nata	43	M	Targowa 9	rzeźnik	16
428	Pszenica Szaja	39	M	Modrzejowska 79	stolarz	16
429	Janowski Herszlik	33	M	Modrzejowska 58	stolarz	11
430	Kokotek Lemel	32	M	Czeladzka 21	kamasznik	8
431	Szwajcer Szmul Majer	45	M	Kołątąja 2	krawiec	21
432	Kupferberg Załma	36	M	Modrzejowska 88	stolarz	6
433	Lewkowicz Noech	48	M	Zamkowa Góra 3	krawiec	26
434	Płotek Hercka	28	M	Modrzejowska 44	krawiec	6
435	Szwarc Szlama	43	K	Bóżniczna 1	szewc	16
436	Gutbecal Kopel	69	M	Targowa 6	krawiec	29
437	Feld Hersz Mendel	26	M	Zawodzie 8	krawiec	6

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
438	Piwko Josek	34	M	Modrzejowska 58	kowal	6
439	Ujazd Noech	29	M	Podzamcze 59	krawiec	3
440	Langer Berek	47	M	Czeladzka 3	kamasznik	21
441	Sztajner Herszel	39	M	Małachowskiego 11	cukiernik	4
442	Liwerman Lejzor	26	M	Małachowskiego 39	kamasznik	8
443	Potok Abram Chaim	35	M	Modrzejowska 16	kamasznik	11
444	Gitler Mendel	38	M	Plac 3 maja 11	tapicer	16
445	Helesiewicz Szymon	34	M	Czeladzka 18	tapicer	13
446	Wize Josek	42	M	Plebańska 6	krawiec	20
447	Wajnsztok Szaja	62	M	Kołłątaja 9	zegarmistrz	41
448	Brauner Abram	32	M	Sączewskiego 21	trykotażnik	1
449	Pfefer Izrael	40	M	Rynek 26	pudełkarz	3
450	Szajnic Naftula	23	M	Gzichowska 46	kamasznik	3
451	Estrajcher Jankiel	31	M	Modrzejowska 17	piekarz	7
452	Najman Lajb Rachnil	22	M	Zamkowa 9	kamasznik	4
453	Zilberberg Chil	65	M	Plac 3 maja 2	stolarz	42
454	Sziro Moszek	27	M	Sączewskiego 11	cukiernik	4
455	Manela Szmul	35	M	Plac 3 maja 8	stolarz	6
456	Szulzinger Abram	37	M	Podzamcze 36	krawiec	11
457	Wulc Chil Szymon	26	M	Kołłątaja 29	stolarz	6
458	Herszlikowicz Josek	32	M	Zawale 21	krawiec	11
459	Wajnblum Zelik	32	M	Plac 3 maja 5	tokarz	10
460	Sztybel Herszl	31	M	Rybna 2	piernikarz	5
460	Perlgrycht Fajwiś	41	M	Modrzejowska 48	blacharz	16
462	Szterner Szyja	60	M	Zawale 10	malarz	30
463	Głajtman Mordka	56	M	Rybna 15	krawiec	31
464	Szwarcberg Szajndla	39	M	Modrzejowska 79	krawczyni	16
465	Orzeł Abram	49	M	Modrzejowska 19	wyrób trykot.	6
467	Winter Josek	38	M	Modrzejowska 76	szewc	16
468	Danek Szmul	45	M	Zawodzie 4	szewc	16
469	Bornsztajn Izaak Wolf	26	M	Rynek 11	kuśnierz	2
470	Abramowicz Zyskind	51	M	Małachowskiego 46	szewc	27
471	Apfelbaum Chaim	33	M	Plac 3 maja 2	szewc	11
472	Kestenberg Gitla	37	K	Czeladzka 20	krawczyni	8
473	Majtlis Rubin	23	M	Małachowskiego 46	kamasznik	3
474	Lewowicz Kałma	32	M	Kościelna 2	drukarz	3

Lp	Nazwisko i imię	Wiek	Płeć K/M	Adres (ulica)	Zawód	Pracuje samodzielnie lat
475	Bajtner Tobiasz	52	M	Targowa 9	krawiec	30
476	Zoler Gerszon	36	M	Rynek 15	szewc	16
477	Miedwied Jakób	45	M	Modrzejowska 46	stolarz	21
478	Szturmer Chaim Majer	25	M	Modrzejowska 56	kuśnierz	1
479	Drezen Majer Jakób	52	M	Podwale 4	szwacz	3
480	Graub Mendel	24	M	Modrzejowska 34	szewc	4
481	Micmacher Jakób Icek	36	M	Małachowskiego 1	cukiernik	11
482	Lenberg Zuroch	66	M	Plac 3 maja 9	piekarz	31
483	Szafir Abram	42	M	Plac 3 maja 8	malarz	8
484	Buchbinder Szmul Wolf	32	M	Plac 3 maja 11	cukiernik	9
485	Feldman Gabryl Jakób	49	M	Kołątaja 45	wyrób włosia dla celów tapicerskich	36
486	Klajman Efroim	33	M	Sączewskiego 1	szewc	11
487	Cymber Majlich	36	M	Podzamcze 46	krawiec	13
488	Belek Szulim	27	M	Małachowskiego 2	krawiec	6
489	Elbaum Szaja	50	M	Małachowskiego 56	malarz	21
490	Felzensztajn Abram	46	M	Targowa 18	szewc	21
491	Frochcwajg Chil	45	M	Modrzejowska 56	szewc	19
492	Preger Kałma	41	M	Sączewskiego 5	stolarz	16
493	Nunberg Jakób	40	M	Rynek 27	szewc	15
494	Litmanowicz Szlama	43	K	Modrzejowska 70	szewc	20
495	Zborowski Moszek	41	M	Podwale 6	szewc	11
496	Brajtnart Dawid	43	M	Gzichowska 25	szewc	26
497	Akerfeld Majer	66	M	Gzichowska 60	szewc	41
498	Brajbard Efroim	44	M	Czeladzka 18	szewc	9
499	Goldztajn Naftali	24	M	Rynek 9	krawiec	4
500	Brauner Elias	38	M	Rynek 17	kamasznik	15
501	Kucharski Abram Machel	35	M	Rynek 3	kamasznik	12
502	Manger Abram	35	M	Zawale 10	krawiec	12
503	Opczyński Izrael	61	M	Modrzejowska	ślusarz	26
504	Zilbergold Dawid	34	M	Kołątaja 41	krawiec	14

Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach, Akta miasta Będzina, sygn. 1007, k. 9–16.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Katowicach

Akta miasta Będzina, sygn. 1007.

Normatywy

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1927 nr 53 poz. 468.

Opracowania:

Błaszczyk W., *Będzin przez wieki. Dzieje miasta i jego rozwoju urbanistyczno-przestrzennego od średniowiecza do połowy XX wieku na podłożu osadnictwa w starożytności i wczesnym średniowieczu*, Poznań 1982.

Jastrzębski J., *Rzemiosło II Rzeczypospolitej w latach 1927–1939. Uwarunkowania formalno-prawne*, Kraków 2009.

Kwiecień S., *Polskie prawo przemysłowe 1927–1939*, Lublin 2010.

Majcher E., *Rzemieślnicy żydowscy w cechach w woj. kieleckim w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Między Wisłą a Pilicą” 2007, t. 8.

Majcher-Ociesa E., *Aktywność gospodarcza ludności żydowskiej w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 2013.

Przemsza-Zieliński J., *Przesławne Królewskie Miasto Będzin i najbliższe okolice od Bobrownik do Żychcic*, Sosnowiec 1998.

Renz R., *Rzemiosło województwa kieleckiego w okresie międzywojennym. Aspekty społeczne i gospodarcze*, Warszawa – Kraków 1984.

Renz R., *Życie codzienne w miasteczkach województwa kieleckiego 1918–1939*, Kielce 1994.

Urbanowicz B., *Rzemiosło w Częstochowie w okresie międzywojennym*, Częstochowa 2004.

Urbański K., *Almanach gmin żydowskich województwa kieleckiego w latach 1918–1939*, Kielce 2007.

Urbański K., *Gminy żydowskie duże w województwie kieleckim*, Kielce 2003.

Netografia

T. Babiarczyk, *Będzin*, <https://www.swietokrzyskisztepl.pl/asp/bedzin,29,,1> [dostęp: 26.04.2025].

PAWEŁ ŻOŁĄDEK

ORCID: 0009-0005-3652-6842

Referat Badań Historycznych

Delegatura IPN w Kielcach

Rozkazy Inspektoratu Kielce AK jako źródło do dziejów Armii Krajowej na Kielecczyźnie. Wybór dokumentów

Słowa kluczowe: Kielce, Armia Krajowa, Inspektorat, Komenda Okręgu, inspektor, obwód, akcja „Burza”, rozkaz, 4. Pułk Piechoty Legionów, archiwum, Jędrzejów, Busko-Zdrój, meldunek, instrukcja, wywiad, dokument, dowódca, Okręg Radom-Kielce AK

Streszczenie: Działający w ramach Okręgu Radom-Kielce AK w latach 1940–1945 Inspektorat Kielce AK w ostatecznym kształcie składał się z trzech obwodów: Kielce, Busko, Jędrzejów. W strukturze terytorialnej jednostka stanowiła szczebel pośredni między okręgiem a obwodem. Na czele inspektoratu stał wysoki stopniem oficer zawodowy Wojska Polskiego, który dysponował zaledwie kilkusobowym sztabem. Głównym zadaniem niewielkiego grona oficerów było nadzorowanie przygotowań do przyszłego wystąpienia zbrojnego, czyli powstania powszechnego wymierzonego w okupanta niemieckiego. Z czasem kompetencje inspektora i jego podkomendnych ulegały rozszerzeniu o zagadnienia organizacyjne, taktyczne, wyszkoleniowe, a nawet wywiadowcze. Inspektorat Kielce AK mimo wielu trudności był w stanie m.in. zorganizować referat odbioru zrzutów. W poszczególnych obwodach sprawnie działało kwatermistrzostwo, a także sieć wywiadu i łączności. Efektem wielomiesięcznych starań było powołanie oddziałów partyzanckich. W ramach przygotowań do akcji „Burza” odtworzono: 4. Pułk Piechoty Legionów AK, wystawiono ponadto Kielecką Brygadę AK.

Key words: Kielce, Home Army, Inspectorate, Regional Command, inspector, district, Operation Burza, order, 4th Infantry Regiment of the Legions, archive, Jędrzejów, Busko-Zdrój, report, instruction, intelligence, document, commander, Radomsko-Kielecki District of the Home Army.

Abstract: The Kielce Inspectorate of the Home Army, operating within the Radomsko-Kielecki District of the Home Army during 1940–1945, in its final form consisted of three districts: Kielce, Busko, and Jędrzejów. Within the territorial structure, this unit

constituted an intermediate level between the district and the region. The inspectorate was headed by a high-ranking officer of the Polish Armed Forces, who only had a small number of staff at his disposal. The principal task of this small group of officers was to oversee preparations for a future general armed uprising against the German occupier. Over time, the competencies of the inspector and his subordinates were expanded to include organisational, tactical, training, and even intelligence matters. Despite numerous difficulties, the Kielce Inspectorate was able to organise, for example, a parachute drop reception unit. In individual districts, quartermaster services functioned efficiently, as did intelligence and liaison networks. The result of months of effort was the establishment of partisan units. In the course of preparations for Operation Burza, the 4th Infantry Regiment of the Legions of the Home Army was reconstituted, and moreover, the Kielce Brigade of the Home Army was deployed.

Podstawowymi jednostkami w strukturze terytorialnej Okręgu Radom-Kielce AK, na których opierała się praca konspiracyjna, były obwody. Każdy z nich obejmował swoim zasięgiem obszar przedwojennego powiatu. Od wiosny 1940 r. przystąpiono do organizacji załączków inspektoratów okręgowych (rejonowych), rzadziej określanych podokręgami. Skupiały one po kilka obwodów i stanowiły szczebel pośredni w kontaktach z komendą okręgu. W latach 1940–1941 utworzono 5 tego typu jednostek. W grudniu 1941 r. w wyniku zagrożenia ze strony Gestapo oraz pierwszych aresztowań podjęto decyzję o reorganizacji dotychczas działających struktur¹. Dokonano nowego podziału, tworząc 3 inspektoraty. Kielecki otrzymał numerację „I”. Składał się z następujących obwodów: Kielce, Jędrzejów, Busko, Sandomierz, Opatów². Na jego czele stanął ppłk Antoni Żółkiewski „Garbaty”, „Jog”, „Lin”³.

¹ Obwód Opoczno podporządkowano Okręgowi Łódź ZWZ. Obwód Radomsko włączono do Okręgu Radom-Kielce ZWZ. Zob. W. Borzobohaty, „Jodła”. *Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939–1945*, Warszawa 1988, s. 38.

² J. Rell, *Struktury organizacyjne SZP-ZWZ-AK Okręgu Radomsko-Kieleckiego i organizacji zintegrowanych*, w: *Armia Krajowa. Okręg Radomsko-Kielecki. Materiały z sesji naukowej*, red. A. Massalski, S. Meducki, Kielce 1999, s. 51.

³ Antoni Żółkiewski „Garbaty”, „Jog”, „Lin” (1896–1945) – ur. w miejscowości Kuca Bałka (pow. bałcki guberni podolskiej). Syn Kazimierza i Heleny z Piotrowskich. W 1925 r. ukończył 5 klas gimnazjum im. Mikołaja Reja w Warszawie. Naukę kontynuował w Kijowie oraz w Szkole Podchorążych w Odessie. W latach 1915–1917 w 419 pp. Od grudnia 1917 r. do lutego 1918 r. w I Korpusie Polskim gen. J. Dowbora Muśnickiego. W kwietniu 1919 r. w 4. Dywizji Strzelców Polskich gen. L. Żeligowskiego. Walczył z bolszewikami o opanowanie i utrzymanie Odessy. Podczas wojny 1920 r. dowodził I bat. 24 pp. W odrodzonym WP zweryfikowany w stopniu kapitana. Do 1925 r. w 24. pp w Łucku. Przeniesiony do Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP), gdzie w 1928 r. awansował na majora. W 1931 r. dowódca bat. W 67. pp. w Brodnicy i Toruniu. Wykładowca taktyki walk piechoty w Szkole Pod-

Do ponownej reorganizacji doszło w połowie 1942 r. Z Inspektoratu Kielce AK oznaczonego nowym numerem „III” wyłączono obwody Sandomierz i Opatów, z których utworzono odrębną jednostkę terytorialną. Pomimo kolejnych zmian kielecki inspektorat przetrwał nienaruszony do stycznia 1945 r. W ostatecznym kształcie obejmował obwody: Kielce, Busko i Jędrzejów. Warto odnotować, że w okresie listopad 1943-sierpień 1944 oznaczany był kryptonimami „IV” oraz „Górki”. Natomiast od sierpnia 1944 r. do końca wojny używano szyfru literowego „D”⁴.

Na czele inspektoratu rejonowego stał wysoki stopniem oficer, któremu podlegał sztab złożony z kilkunastu osób. Głównym zadaniem inspektora było przygotowanie terenu i wykonanie wyznaczonego zadania bojowego w ostatniej fazie walki z okupantem, tzn. w powstaniu powszechnym. W praktyce, kompetencje inspektoratu zostały poszerzone m.in. o różnego rodzaju sprawy organizacyjne. Niewielkie liczebnie sztaby skupiały się ponadto na zagadnieniach taktycznych, łączności i wyszkoleniu. W ten sposób jednostka stała się pośrednim szczeblem dowodzenia pomiędzy okręgiem a obwodem⁵.

Palącym problem był niedobór oficerów zawodowych przewidzianych do obsady poszczególnych referatów. Na przełomie 1943/1944 r. sztab Inspektoratu Kielce AK nie był w pełni rozwinięty. Składał się zaledwie z kilku osób. Od połowy 1941 r. (według niektórych źródeł od 1942 r.) funkcję inspektora pełnił ppłk Józef Mularczyk „Ambroży”, „Róg”, „Żor”, „Józef Dembicki”⁶. Po objęciu obowiązków

---

chorążych Artylerii w Toruniu. Od 1934 r. podpułkownik. Dowódca KOP w Hoszczy na Wołyniu. W 1937 r. zastępca dowódcy pułku KOP w Równem. W 1939 r. dowodził 5. Pułkiem Strzelców Podhalańskich (22 DP). Od listopada 1939 r. w ZWZ w Warszawie, następnie w Krakowie, skąd trafił na Kielecczyznę. W latach 1940–1941 inspektor Inspektoratu Kielce ZWZ. W 1942 r. inspektor Inspektoratu Sandomierz AK. Od lipca 1944 r. dowódca 2 Dywizji Piechoty Legionów AK. Aresztowany przez NKWD i UBP 17 IV 1945 r. Osadzony w kieleckim więzieniu przy ul. Zamkowej. 28 VI 1945 r. Sąd Wojskowy w Łodzi na sesji wyjazdowej w Kielcach skazał go na karę śmierci. Wyrok zamieniono na 10 lat więzienia. Uwolniony w akcji rozbitcia więzienia w Kielcach nocą 4/5 VIII 1945 r. Zmarł na atak serca w czasie ucieczki. Pochowany na Cmentarzu Partyzanckim w Kielcach. Odznaczony: Krzyżem Orderu Virtuti Militari V klasy, Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi, Srebrnym Krzyżem Zasługi. Zob. Wojskowe Biuro Badań Historycznych (dalej: WBBH), Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych, I.482.73-6802, VM, Kwestionariusz osobowy Antoniego Żółkiewskiego, b.m., I II 1934 r., k. 2–5; B. Szewo, *Podpułkownik Antoni Żółkiewski (1896–1945)*, „Zeszyty Sandomierskie” 1999, nr 9, s. 111–113.

⁴ W. Borzobohaty, „Jodla”..., s. 39.

⁵ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej. Armia Krajowa*, t. 3, Londyn 1950, s. 109.

⁶ Józef Mularczyk „Kazik”, „Ambroży”, „Róg”, „Żor”, „Józef Dembicki” (1893–1968) – ur. w Boryczówce (pow. Trembowla) jako syn Kaspra i Marii z Kellerów. Ukończył Gimnazjum w Trembowli oraz fakultet prawa i umiejętności politycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. 6 VIII 1914 r. wstąpił do Legionów Polskich, w których służył do

mógł liczyć na wsparcie zastępcy mjr. Bronisława Jankowskiego „Młot”, „Antoni”, „Brom”, „Wąsik”⁷, który jednocześnie stał na czele referatu operacyjnego.

1917 r. W czasie działań wojennych trzykrotnie ranny. Następnie do listopada 1918 r. w Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) w Krakowie. Od listopada 1918 do czerwca 1919 r. dowódca plutonu w 2. Pułku Ułanów. W kwietniu 1919 r. awansowany na podporucznika. Do czerwca 1938 r. w 1. Pułku Strzelców Konnych. Awanse: na porucznika (1921), rotmistrza (1922) i majora (1928). Pełnił funkcje: adiutanta, dowódcy szwadronu, kwatermistrza oraz zastępcy dowódcy pułku. Od 1 I 1936 r. podpułkownik. W latach 1938–1939 Komendant Szkoły Podchorążych Kawalerii w Grudziądzu. Od lipca do sierpnia 1939 r. dowódca 1 Pułku Strzelców Konnych. 20 VIII 1939 r. objął dowództwo 2. Pułku Strzelców Konnych. We wrześniu 1939 r. dowodził jednostką w składzie Wołyńskiej Brygady Kawalerii. Nocą 2/3 IX 1939 r. poprowadził udany atak na niemiecką jednostkę pancerną w Kamieńsku k. Częstochowy. Podjął nieudaną próbę przekroczenia granicy w okolicach Lwowa. W listopadzie 1939 r. dotarł do Częstochowy. Jesienią 1940 r. wstąpił do organizacji Polska Niepodległa (PN), gdzie pełnił funkcję szefa sztabu V Okręgu Kielce. Związany z Polską Organizacją Zbrojną (POZ). Od połowy czerwca 1941 r. do stycznia 1945 r. inspektor Inspektoratu Kielce AK. Od 12 I 1945 r. pułkownik AK. 15 I 1945 r. przedostał się do Częstochowy, a później Poznania. Osiadł we wsi Głodno (pow. wolsztyński), gdzie prowadził gospodarstwo o powierzchni 2 ha. Od 30 III 1945 r. do 20 I 1947 r. angażował się w prace społeczne. Organizował Koło Samopomocy Chłopskiej oraz kierował świetlicą w Wolsztynie. Do chwili ujawnienia w Departamencie Personalnym MON w Warszawie 25 I 1947 r. posługiwał się konspiracyjnym nazwiskiem Józef Dembicki. Pracował w stadninie koni w Książu k. Wałbrzycha. Od 1954 r. na emeryturze. Zamieszkał w Warszawie. Zmarł 26 IV 1968 r. Pochowany na warszawskich Powązkach. Odznaczony: dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości, Złoty Krzyż Zasługi. Zob. WBBH, Kolekcja akt żołnierzy zarejestrowanych w Rejonowych Komendach Uzupełnień, II.56.12123, Arkusz ewidencji personalnej Józefa Mularczyka, Warszawa, 22 I 1947 r., k. 1–5; J. S. Wojciechowski, *2 Pułk Strzelców Konnych*, Pruszków 1998, s. 21; G. Turlejski, *Józef Mularczyk, ps. „Jerzy Ambroży”, „Kazik”, „Róg”, „Styr”, „Żor” (1893–1968)*, w: *Radomszczański Słownik Biograficzny*, red. G. Mieczyski, t. 2, Radomsko 2019, s. 132–133.

⁷ Bronisław Jankowski „Młot”, „Antoni”, „Brom”, „Wąsik” (1898–1973) – ur. w Czarnomlinie na Podolu w rodzinie ziemiańskiej jako syn Emeryka i Julii z Kamińskich. Absolwent Gimnazjum w Hajsynie na Ukrainie. 1 VII 1915 r. wcielony do 18. batalionu zaopatrzenia w armii rosyjskiej. Od 1 X 1915 r. do 1 II 1916 r. w szkole wojskowej w Kijowie. Następnie w 26. batalionie zapasowym. Wiosną 1916 r. dowodził plutonem 418. pp na froncie wołyńskim, gdzie został ranny. Trafił do 118. pp. Do października 1917 r. na froncie rumuńskim. Zdemobilizowany przedostał się na Ukrainę. Na początku 1918 r. w III Korpusie WP, gdzie dowodził szwadronem rozpoznawczym 7. Pułku Ułanów. Do odrodzonego WP wstąpił 8 X 1919 r. Przydzielony do 43. pp Strzelców Kresowych, a następnie 45. pp Strzelców Kresowych. Podczas wojny 1920 r. wziął udział w ofensywie na Kijów oraz w walkach z Armią Konną Budionnego. Do 1924 r. dowódca kompanii km w 45. pp Strzelców Kresowych. W 1926 r. komendant miasta Równe. Od 1927 r. dowódca pułkowej szkoły podoficerskiej, a w roku następnym dowódca kompanii ckm w 79. pp. Następnie dowódca pułkowej szkoły podoficerskiej w 1. Pułku Strzelców Podhalańskich w Nowym Sączu. W latach 1933–1935 w KOP jako dowódca kompanii ckm w batalionie „Niemenczyn”. W 1936 r. przeniesiony do 2. Pułku Strzelców Podhalańskich w Sanoku. Od lipca 1939 r. dowódca batalionu. We

Skromnej liczebnie jednostce organizacyjnej powierzano szereg odpowiedzialnych zadań. Komenda Główna Armii Krajowej (KG AK) wyznaczyła inspektoratom rejonowym m.in. kontrolę poziomu wyszkolenia żołnierzy w terenie (zob. Dokument nr 5 i 6). Inaczej wyglądała sprawa podnoszenia kwalifikacji oficerów. W tym wypadku za szkolenie odpowiadali bezpośrednio inspektor lub komendant obwodu⁸.

Najważniejszym, a jednocześnie jednym z bardziej wymagających zadań powierzonych inspektoratom było opracowanie planów powstańczych oraz przygotowanie ich realizacji. W związku z tym, już w pierwszej połowie 1942 r. dokonano klasyfikacji obiektów ważnych strategicznie oraz przystąpiono do organizowania pierwszych oddziałów Służby Ochrony Powstania (SOP). O wadze przedsięwzięcia świadczył meldunek półroczny za okres od 1 marca do 31 sierpnia 1943 r. gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora” do Naczelnego Wodza. Dowódca AK pisał w nim:

„Doprowadzona żmudną i zawziętą pracą sieć organizacyjna do pożądanych i dobrych już rezultatów – rozwała się z dnia na dzień w gruzy na całych Obwodach, Inspektoratach rejonowych. Prace trzeba rozpoczynać na nowo od podstaw przy zmniejszonych już znacznie możliwościach, a wzmożonym nacisku i czujności npla”⁹.

Mimo wyraźnych trudności sztab Inspektoratu Kielce AK zorganizował referat odbioru zrzutów oraz oddziały Wojskowej Służby Ochrony Powstania (WSOP). Podobnie przedstawiała się kwestia Wojskowej Służby Kobiet (WSK).

---

wrześniu 1939 r. walczył w okolicach Olkusza, pod Słomnikami, nad Nidą w okolicach Wiślicy. Po przejściu za Wisłę w 13. DP. podjął nieudaną próbę przedostania się na Węgry. Dotarł do Kielc, gdzie w styczniu 1940 r. związał się z Narodową Organizacją Wojskową (NOW). Ostatecznie w szeregach ZWZ-AK. Od wiosny 1941 r. do stycznia 1945 r. szef sztabu i zastępca inspektora Inspektoratu Kielce AK. Po wkroczeniu Sowieców do Kielc ujawnił się przed NKWD. Od 23 II do 24 III 1945 r. więziony w areszcie MUBP w Częstochowie. W maju 1945 r. przyjęty do WP w stopniu majora. Od 22 VI 1945 r. komendant wojenny Jeleniej Góry i Cieplic. 12 II 1946 r. zdemobilizowany. Jako osadnik wojskowy otrzymał gospodarstwo w Sosnowce. W latach 1951–1953 dyrektor ds. administracyjno-gospodarczych w Państwowym Uzdrowisku w Sosnowce. Zmarł 25 VII 1973 r. Pochowany na cmentarzu w Jeleniej Górze. Odznaczony: Krzyżem Virtuti Militari, Krzyżem Niepodległości, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921, Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości. Zob. Z. Kuśmierk, *Major Bronisław Jankowski – pierwszy polski komendant wojenny Jeleniej Góry w 1945 r. Uczestnik walk o niepodległość Polski*, „Rocznik Jeleniogórski” 2018, t. 50, s. 172–181.

⁸ *Polskie Siły Zbrojne...*, s. 263–264.

⁹ Meldunek organizacyjny nr 220 za czas od 1 III 43 do 31 VIII 43, w: *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 89.

W połowie 1943 r. tylko Obwód Kielce AK nie posiadał w pełni zorganizowanego pionu kobiecego¹⁰.

Inspektor kielecki przywiązywał dużą wagę do sprawnej działalności wywiadu i kontrwywiadu. Informacje zbierano przy pomocy rozbudowanej sieci agentów. Dotyczyły one przede wszystkim rozlokowania jednostek niemieckich, działalności władz okupacyjnych oraz sytuacji gospodarczej, głównie funkcjonowania przemysłu. Dane w formie meldunków za pośrednictwem inspektoratu trafiały do komendy okręgu. Sieć informacyjno-wywiadowcza działała w ścisłej tajemnicy, nawet przed dowódcami oddziałów partyzanckich. Szefowie referatu II w Inspektoracie Kielce AK (kolejno: mjr Zdzisław Imbor „Duch”, kpt. Władysław Bochniewski „Artur”, kpt. Leon Torliński „Kret”) meldowali o agentach Gestapo próbujących przeniknąć w struktury organizacji. Kluczową sprawą w obwodach: Kielce, Busko, Jędrzejów było przeprowadzanie akcji likwidacyjnych wymierzonych w konfidentów. Jednocześnie grupy bojowe i dywersyjne angażowały się w walkę bieżącą opartą na wytycznych ppłk. „Żora” z początku kwietnia 1944 r. (zob. Dokument nr 1).

Co ciekawe, z dostępnych dokumentów wynika, że w sztabie Inspektoratu Kielce AK nie utworzono stanowiska referenta Kierownictwa Dywersji („Kedywu”). Najprawdopodobniej funkcję tę nieoficjalnie wypełniał zastępca inspektora mjr „Młot”. W opinii podkomendnych oficer ten przejawiał dużą aktywność na terenie podległych obwodów¹¹.

Bezpieczeństwo pracy konspiracyjnej opierało się w dużej mierze na sprawnie zorganizowanym systemie przekazywania informacji pomiędzy komendą okręgu a obwodami. Na szczeblu inspektoratu zorganizowano tzw. łączność sztafetową polegającą na wymianie korespondencji mającej wyjść na zewnątrz do zbiorczej skrzynki pocztowej. Wyliczono, że na całkowity obieg wiadomości niezbędny jest czas minimum 84 godzin (trzy i pół doby). Ryzyko przenoszenia meldunków podejmowały kurierki. Choć nazwiska i pseudonimy wielu z nich pozostają nieznane, wnikliwa kwerenda materiałów archiwalnych dowiodła, że jedną z łączniczek inspektoratu była Zofia Imbor. Skrzynki kontaktowe inspektora znajdowały się w podkieleckim Słowiku oraz w Kielcach¹².

¹⁰ Tamże, s. 115.

¹¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach (dalej: AIPN Ki), Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Kielcach 1983–1990 (dalej: WUSW Kielce), 005/1338, Protokół przesłuchania podejrzanego Władysława Bajdora, Kielce, 7 II 1951 r., k. 7–8.

¹² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (dalej: AIPN Gd), Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku 1983–1990 (dalej: WUSW Gdańsk), 00/118/753, Wyciąg z protokołu przesłuchania podejrzanego Eugeniusza Adamczyka dot. Zdzisława Imbora „Stary”, Jędrzejów, 20 X 1949 r., k. 58.

Ppłk Józef Mularczyk w swoich rozkazach uporządkował sprawy kwatermistrzowskie, wydawał instrukcje przyjmowania zrzutów zaopatrzeniowych (zob. Dokument nr 3). Na podstawie umowy scaleniowej z Narodowymi Siłami Zbrojnymi (NSZ) z 7 marca 1944 r. nadzorował proces włączania żołnierzy podziemia narodowego w szeregi AK. (zob. Dokument nr 2).

Kwestię organizacji sztabu inspektoratu uregulował płk Jan Zientarski „Ein”, „Mieczysław” w zarządzeniu wydanym dopiero 26 czerwca 1944 r., a więc w przededniu akcji „Burza”. Według wytycznych komendy okręgu ppłk „Żor” otrzymał funkcję dowódcy taktycznego. Znacznie zwiększył się także zakres obowiązków jego zastępcy mjr. „Młota”, który pełnił funkcję szefa sztabu. Do jego zadań należała koordynacja pracy podległych referatów oraz kontrola wyszkolenia. Znaczącą rolę wyznaczono adiutantowi inspektora, na barkach którego spoczęło prowadzenie kancelarii, załatwianie spraw organizacyjnych oraz łączności konspiracyjnej. Sztab podzielono na 4 części:

- a. Dział operacyjny (oficerowie: operacyjny, łączności, saperów, artylerii, referenci: walki bieżącej, przerzutów powietrznych, lotniczy),
- b. Dział wywiadowczy (wywiad, kontrwywiad, bezpieczeństwo, legalizacja),
- c. Dział propagandowy,
- d. Kwatermistrzostwo (na czele działu stał jeden z kwatermistrzów obwodu)¹³.

Najważniejszym zadaniem powierzonym inspektoratom na terenie Okręgu Radom-Kielce AK było przygotowanie oddziałów partyzanckich do wykonania akcji „Burza”. Wytyczne dla poszczególnych dowódców określał rozkaz nr 1/44 z 17 lipca 1944 r. komendanta okręgu płk. „Mieczysława”. Zadania Inspektoratu Kielce AK zostały doprecyzowane w kolejnym rozkazie, nr 2/44 z 24 lipca 1944 r. Polegały one na ułatwieniu zdobycia Kielc oraz obronie przed zniszczeniem linii kolejowej Łączna-Kielce-Sędziszów, a także organizowaniu zasadzek na szlakach komunikacyjnych. Doszło także do zmiany kryptonimów (Inspektorat Kielce AK „D” zaszyfrowany był jako „Zima”)¹⁴.

Realizując kolejne wytyczne przełożonych, ppłk „Żor” zarządził stan czujności oraz mobilizację oddziałów, które miały wejść w skład odtwarzanego 4. Pułku Piechoty Legionów AK¹⁵. Dodatkowym zadaniem powierzonym inspek-

¹³ Zarządzenie komendanta okręgu AK Radom dotyczące organizacji sztabu okręgu i inspektoratów, b.m., 26 VI 1944 r., w: *„Burza” w okręgu radomsko-kieleckim w świetle dokumentów*, wybór i oprac. M. Adamczyk, J. Tomczyk, Kielce 1996, s. 107.

¹⁴ Rozkaz operacyjny nr 1/44 komendanta Okręgu Radomsko-Kieleckiego AK, b.m., 17 VII 1944 r., w: tamże, s. 147–150, 167.

¹⁵ M. Jedynak, *4 Pułk Piechoty Legionów Armii Krajowej*, w: *4 Pułk Piechoty Legionów Polskich – historia i pamięć. W 100 rocznicę powstania*, red. U. Oettingen, W. Rutkowska, J. Główna, Kielce 2015, s. 170.

toratom Radom i Kielce było wystawienie po jednej dwupułkowej brygadzie. Dowódcą Kieleckiej Brygady AK został ppłk Józef Mularczyk „Żor”. Jednostka składała się z dwóch pułków: powołanego 26 sierpnia 1944 r. Świętokrzyskiego Pułku Piechoty (ŚPP), złożonego z żołnierzy 104. Pułku Piechoty NSZ pod dowództwem ppłk. Romana Piechowskiego „Roberta” oraz Jędrzejowskiego Pułku Piechoty (JPP) dowodzonego przez dotychczasowego komendanta Obwodu Jędrzejów AK kpt. Kacpra Niemca vel Niemirskiego „Mira”¹⁶. Sformowana jednostka nie wzięła udziału w walkach w ramach akcji „Burza”. Nie wyruszyła na koncentrację w ramach akcji pomocy walczącej Warszawie. Zamiast tego pozostała w rejonie Kielc do dyspozycji dowódcy. Jak wynika z zachowanego rozkazu, znaczna liczba żołnierzy ŚPP powróciła do zadań konspiracyjnych (zob. Dokument nr 7). W swych działaniach ograniczono się do przeprowadzenia kilku drobnych zasadzek na drogach¹⁷.

Reasumując, warto zacytować fragment relacji ppłk. Józefa Mularczyka „Żora”, który krótko po wojnie oceniał pracę swoich podkomendnych w następujących słowach:

„Akcja sabotażowo-dywersyjna, a później partyzancka nabierała stopniowo na sile, a pełnego rozmachu nabrała w drugiej połowie 1943 r. i 1944 r. Poza wielką ilością akcji jednostkowo-likwidacyjnej, jak likwidowanie konfidentów z wyroku sądu, gestapowców, funkcjonariuszy Arbeitsamtu, czy rozbijanie żołnierzy Wehrmachtu, do zasadniczych akcji organizowanych przeze mnie należały: psucie komunikacji przez wysadzanie torów i zdemolowanie parowozowni na terenie Sędziszowa¹⁸ i Kielc Herbskich¹⁹, wraz z kilkudziesięcioma parowozami, likwidacja posterunku żandarmerii w Korczyniu (23 żandarmów)²⁰, posterunku obserwacyj-

¹⁶ Świętokrzyski Pułk Piechoty składał się z dwóch kompanii i liczył ok. 100 ludzi. Jędrzejowski Pułk Piechoty złożony z dwóch batalionów liczył ok. 300 ludzi. Jeden z nich, tzw. „południowy”, złożony był wyłącznie z członków Batalionów Chłopskich (BCh), natomiast „północny” tworzyli żołnierze z placówek AK. Zob. Rozkaz komendanta okręgu AK Radom o powołaniu Świętokrzyskiego Pułku Piechoty, b.m., 26 VIII 1944 r., w: „Burza” w okręgu radomsko-kieleckim..., s. 235–237; B. Hillebrandt, *Partyzantka na Kielecczyźnie 1939–1945*, Warszawa 1970, s. 422–423.

¹⁷ Tamże, s. 423.

¹⁸ Akcja wykonana nocą z 30 IV na 1 V 1944 r. przez partyzantów oddziału „Spaleni” wspieranych przez miejscowych żołnierzy AK oraz oddział BCh. Zob. A. Ropelewski, *W jędrzejowskim obwodzie AK*, Warszawa 1986, s. 196.

¹⁹ Zdemolowania urządzeń stacyjnych na stacji Kielce-Herby dokonała grupa dywersyjna pod dowództwem Zbigniewa Kruszelnickiego „Wilka” nocą z 10 na 11 maja 1944 r. Oddział miał na koncie wiele innych akcji na kieleckich Herbach. Zob. A. Massalski, S. Meducki, *Kielce w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Kielce 1986, s. 315–316.

²⁰ Akcję przeprowadził były komendant Podobwodu AK Nowy Korczyn ppor. Jan Stryzewski „Solny” z grupami Michała Lasaka „Michała” oraz NN „Oszczeпа” 23 VII 1944 r. Zob.

no-meldunkowego w rejonie Jędrzejowa, komendanta Gestapo w Jędrzejowie²¹, zastępcy w Busku²², szczególnie znanego i groźnego na terenie Kielc gestapowca Wittka²³ (akcja ostatnia pociągnęła za sobą szczególnie dużo ofiar własnych). Obok tego całokształt działalności oddziału partyzanckiego „Barabasa”, jędrzejowskiego oddziału partyzanckiego, a w 1944 r. szczególnie ofiarna i owocna akcja oddziału „Wilka”²⁴ (m.in. likwidacja ekipy wyższych oficerów Gestapo z Radomia pod Miedzianą Górą)²⁵.

W opracowaniach dotyczących Polskiego Państwa Podziemnego na Kielecczyźnie badacze rzadko odnosili się do spuścizny wytworzonej przez ppłk. „Żora” i jego sztab. Do nielicznych należał Andrzej Ropelewski – były żołnierz AK i pasjonat historii. W monografii poświęconej Obwodowi Jędrzejów AK powoływał się na dokumenty inspektoratu. W kilku miejscach cytował niewielkie fragmenty rozkazów czy instrukcji. Dwa z nich dotyczyły działalności oddziału partyzanckiego „Spaleni” w miesiącach kwiecień–lipiec 1944 r.²⁶ Ponadto w zainteresowaniu badacza znalazł się rozkaz przeprowadzenia akcji likwidacyjnej o kryptonimie „Kośba” wymierzonej w niemieckich funkcjonariuszy i konfidentów w ostatniej dekadzie maja 1944 r. oraz instrukcja dotycząca użycia broni oraz ekwipunku wojskowego²⁷.

Poza publikacją A. Ropelewskiego na uwagę zasługuje opracowanie źródłowe pt. *Dokumenty do dziejów Zgrupowań Partyzanckich AK „Ponury”* przygotowane przez historyka Marka Jedynaka. W obszernym tomie autor zamieścił szczególnie ważne pismo ppłk. Józefa Mularczyka „Ambrożego”, „Żora” dotyczące dotacji dla Kierownictwa Dywersji („Kedywu”)²⁸.

W. Borzobohaty, „*Jodła*”..., s. 225–226.

²¹ Ppłk „Żor” popełnił omyłkę. W rzeczywistości zginął pomocnik, tłumacz, prawa ręka szefa Gestapo w Jędrzejowie Helmut Kapp vel Konstanty Kapuścik zlikwidowany 31 V 1943 r. Zob. A. Ropelewski, *W obwodzie...*, s. 84–89.

²² Funkcjonariusz policji bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei) Max Peter został zlikwidowany 12 VII 1944 r. w Busku. Zob. W. Borzobohaty, „*Jodła*”..., s. 224–225.

²³ Franz vel Hans Wittek został zastrzelony 15 VI 1944 r. w Kielcach. Zob. M. Michalczyk, *Diabeł „piątej kolumny”*, Warszawa 1986, s. 210–224.

²⁴ Akcja wykonana przez Zbigniewa Kruszelnickiego „Wilka” 5 VI 1944 r., w której zginął. Według W. Mańko zatrzymani zostali oficerowie i podoficerowie nierozpoznanej przez partyzantów jednostki SS, a nie Gestapo. Zob. W. Mańko, „*Wilki*” pod Kielcami, Warszawa 1982, s. 154–166.

²⁵ WBBH, Kolekcja akt żołnierzy zarejestrowanych w Rejonowych Komendach Uzuppełnień, II.56.12123, Arkusz ewidencji personalnej Józefa Mularczyka, Warszawa, 22 I 1947 r., k. 3–4.

²⁶ A. Ropelewski, *W obwodzie...*, s. 196–197.

²⁷ Tamże, s. 207, 266.

²⁸ Pismo ppłk. Józefa Mularczyka „Ambrożego”, inspektora kieleckiego AK dot. dotacji dla „Kedywu”, b.m., 17 XII 1943 r., w: *Dokumenty do dziejów Zgrupowań Partyzanckich AK*

Zachowane rozkazy, instrukcje i meldunki inspektora kieleckiego AK uległy po wojnie rozproszeniu. Zaledwie dwa dokumenty opublikowali badacze Mieczysław Adamczyk i Jerzy Tomczyk w obszernym opracowaniu źródłowym dotyczących akcji „Burza” na Kielecczyźnie²⁹.

Znaczna część spuścizny wytworzonej przez Inspektorat Kielce AK przetrwała w zbiorach prywatnych przekazanych do archiwum. Prezentowane w niniejszym artykule dokumenty stanowią część zespołu pt. *Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejów AK* znajdującego się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Po dokonaniu selekcji źródeł, autor zdecydował się na wybór siedmiu rozkazów ukazujących rozległe dziedziny pracy konspiracyjnej inspektora kieleckiego. W rozszyfrowaniu kryptonimów niezbędne okazały się materiały Komendy Okręgu Radom-Kielce AK³⁰ oraz anonimowe opracowanie pochodzące ze zbiorów Związku Bojowników o Wolność i Demokrację – Zarządu Okręgu Kielce przechowywane w Archiwum Państwowym w Kielcach³¹. Pomocna okazała się fundamentalna praca Wojciecha Borzobohatego oraz cenny artykuł wspomnianego Marka Jedyńaka³².

Publikowane rozkazy stanowią interesujące źródło historyczne do dziejów AK na Kielecczyźnie. Sześć z nich pochodzi z kwietnia-maja 1944 r., a więc okresu, w którym działalność sztabu inspektoratu była szczególnie wzmożona. Wyjątek stanowi Dokument 7 datowany na 16 września 1944 r., dotyczący uposażenia Świętokrzyskiego Pułku Piechoty.

Materiały opracowano, wykorzystując instrukcję wydawniczą stosowaną w Instytucie Pamięci Narodowej. Dokumenty pozostawiono w oryginalnym zapisie z niewielkimi poprawkami edytorskimi takimi jak zastosowanie marginesów czy poprawnej interpunkcji. Wprowadzenie drobnych korekt miało na celu zapewnienie lepszego odbioru treści przez czytelnika.

„Ponury”, wstęp, wybór i oprac. M. Jedyńak, Kielce–Kraków 2014, s. 262–263.

²⁹ Meldunek inspektora kieleckiego do komendanta okręgu. Obsada stanowiska referatu przerzutów powietrznych inspektoratu kieleckiego, b. m., 10 X 1944 r., w: „Burza” w okręgu radomsko-kieleckim w świetle dokumentów, wybór i oprac. M. Adamczyk, J. Tomczyk, Kielce 1996, s. 317–318; Meldunek o zagrożeniu łapankami do prac fortyfikacyjnych mężczyzn w inspektoracie Kielce z 10 października 1944 r., w: tamże, s. 320.

³⁰ Rozkaz techniczny radio komendanta Radom AK. Technika pracy radiostacji, b.m., 24 VII 1944, w: tamże, s. 164–173.

³¹ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Związek Bojowników o Wolność i Demokrację – Zarząd Okręgu w Kielcach (dalej: ZBOWiD Kielce), 21/490/193, Wykaz kryptonimów używanych przez Komendę Okręgu Radomsko-Kieleckiego AK, b.m., b.d., k. 101–102.

³² W. Borzobohaty, „Jodła”..., s. 399–401; M. Jedyńak, *Zasady stosowania kryptonimów i szyfrów w korespondencji służbowej Okręgu Radomsko-Kieleckiego AK (1943/1944)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2016, nr 4(258), s. 73–95.

Poniżej każdego dokumentu znajduje się informacja o miejscu przechowywania źródła, a więc nazwa archiwum, zespołu akt, sygnatura jednostki oraz forma (rkps – rękopis, mps – maszynopis). Prezentowane materiały źródłowe opatrzone dwoma rodzajami przypisów. Przypisy tekstowe w postaci liter dotyczą nieczytelnych zapisów w tekście. Natomiast przypisy rzeczowe numerowane cyframi arabskimi zawierają merytoryczne uwagi i komentarze autora, przede wszystkim rozwinięcie zaszyfrowanych form kryptonimów używanych w rozkazach i instrukcjach. W nawiasach okrągłych podano pełny zapis stosowanych skrótów. We fragmentach odnoszących się do konkretnej postaci: dowódcy lub komendanta, zamieszczono jego stopień, imię i nazwisko, pseudonim oraz sprawowaną funkcję, rezygnując jednocześnie z obszerniejszych biogramów.

Dokument 1

1944 kwiecień 5, Wytyczne inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” dotyczące przeprowadzania akcji dywersyjnych

Zim¹

Opa² 544/Mar³

L. 21c.

Wytyczne dzia⁴

Akcję dzia na kolejach prowadzić tylko wyłącznie na liniach komunikacyjnych kierunku północ-południe. Dzia na szlaku kolejowym powinny dać zawsze dłuższą przerwę w ruchu i niszczenie taboru. Zaniechać ścinania pojedynczych słupów telegraficznych. Niszczenie sieci komunikacyjnej wykonać według instrukcji „teletechnik”. Głównym celem akcji dzia na transporty kolejowe powinno być zdobycie meb⁵ i lus⁶.

W akcji terrorystycznej dążyć w pierwszym rzędzie do zer. sku. hyc⁷. Nie atakować członków Wehrmachtu. Do tej akcji zabraniam używać ludzi poniżej 20-tu lat.

Polecam niszczyć intensywnie tartaki, rozpędzać dokonywujących wyrębów lasów robotników.

Unieruchamiać mleczarnie i gorzelnie w ten sposób, by urządzenia nie uległy zniszczeniu t.j. zabierać i ukrywać niezbędne dla produkcji części maszyn.

Niszczenie wszelkich aktów i kartotek służących do ściągania kontyngentów mięsnych i nabiiałowych.

Podaję dolną ilościową granicę zadań do wykonania w ciągu miesiąca:

1/ Mar Wrze⁸:

uszkodzenie parowozu na czas ponad 10 dni – sztuk 3

uszkodzenie taboru i transportów – sztuk 1

---

¹ Zim (zima) – kryptonim Inspektoratu D – Kielce.

² Opa (oparcie) – miejsce postoju.

³ Mar (mars) – komendant, dowódca.

⁴ dzia (działalność) – dywersja.

⁵ meb (meble) – broń.

⁶ lus (lustro) – amunicja.

⁷ zlikwidowania szpicli gestapo: zer (zerwać) – zlikwidować, sku (skunks) – szpicel, hyc (hycle) – gestapo.

⁸ Mar Wrze (wrzesień) – komendant obwodu nr 9 Jędrzejów.

2/ Mar Lip⁹. – podane na odprawie ustnie

W związku ze stwierdzeniem wypadków samowoli, gwałtów i rabunków przez oddziały dzia polecam na przyszłość wszelkie tego rodzaju wykroczenia karać nadzwyczaj surowo do kary śmierci włącznie. Poza tym należy wystąpić z całą bezwzględnością przeciwko szerzącemu się bandytyzmowi.

/-/Żor.

Źródło: Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejów AK, 2/2102/0/48, Wytyczne inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” dotyczące przeprowadzania akcji dywersyjnych, b.m., 5 IV 1944 r., (mps), k. 39.

---

⁹ Mar Lip (lipiec) – komendant obwodu nr 7 Kielce.

Dokument 2

1944 kwiecień 24, Rozkaz inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” dotyczący ustosunkowania się do organizacji NSZ scalonej z AK 7 marca 1944 r.

Kwa Zim¹

Opa² 2444/ Mar³

w.g. rozdzielnika

Dzisiaj jest obojętne, czy broń znajduje się w rękach żołnierza AK czy NSZ, gdyż będzie ona skierowana przeciw temu samemu wrogowi.

Do czasu przeprowadzenia formalnego scalenia oddziałów NSZ ma istnieć ze strony żołnierzy AK najlepszy stosunek koleżeństwa i wzajemnego szacunku. Ponieważ zachodzą wypadki, że przy represjach w stosunku do bandytów padają ofiarą niewinni, dla położenia kresu lekkomyślnego i pochopnego postępowania rozkazuję: Każdy akt kary może być wykonany tylko na rozkaz Dowódcy nie niższej niż komendanta Podobwodu lub dowódcy całości oddziałów partyzanckich. Rozkaz ma zawierać rodzaj kary (w wypadku kary chłosty – ilość batów). Komendanci Podobwodu meldują o wydanym zarządzeniu Komendantowi Obwodu, a dowódca partyzantki zastępcy Inspektora (Mar Lip⁴).

Żądam, by treść pisma niniejszego dotarła w dół aż do pojedynczych żołnierzy.

W związku z załącznikami, Komendanci Obwodów Lip⁵ i Wrze⁶, po zbadaniu sprawy nakażą zwrócić skonfiskowaną broń.

/-/Żor⁷.

Otrzymują: Obwód 7 z załączonym plikiem

Obwód 9 z załączonym plikiem do zastosowania się

Obwód 8⁸, 1 egz.

---

¹ Inspektorat Kielce AK.

² Opa (oparcie) – miejsce postoju.

³ Mar (mars) – komendant, dowódca.

⁴ Mar lip (lipiec) – komendant obwodu nr 7 Kielce.

⁵ Lip (lipiec) – kryptonim obwodu nr 7 Kielce.

⁶ Wrze (wrzesień) – kryptonim obwodu nr 9 Jędrzejów.

⁷ Inspektor Inspektoratu Kielce AK ppłk. Józef Mularczyk.

⁸ Obwód nr 8 Busko.

Dowódca partyzantki⁹, 1 egz.
Komendant Okręgu NSZ¹⁰, 1 egz. do wiadomości

Źródło: AAN, Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejów AK, 2/2102/0/48, Rozkaz inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” dotyczący ustosunkowania się do organizacji NSZ scalonej z AK 7 marca 1944 r., b.m., 24 IV 1944 r., (mps), k. 1.

---

⁹ Ppor./por. Marian Sołtysiak „Barabasz” (1918–1995) – dowódca oddziału partyzanckiego „Wybranieckich” Obwodu Kielce AK.

¹⁰ Mjr/ppłk Waław Czermiński vel Waław Rogowski „Olgierd Mirski” (1907–1948) – komendant Okręgu V Kielce NSZ.

Dokument 3

1944 kwiecień 24, Rozkaz inspektora ppłk. „Żora” dotyczący odbierania zrzutów zaopatrzeniowych na terenie Inspektoratu Kielce AK

Kwa Zim¹

Opa² 2444/Mar³

L. 238

w/g rozdzielnika

Doświadczenie uzyskane z dotychczasowej akcji top⁴. dało szereg wniosków:

1/ Top. nie podjęte – samolot nie reaguje na dawane sygnały.

Przypuszczalny powód:

a/ Zbyt daleko krąży od miejsca obsługi

b/ Obsługa używa słabych baterii, sygnały są mało widoczne

c/ Sygnały dawane są niewłaściwe, które lotnika dezorientują

Wnioski:

ad a/ Sprawdzić jak najdokładniej, czy plac top. jest ściśle zgodny z podanymi współrzędnymi na mapie.

ad b/ Używać świeżych baterii, ponadto posiadać baterie zapasowe. Oszczędność w tym wypadku jest karygodna.

ad c/ Może być spowodowany słabo wyszkoloną obsługą techniczną, złą organizacją, nerwowością – słowem bałaganem.

Zbadać powyższe przyczyny, usunąć usterki. Straty, jakie ponosimy przez nieprzyjęcie top. są niepowetowane.

2/ Podjęcie i melinowanie top.:

Niedokładnie przemyślany i przepracowany plan melinowania, niewłaściwy dobór ludzi, którym znane jest dojście do meliny, może spowodować stratę tak wartościowego materiału, jak to już zresztą miało miejsce, przy czym próby odebrania go dały jak dotychczas nikły rezultat, a kosztowały już życie żołnierskie. Wszelkie możliwości muszą być przewidziane i bezpieczeństwo zapewnione.

Krótkie letnie noce mogą stworzyć położenie, że top. trzeba melinować tymczasowo w pobliżu miejsca podjęcia. Musi się w tym wypadku do czasu

---

¹ Inspektorat Kielce AK.

² Opa (oparcie) – miejsce postoju.

³ Mar (mars) – komendant, dowódca.

⁴ Top (topola) – zrzut.

przetransportowania go na właściwą melinę zapewnić wszystkimi środkami stojącymi do dyspozycji bezpieczeństwo przez siłę.

Meb⁵. prócz poczty i pieniędzy po stwierdzeniu spokoju w okolicy i komisyjnym przyjęciu, mar mie⁶ przesuwają do melin w poszczególne rejony /podobwody/ według moich poprzednich instrukcji.

Każdy podobwód musi mieć z góry przygotowaną i urządzoną odpowiednią ilość melin znanych nie więcej jak dwóm do trzech oficerom w wyjątkowych wypadkach pewnych podoficerów.

3/ Osłona top.:

Siła osłony zależna od oceny możliwości zagrożenia. Mar mie posiadają dostateczną ilość sił i środków, by to bezpieczeństwo zapewnić. Bardzo ważnym czynnikiem poza ilością sił jest organizacja ubezpieczenia. Jako zasadę trzeba stosować czujki i podsłuchy na kierunkach zagrożonych i odwód gotów do działania w każdej chwili i w każdym kierunku. Ze względu na konieczność dalszego wysunięcia czujek /patroli ubezpieczających/ kapitalnym zagadnieniem jest łączność między tym elementem a d-cą ubezpieczenia, którą należy szczegółowo rozpracować.

D-ca ubezpieczenia musi zadanie swoje rozpracować w dzień przed akcją.

4/ Przewóz sprzętu:

Dotychczasowa praktyka i w tym względzie wykazała usterki. Za mało wozów /liczyć nie więcej jak 600-700 kg na wóz parokonny/. Wozy przychodzą za późno, słabe konie i wozów poszukuje się dopiero w czasie trwania akcji, alarmuje się przez to całą wieś itd. Konie i wozy nie mogą być pozostawione do odbioru przez właścicieli w rejonie meliny, gdyż to dekonspiruje.

O dokonany odbiorze top. meldować natychmiast gońcem specjalnym. Referentowi top. Kwa Zim⁷ polecam niezwłocznie sprawdzić na wszystkich placówkach techniczne przygotowanie. Wynik kontroli meldować.

/-/Żor.

Otrzymują: Mie 7,8,9⁸.

ref. top. Kwa Zim.

Źródło: AAN, Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejów AK, 2/2102/0/41, Rozkaz inspektora ppłk. „Żora” dotyczący odbierania zrzutów zaopatrzeniowych na terenie Inspektoratu Kielce AK, b.m., 24 IV 1944 r., (mps), k. 2.

⁵ Meb (meble) – broń.

⁶ mar mie (miesiąc) – komenda obwodu.

⁷ Top Kwa (kwartał) Zim – referat przerzutów powietrznych Inspektoratu Kielce AK.

⁸ Obwody: nr 7 Kielce, nr 8 Busko, nr 9 Jędrzejów.

Dokument 4

1944 maj 11, Rozkaz inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” dotyczący zapobiegania bandytyzmowi w szeregach oddziałów AK.

Pla Sat¹
L. 303/11544

w/g rozdzielnika

Meldunki z terenu stwierdzają daleko posuniętą samowolę różnych oddziałów wojskowych, a nawet poszczególnych osób wyrażającą się w aktach tak zwanej „rekwizycji” dokonywanej na własną rękę, z własnej inicjatywy na obywatelach polskich, a nawet na członkach armii. „Rekwizycje” te noszą często charakter ordynarnych napadów rabunkowych dokonywanych z chęci zysku i na cele osobiste, słowem bandytyzmu. Poza stratami materialnymi ponoszonymi często nawet przez ubogich obywateli, działalność ta przynosi niepowetowane szkody natury moralnej, obniża morale oddziałów wojskowych, poniża ich w oczach własnego społeczeństwa, powoduje zmianę ustosunkowania się, z życzliwego, a nawet entuzjastycznego na niechętne, a nawet wrogie. Daje materiał propagandowy dla naszych wrogów tak zewnętrznych, a przede wszystkim wewnętrznych. Szereg takich zbrodniczych wystąpień spowodował przyjazne ustosunkowanie się ludności wiejskiej do oddziałów komunistycznych, a nawet przejście poszczególnych żołnierzy do tych oddziałów.

By położyć kres temu stanowi rzeczy, potwierdzając moje ogólne rozkazy i zarządzenia wydane dotychczas w tej sprawie ustalam:

1. Wszelka akcja oddziałów partyzanckich i dywersyjnych musi być planowa i kierowana przez właściwych d-ców^a / zasadniczo d-ców obwodów, wyjątkowo podobw^b/.
2. D-cy są w pełni odpowiedzialni za działanie swoich oddziałów.
3. Do wykonania akcji d-ca wykonywujący musi posiadać rozkaz przełożonego względnie działać na podstawie zatwierdzonego planu.
4. Żołnierz part. /dyw./ jest powołany do walki z nplem^c, to jest jego zadanie zasadnicze. Walczy albo przygotowuje się do walki tj. szkoli się.

---

¹ Pla (planeta) Sat (Saturn) – kryptonim Inspektoratu Kielce AK.

^a tak w oryginale, skrót od dowódców, dowódcy.

^b tak w oryginale, skrót podobwód.

^c tak w oryginale, skrót nieprzyjacieli.

5. Głównym celem walki w obecnym okresie jest zdobywanie broni do zbrojenia własnych oddziałów part./dyw.^{d/} i dla żołnierzy stojących chwilowo poza szeregami czynnymi.
6. Służba policyjna jest zadaniem ubocznym wykonywana z konieczności i tylko do czasu przejścia tego zadania przez właściwe organa policyjne.
7. Rekwizycje mogą mieć miejsce wyłącznie na rozkaz Komendanta nie niżej komendanta obwodu, względnie samodzielnie działającego oddziału partyzanckiego dowodzonego przez oficera.
8. Materiał uzyskany z rekwizycji musi być ujęty w ewidencję przez kwatermistrza obwodu. W tym celu oddziały partyzanckie/podobwoły meldują natychmiast o zajętych przedmiotach komendantowi obwodu, stawiając go do jego dyspozycji. Mogą przy tym przedstawić zapotrzebowanie na przydział części, a nawet całości zajętego materiału do użytku służbowego. Komendant obwodu rozdzielnikiem dysponuje całością materiału. Zezwalam na udzielanie pomocy w naturze rodzinom żołnierzy wszystkich stopni, będących w ciężkiej sytuacji materialnej, a przede wszystkim rodzinom żołnierzy aresztowanych i wywiezionych.
9. Ewentualne kwoty uzyskane ze sprzedaży materiałów muszą być ujęte ewidencją funduszu dyspozycyjnego komendanta obwodu, który podlega kontroli komisji rewizyjnej.
10. Zabraniam wszelkich rekwizycji na majątku obywateli polskich. W wyjątkowych wypadkach może być dokonana na pisemny rozkaz komendanta nie niżej komendanta obwodu.

Wszelkie akty rekwizycji dokonane niezgodnie z powyższym zarządzeniem będą traktował jako akty grabieży i rabunku, a winnych karał do kary śmierci włącznie. Komendanci obwodów zameldują do dnia 25 bm., że rozkaz powyższy znany jest wszystkim dowódcom do d-ców drużyn włącznie.

/-/Żor.

---

^d tak w oryginale, skrót partyzanckich, dywersyjnych.

Rozdzielnik: Flo², Mar³ Tal⁴ Ryb⁵ Katarzyna⁶ i Marek⁷.
Mar Pla Bek⁸

Źródło: AAN, Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejów AK, 2/2102/0/48, Rozkaz inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” dotyczący zapobiegania bandytyzmowi w szeregach oddziałów AK, b.m., 11 V 1944 r., (mps), k. 50.

---

² Flo (flora) – obwód, nr 7 – Kielce, 8 – Busko, 9 – Jędrzejów.

³ Mar (mars) – komendant, dowódca.

⁴ Tal (talia) – oddział.

⁵ Ryb (rybołówstwo) – partyzantka.

⁶ Por./rtm. Maksymilian Lorenz „Katarzyna” (1913–1988) – od momentu sformowania w początkach sierpnia 1944 r. do 7 IX 1944 r. dowódca I batalionu 4. pp. Leg. AK.

⁷ Kpt./mjr Stefan Gądzio „Kos”, „Marek”, „Bogumił” (1900–1945) – od lipca 1941 r. do 30 XI 1943 r. komendant Obwodu Jędrzejów AK. Przeniesiony do sztabu Inspektoratu Kielce AK z zadaniem wprowadzenia do pracy nowego komendanta obwodu. Jak ustalił W. Borzobohaty proces ten trwał do maja 1944 r. Następnie inspektor Inspektoratu Starachowice AK. Zob. W. Borzobohaty, „Jodła”..., s. 234.

⁸ Mar Pla Bek (bekas) – szef referatu II (wywiad) inspektoratu.

Dokument 5

1944 maj 25, Instrukcja inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” w sprawie programów szkolenia żołnierzy łączności

Pla Sat¹.

L. 373/2554.

w/g rozdzielnika.

D. St. Przesłanie minimalnych programów wyszkolenia Met².

W ślad za wol Ro Mar³ 3043 L.1/2044⁴ przesyłam w załączeniu program wyszkolenia Met. Jednocześnie wyjaśniam:

1/ Załączone programy stanowią:

a/ minimum tego, co należy przerobić,

b/ traktują tylko stronę techniczną wyszkolenia żołnierza łączności,

c/ wprowadzają specjalizację poszczególnych grup.

2/ W związku z powyższym:

a/ w miarę środków możliwości i czasu, stojącego do dyspozycji poszczególnych Flo⁵, należy program minimalny rozszerzyć w kierunku doskonalenia poszczególnych grup przez powtarzanie przerobionego materiału.

b/ program wyszkolenia ogólnowojskowego, a w szczególności obchodzenia się z bronią przede wszystkim krótką/ pistolet, pistolet masz., granat/ dla celów samoobrony opracują Flo podobnie jak dla piechoty, poświęcając jedynie mniej czasu na doskonalenie w tym kierunku. Wszystkie grupy specjalistów traktować równomiernie.

c/ wśród żołnierzy łączności przeprowadzić podział na cztery zasadnicze grupy specjalistów: telefoniści, radiotelegrafiści, sygnaliści, tele i radiomechanicy. Za podstawę należy brać przedwojenne spec. wojsk., zaś u niewyszkolonych obecnie wykonywany zawód, umiejętności i chęci kandydata.

3/ Terminy przerobienia przesłanych programów, złożenia sprawozdań oraz wzory, wg których należy złożyć sprawozdania, zostaną przesłane dodatkowo.

/-/ Żor.

¹ Pla (planeta) Sat (Saturn) – kryptonim Inspektoratu Kielce AK.

² Met (metal) – łączność.

³ rozkazem komendanta okręgu: wol (wola) – rozkaz, Ro (rok) – komendant okręgu.

⁴ 20 IV 1944 r.

⁵ Flo (flora) – obwód.

Otrzymują: Flo 7, 8, 9⁶, po 2 egz.

Antoni⁷ 1 egz.

Źródło: AAN, Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejów AK, 2/2102/0/49, Instrukcja inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” w sprawie programów szkolenia żołnierzy łączności, k. 108.

---

⁶ Obwody: nr 7 – Kielce, 8 – Busko, 9 – Jędrzejów.

⁷ ppor. Antoni Fabierkiewicz „Antoni” – szef referatu łączności w Inspektoracie Kielce AK.

Dokument 6

1944 maj 30, Rozkaz inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” w sprawie szkolenia obsługi ciężkich karabinów maszynowych

Pla Sat¹

L. 370/3054

w/g rozdzielnika

Flo² zameldują, jak przedstawia się u nich sprawa obsług ckm³. Muszą Flo na każde 3 plutony posiadać 3 obsługi ckm zupełnie wyszkolone. Skład jednej obsługi nie mniej niż 4 ludzi/karabinowy, celowniczy, taśmowy i pierwszy amunicyjny.

Dobór ludzi – dążyć, by karabinowy i celowniczy byli wyszkoleni specjaliści sprzed wojny. W razie braku troskliwie dobierać najlepiej nadających się.

Organizacja

Na razie przedstawiam do indywidualnego rozwiązania. Ze względu na małą ilość posiadanej broni i instruktorów chodzi mi głównie o szkolenie praktyczne z ostrym strzelaniem. Widzę możliwość rozwiązania tego zagadnienia przez stworzenie parodniowych kursów przy podobwodach.

Komendantów Obw. i Podob⁴. proszę, by przejęli się tą sprawą jako bardzo ważną i niecierpiącą zwłoki.

Przysprawozdaniu z wyszkolenia za czerwiec kom. Obw. zameldują szczegółowo ilość posiadanych obsług/w składzie 1–4/ w tym ilu spec. przeszkolonych przed wojną oraz w jaki sposób rozwiązali sprawę doszkolenia i doskonalenia tychże obsług.

/–/ Żor.

Otrzymują: Flo 7,8,9⁵

Źródło: AAN, Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejów AK, 2/2102/0/48, Rozkaz inspektora Inspektoratu Kielce AK ppłk. „Żora” w sprawie szkolenia obsługi ciężkich karabinów maszynowych, b.m., 30 V 1944 r., (mps), k. 64.

¹ Pla (planeta) Sat (Saturn) – kryptonim Inspektoratu Kielce AK.

² Flo (flora) – obwód.

³ ciężki karabin maszynowy.

⁴ Tak w oryginale: obwód i podobwód.

⁵ Obwody: nr 7 – Kielce, 8 – Busko, 9 – Jędrzejów.

Dokument 7

1944 wrzesień 16, Rozkaz inspektora ppłk. „Żora” regulujący kwestie uposażenia dla żołnierzy i oficerów Świętokrzyskiego Pułku Piechoty

Pla Sat¹

L. 91/1694

Świętk. P.P.²

Na załączone:

Wyjaśniam

1. Każdy żołnierz w szeregu bez względu na stopień dostaje strawne, a rodzina w miarę koniecznej potrzeby przewidziany zasiłek.
2. Nie każdy w konspiracji dostaje ekwiwalent, a ten tylko, któremu Kmdt³. Okręgu ze względów służbowych i jego stanu materialnego etat przyznał. Podkreślam, że pracującym w konspiracji etat może przyznać nie tylko Kmdt. Okręgu.
3. Oficer przechodzący z konspiracji do szeregu traci ekwiwalent pobierając tylko strawne, zachowuje natomiast dodatek rodzinny bez ryczałtu rozjazdowego i przesiedleniowego.
4. Oficer wyznaczony na stanowisko dowódcze w szeregu, a pracujący nadal również w konspiracji, jeżeli miał przyznany etat zachowuje go do czasu konieczności pracy w konspiracji. Np. Kmdt. Podobw⁴. został wyznaczony na d-cę kompanii. Stan kompanii jest w stadium początkowym w sile jednego plut, a dwa dalsze są jeszcze w konspiracji.

D-ca komp⁵. w tym wypadku pracuje również w konspiracji i jeżeli miał etat, zatrzymuje go do chwili, gdy kompania będzie wynosiła 3 plutony, wówczas obejmie tylko d-ctwo kompanii, wychodzi z konspiracji, traci etat, otrzymuje strawne i ewentualnie dodatek rodzinny. Przy tej okazji raz jeszcze podkreślam, że oficerowie winni, ze względów wychowawczych, dzielić strawę żołnierską, a w związku z tym strawne nie jest im wypłacane na rękę.

/-/ Żor.

¹ Pla (planeta) Sat (Saturn) – kryptonim Inspektoratu Kielce AK.

² Świętokrzyski Pułk Piechoty.

³ komendant okręgu.

⁴ komendant podobwodu.

⁵ dowódca kompanii.

Flo 7,8,9⁶, Kwatermistrz⁷
ob. Młot⁸ do wiadomości

Źródło: AAN, Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejów AK, 2/2102/0/44, Rozkaz inspektora ppłk. „Żora” regulujący kwestie uposażenia dla żołnierzy i oficerów Świętokrzyskiego Pułku Piechoty, b.m., 16 IX 1944 r., (mps), k. 122.

---

⁶ Flo (flora) – obwód, nr 7 – Kielce, 8 – Busko, 9 – Jędrzejów.

⁷ Kwatermistrz Inspektoratu Kielce AK kpt./mjr NN „Bronisław”.

⁸ Zastępca inspektora kieleckiego AK mjr Bronisław Jankowski „Młot”.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Archiwum środowiska byłych żołnierzy Obwodu Jędrzejów AK

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku 1983–1990

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Kielcach 1983–1990

Archiwum Państwowe w Kielcach

Związek Bojowników o Wolność i Demokrację – Zarząd Okręgu w Kielcach

Wojskowe Biuro Badań Historycznych

Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych

Kolekcja akt żołnierzy zarejestrowanych w Rejonowych Komendach Uzuppełnień

Źródła drukowane

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

„Burza” w okręgu radomsko-kieleckim w świetle dokumentów, wybór i oprac. M. Adamczyk, J. Tomczyk, Kielce 1996.

Dokumenty do dziejów Zgrupowań Partyzanckich AK „Ponury”, wstęp, wybór i oprac. M. Jedynak, Kielce–Kraków 2014.

Czasopisma

Kuśmierek Z., *Major Bronisław Jankowski – pierwszy polski komendant wojenny Jeleniej Góry w 1945 r. Uczestnik walk o niepodległość Polski*, w: „Rocznik Jeleniogórski” 2018, t. 50.

Szwedo B., *Podpułkownik Antoni Żółkiewski (1896–1945)*, „Zeszyty Sandomierskie” 1999, nr 9.

Opracowania

Borzobohaty W., „Jodła”. *Okręg Radomsko–Kielecki ZWZ–AK 1939–1945*, Warszawa 1988.

Hillebrandt B., *Partyzantka na Kielecczyźnie 1939–1945*, Warszawa 1970.

Jedynak M., *4 Pułk Piechoty Legionów Armii Krajowej*, w: *4 Pułk Piechoty Legionów Polskich – historia i pamięć. W 100 rocznicę powstania*, red. U. Oettingen, W. Rutkowska, J. Główka, Kielce 2015.

- Jedynak M., *Zasady stosowania kryptonimów i szyfrów w korespondencji służbowej Okręgu Radomsko-Kieleckiego AK (1943/1944)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2016, nr 46.
- Mańko W., *„Wilki” pod Kielcami*, Warszawa 1982.
- Massalski A., Meducki S., *Kielce w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Kielce 1986.
- Michalczyk M., *Diabeł „piątej kolumny”*, Warszawa 1986.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej. Armia Krajowa*, t. 3, Londyn 1950.
- Rell J., *Struktury organizacyjne SZP-ZWZ-AK Okręgu Radomsko-Kieleckiego i organizacji zintegrowanych*, w: *Armia Krajowa. Okręg Radomsko-Kielecki. Materiały z sesji naukowej*, red. A. Massalski, S. Meducki, Kielce 1999.
- Ropelewski A., *W jędrzejowskim obwodzie AK*, Warszawa 1986.
- Turlejski G., *Józef Mularczyk, ps. „Jerzy Ambroży”, „Kazik”, „Róg”, „Styr”, „Żor” (1893–1968)*, w: *Radomszczański Słownik Biograficzny*, red. G. Mieczyski, t. 2, Radomsko 2019.
- Wojciechowski J. S., *2 Pułk Strzelców Konnych*, Pruszków 1998.

TADEUSZ BANASZEK

ORCID: 0000-0003-3140-9362

Kieleckie Towarzystwo Naukowe

Z dziejów garnizonu wojska polskiego w Radomiu 1950–1954

Słowa kluczowe: Wojsko Polskie, województwo kieleckie, miasto Radom, garnizon Radom

Streszczenie: Prezentowane teksty źródłowe pochodzą z zasobów Archiwum Państwowego w Kielcach – zespół Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach oraz Centralnego Archiwum Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie – zespół Dowództwa Okręgu Wojskowego nr V. Pierwszym dokumentem jest wniosek komisji z 16 października 1950 r. dotyczący przekazania dla wojska terenów w gminie Wielogóra pod poligon lotniczy Wsola. Kolejny dokument przedstawia sprawozdanie dowódcy garnizonu Radom za I kwartał 1952 r. z zakresu stanu dyscypliny, warunków zakwaterowania, pełnienia służby wartowniczej oraz przedsięwzięć mających na celu poprawę dyscypliny wojskowej, skierowane do dowódcy Okręgu Wojskowego nr V w Krakowie. Ostatni dokument to wniosek Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach w sprawie oddania terenów wojskowych w mieście miejscowym władzom w celu zapewnienia właściwego rozwoju miasta w latach 50. XX w.

Key words: Polish Armed Forces, Kielce Voivodeship, Radom city, Radom garrison

Abstract: The source texts presented here originate from the fonds of the State Archive in Kielce – specifically from the records of the Presidium of the Provincial National Council in Kielce and the Central Military Archive of the Historical Bureau in Warsaw (records of the Headquarters of Military District No. 5). The first document is a committee petition dated 16 October 1950, concerning the transfer of land in the Wielogóra commune to the military for use as the Wsola air base. The second document is the Radom garrison commander's report for the first quarter of 1952, addressing the state of discipline, accommodation conditions, guard duty performance, and measures undertaken to improve military discipline, submitted to the commander of Military District No. 5 in Kraków. The final document is a petition from the Presidium of the Provincial National

Council in Kielce regarding the transfer of military lands in the city to local authorities to ensure proper urban development during the 1950s

Przedmiotem prezentowanych tekstów źródłowych są wybrane zagadnienia działalności garnizonu¹ Wojska Polskiego (WP) Radom w latach 1950–1954, związane z nabyciem terenów przez władze wojskowe na potrzeby poligonu lotniczego, stanu dyscypliny wojskowej w garnizonie w I kwartale 1952 r. oraz wniosku Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach w sprawie oddania terenów wojskowych w mieście.

Garnizon radomski, będący jednym z kilku garnizonów w województwie kieleckim, w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej odegrał istotną rolę w strukturze terytorialnej WP, wchodząc organizacyjnie kolejno w skład Łódzkiego, Lubelskiego i Krakowskiego Okręgu Wojskowego. Stacjonowały w nim jednostki bojowe i szkolne oraz instytucje wojskowe, a także pododdziały Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW). Jeszcze w trakcie działań wojennych powołano Rejonową Komendę Uzupełnień, przeniesiono do Sadowa pułk lotniczy, który przygotowywał pilotów, oraz utworzono Szpital Garnizonowy. Ponadto w związku z akcją rozminowywania ziem polskich do Radomia skierowano 2. Brygadę Saperów, której bataliony saperów aktywnie uczestniczyły w rozminowaniu terenów m.in. województwa kieleckiego. Wzmocnienie garnizonu nastąpiło we wrześniu 1945 r. po dyslokacji kolejnych jednostek bojowych – 2. pułku artylerii lekkiej i 2. dywizjonu artylerii przeciwpancernej 2. Warszawskiej Dywizji Piechoty, które stacjonowały do czerwca 1949 r. W połowie 1946 r. 2. pułk saperów został przeniesiony do Kazunia. W omawianym okresie liczebność garnizonu radomskiego była zmienna. Szacunkowo w kwietniu 1946 r. wynosiła około 2000 żołnierzy (bez KBW). Przez krótki czas funkcjonowały w Radomiu instytucje wojskowego wymiaru sprawiedliwości, przeniesione następnie do Kielc. W omawianym okresie w Radomiu przebywały także pododdziały KBW, które brały udział w ochronie więzienia, a następnie Zakładów Metalowych i czynnie zwalczały oddziały podziemia niepodległościowego na terenie powiatu radomskiego i kozienickiego. W 1949 r. radomski garnizon uległ znacznemu zmniejszeniu poprzez rozformowanie Szpitala Garnizonowego oraz przeniesienie jednostek artylerii do Szczecina w skład 12. Dywizji Piechoty².

¹ Garnizon to jedna lub kilka położonych obok siebie miejscowości, gdzie stale lub okresowo przebywają oddziały różnych rodzajów sił zbrojnych oraz mieszczą się instytucje lub zakłady wojskowe stanowiące załogę garnizonu. *Leksykon wiedzy wojskowej*, Warszawa 1979, s. 123.

² T. Banaszek, *Garnizon Wojska Polskiego Radom w latach 1945–1949*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2021, t. 10, s. 215–251.

Omawiany okres wczesnych lat 50. XX w. to czas zaostrej sytuacji międzynarodowej, spowodowanej wojną w Korei i napięciem w stosunkach pomiędzy państwami zachodnimi a Związkiem Sowieckim. Był to czas intensywnej rozbudowy WP.

Garnizon Radom do 1954 r. znajdował się w strukturze terytorialnej Okręgu Wojskowego nr V Kraków, obejmującego województwa: krakowskie, kieleckie, śląskie i rzeszowskie. Okręg krakowski zajmował powierzchnię 67 548 km², co stanowiło 21,67% powierzchni kraju³.

W skład garnizonu wchodziły: miasto Radom, miejscowości Sadków, Piastów, Pionki i Wsola. Jednostkami i instytucjami wojskowymi stacjonującymi w omawianym okresie w garnizonie radomskim były: Oficerska Szkoła Lotnicza nr 5, 26. Batalion Budowlany, 15. Terenowy Oddział Lotniskowy, Wojskowa Komenda Rejonowa Radom, 3., 11. i 49. Przedstawicielstwa Wojskowe, Probstwo Garnizonowe oraz pododdziały 7. pułku KBW z Kielc⁴.

Dokument 1, pochodzący z zespołu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach Archiwum Państwowego w Kielcach (APK), przedstawia wniosek komisji z 16 października 1950 r. dotyczący przekazania dla wojska terenów w gminie Wielogóra. Przedsięwzięcie to było związane z zapewnieniem

---

³ W. Jarno, *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949*, Łódź 2011, s. 101–102.

⁴ Oficerska Szkoła Lotnicza nr 5 została utworzona 1 maja 1951 r. na bazie 1. eskadry szkolnej Oficerskiej Szkoły Lotniczej w Dęblinie na lotnisku w Sadkowie. Jej zadaniem było kształcenie i szkolenie pilotów dla lotnictwa myśliwskiego. Początkowo składała się z czterech eskadr bazujących na lotniskach w Tomaszowie Mazowieckim, Piastowie, Słomczynie i Sadkowie. 26. Batalion Budowlany (Batalion Budowy Lotnisk) został sformowany 28 marca 1951 r. w Mierzęcicach przez Dowództwo Okręgu Wojskowego nr V z przeznaczeniem dla Wojsk Lotniczych. Stan jednostki wynosił 1123 żołnierzy. Po utworzeniu batalion przeniesiono do Radomia w celu rozbudowy lotniska w Sadkowie. 15. Terenowy Oddział Lotniskowy sformowano w grudniu 1951 r. jako instytucję realizującą zadania inwestycyjne i remontowe nieruchomości lotniskowych oraz związanej z nimi infrastruktury technicznej. Wojskowa Komenda Rejonowa Radom powstała z przeformowania Rejonowej Komendy Uzupelnień Radom w 1951 r. Zajmowała się realizacją poboru do wojska oraz ewidencją żołnierzy rezerwy. 3. Przedstawicielstwo Wojskowe w Radomiu utworzono w 1950 r. z przeformowania Wojskowej Komisji Odbioru Produkcji. Jego zadaniem było sprawowanie nadzoru nad produkcją wojskową Zakładów Metalowych w Radomiu. 11. Przedstawicielstwo Wojskowe w Pionkach powołano w 1951 r. w celu sprawowania nadzoru nad produkcją wojskową Wytwórni Chemicznej Nr 8 w Pionkach. 49. Przedstawicielstwo Wojskowe utworzono w Radomiu w 1952 r. Pełniło nadzór nad produkcją wojskową w radomskich Zakładach Wytwórczych Aparatury Teletechnicznej. Probstwo Garnizonowe Radom było jedną z 27 parafii duszpasterstwa wojskowego wyznania rzymskokatolickiego. Pododdziały 7. pułku KBW z Kielc pełniły służbę ochronną w Zakładach Metalowych w Radomiu i Wytwórni Chemicznej Nr 8 w Pionkach jako czołowych zakładach przemysłu zbrojeniowego. (Ustalenia własne autora.)

dla Oficerskiej Szkoły Lotniczej nr 5 poligonu lotniczego Wsola, na którym mieli się szkolić piloci wojskowi. Na podstawie przedstawionego wniosku komisja wnioskowała o przekazanie użytków rolnych i nieużytków osób prywatnych oraz terenów leśnych w gminie Wielogóra w powiecie radomskim, pod terenowe wykorzystanie przez wojsko na obszarze ok. 421 ha.

W dokumencie 2, który pochodzi z zespołu Dowództwo Okręgu Wojskowego nr 5 Centralnego Archiwum Wojskowego Wojskowego Biura Historycznego (CAW WBH) w Warszawie, przedstawiono sprawozdanie dowódcy garnizonu Radom za I kwartał 1952 r. z zakresu stanu dyscypliny, warunków zakwaterowania, pełnienia służby wartowniczej oraz przedsięwzięć mających na celu poprawę dyscypliny wojskowej, skierowane do dowódcy Okręgu Wojskowego nr V w Krakowie.

Ostatni dokument, pochodzący z zespołu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach APK, to wniosek Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach w sprawie oddania terenów wojskowych w Radomiu miejscowym władzom w celu zapewnienia właściwego rozwoju miasta w latach pięćdziesiątych XX w. Zagadnienie to dotyczyło przekazania kompleksu wojskowego przy ul. Malczewskiego i Struga. Były to koszary wraz z placami ćwiczeń, wzniesione jeszcze przez władze rosyjskie w XIX w., zajmujące ok. 100 ha powierzchni.

Pismem z 7 stycznia 1954 r. Zespół II Urzędu Rady Ministrów poinformował przewodniczącego Prezydium WRN w Kielcach, iż:

Sztab Generalny WP wyraził zgodę na dyslokację jednostki wojskowej z Radomia w rejon Sadkowa pod warunkiem, że Prezydium WRN zagwarantuje środki finansowe i materiałowe niezbędne do budowy obiektów i urządzeń zastępczych⁵.

Zaprezentowane teksty źródłowe stanowią cenny materiał dotyczący funkcjonowania garnizonu radomskiego w latach pięćdziesiątych XX w.

---

⁵ APK, Prezydium WRN w Kielcach, sygn. 4335, k. 162.

Teksty źródłowe

Dokument 1. Wniosek komisji z 16 października 1950 r. w sprawie przekazania dla wojska terenów w gminie Wielogóra

Okręg Wojskowy Nr 1
Województwo Kieleckie
Powiat Radomski
Gmina Wielogóra
Rejon Lasów Państwowych Radom

Tajne
Wniosek Nr 15

Komisja powołana Zarządzeniem Ministra Obrony Narodowej Nr 19 z dnia 19 sierpnia 1949 r. w składzie:

Przewodniczący: Szef Sztabu OW {Okręgu Wojskowego} 1 Szokal {imienia nie ustalono} Pułkownik

Członkowie: kpt. Dudczak Mieczysław Szef Wydziału Lotniskowego OW 1
Tadeusz Zajac Kierownik Oddziału Urzędzeń Rolnych Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach

Michałkiewicz Adam Kierownik Referatu Ewidencji Ludności Wydziału Społeczno-Administracyjnego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach

Mieczysław Górski Kierownik Oddziału Regulacji i Pomiarów Rejonu Lasów Państwowych Radom

Władysław Mikoajewski Nadleśniczy Nadleśnictwa Radom

Eugeniusz Pieńkowski Kierownik Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Radomiu

wnosi o:

1. Przekazanie pod zarząd MON {Ministerstwa Obrony Narodowej} użytków rolnych i nieużytków
2. Przekazanie MON do terenowego wykorzystania obszaru lasów państwowych
3. Przekazanie pod Zarząd Ministerstwa Leśnictwa prywatnych terenów leśnych z równoczesnym przekazaniem tychże terenów leśnych MON do terenowego wykorzystania.

I.

1. Nazwa terenu: Wsola.
2. Granice terenu: jak na mapie M-34-19-A, M-34-19-B.
3. Obszar terenu: powierzchnia ogólna ok. 421 ha.
4. Określenie terenu: teren mieszany.
5. Dotychczasowy stan prawny: Ogólny obszar terenu składa się z następujących działek: działka o powierzchni ok. 390 ha stanowi własność Skarbu Państwa i jest w zarządzie Ministerstwa Leśnictwa – Rejon Lasów Państwowych Radom. Działki leśne o łącznej powierzchni ok. 3,5 ha stanowią prywatną własność mieszkańców wsi Józefówek i należą do ..... Działka o powierzchni ok. 6,5 ha stanowi wspólnotę mieszkańców wsi Józefówek. Działka o powierzchni ok. 21 ha (grunty orne VI klasy i nieużytki) stanowią prywatną własność mieszkańców wsi Józefówek .....

II. Warunki przekazania terenu.

Konieczne zmiany w uprawie przekazanych terenów – nie przewiduje się.

Przewidywane szkody w uprawach leśnych i inne – możliwość zmniejszenia w drzewostanach o 10 do 20% obecnego stanu.

Ograniczenia działalności lasów:

Istniejącą gajówkę znajdującą się w środku lasu przenieść na zachodni skraj obiektu tuż przy drodze Wsola-Marcel i nowo projektowane jej miejsce położenia.

Czas wykonywania prac gospodarczych leśnych należy każdorazowo uzgadniać z miejscowym Komendantem Garnizonu.

Zmiany w uprawie leśnej na inny rodzaj użytkowania należy uprzednio uzgodnić z MON.

Przesiedlenie ludności i związane z tym koszty. Przesiedlenia ludności nie przewiduje się. Koszt wykupu ziemi wg miejscowych warunków wyniesie ok. 4 000 000 zł. Koszt przeniesienia gajówki wyniesie ok. 940 000 zł.

Różne. Przebiegające przez teren drogi publiczne z Wsoli do Józefówka, z Jedlińska do Józefówka i z Wielogóry do Józefówka z Wsoli do Kolonii Krucica i z Kolonii Krucica do Józefówka zamknąć dla użytku publicznego. Zabronić ludności cywilnej poruszania się po wyżej wymienionym terenie.

Radom, dnia 16 października 1950 r.

Przewodniczący Komisji

Szokal Pułkownik

Dokument 2. Sprawozdanie dowódcy garnizonu Radom za I kwartał 1952 r. skierowane do Dowódcy Okręgu Wojskowego Nr V z dnia 5 kwietnia 1952 r.

1. W początku okresu sprawozdawczego w Garnizonie Radom dawała się zauważyć duża ilość wykroczeń dyscyplinarnych, popełnianych przez żołnierzy jednostek stacjonujących w Radomiu i żołnierzy przejezdnych. Charakterystycznymi wykroczeniami, jakie miały miejsce w tut. Garnizonie, były: w pierwszym rzędzie pijaństwo i wywoływanie awantur w stanie nietrzeźwym, poza tym przebywanie w Garnizonie Radom bez przepustek oraz samowolne oddalanie się żołnierzy z jednostek stacjonujących poza rejonem tut. Garnizonu. Nadmieniam, że poszczególne grupy żołnierzy KBW {Korpusu Bezpieczeństwa Wojskowego} przebywające czasowo na terenie Garnizonu Radom nie podporządkowują się obowiązującym zarządzeniom i rozkazom w Garnizonie, co w dużym stopniu wpływa ujemnie na ogólny ład i porządek w Garnizonie. Między innymi żołnierze KBW naruszając dyscyplinę, zatrzymywani przez Garnizonowe patrole stawiają im czynny opór, nie chcąc dać się doprowadzić do Komendy Garnizonu.
2. Stan dyscypliny w poszczególnych oddziałach Garnizonu Radom na ogół dobry. Największa ilość wykroczeń dyscyplinarnych była spowodowana przez żołnierzy OSL {Oficerskiej Szkoły Lotniczej} Nr 5. Pod koniec okresu sprawozdawczego zdołano zmniejszyć ilość wykroczeń dyscyplinarnych w OSL Nr 5 poprzez wydanie odpowiednich zarządzeń i rozkazów oraz wzmoczoną kontrolę ze strony Dowództwa Szkoły. Dyscyplina 26 BBL {Batalionu Budowy Lotnisk} na ogół dobra – większość wykroczeń dyscyplinarnych to samowolne opuszczanie miejsca zakwaterowania i złe ustosunkowanie się do pracy.
3. Służba wartownicza w poszczególnych oddziałach pełniona jest dobrze. Żadnych wykroczeń służby wartowniczej natury zasadniczej w okresie sprawozdawczym nie było. Drobniejsze wykroczenia w służbie wartowniczej były omawiane na specjalnych odprawach i zebraniach żołnierskich. W jednostkach stacjonujących w Garnizonie Radom nie ma przepisowych wartowni z powodu braku odpowiednich pomieszczeń. Stan ten ulegnie w krótkim czasie poprawie z uwagi na rozpoczęcie budowy wartowni w OSL Nr 5. Odczuwa się brak odpowiedniego aresztu garnizonowego, a który obecnie znajduje się w OSL Nr 5, oddalonego od miasta ok. 4 km. Projektowano na terenie obiektu wojskowego przy ul. Warszawskiej wyremontować własnymi siłami znajdujący się tam zdewastowany areszt i wartownię, jednak z powodu braku materiałów budowlanych zamierzenia tego zaniechano. Na ogół wartownie i areszty są

za małe i nieodpowiadające wymogom regulaminu. Szczególnie uwidacznia się ciasność pomieszczeń.

4. Stan zakwaterowania w OSL Nr 5 pod koniec okresu sprawozdawczego można ocenić na dobry, z powodu wykończenia poszczególnych budynków mieszkalnych i koszarowych. 15 TOL {Terenowy Oddział Lotniskowy} i 26 BBL nie mają odpowiedniej ilości pomieszczeń ze względu na ich brak w Garnizonie. Zaznaczyć należy, że 26 BBL i 15 TOL zajmuje pomieszczenia koszarowe i magazynowe obiektu wojskowego przy ul. Warszawskiej.
5. W okresie sprawozdawczym w Garnizonie Radom zatrzymano 25 szeregowych, w większości wypadków za pijaństwo i wywoływanie awantury w stanie nietrzeźwym oraz samowolne oddalenie się z jednostek...
6. W celu zaprowadzenia należytego porządku w Garnizonie Radom przedsięwzięto:
  - a. Ograniczono nadużywanie alkoholu, a co za tym idzie, zmniejszenie ilości wywoływania awantur w stanie nietrzeźwym, poprzez zakaz uczęszczania żołnierzom służby zasadniczej do lokali (restauracji). Oficerom natomiast zezwolono uczęszczać jedynie do restauracji „Europa”.
  - b. W dni wolne od zajęć i dni przedświąteczne wysłała się wzmocnione patrole w rejon miasta i stacji kolejowej oraz wyznacza się na ten czas samochód dyżurny do dyspozycji pierwszego patrolu.
  - c. Zarządziłem każdorazowo dokładne instruowanie żołnierzy przed wyjściem na przepustki odnośnie zachowania się w mieście, oddawania honorów i przepisowego umundurowania.
  - d. Porozumiałem się z miejscową MO {Milicją Obywatelską} i UBP {Urzędem Bezpieczeństwa Publicznego}, aby organa te natychmiast powiadamiały Komendę Garnizonu w wypadku naruszenia porządku publicznego przez osoby wojskowe w Garnizonie.

Dnia 8 kwietnia 1952 r.

DOWÓDCA GARNIZONU RADOM
BYSTROW ppłk⁶

Źródło: CAW WBH, Dowództwo Okręgu Wojskowego Nr V, sygn. IV. 510.5.676, k. 199–200.

⁶ Ppłk pilot Aleksiej Bystrow, oficer Armii Radzieckiej, był komendantem OSL-5 i dowódcą garnizonu Radom od 6 lutego 1952 r. do 1954 r. Poprzednio był dowódcą 1. pułku lotnictwa myśliwskiego w Bemowie k. Warszawy. Za udział w walkach z lotnictwem niemieckim w składzie tej jednostki został uchwałą Prezydium Krajowej Rady Narodowej z 6 grudnia 1946 r. odznaczony Krzyżem V klasy Orderu Virtuti Militari.

Dokument 3. Pismo Zastępcy przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach do Zespołu II Urzędu Rady Ministrów z 10 stycznia 1953 r. w sprawie terenów wojskowych w Radomiu

Kielce, dnia 10 stycznia 1953 r.

Tajne

Urząd Rady Ministrów
Zespół II
Biuro Wojskowe w Warszawie

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach przedkłada w załączeniu akta dotyczące zagospodarowania przestrzennego m. Radomia, celem zajęcia stanowiska odnośnie terenów wojskowych położonych przy ul. Malczewskiego oraz w klinie między tą ulicą a ul. Struga, które to tereny przewidziane są na zabudowę m. Radomia. W zamian za te tereny Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Radomiu proponuje w niedalekiej odległości inne tereny. Na tereny zamienne, na które mogłyby być przeniesione koszary i place ćwiczeń, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej proponuje tereny państwowe położone w pobliżu miasta, w kierunku północno-zachodnim, pozostające w administracji Dyrekcji Lasów Państwowych w Radomiu, zwane las państwowy Janiszew. Tereny te, w nieznaczej części pokryte lasem, przed wojną wykorzystywane były jako pole ćwiczeń wojskowych. Istnieje tam strzelnica wojskowa. Ogólna powierzchnia terenu wynosi ok. 170 ha. Ewentualnie, pomocnicze, drugie pole ćwiczeń mogłoby być urządzone w pobliskiej miejscowości Firlej, na znajdujących się tam piaszczystych nieużytkach, stanowiących własność prywatną.

Potrzebę przejęcia terenów wojskowych uzasadnia się następująco:

Wytyczne Krajowej Komisji Planowania Gospodarczego przewidują zwiększenie ludności m. Radomia do 180 tysięcy i w związku z tym wynika potrzeba utworzenia dużej dzielnicy mieszkaniowej w północnej stronie miasta mającej służyć dla pracowników przyszłych wielkich zakładów przemysłowych na Gołębiowie. Dzielnica ta ponadto ma stworzyć odpowiednie zaplecze dla Placu Jagiellońskiego, który w związku z ustawieniem na nim pomnika wdzięczności dla Armii Radzieckiej ma spełniać rolę centralnego placu masowych uroczystości. Ponadto przez obecne tereny wojskowe niezbędne jest poprowadzenie arterii usprawniającej dojazd od Warszawy do centralnej części miasta. Obecne tereny wojskowe są już w znacznej mierze otoczone obszarami

zabudowanymi, a w przyszłości znajdą się całkowicie w głębokim klinie między zabudowaniami miejskimi, co czyni wątpliwym ich dalszą przydatność dla celów wojskowych. Zamienne tereny proponowane przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Radomiu, które mogły być oddane do dyspozycji władz wojskowych, stworzyłyby wydaje się korzystniejsze warunki dla władz wojskowych na przyszłość. Tereny te położone poza północnymi granicami miasta są dogodne położone i mają odpowiednią powierzchnię.

Przeważająca część obecnych terenów wojskowych jest w użytkowaniu rolniczym. Zabudowana część położona przy ul. Malczewskiego przeznaczona jest w planie zagospodarowania na teren sportowy. Jego realizacja może być odłożona bez trudności na koniec okresu perspektywicznego, to jest do roku 1970. Natomiast w planie 5-letnim pożądana byłaby realizacja wspomnianej arterii miejskiej oraz przylegających do niej terenów budowlanych i parkowych łącznie ze szpitalem. Nadmienia się, że ogólny plan zagospodarowania m. Radomia był rozpatrzony przez Departament Lokalizacji PKPG {Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego} oraz Departament Urbanistyki Ministerstwa Budownictwa i został wstępnie zaakceptowany. Również tutejsze Prezydium uzgadniało powyższą sprawę w Dowództwie Okręgu Wojskowego V w Krakowie, który nie mógł zająć wiążącego stanowiska z uwagi na nieznamość zamierzeń Sztabu Generalnego na przyszłość. Przedkładając powyższe, tutejsze Prezydium prosi o załatwienie sprawy w możliwie krótkim czasie, gdyż sprawa ta jest już i tak przeterminowana.

Marian Stawecki

Z-ca Przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej
w Kielcach

Źródło: APK, Prezydium WRN w Kielcach, sygn. 4335, k. 172–173.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Kielcach

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, sygn. 4335.

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie

Dowództwo Okręgu Wojskowego Nr V, sygn. IV. 510.5.676.

Opracowania

Banaszek T., *Garnizon Wojska Polskiego Radom w latach 1945–1949*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2021, t. 10.

Jarno W., *Terytorialne władze wojskowe w Polsce w latach 1945–1949*, Łódź 2011.

Leksykon wiedzy wojskowej, Warszawa 1979.

**RECENZJE
I OMÓWIENIA**

Wanda Łuczak, *Ludność Łącka w latach 1786–1918 w świetle ksiąg metrykalnych*, Kraków 2024, ss. 803

Badania demograficzne „małych ojczyzn” rzadko kiedy znajdują swój finał w postaci publikacji książkowej. Najczęściej mamy do czynienia albo z artykułami publikowanymi w czasopismach, albo też co najwyżej z rozdziałami poświęconymi zagadnieniom ludnościowym stanowiącymi część monografii danej miejscowości. Co więcej, stosunkowo mało jest też opracowań, których cezurę chronologiczną przekraczają 100 lat, wynika to z reguły z niekompletnego zasobu źródłowego. Na szczęście zdarzają się również prace szersze, gdzie opisywany okres obejmuje ponad jedno stulecie. Należy do nich studium krakowskiej badaczki Wandy Łuczak pt. *Ludność Łącka w latach 1786–1918 w świetle ksiąg metrykalnych*, wydane w 2024 roku.

Książkę rozpoczyna przedślowie autorstwa prof. Juliana Dybca (s. 9–10), dzięki któremu poznajemy motywy podjęcia prac nad tematem ludności Łącka. Następnie w stosunkowo krótkim wstępie (s. 11–15) Autorka określa ramy chronologiczne i terytorialne swoich badań, a także dokonuje zwięzłej krytyki materiału źródłowego. Więcej informacji na temat treści czy zmieniającego się przez lata charakteru zapisów metrykalnych odnajdujemy w dalszych częściach książki, poświęconych kolejno: urodzeniom, ślubom oraz zgonom.

W pracy zastosowano dwie metody badawcze: agregatywną, będącą statystycznym ujęciem uzyskanych danych liczbowych, oraz nieczęsto używaną (z uwagi na czasochłonność) metodę rekonstrukcji rodzin, polegającą na odtworzeniu losów demograficznych wybranych rodzin, co bezsprzecznie podnosi walory naukowe publikacji.

Przyjęty przez Autorkę układ tematyczny często występuje w podobnych pracach z dziedziny demografii historycznej. Jest on logiczny. Pierwszy rozdział, noszący tytuł „Liczba ludności i struktura społeczno-zawodowa” (s. 15–18), daje pewne wyobrażenie o niewielkiej skali ośrodka, jakim było Łącko. W 1786 roku zamieszkiwało tam jedynie 913 osób, podczas gdy pod koniec badanego okresu (1918) liczba mieszkańców uległa podwojeniu.

Przeprowadzona analiza przyrostu naturalnego ujawniła dynamikę tego zjawiska zwłaszcza w końcówce XIX stulecia, która zarazem wpisywała się w ogólne tendencje panujące w Galicji. Dużą wartość posiadają ustalenia odnoś-

nie struktury społeczno-zawodowej uzyskane w oparciu o dane z ksiąg metrykalnych. Populację charakteryzował wysoki stopień agraryzacji, co miało ścisły związek ze zwyczajami ślubnymi czy nawet kryzysami demograficznymi.

Zagadnienie urodzeń opisane zostało w rozdziale pt. „Libri Natuorum” (s. 18–32). Wanda Łuczak omawia je w sposób wyczerpujący. W pierwszej kolejności ukazuje strukturę urodzeń według płci oraz urodzenia nieślubne, których udział procentowy był wysoki (11% wszystkich przypadków). Następnie jej rozważania koncentrują się wokół problemu różnicy czasowej pomiędzy dniem narodzin dzieci a dniem otrzymania sakramentu chrztu. Jak się okazało, w miarę kolejnych dziesięcioleci wzrastał stopniowo czas dzielący oba wydarzenia. Sezonowość miesięczna urodzeń była w Łącku typowa dla społeczeństw rolniczych, z przewagą urodzeń przypadających na początkowe miesiące roku (styczeń, marzec). Badaczka dowodzi, iż wynikało to zarówno ze specyfiki fizjologii człowieka, jak i kalendarza prac polowych.

Sporo uwagi poświęcono zagadnieniom onomastycznym, a konkretniej imionom otrzymywanym na chrzcie. Wśród imion męskich dominowały: Jan, Józef, Franciszek, Antoni i Wojciech. Dziewczynkom nadawano najczęściej imiona: Marianna, Katarzyna, Anna, Zofia oraz Rozalia. Ich wybór był ściśle skorelowany z kalendarzem liturgicznym, a także w pewnych okresach odpowiadał ówczesnie panującej modzie. Nadawanie podwójnych imion bądź imion nietypowych lub rzadkich było właściwe dla przedstawicieli elity, czyli szlachty albo bogatszych mieszkańców Łącka.

Ciekawym wątkiem podjętym w książce są akuszerki, których personalia odnotowywały źródła począwszy od roku 1839. Dzięki temu wiadomo, że większość porodów odbierały kobiety wywodzące się z lokalnej społeczności, tzw. „baby”, działające w swoim fachu poprzez wieloletnią praktykę. Akuszerki „egzaminowane”, a więc mogące wylegitymować się ukończeniem odpowiedniego kursu, były w Łącku wyjątkową rzadkością.

Problematykę ślubów omówiono w publikacji w rozdziale zatytułowanym „Libri Copulatorum” (s. 32–42). Zagadnienie rozpatrywano z perspektywy sezonowości miesięcznej i tygodniowej. Osiągnięte wyniki nie są zaskoczeniem, stanowią raczej potwierdzenie, iż ludność Łącka wykazywała pod tym względem cechy społeczności rolniczej, dla której charakterystyczne były zwiększenie liczby ślubów w okresach przerwy od prac polowych oraz przestrzeganie reguł kościoła katolickiego zakazującego ślubów w czasie adwentu i wielkiego postu. Analizowana przez badaczkę sezonowość tygodniowa małżeństw (kumulacja zjawiska w pierwszych czterech dniach) jest istotną przesłanką świadczącą o ubóstwie mieszkańców, którzy starali się maksymalnie ograniczać koszty związane z weselami do jednego dnia.

Wiele interesujących danych dostarcza czytelnikom część poświęcona strukturze nupturientów według wieku i stanu cywilnego. Dominowały związki pierwsze, czyli zawierane przez osoby będące w stanie wolnym (62% wszystkich przypadków), aczkolwiek przez cały badany okres mieszkańcy Łącka decydowali się jednocześnie na śluby powtórne. Wedle Autorki wiązało się to z realiami gospodarczymi, które w środowiskach rolniczych niejako wymuszały pełną obsadę gospodarstwa domowego.

Rozdział „Libri Mortuorum” (s. 42–58) koncentruje się na zjawisku zgonów. Zarówno średnia arytmetyczna wieku zmarłych (25 lat dla mężczyzn i 27 dla kobiet), jak i ogromny odsetek zgonów dzieci do 4 roku życia dowodzą trudności życia codziennego, ale nie odbiegają szczególnie in minus w porównaniu do innych ośrodków. Cennym elementem pracy jest fragment poświęcony przyczynom zgonów odnotowywanym w źródłach. W tym miejscu Wanda Łuczak podchodzi do problemu krytycznie i uzyskane wyniki traktuje z dużą ostrożnością. Niewątpliwie za wiele przypadków śmierci odpowiedzialne były choroby zakaźne z cholerą na czele. Wśród innych najczęstszych przyczyn zejść wymieniano gruźlicę płucną określaną chorobą biedaków, dotykającą zwłaszcza osoby wycieńczone, niedożywione i starsze.

Najobszerniejszą częścią książki jest lista mieszkańców Łącka (s. 67–798). Jak pisze sama Autorka, „nie jest ona jedynie odczytaniem wpisów z ksiąg metrykalnych, choć na tym źródle jest oparta”. Sporządzono ją w układzie alfabetycznym. Podawane są kolejno: nazwisko i imię lub imiona, data urodzenia, data chrztu, numer domu, informacje o rodzicach i dziadkach, informacje dotyczące bycia rodzicem chrzestnym albo świadkiem ślubu oraz data śmierci i pogrzebu.

W ten sposób, dzięki benedyktyńskiej pracy, powstała ogromna baza danych niosąca wiele możliwości dalszych studiów. Jest ona też de facto wstępem do pogłębionych analiz, zwłaszcza metody rekonstrukcji rodzin. Niemniej jednak nie otrzymujemy w publikacji jej wyników. Nie poznajemy np. takich zagadnień, jak dzietność czy długość trwania małżeństwa itd. Był to zapewne zabieg celowy Autorki, która pozostawiła dokończenie badań na przyszłość.

Publikację zamyka bibliografia z podziałem na Archiwalia, gdzie zamieszczono wykaz materiałów źródłowych i wydawnictwa zawierające różnego typu opracowania. Rzeczą, której z pewnością zabraknie czytelnikom, jest szeroko pojęty materiał ilustracyjny. Oczywiście, wiele zależy od wydawnictwa czy funduszków. Nie jest tajemnicą, że duże grono potencjalnych odbiorców (oprócz środowiska naukowego) stanowić będą mieszkańcy Łącka i miłośnicy dziejów „małych ojczyzn”. Z ich perspektywy może wystąpić pewien niedosyt, ponieważ nie każdy wie, jak wyglądają oryginały ksiąg łacińskich metrykalnych i ile trudu następcza badaczom samo poprawne odczytanie zapisów. Nawet współczesne mapy miej-

scowości, fotografie kościoła, cmentarza itd. są rzeczą cenną, a ich brak stanowi odczuwalny mankament.

Zmierając do konkluzji, recenzowana publikacja jest dziełem ważnym z punktu widzenia historii społeczno gospodarczej Galicji. Poprzez ogrom uzyskanych danych liczbowych może być śmiało wykorzystywana przy porównaniach z innymi ośrodkami. Książka będzie z pewnością nieocenioną pomocą dla genealogów, a także miejscowych regionalistów.

LECH FRĄCZEK
ORCID: 0000-0003-0207-4452
Uniwersytet Rolniczy
im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Omówienia

Barbara Łabędzka, *Administracja i strażnicy więzienni w Polsce w latach 1918–1939*, Kielce 2025, ss. 325

30 czerwca 2025 r. weszła na rynek wydawniczy nowa pozycja książkowa pt. *Administracja i strażnicy więzienni w Polsce w latach 1918–1939* autorstwa Barbary Łabędzkiej. Książka składa się z czterech rozdziałów, które poruszają niemal wszystkie aspekty życia pracowników więzień. Rozdział I nosi tytuł: *Organizacja więziennictwa w II Rzeczypospolitej*. Rozdział II – *Pracownicy więziennictwa. Charakterystyka grupy zawodowej*. Rozdział III – *Służba funkcjonariuszy Straży Więziennej* oraz Rozdział IV – *Życie prywatne funkcjonariuszy Straży Więziennej*. Pozycja ta w sposób pogłębiony przedstawia pracę w więzieniach oraz życie prywatne pracowników służby penitencjarnej od początku kształtowania się państwowości polskiej 1918 r. aż do wybuchu II wojny światowej w 1939 r.

Przedstawiono w niej akty prawne, które ujednolicały i regulowały wszystkie sprawy dotyczące polskiego więziennictwa oraz wpływały znacząco na rozwój społeczny grupy zawodowej, jaką byli strażnicy więzienni i szeroko pojęta administracja więzienna. To właśnie ci ludzie dali podwaliny pod nowoczesne więziennictwo. W okresie dwudziestolecia międzywojennego zaczęto w osadzonym postrzegać, poprzez humanitarne podejście do więźnia – człowieka, resocjalizować go przez pracę i naukę. Został wprowadzony obowiązek kształcenia pracowników więziennictwa, wdrażający nowoczesne metody szkolenia kadr, co pozwoliło strażnikom i administracji spojrzeć inaczej na osadzonych. Podniesienie na wyższy poziom relacji strażnicy – więźniowie dało bardzo dobre efekty w procesie progresywnym zastosowanym w więzieniach. Życie prywatne przeplatało się z życiem zawodowym pracowników, którzy musieli być zawsze w gotowości w razie nieprzewidzianych sytuacji w więzieniach.

Bogata i różnorodna baza źródłowa była podstawą do przedstawienia dotąd mało znanej problematyki. Z reguły o pracownikach więziennictwa nie mówiono za wiele, temat nie należał do nośnych, pierwszoplanowych, chyba że w kontekście buntów więźniów czy ich ucieczek. Książka ta wypełniła lukę na rynku naukowym do kształtowania się nowoczesnego więziennictwa po 123 latach zniewolenia Polski.

Stanisław Wiech, *Iosif Hurko (1828–1901). Studium przypadku imperiologii stosowanej*, Warszawa 2024, ss. 630, Wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk

Praca jest pierwszą polską monografią Iosifa Hurki, który w latach 1883–1894 pełnił urząd warszawskiego generała-gubernatora. Pod względem struktury dzieli się na dwie nierówne części. Pierwsza z nich obejmuje zagadnienia dotyczące rodowodu Iosifa Hurki oraz tej części jego życia i służby, którą spędził w głębi Rosji, na wojnie rosyjsko-tureckiej 1877–1878, w Petersburgu oraz w Odessie. Druga, znacznie większa część pracy poświęcona została szczegółowej analizie rządów Hurki w Królestwie Polskim. Ten etap jego aktywności zawodowej na urzędzie warszawskiego generała-gubernatora najlepiej też przybliży zasygnalizowane w podtytule zagadnienie imperiologii stosowanej. Trzymane bowiem przez wielkorządcę Królestwa Polskiego blisko 12 lat stery władz wojskowych i cywilnych odcisnęły na epoce rządów Aleksandra III swoiste piętno, świadczące o autorskim wkładzie Hurki w imperialną politykę Cesarstwa Rosyjskiego.

Iosif Hurko, posiadający polskie korzenie – jego dziad o polskim imieniu Józef był wyznania katolickiego i służył w randze pułkownika w wojsku Rzeczypospolitej – należał do tego grona carskich dygnitarzy państwowych, którzy w II połowie XIX w. odegrali znaczącą rolę w dziejach Rosji i historii narodu polskiego. Biorąc aktywny udział w realizacji reformy uwłaszczeniowej (1861), szkoleniu kadr wojskowych, wojnie rosyjsko-tureckiej (1877–1878), zaprowadzaniu rządów wojskowo-policyjnych, tworzeniu strategicznych koncepcji militarnych, kreowaniu polityki narodowościowej, oświatowej, wyznaniowej, w dużym stopniu przyczynił się w dobie panowania Aleksandra II (1881–1894) do ekspansji politycznej, militarnej i kulturowej imperium rosyjskiego, szczególnie na jego zachodnich rubieżach. Ta ekspansja uderzała przede wszystkim w potencjał demograficzny, kulturowy, etniczny i wyznaniowy narodu polskiego oraz Kościoła katolickiego. Walka z „polsko-łacińskim” obszarem kulturowym miała zakończyć się wprowadzeniem na ziemiach polskich hegemonii Cerkwi prawosławnej oraz „ruskiego miru”.

Za początek kariery wojskowo-politycznej Hurki uznać można wojnę rosyjsko-turecką, w trakcie której, nieoczekiwanie mianowany na dowódcę tzw. oddziału czołowego, realizował imperialne cele Rosji, zmierzającej do przejścia kontroli nad Półwyspem Bałkańskim, opanowania cieśnin czarnomorskich oraz zdobycia Konstantynopola. Odniesione w trakcie wojny sukcesy (zajęcie Tyrnowa, zdobycie tureckiej twierdzy Szyпки, opanowanie szosy sofijskiej oraz zimowy przemarsz przez Bałkany) spopularyzowały imię Hurki jako „pogromcy Turków” i „wyzwolicieła Bułgarów”. Przypisane mu talenty wojskowe i sukcesy militarne należy jednak mocno zweryfikować. Wszystkie bowiem zwycięstwa Hurko odniósł jedynie w sytuacji, gdy podległe mu oddziały posiadały zdecydowaną,

niekiedy kilkukrotną przewagę militarną nad stroną turecką. Takiej przewagi nie potrafił natomiast wykorzystać, gdy opór przeciwnika zmuszał go do nietypowych dla oddziałów kawalerii walk pozycyjnych. Świadczyły o tym m.in. szturm na turecką twierdzę Szypkę oraz zakończony zupełną klęską pierwszy atak na Górny Dubniak. Nie dziwi zatem fakt, że przyznany mu za sukcesy militarne tytuł feldmarszałka Rosji otrzymał dopiero 16 lat po zakończeniu wojny (1894), choć sam w 1878 r. oczekiwał uhonorowania go mianem „Hurki-Balkańskiego”.

Jako żołnierz i dowódca Hurko dużą aktywność wykazał na polu administracyjnego zarządzania Cesarstwem Rosyjskim oraz zwalczania jego wewnętrznych wrogów. Zadania te pełnił na urzędzie petersburskiego (1879–1881), a następnie odeskiego generała-gubernatora (1882–1883), skupiając swoją uwagę głównie na pacyfikowaniu ruchu narodnickiego, kwestii żydowskiej związanej z falą pogromów oraz szkoleniu wojsk do przyszłego desantu na tureckie wybrzeże. Brak umiejętności i wiedzy w zakresie administrowania sprawami cywilnymi skutkowało kompromitującym go doborem współpracowników oraz chybionymi decyzjami.

Po przekazaniu mu zarządu nad Królestwem Polskim (1883–1894) kluczowym zadaniem Hurki jako naczelnika Warszawskiego Okręgu Wojskowego było militarne zabezpieczenie zachodnich granic Cesarstwa na wypadek zbrojnego konfliktu Rosji z Niemcami i Austro-Węgrami. Realizowany przez niego plan „aktywnej obrony”, któremu towarzyszyła agresywna retoryka *ala Skobielew*, polegał głównie na rozbudowie istniejących twierdz, budowie nowych fortyfikacji, linii umocnień (Warszawski Rejon Forteczny), koszarów wojskowych oraz połączeń komunikacyjnych. Przygotowania te, kosztujące skarb państwa blisko 650 mln rubli, uznano za błąd strategiczny i na początku XX w. Sztab Główny niemal w całości odrzucił koncepcje Hurki, zastępując je nowym planem „obrony pasywnej”. Oznaczało to, że Hurko chybionymi pomysłami częściowo zrujnował finansowo imperium i w jakimś stopniu przyczynił się do jego osłabienia i upadku.

Znacznie większe sukcesy Hurko odniósł nie jako autor planu „aktywnej obrony”, lecz jako polityk „aktywnego zwalczania polskości”. Nie zważając na koszty społeczne i finansowe, postulował m.in. kompleksowe wysiedlenie polskiego ziemiaństwa z prawobrzeżnej, względem Wisły, części Królestwa Polskiego, zastąpienie wysiedlonych Polaków rosyjskimi osadnikami oraz zaprowadzenie w tej części Królestwa, jako wyjątkowego w systemie oświatowym Cesarstwa Rosyjskiego, obowiązkowego nauczania dzieci w szkołach rządowych. Pomysł stworzenia w Królestwie Polskim nowych obszarów „świata rosyjskiego”, sceptycznie odebrany i oceniony przez władze petersburskie, został ostatecznie przez Hurkę zredukowany do zatwierdzonego planu kompleksowego usunięcia ze wszystkich szczebli administracji państwowej urzędników wyznania katolickiego oraz pochodzenia polskiego.

Na froncie walki z polskością sukcesem Hurki była wywalczona w ministerstwie finansów zgoda na likwidację Banku Polskiego oraz rozciągnięta na różne wydziały administracji państwowej depolonizacja kadr urzędniczych. Jej efektem było częściowe lub kompletne wyrugowanie Polaków i katolików z grona pracowników transportu kolejowego, wydziału szkolnego, urzędów pocztowo-telegraficznych, straży leśnej, służb policyjnych, a także wydziału wojskowego. Nie powiódł się natomiast szykowany przez Hurkę „zamach” na Towarzystwo Kredytowe Ziemskie.

Największym ciosem wymierzonym w społeczeństwo polskie był zgłoszony przez Hurkę projekt pełnej rusyfikacji szkolnictwa elementarnego. Przyjęte przez Radę Państwa 5/17 marca 1885 r. rozporządzenie „O sposobie mianowania nauczycieli i nauczycielek do szkół początkowych Królestwa Polskiego i o języku wykładowym w tych zakładach” miało, w myśl założeń Hurki, skutkować zniszczeniem polskiego rdzenia kulturowego i zaszczepieniem wśród uczniów polskich rosyjskiej, państwowo-imperialnej tożsamości.

W budowaniu imperialnej świadomości ważną rolę Hurko przypisał rosyjskim pomnikom. Odślonięty u stóp Sanktuarium NMP na Jasnej Górze w Częstochowie monumentalny pomnik Aleksandra II „cara-wyzwoliciele” (1887), jak też rozpoczęta z inicjatywy Hurki w 1894 r. budowa w centrum Warszawy soboru św. Aleksandra Newskiego miały być swoistymi pomnikami politycznej, kulturowej i religijnej dominacji Rosji nad ziemiami polskimi.

Na odcinku polityki wyznaniowej Hurko osobiście przyczynił się do zaostrenia relacji władz państwowych z Kościołem i duchowieństwem katolickim. Ideę degradowania społecznej pozycji księży, ograniczania ich wpływów, praw i autonomii, „odpolczenia” treści życia religijnego, podporządkowania duchowieństwa instytucjom państwowym realizował za pomocą wydawanych okólników. Wyznaczał w nich granice zawężanych swobód religijnych oraz zakres podległości duchowieństwa władzom państwowym. Znaczącą rolę na tym odcinku aktywności politycznej odegrała także jego żona Maria Andriejewna, znana mieszkańcom Warszawy głównie za sprawą licznych skandali towarzyskich.

Śmierć cara Aleksandra III (1894) – zwolennika realizowanego przez Hurkę reakcyjnego kursu politycznego, konflikt z deputacją polską udającą się na uroczystości pogrzebowe do Petersburga oraz zatarg z hierarchią Kościoła katolickiego, wywołany wprowadzonym przez Hurkę nakazem odczytywania w kościołach w języku rosyjskim manifestów cesarskich oraz składania w tym języku przysięgi homagialnej, przyspieszyły koniec kariery Hurki w służbie carów. Nie bez znaczenia dla wymuszonej dymisji pozostawały: utrata zaufania nowego władcy Mikołaja II do osoby Hurki, nepotyczne ambicje uczynienia swojego syna – Władimira Hurki kierownikiem podległej sobie kancelarii oraz pogarszający się stan zdrowia.

Reakcyjny, schematyczny, w treści antypolski, a w ogólnym charakterze imperialny model rządów, wyniesiony jeszcze z epoki Mikołaja I, Hurko potwierdził osobistym życzeniem doczekania chwili, kiedy wszelkie radości i smutki Rosjan, w takim samym stopniu i z tych samych powodów, będą radościami i smutkami Polaków. Kryjąca się w tym pragnieniu intencja pozbawienia Polaków swojej odrębności i tożsamości narodowej oraz duchowe zjednoczenie i wtopienie Polaków w obcy i wrogi im od stuleci „rosyjski mir” uprawniają do powtórzenia opinii Antoniego Zaleskiego, który jeszcze za życia Hurki, charakteryzując jego rządy w Warszawie, twierdził, iż jest:

„podejrzliwościami i nienawiściami do katolicyzmu i księży przez żonę i otoczenie wykarmiony, z mrzonkami słowiańskimi w głowie, bez żadnych elementarnych, podstawowych, koniecznych znajomości zasad i warunków porządku politycznego, społecznego, administracyjnego i ekonomicznego, stąd administrator najgorszy i poza rusyfikacją nic niewidzący człowiek, który nic kraju nie znał i dotąd nie zna, a poznać nawet nie usiłuje, człowiek kilku formuł, kilku żołnierskich hasel służbowych w rzemiośle swym jedynie zamiłowany, wszystko inne lekceważący [...] Tacy niefachowi wielkorządcy i administratorowie, a żołnierze ciasnych i nowatorskich doktryn, stać się mogą plagą kraju, którym zawiadują”.

Anna Jabłońska, *Bożogrobcy św. Jana w świetle źródeł gnieźnieńskich w okresie staropolskim*, Poznań 2025, ss. 368

Geneza książki to pytanie o istnienie i losy szpitala prowadzonego w Gnieźnie przez kanoników regularnych Grobu Bożego. Intrzygował też fakt, że z ich kilkusetletniej obecności został zapamiętany przede wszystkim spór z kapitułą i arcybiskupami gnieźnieńskimi dotyczący właśnie owego szpitala. Podczas wieloletniej kwerendy udało się odnaleźć wiele różnych wątków tworzących obraz istnienia i działalności bożogrobców św. Jana. Pozwoliło to na pewno na rekonstrukcję historii instytucji, ludzi i miejsca, na uzupełnienie i zróżnicowanie pamięci o ich historii w Gnieźnie.

Publikacja składa się z dziesięciu rozdziałów, wstępu oraz podsumowania. Pierwszy rozdział opisuje bożogrobców na świecie, w Polsce, Wielkopolsce i w Gnieźnie, drugi – cechy charakterystyczne zakonu. W trzecim rozdziale Autorka zajęła się życiem bożogrobców gnieźnieńskich, a w czwartym omówiona jest przestrzeń architektoniczna na Grzybowie Świętojańskim. Rozdział V omawia Szpital, VI – majątek, VII – książkę i bibliotekę. Rozdział VIII przedstawia spór między kapitułą a bożogrobcami św. Jana, czyli sprawę, o której wszyscy wiedzą. Rozdział IX prezentuje skład osobowy bożogrobców, X – ich relacje i kontakty z otoczeniem. Do publikacji dołączono bibliografię, spis skrótów, indeks osób i indeks nazw geograficznych.

SYLWETKI

Elwira Barbara Derdowska-Szczepaniak (28 czerwca 1942 – 30 marca 2025)

Urodziła się 28 czerwca 1942 r. w Brześciu nad Bugiem. Po zakończeniu II wojny światowej wraz z rodzicami, Antonim i Haliną z Brokowskich, przyjechała do Kielc. W tym mieście w 1962 r. ukończyła naukę w liceum ogólnokształcącym i rozpoczęła swoją pierwszą pracę w kieleckim przedsiębiorstwie Polskie Koleje Państwowe. W latach 1963–1968 odbyła studia w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK) na kierunku historia, specjalność archiwistyka i pedagogika (na tej uczelni w 1974 r. ukończyła również studia podyplomowe na kierunku archiwistyka). Po uzyskaniu tytułu magistra przez rok pracowała w Toruniu w Bibliotece Głównej UMK. Od 1 września 1969 r. rozpoczęła pracę w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach (obecnie Archiwum Państwowe w Kielcach) na stanowisku młodszego archiwisty. Podwyższając swoje kwalifikacje i umiejętności, została archiwistą (1972), następnie starszym archiwistą (1973), dokumentalistą (1974), asystentem naukowo-badawczym (1975), starszym asystentem naukowo-badawczym (1978). Szczególnie te ostatnie pełnione przez nią funkcje wymagały dużej samodzielności, inicjatywy i decyzyjności w prowadzonych sprawach. Doświadczenie to, wraz z doskonałą znajomością zasobu archiwalnego i jego potrzeb, zaowocowało w 1982 r. powierzeniem jej pełnienia obowiązków dyrektora archiwum. Dyrektorem Archiwum Państwowego w Kielcach E. Szczepaniak została w 1983 r. i kierowała kielecką placówką przez 26 lat, do 27 marca 2009 r. Wówczas po przepracowaniu w kieleckim archiwum 40 lat odeszła na emeryturę.

Podczas swojej wieloletniej pracy Elwira Szczepaniak miała znaczący udział w opracowaniu zasobu. Opracowywała zespoły archiwalne, sporządzając do nich inwentarze wraz ze wstępami. Była również autorką archiwalnych pomocy ewidencyjnych, niezbędnych do prowadzenia poszukiwań archiwalnych zarówno przez pracowników, jak i klientów archiwum. Największą część przygotowanych przez

nią inwentarzy i pomocy archiwalnych stanowią zespoły wytworzone po 1945 r., mianowicie: Wojewódzki Komitet ds. Przesiedlenia w Kielcach 1945–1946 (aktualnie pn. 21/334 Wojewódzki Komitet Przesiedleńczy w Kielcach 1945–1946); Prokuratoria Generalna Rzeczypospolitej Polskiej. Zespół Delegacyjny w Kielcach 1945–1951 (aktualnie pn. 21/347 Prokuratoria Generalna R.P. – Zespół Delegacyjny w Kielcach 1945–1952); Bank Gospodarstwa Spółdzielczego Oddział Wojewódzki w Kielcach 1946–1949 (aktualnie pn. 21/381 Bank Gospodarstwa Spółdzielczego – Oddział Wojewódzki w Kielcach 1946–1949); Towarzystwo do Rozwoju Ziem Zachodnich Zarząd Wojewódzki w Kielcach 1958–1966 (aktualnie pn. 21/420 Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich – Zarząd Wojewódzki w Kielcach 1958–1968); Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – Delegatura w Kielcach 1945–1954; Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Kielcach 1945–1947 (aktualnie pn. 21/319 Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Kielcach 1944–1947); Akta powiatowych i miejskich oddziałów Urzędu Informacji i Propagandy w Kielcach – zbiór szczątków zespołów 1944–1947 (aktualnie pn. 21/320/0-320/14); Wojewódzki Zarząd Przemysłu Tere nowego w Kielcach [1948] 1951–1955; Komunalna Kasa Oszczędności powiatu kieleckiego w Kielcach 1927–1949.

Elwira Szczepaniak pracę archiwalną łączyła z działalnością naukową, dzięki której zarówno w środowisku archiwalnym, jak naukowym regionu popularyzowała wiedzę o wartości zasobu źródłowego kieleckiego archiwum. Na spotkaniach naukowych pracowników placówki wygłaszała przygotowane referaty, jak np.: *Materiały archiwalne do zabytków techniki powiatu kieleckiego przechowywane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach*; *Archiwa zakładowe resortu rolnictwa na terenie województwa kieleckiego według stanu na dzień 30 IV 1974 roku*; *Materiały archiwalne dotyczące zabytków budownictwa przemysłowego do roku 1866 przechowywane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach*; *Materiały archiwalne dotyczące Wisły i jej dopływów oraz innych rzek zlewni przechowywanych w zasobie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Kielcach*; *Materiały do działalności samorządu terytorialnego w świetle akt kieleckich władz drugiej instancji w latach 1919–1939*.

W ramach działalności naukowej prowadzonej podczas całej działalności zawodowej Elwira Szczepaniak opublikowała kilkanaście artykułów z zakresu archiwoznawstwa, archiwistyki czy historii. Wśród najważniejszych z nich należy wymienić: *Archiwa zakładowe resortu rolnictwa na terenie województwa kieleckiego*, „Archiwista” 1977, nr 1–2, s. 27–38; *Działalność informacji naukowej w Archiwum Państwowym w Kielcach*, „Archeion” 1980, t. 70, s. 179–188; *Źródła archiwalne dla potrzeb gospodarki narodowej przechowywane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach*, w: *Archiwum kieleckie w służbie nauki, kul-*

tury i gospodarki narodowej, red. Z. Guldon, E. Derdowska-Szczepaniak, S. Marcinkowski, Kielce 1980, s. 34–41; *Działalność naukowo-badawcza pracowników państwowej służby archiwalnej województwa kieleckiego*, Kielce 1973; *Materiały archiwalne dotyczące zabytków budownictwa przemysłowego do 1866 r.*, w: *Źródła do dziejów przemysłu i rzemiosła w XIX i XX wieku w zasobie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Kielcach*, red. Z. Guldon, Kielce 1984, s. 20–27; *Źródła do dziejów Polski Ludowej w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach* (współautor I. Bałabuch), „Kieleckie Studia Historyczne” 1987, t. 6, s. 75–86; *Źródła archiwalne do dziejów emigracji i Polonii w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, w: *Dzieje Kielecczyny w historiografii Polski Ludowej. Baza źródłowa. Materiały z sesji naukowej [Kielce], 29–30 listopada 1985 r. cz. 2*, red. Z. Guldon, Kielce 1987, s. 67–83; *Stanisław Steczeń 16 IV 1903 – 19 V 1984*, „Archeion” 1989, t. 86, s. 297–298; *Stanisław Marcinkowski (17 III 1928 – 11 VIII 1989)*, „Archeion” 1992, t. 90, s. 241–243; *Stanisław Marcinkowski (17.02.1928 – 11.08.1989)*, w: *Społeczności małomiasteczkowe w regionie świętokrzyskim (XIX–XX w.). Pamięci Stanisława Marcinkowskiego w dziesiątą rocznicę śmierci*, red. R. Kołodziejczyk, M. Markowski, Kielce 1992, s. 11–16; *Źródła archiwalne do dziejów wojny polsko-rosyjskiej w 1920 roku w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach* (współautor R. Guldon), w: *Spółczesność polskie w dobie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej*, red. R. Kołodziejczyk, Kielce 2001, s. 317–325; *Marcinkowski Stanisław*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich, 1906–2001*, t. 2, red. B. Woszczyński, Warszawa 2002, s. 116; *Steczeń Stanisław*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich, 1906–2001*, t. 2, red. B. Woszczyński, Warszawa 2002, s. 172–173; *Witkowski Marian*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich, 1906–2001*, t. 2, red. B. Woszczyński, Warszawa 2002, s. 193; *Źródła do dziejów produkcji broni do 1939 r. w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach* (współautor R. Guldon), „Studia Kieleckie” 1984, nr 2, s. 119–125; *Źródła rękopiśmienne do dziejów Kielc* (współautor I. Bałabuch), w: *Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne*, red. B. Wojciechowska, L. Michalska-Bracha, t. 3, Kielce 2002, s. 341–352.

Działalność naukową i jednocześnie promocyjną archiwum Elwira Szczepaniak podejmowała również poprzez współpracę z ośrodkami naukowymi w regionie świętokrzyskim, jak np. z Instytutem Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach (dalej: IH WSP). Rezultatem tej współpracy z IH WSP była organizacja spotkań i sesji naukowych czy rozpoczęcie prac powstałego wówczas zespołu badawczego Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Kielcach dla opracowywania i publikacji źródeł archiwalnych do dziejów Kielc i województwa kieleckiego.

Zasługi Elwiry Szczepaniak na polu archiwalnym i naukowym to także udział w przygotowaniu przewodnika po zasobie kieleckiego archiwum i jego oddziałów terenowych pt. *Archiwum Państwowe w Kielcach i jego oddziały. Przewod-*

nik po zasobie archiwalnym, opracowanie zbiorowe pod kierunkiem Stanisława Marcinkowskiego, Warszawa – Łódź 1993. Była to doceniana przez użytkowników przez wiele lat zwarta aktualizacja stanu zasobu z początków lat 90. ubiegłego stulecia:

Elwira Szczepaniak jako dyrektor była kompetentną przełożoną, człowiekiem pełnym empatii i szacunku dla ludzi. Dzięki swoim cechom osobistym łatwo nawiązywała współpracę archiwum z urzędami, ośrodkami kultury czy nauki w regionie. Poprzez jej zaangażowanie archiwum zaczęło być postrzegane również jako miejsce edukacji, kultywowania wiedzy, poza znaną powszechnie funkcją przechowywania i udostępniania archiwaliów. Duży wpływ na pozytywny wizerunek kieleckiej placówki miała dbałość Pani dyrektor o dostępność, stan opracowania, zachowania źródeł dla następnych pokoleń, ale także polepszanie warunków lokalowych archiwum (mieszczącego się w gmachu byłej synagogi przy ul. Warszawskiej), by ostatecznie doprowadzić do przejęcia i rozpoczęcia prac remontowych obecnej siedziby archiwum przy ul. J. Kusocińskiego 57.

Poza pracą archiwalną Elwira Szczepaniak uczestniczyła w życiu społecznym regionu. Była m.in. radną Miasta Kielce oraz udzielała się w Zarządach Polskiego Towarzystwa Historycznego i Kieleckiego Towarzystwa Naukowego.

Za całokształt swoich osiągnięć w sferze zawodowej została odznaczona m.in. honorowymi odznakami „Zasłużony Pracownik Państwowy” i „Zasłużony Działacz Kultury” oraz Brązowym Medalem „Za zasługi dla obronności kraju”.

Pani dyrektor Elwira Barbara Derdowska-Szczepaniak zmarła 30 marca 2025 r. Została pochowana na cmentarzu parafialnym Piaski w Kielcach.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Państwowe w Kielcach

Akta osobowe Elwiry Szczepaniak, sygn. 145/268.

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych

Akta osobowe E. Szczepaniak, sygn. 2009/573.

Opracowania

Archiwum Państwowe w Kielcach i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym, opracowanie zbiorowe pod kierunkiem Stanisława Marcinkowskiego, Warszawa – Łódź 1993.

Mazur H., *Rzecz o edukacyjnej funkcji Archiwum Państwowego w Kielcach*, w: „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2012, t. 1 .

ŁUKASZ GULDON

ORCID: 0000-0002-5354-5528

Archiwum Państwowe w Kielcach

DR WIESŁAWA RUTKOWSKA

ORCID: 0000-0003-4153-3375

Archiwum Państwowe w Kielcach

Romana Guldon
(29 marca 1940 – 29 września 2025)

Urodziła się 29 marca 1940 r. w Bukowsku powiat Sanok jako córka Stanisława Hnata i Stanisławy z domu Borowiecka. Po zakończeniu II wojny światowej wraz z rodzicami przeprowadziła się do Gdyni – Chylonini, gdzie w okresie 1947–1959 uczęszczała do szkoły podstawowej i średniej. W latach 1959–1964 odbyła studia w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK) na Wydziale Humanistycznym, kierunek historia. Stopień magistra uzyskała w oparciu o pracę pt. „Polskie organizacje w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1920–1930”, przygotowaną na seminarium Historii Polski i powszechnej XIX–XX w. pod kierunkiem doc. dra Donalda Steyera.

W 1986 r. uzyskała tam również dyplom studiów podyplomowych z zakresu archiwistyki i informacji naukowej. W okresie 1964–1966 pracowała w Liceum Medycznym w Toruniu, w charakterze wychowawcy internatu. Następnie, w 1967 r., podjęła pracę w archiwach państwowych – najpierw w Toruńskim Oddziale Terenowym Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, jako młodszy, a następnie samodzielny archiwista. Zajmowała się tam inwentaryzacją pruskich akt budowlanych i materiałów kartograficznych z XIX i początku XX wieku, pełniąc jednocześnie funkcję kierownika pracowni naukowej. Od 1970 r. związała się na stałe z (wówczas) Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach, gdzie przepracowała blisko 40 lat, aż do przejścia na zasłużoną emeryturę w 2009 r. Pełniła szereg odpowiedzialnych funkcji: była archivistką, starszym archivistką, adiunktem archiwalnym, adiunktem naukowo-badawczym, a także wieloletnim kierownikiem różnych komórek organizacyjnych – m.in. Gospodarstwa Pomocniczego, Oddziału Informacji, Ewidencji i Udostępniania oraz Oddziału I akt dawnych, którym kierowała aż do zakończenia pracy zawodowej. Równo-

legle prowadziła działalność naukowo-dydaktyczną jako adiunkt w ówczesnej Wyższej Szkole Pedagogicznej w Kielcach.

Podczas swojej wieloletniej pracy Romana Guldon opracowała wiele zespołów archiwalnych, sporządzając do nich inwentarze wraz ze wstępami. Była również autorką archiwalnych pomocy ewidencyjnych, niezbędnych do prowadzenia poszukiwań archiwalnych zarówno przez pracowników, jak i użytkowników archiwum. Największą część przygotowanych przez nią inwentarzy i pomocy archiwalnych stanowią zespoły¹: Fabryka Herzfeld i Viktorius – Sp. Akcyjna w Końskich 1925–1948; Odlewnia Metali i Warsztaty Mechaniczne „Nieborów” S.A. w Niekłaniu 1934–1942; Akta miasta Opoczna 1912–1915; Zbiory i kolekcje 1895–1960; Akta notariuszy kieleckich (grupa zespołów, dopływy) 1938–1948; Rząd Gubernialny Radomski 1807–1866 [1872] [wraz z E. Wirską]; Kancelaria Gubernatora Kieleckiego 1867–1914 [1917]; Kielecki Gubernialny Urząd ds. Powinności Wojskowej [1839] 1874–1915 [1917]; Urząd Gubernialny Kielecki do spraw Stowarzyszeń 1906–1914; Urzędy podatkowe guberni kieleckiej – zbiór szczątków zespołów 1885–1914 [1917]; Komitet Gubernialny Opieki nad Trzeźwością Ludową w Kielcach 1898–1914; Powiatowe komitety opieki nad trzeźwością ludową guberni kieleckiej 1898–1908; Stowarzyszenia i związki – zbiór szczątków zespołów 1869–1945; Zarządy żandarmerii w guberni kieleckiej – zbiór szczątków zespołów 1877–1914; Starsi Strażnicy Ziemscy powiatów: kieleckiego i olkuskiego 1869–1908; Kielecki Urząd Poczto-wo-Telegraficzny 1914–1915; Sąd Okręgowy w Kielcach 1876–1915; Sąd Okręgowy w Kielcach 1939–1950; Sąd Pokoju I i II rewiru w Kielcach [1851] 1876–1917; Akta sądowe guberni kieleckiej – zbiór szczątków 1823–1876; Prokurator Królewski przy Trybunale Cywilnym w Kielcach 1810–1876; Prokurator przy Sądzie Okręgowym w Kielcach 1905–1917; Prokurator przy Sądzie Okręgowym w Kielcach 1918–1935; Sędziowie Śledczy Sądu Okręgowego w Kielcach ds. szczególnej wagi 1908–1916; Sędziowie śledczy powiatów guberni kieleckiej – zbiór szczątków zespołów 1907–1915; CK Kancelaria Ziemska Krakowska 1798–1810; Komisja hipoteczna Województwa Krakowskiego 1824–1826; Konserwator Hipotek przy Trybunale Cywilnym I Instancji Województwa Kaliskiego 1810–1817; Konserwator Hipotek przy Trybunale Cywilnym I Instancji Województwa Krakowskiego 1810–1825 [1827]; Więzienie karne w Chęcinach 1915–1927; Dozorstwo Hutnicze w Białogonie [1816] 1819–1832 [1833]; Kielecka Fabryka Pomp „Białogon” w Kielcach 1816–1966 [1967]; Zakłady Starachowickie 1835–1856, 1870–1903; Kasa Pożyczkowo-Oszczędnościowa Pracowników Rządu gubernialnego Kieleckiego 1880–1914; Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie im. Kró-

¹ Niektóre ww. zespoły obecnie występują pod zmienionymi nazwami bądź zostały włączone do większych zespołów, nastąpiły również zmiany cezur chronologicznych.

lowej Jadwigi w Kielcach 1926–1936; Liceum Ogólnokształcące im. Królowej Jadwigi w Kielcach 1933–1960; Kasy powiatowe guberni radomskiej – grupa zespołów 1816–1866 [wraz z F. Paprockim]; CK Komendy Powiatowe Wojskowego Generał-Gubernatorstwa w Lublinie – grupa zespołów 1914–1918 [wraz z Kazimierzem Nobisem]; Urząd Wojewódzki Kielecki I [1916] 1919–1939 [wraz z Krystyną Kasperek]; Starostwo Powiatowe Kieleckie 1919–1939 [wraz z Janiną Hładkową]; Notariusze kieleccy i krakowscy – grupa zespołów 1810–1950 [wraz z Alicją Makowską]; Notariusze miechowscy – grupa zespołów 1863–1918 [wraz z A. Makowską]².

Romana Guldon pracę archiwalną łączyła z działalnością naukową, dzięki której zarówno w środowisku archiwalnym, jak naukowym regionu popularyzowała wiedzę o wartości zasobu źródłowego kieleckiego archiwum. Na spotkaniach naukowych pracowników placówki głosiła przygotowane referaty, jak np.: *Instytucje wymiaru sprawiedliwości na Kielecczyźnie w latach 1810–1928*, 1974 r.; *Akta hipoteczne w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach*, 1975 r.; *Wytyczne dotyczące postępowania z aktami po 1944 r.*, 1977 r.; *Akta sądów wojskowych z okresu okupacji austro-węgierskiej w wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach*, 1978 r.; *Zawartość akt sądowych z lat 1810–1928 przechowywanych w archiwach państwowych województwa kieleckiego*, 1978 r.; *Sąd Okręgowy w Kielcach 1876–1914 – ustrój, kancelaria, metody porządkowania*, 1980 r.; *Materiały do dziejów harcerstwa kieleckiego w zasobie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Kielcach*, 1982 r.; *Ustrój i organizacja sądownictwa polskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego w latach 1973–1983*, 1983 r.; *Kartografia leśne w Archiwum Państwowym w Kielcach*, 1983 r.; *Działalność naukowo-badawcza i informacyjna państwowej służby archiwalnej województwa kieleckiego 1974–1983*, 1983 r.; *Źródła do dziejów miasta Starachowic przechowywane w AP w Kielcach*, 1985 r.; *Materiały archiwalne do dziejów Ziemi Zachodnich i Północnych w Archiwum Państwowym w Kielcach*, 1985 r.; *Archiwalny system informacyjny w Archiwum Państwowym w Kielcach*, 1986 r.; *Źródła do dziejów miasta Buska przechowywane w AP w Kielcach i AP w Pińczowie* [wraz z Stanisławem Marcinkowskim], 1986 r.; *Źródła archiwalne do poszukiwań i eksploatacji soli w I połowie XIX wieku przechowywane w Archiwum Państwowym w Kielcach* [wraz z S. Marcinkowskim], 1986 r.; *Wisła i jej dopływy w świetle archiwaliów z I połowy XIX wieku przechowywanych w Archiwum Państwowym w Kielcach*, 1986 r.; *Zasób fotograficzny Archiwum Państwowego w Kielcach i jego Oddziałów* [wraz z Tadeuszem Kręglem i Piotrem Pawłowskim], 1990 r.; *Źródła*

² *Archiwum Państwowe w Kielcach i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym, opracowanie zbiorowe pod kierunkiem Stanisława Marcinkowskiego*, Warszawa – Łódź 1993, s. 35–261.

do dziejów Kielecczyny w okresie I wojny światowej, 1991 r.; *Fotografie w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach i Oddziałach terenowych*, 1991 r.; *Polskie instytucje kredytowe na Kielecczyźnie w latach 1939–1944* [wraz z Ireną Bałabuch], 1992 r.; *Akta dotyczące ludności żydowskiej w zbiorach Archiwum Państwowego w Kielcach* [wraz z E. Szczepaniak], 1992 r.; *Kielce miasto – rozwój przestrzenny, zabudowa do 1945 r.*, 2004 r.

W ramach działalności naukowej prowadzonej podczas całej działalności zawodowej Romana Guldon opublikowała kilkanaście artykułów z zakresu archiwoznawstwa, archiwistyki czy historii. Wśród najważniejszych z nich należy wymienić: *Materiały do osadnictwa powiatu brzesko-kujawskiego w XVII–XVIII w.*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 1984, s. 143–172 [wraz z Zenonem Guldonem]; *Źródła do dziejów produkcji broni do 1939 r. w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach*, „Studia Kieleckie” 1984, nr 2, s. 119–125 [wraz z Ewirą Szczepaniak]; *Źródła do dziejów przemysłu i rzemiosła z okresu I wojny światowej*, w: *Źródła do dziejów przemysłu i rzemiosła w XIX i XX wieku w zasobie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Kielcach*, red. Z. Guldon, Kielce 1984, s. 25–40; *Źródła do dziejów ruchu robotniczego w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach*, w: *Stan źródeł do dziejów polskiego ruchu robotniczego (materiały na sympozjum zorganizowane przez Centralne Archiwum KC PZPR 18 lutego 1983 r.)*, red. F. Tych, Warszawa 1985, s. 204–212 [wraz z K. Nobisem]; *Źródła archiwalne do dziejów emigracji i Polonii w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, w: *Dzieje Kielecczyny w historiografii Polski Ludowej. Baza źródłowa. Materiały sesji naukowej [Kielce], 29–30 listopada 1985 r.*, cz. 2, red. Z. Guldon, Kielce 1987, s. 67–83 [wraz z E. Szczepaniak]; *Udział miast kujawskich i dobrzyńskich w handlu wiślanym w połowie XVIII wieku*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 1988, t. 6, s. 179–188 [wraz z Z. Guldonem]; *Źródła archiwalne do dziejów Buska*, w: *Tradycje walk o wyzwolenie narodowe i społeczne na ziemi buskiej. Materiały sesji popularnonaukowej 11 IV 1987 r.*, red. Z. Guldon, Kielce 1988 [wraz z S. Marcinkowskim]; *Źródła do dziejów mniejszości etnicznych na Kielecczyźnie w okresie I wojny światowej w Archiwum Państwowym w Kielcach*, w: *Ludność żydowska w regionie świętokrzyskim. Materiały z sesji naukowej w Starachowicach 17 X 1987 r.*, red. Z. Guldon, Kielce 1989, s. 139–160; *Polskie instytucje kredytowe na Kielecczyźnie w okresie okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Świętokrzyski” 1991, t. 18, s. 51–64 [wraz z I. Bałabuch]; *Źródła do dziejów Kielecczyny w okresie I wojny światowej*, w: *Spółeczeństwo województwa kieleckiego wobec niepodległości 1918 r. Materiały z sesji naukowej poświęconej 70 rocznicy odzyskania niepodległości*, Kielce, 11 listopada 1988 r., red. J. Ławnik, Kielce 1991; *Fotografie w zasobie Archiwum w Kielcach i oddziałach terenowych*, „Archeion” 1995, t. 94, s. 325, 326; *W 130 rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego na Kielecczyźnie*, „Archeion” 1995, t. 94, s. 255–256 [wraz z Jerzym Jabłońskim]; *Wiśła*

i jej doptywy w świetle archiwaliów z I połowy XIX w., przechowywanych w Archiwum Państwowym w Kielcach, „Pamiętnik Sandomierski” 1997, t. 3, s. 251–256; *Lustracja kuźnicy żelaza w Cedzynie z 1789 r.*, „Almanach Historyczny” 1999, t. 1, s. 259–265; *Akta z okresu okupacji hitlerowskiej w archiwach państwowych województwa świętokrzyskiego*, „Almanach Historyczny” 2001, t. 3, s. 203–213 [wraz z Łukaszem Guldonem]; *Źródła archiwalne do dziejów wojny polsko-rosyjskiej w 1920 r. w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, w: *Spółczesność polskie w dobie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej*, red. R. Kołodziejczyk, Kielce 2001, s. 317–325 [wraz z E. Szczepaniak]; *Bazylewski Ludwik*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. II, 1906–2001, red. B. Woszczyński, Warszawa 2002, s. 32; *Czapski Lucjan*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. II, 1906–2001, red. B. Woszczyński, Warszawa 2002, s. 46; *Głazek Lucjan*, w: *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. II, 1906–2001, red. B. Woszczyński, Warszawa 2002, s. 54; *Pamiętki Konstytucji 3 maja przechowywane w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Almanach Historyczny” 2002, t. 4, s. 169–178; *Źródła rękopiśmienne do dziejów Kielc*, „Między Wisłą a Pilicą” 2002, t. 3, s. 341–352 [wraz z E. Szczepaniak]; *Archiwum Państwowe w Kielcach*, w: *Między Sekwaną a Wisłą. Źródła do dziejów Francji i stosunków polsko-francuskich w archiwach polskich*, red. A. Laszuk, Warszawa 2002, s. 129–133; *Źródła do historii Żydów w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, w: *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*, red. B. Woszczyński, V. Urbaniak, Warszawa 2001, s. 181–192³.

Współpracowała również z międzyarchiwalnymi zespołami badawczymi, zajmującymi się dokumentacją sądową oraz geodezyjno-kartograficzną. Angażowała się w prace naukowo-badawcze prowadzone przez Instytut Pamięci Narodowej, opracowując m.in. temat dotyczący grabieży ekonomicznej wsi kieleckiej w okresie II wojny światowej.

Działalność naukową i jednocześnie promocyjną archiwum Romana Guldon podejmowała również poprzez współpracę z ośrodkami naukowymi w regionie świętokrzyskim. Z pracownikami archiwum przygotowywała wystawy, pokazy edukacyjne wspólnie z Instytutem Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach, dzięki któremu współdziałaniu w obu instytucjach promowano w regionie wiedzę historyczną powstającą na bazie źródłowej zasoby archiwum kieleckiego.

Z ogromnym zaangażowaniem przekazywała swoją wiedzę kolejnym pokoleniom – prowadziła zajęcia fakultatywne dla studentów, sprawowała merytoryczny nadzór nad praktykami studenckimi, zawsze z cierpliwością, serdecz-

³ H. Mazur, *Działalność naukowa i wydawnicza Archiwum Państwowego w Kielcach w latach 1984–2011*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2012, t. 1, s. 65–69.

nością i pełnym profesjonalizmem. Za swoją działalność zawodową i naukową została uhonorowana wieloma odznaczeniami, w tym jednym z ważniejszych „Za zasługi dla archiwistyki”, a także za zasługi dla oświaty i wychowania otrzymała „Medal Komisji Edukacji Narodowej”.

Pani Romana Guldon zmarła 29 września 2025 r. Została pochowana na Cmentarzu komunalnym w Cedzynie.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Kielcach

Akta osobowe Romany Guldon, sygn. 145/81

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Akta osobowe Romany Guldon, sygn. 2/78

Opracowania

Archiwum Państwowe w Kielcach i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym, opracowanie zbiorowe pod kierunkiem Stanisława Marcinkowskiego, Warszawa–Łódź 1993.

Mazur H., *Działalność naukowa i wydawnicza Archiwum Państwowego w Kielcach w latach 1984—2011*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2012, t. 1.

DR WIESŁAWA RUTKOWSKA

ORCID: 0000-0003-4153-3375

Archiwum Państwowe w Kielcach

Barbara Szabat **(7 listopada 1934 – 1 czerwca 2025)**

Barbara Szabat (z domu Budulska) urodziła się 7 listopada 1934 r. w Żakowicach, gmina Kowala, powiat radomski (01.01.1954 r. dzielnica miasta Radom – na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów Dz.U. 1953 nr 41 poz. 190) w rodzinie Zygmunta i Anny (z Kurganów) Budulskich.

Edukację rozpoczęła w szkole wiejskiej w Żakowicach w 1941 r., a kontynuowała po zakończeniu II wojny światowej w szkołach: podstawowej i średniej w Radomiu, gdzie, po powrocie z obozu koncentracyjnego, rozpoczął pracę w administracji państwowej (Miejska Rada Narodowa) jej ojciec (oboje rodzice zostali aresztowani przez Niemców w 1944 r. – mamę zwolniono, ojca wywieziono do obozu).

W 1952 r. ukończyła Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej i została skierowana, jako stypendystka rządu polskiego, na studia wyższe do Odesskiego Państwowego Uniwersytetu imienia I.I. Miecznikowa (w ówczesnym Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich), które ukończyła uzyskaniem 5 lipca 1957 r. dyplomu (równoznacznego z polskim dyplomem magistra) dającego jej kwalifikacje historyka. Promotorem pracy pt. „SDKPiL w rewolucji 1905–1907 r.” był doc. dr M.K. Belfor.

Przed zakończeniem studiów (23.05.1956) w Odesskim Miejskim Urzędzie Stanu Cywilnego zawarła związek małżeński z urodzonym w 1931 r. w Suchodębii w powiecie zamojskim Zygmuntem Szabatem. Z tego związku w 1959 r. urodziła się córka.

Dalsza droga kariery naukowej to uzyskanie stopnia doktora nauk humanistycznych, nadanego uchwałą Rady Wydziału Humanistycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej (obecnie Uniwersytet KEN) w Krakowie z dn. 02.03.1979 r. w oparciu o rozprawę pt. „Szkolnictwo początkowe powiatu kieleckiego w latach 1864–1914”, której promotorem był

doc. dr Zbigniew Tabaka (WSP Kraków), a recenzentami: prof. dr Karol Poznański (UMCS Lublin) i doc. dr hab. Czesław Majorek (WSP Kraków).

Nadanie stopnia doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie historii – historii nowożytnej nastąpiło w oparciu o uchwałę Rady Wydziału Humanistycznego UMCS w Lublinie z dn. 12.10.1994 r. na podstawie rozprawy „Walka o szkołę polską w okresie rewolucji 1905–1907 w Guberni Kieleckiej”. Recenzentami w przewodzie habilitacyjnym byli: prof. dr hab. Ryszard Kołodziejczyk (IH PAN Warszawa), prof. dr hab. Albin Koprukowniak (UMCS, Lublin) i prof. dr hab. Adam Massalski (WSP Kielce).

Ścieżka zawodowa Pani Profesor związana była od początku z Kielcami. Pracowała tu jako: starszy instruktor w Zarządzie Wojewódzkim Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (01.12.1957 – 31.01.1959), pełniła funkcję kierownika świetlicy oraz nauczyciela historii w Technikum Ekonomicznym Zaocznym (01.09.1959 – 31.08.1960 i 01.01.1971 – 31.08.1971), a w Studium Nauczycielskim przeszła drogę od nauczyciela, przez kierownika Wydziału Historii do zastępcy dyrektora SN (01.09.1960 – 31.12.1970). Równolegle przez rok (01.10.1966 – 30.09.1967) pełniła obowiązki dyrektora Korespondencyjnego Liceum Pedagogicznego.

Następnym etapem życia zawodowego była praca na kieleckiej Uczelni, którą rozpoczęła od stanowiska starszego asystenta (01.07.1971 – 31.10.1974) w Wyższej Szkole Nauczycielskiej (przekształconej 01.10.1973 w Wyższą Szkołę Pedagogiczną). Kolejnych kilka lat przepracowała na stanowisku starszego wykładowcy (01.11.1974 – 30.09.1981) i adiunkta (01.10.1981 – 30.09.1995) WSP im. Jana Kochanowskiego oraz profesora nadzwyczajnego Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego (po przekształceniu WSP 01.09.2000) w Instytucie Historii (01.10.1995 – 30.09.2006)

Intensywnie rozwijając się naukowo, pełniła też funkcje administracyjne: prodziekana Wydziału Humanistycznego (01.10.1980 – 30.09.1981), zastępcy dyrektora Instytutu Historii (01.10.1979 – 30.09.1984, 01.10.1995 – 15.09.1999) oraz kierownika Zakładu Historii Powszechnej XX wieku (01.09.1999 – 30.09.2006).

Była również członkiem uczelnianych ciał kolegialnych: Rady Szkoły ds. Młodzieży (WSN – 1972/1973), Kolegium Instytutu Historii (WSP – 1979/1980, 1983/1984), Senackiej Komisji ds. Dydaktyki (1983/1984), Rady Wydziału Humanistycznego (1984–1986, 1995–2006), Rady Instytutu Historii (1995–2006).

Jej aktywność sięgała także poza uczelnię i obejmowała działalność w Polskim Towarzystwie Historycznym (zastępca prezesa kieleckiego Oddziału PTH 1986 r.) oraz w Kieleckim Towarzystwie Naukowym (przewodnicząca sekcji historycznej KTN 1986–1991).

Zainteresowania naukowe Pani Profesor koncentrowały się wokół historii nowożytnej i najnowszej, historii wychowania, oświaty i kultury oraz na badaniach regionalnych o szerokim wachlarzu dziedzin (min. szkolnictwo i jego uwarunkowania społeczno-polityczne). Pokłosiem tych prac był szereg publikacji własnych i recenzji wydawniczych m.in. w „Kieleckich Studiach Historycznych”, „Roczniku Świętokrzyskim”, „Studiach Kieleckich”, „Almanachu Historycznym”, „Biuletynie Żydowskiego Instytutu Historycznego” oraz licznych ogólnopolskich opracowaniach zbiorowych i pokonferencyjnych, a także w prasie lokalnej.

Na potrzeby dydaktyki wraz z innymi pracownikami Instytutu wydała m.in.: *Wybór źródeł do dziejów Kielecczyny cz. I i II* (Kielce 1974), *Wybór źródeł do dziejów Rosji do 1861 r.* (Kielce 1978) i *Wybór tekstów źródłowych do ćwiczeń z historii powszechnej 1918–1945* (Kielce 1980).

Jej praca ze studentami to pełnienie funkcji opiekuna roku (1979, 1986, 1991) oraz prowadzenie ćwiczeń, wykładów (monograficzne i kursowe: historia narodów ZSRR, współczesne zagadnienia ZSRR, historia powszechna 1918–1944, najnowsza historia powszechna) i seminariów dyplomowych, których efektem było wypromowanie ok. 140 magistrów historii oraz 2 doktorów.

Od początku swej pracy zawodowej Pani Profesor była cenionym dydaktykiem. Dyrektor Technikum Ekonomicznego oceniał ją jako: „nauczycielkę pracowitą, sumienną, obowiązkową, którą cechują: systematyczność i dokładność, stosunek do młodzieży życzliwy, a jednocześnie wymagający”. W podobnym tonie utrzymane są opinie późniejszych zwierzchników w Instytucie Historii: „wyróżnia się aktywnością społeczno-polityczną i działalnością wychowawczą”, „znana z solidnego prowadzenia zajęć”, „sumienny, wymagający pedagog”, „W pracy naukowej cechuje ją rzetelność, skrupulatność, dociekliwość, obiektywizm zarówno w zakresie analizy źródeł jak i wyciąganiu wniosków ogólnych”.

Odzwierciedleniem zaangażowania na polu dydaktyczno-wychowawczym były liczne nagrody, jakie otrzymywała we wszystkich placówkach, z którymi współpracowała. Kuratorium Okręgu Szkolnego przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach przyznawało jej rokrocznie „dodatek specjalny dla wybitnych pedagogów” (1960–1969), Rektor Uczelni doceniał ją za wyróżniającą się pracę dydaktyczno-wychowawczą, organizacyjną oraz naukową, indywidualnie i jako członka zespołu (1975 – zespołowa, 1976, 1978–1983, 1984 – indywidualna II stopnia w dziedzinie naukowej).

Była też laureatką nagrody Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki (indywidualna III stopnia 1977) za osiągnięcia dydaktyczno-wychowawcze. Otrzymała również: Srebrną Odznakę im. Janka Krasickiego (1964), Odznakę „Za zasługi dla Kielecczyny” (1969), Medal Komisji Edukacji Narodowej (1979)

oraz Brązowy, Srebrny i Złoty Krzyż Zasługi (1969, 1975, 1980) i Nagrodę Miasta Kielce za rok 2011.

Pani Profesor Barbara Szabat zmarła 1 czerwca 2025 roku w Kielcach.

DR MARZENA WYDRYCH-GAWRYŁAK
Archiwum Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

Źródła

Archiwum Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

Teczka akt osobowych dr hab. prof. nadzw. Barbary Szabat (sygn. akt 1773/139)

Składy Osobowe Uczelni z lat 1973–2006.

KRONIKA

Działalność Archiwum Państwowego w Kielcach w 2024 roku

1. ZASÓB ARCHIWALNY

Zasób Archiwum Państwowego w Kielcach razem z Oddziałem w Sandomierzu powiększył się w 2024 r. o 62 nowe zespoły i zbiory archiwalne. Na koniec roku sprawozdawczego łączna liczba zespołów wyniosła 4650, stanowiło ją: 1 160 887 j.a., w tym w postaci tradycyjnej – 1 160 720 j.a. (9 927,77 m.b.) i w postaci elektronicznej 167 j.a. (12 150 plików, 100 449,84 MB).

Na koniec roku sprawozdawczego w skład zasobu wchodziło: dokumentacji aktowej – 1 100 429 j.a., w tym w postaci tradycyjnej – 1 100 377 j.a. (9503,69 m.b.) i w postaci elektronicznej 52 j.a. (414 plików, 7749,66 MB); dokumenty pergaminowe i papierowe 103 j.a. (0,17 m.b.); dokumentacji technicznej – 38 432 j.a. (332,24 m.b.); dokumentacji geodezyjno-kartograficznej – 10 257 j.a. (44,6 m.b.); dokumentacji fotograficznej – 5723 j.a., w tym w postaci tradycyjnej 5612 j.a. (16,89 m.b.) i w postaci elektronicznej – 111 j.a. (11 680 plików, 88 929,34 MB); dokumentacji filmowej – 34 j.a., w tym w postaci tradycyjnej 30 j.a. (0,47 m.b.) i w postaci elektronicznej – 4 j.a. (56 plików, 3770,84 MB); dokumentacji dźwiękowej – 1455 jednostek (18,48 m.b.); materiałów ulotnych – 4330 j.a. (10,51 m.b.) oraz dokumentacji określonej terminem inna – 124 j.a. (0,72 m.b.).

W depozycie materiałów archiwalnych w Oddziale w Sandomierzu przechowywany jest bezterminowo zespół Stowarzyszenia „Pamięć i Solidarność” w Sandomierzu stanowiący 1 j.a. o rozmiarze 0,04 m.b.

W skład zasobu archiwalnego wchodziły również j.a. zawarte na mikrofilmach, tj. mikrofilmy użytkowe w rozmiarze 41 093,5 m.b. oraz pochodzące spoza państwowego zasobu archiwalnego w liczbie 66 875 klatek.

W minionym roku Archiwum Państwowe w Kielcach prowadziło prace ewidencyjne i związane z opracowaniem zasobu archiwalnego. Na koniec 2024 r. liczba zewidencjonowanych zespołów (zbiorów) archiwalnych wyniosła 4649, które stanowiły ogółem: 1 160 887 j.a. (w tym 1 160 720 j.a. dokumentacji tradycyjnej o rozmiarze 9797,77 m.b.) i 167 j.a. dokumentacji elektronicznej (12 150 plików o pojemności 100 449,84 MB). Zewidencjonowano w roku sprawozdawczym 5 zespołów (zbiorów) o rozmiarze 1345 j.a. (10,5 m.b.).

Stan nabytków i ubytków w 2024 r. kształtował się następująco: przejęto 62 zespoły (zbiory). Ogółem rozmiar nabytków wyniósł 21 031 ja., w tym w postaci tradycyjnej – 20 980 j.a. (309,41 m.b) i w postaci elektronicznej – 51 j.a (9589 plików, 17 400 MB). Ubytkowano 737 j.a. (49,67 m.b.).

Praca merytoryczna Archiwum Państwowego w Kielcach w 2024 r. wzorem lat ubiegłych koncentrowała się na wielu zagadnieniach wynikających z realizacji statutowych zadań Archiwum. W zakresie ewidencji zasobu kontynuowane były intensywne prace nad uzgodnieniem danych w ZoSIA i dokumentach sprawozdawczych ze stanem faktycznym. Jednym z najważniejszych działań było zakończenie skontrum zasobu Centrali Archiwum Państwowego w Kielcach zarządzonego 23 kwietnia 2012 roku z powodu konieczności ustalenia faktycznego stanu zasobu i uzgodnienia danych w środkach ewidencyjnych, a także dokumentach sprawozdawczych. Trwające 12 lat skontrum objęło materiały archiwalne pozostające w zasobie według stanu po przeprowadzce do nowej siedziby, związanej z nią likwidacją trzech Oddziałów Zamiejscowych w Jędrzejowie, Pińczowie i Starachowicach i scaleniem ich zasobu z zasobem Centrali Archiwum. Był to wielotorowy proces, w wyniku którego wykonano wiele wykraczających poza podstawowe zadania skontrum, ale koniecznych do uzyskania pożądanego celu czynności. W rezultacie zakończonych w 2024 r. prac uzgodniono opisy zespołów i inwentarze ze stanem faktycznym. Przede wszystkim jednak udało się potwierdzić faktyczny rozmiar zasobu, co pozwala na ostateczne uzgodnienie danych zawartych w ZoSIA z dokumentacją sprawozdawczą.

W 2024 r. w Archiwum Państwowym w Kielcach opracowanych zostało 5 zespołów archiwalnych, łącznie – 1074 j.a. (11,44 m.b): 21/1198/0 Akta Komisji Wyborczych do rad narodowych z terenu województwa kieleckiego z wyborów przeprowadzonych 17 czerwca 1984 r., 21/1201/0 Akta komisji wyborczych do Sejmu i Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z terenu województwa kieleckiego z wyborów przeprowadzonych 4 i 18 czerwca 1989 r., 21/2978/0 Urząd Gminy w Pawłowie z lat [1947] 1973–1990, 21/3317/0 Kieleckie Fabryki Mebli z lat [1964] 1968–2007, 24/1166/0 Stalowowska Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu „Samopomoc Chłopska” w Stalowej Woli z lat [1943] 1945–2018.

Opisy opracowanych zespołów/zbiorów archiwalnych zostały opublikowane w serwisie Szukaj w Archiwach. Ponadto w pracowni konserwacji archiwum prowadzone były prace w zakresie konserwacji właściwej, zapobiegawczej oraz z zakresu profilaktyki konserwatorskiej. Odkurzano i przepakowywano akta, digitalizowano i udostępniano materiały archiwalne do celów służbowych dla pracowników oraz klientów archiwum.

Pracownicy Archiwum wzięli udział w sześciu posiedzeniach Regionalnej Komisji Metodycznej.

2. KSZTAŁTOWANIE NARODOWEGO ZASOBU ARCHIWALNEGO

a. Państwowy zasób archiwalny

Pod nadzorem archiwalnym na koniec 2024 r. znajdowało się 479 jednostek organizacyjnych wytwarzających materiały archiwalne. Powołano pod nadzór jedną jednostkę – Stację Doświadczalną Oceny Odmian w Słupi (pow. jędrzejowski). Wykreślono spod nadzoru Komunalny Związek Ciepłownictwa Ponidzie zlikwidowany w 2021 r. na mocy uchwały 3/II/2021 Zgromadzenia Komunalnego Związku Ciepłownictwa „Ponidzie” z dnia 14 kwietnia 2021 roku – materiały archiwalne Komunalnego Związku Ciepłownictwa „Ponidzie” w Busku Zdroju zostały przekazane do zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach przez likwidatora w/w Związku. Dwa podmioty utraciły samodzielność organizacyjną: 1) Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego Oddział Regionalny w Opatowie została przekształcona w placówkę terenową, 2) Biblioteka Pedagogiczna w Tarnobrzegu została włączona do Podkarpackiego Zespołu Placówek Wojewódzkich w Rzeszowie – podmioty przekazały całość materiałów archiwalnych do zasobu Oddziału Zamiejscowego w Sandomierzu. W związku z przekazaniem do zasobu Archiwum materiałów archiwalnych Fabryki Kotłów SEFAKO w Sędziszowie dokonano w systemie NiKA zmiany statusu w/w jednostki na „I” – jednostka wykreślona i nieprzechowująca materiałów archiwalnych.

W roku sprawozdawczym zwiększyła się liczba materiałów archiwalnych przechowywanych w jednostkach nadzorowanych, jak również liczba materiałów archiwalnych do przejścia po 25 latach. Poza tym w kontaktach z podmiotami uzgadniającymi przepisy dało się zauważyć większą świadomość znaczenia prawidłowego zarządzania dokumentacją. Stan zasobów archiwalnych na terenie właściwości archiwum wyniósł ogółem: 406 448 j.a o rozmiarze 15 162,8 m.b. i pojemności 23 340,49 GB. Natomiast do przejścia przez archiwum pozostało 2 109 j.a. o rozmiarze 861,22 m.b. i pojemności 0,08 GB.

Z umowy użyczenia korzystało pięć podmiotów: Polskie Radio Regionalna Rozgłośnia w Kielcach „Radio Kielce” S.A., Starostwo Powiatowe w Jędrzejowie, Starostwo Powiatowe w Końskich, Starostwo Powiatowe w Kielcach, Urząd Gminy w Oksie, Urząd Miasta i Gminy w Chmielniku, Urząd Gminy w Wodzisławiu.

W roku 2024 znacznie wzrosła liczba wniosków na brakowanie oraz o uzgodnienie przepisów kancelaryjno-archiwalnych. W rezultacie prac nad brakowaniem dokumentacji niearchiwalnej dla państwowych i samorządowych jednostek organizacyjnych w archiwum rozpatrzono 821 wniosków i wydano 793 zgody na zniszczenie dokumentacji, tj. 811 j.a. o rozmiarze 14 812,16 m.b. i pojemności 3,82 GB. Ponadto wydano 39 opinii dla innych archiwów państwowych.

W ubiegłym roku przeprowadzono 70 kontroli w państwowych i samorządowych jednostkach organizacyjnych oraz dokonano 35 ekspertyz archiwalnych.

W 2024 r. uzgodniono także łącznie 478 przepisów nowych i zmienionych w jednostkach znajdujących nadzorowanych oraz nienadzorowanych, mianowicie: nowych instrukcji kancelaryjnych – 139 i zmienionych – 3, nowych jednolitych rzeczowych wykazów akt – 159 i zmienionych – 44, nowych instrukcji w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum zakładowego lub składnicy akt – 132 i zmienionych – 1.

b. Niepaństwowy zasób archiwalny

W okresie sprawozdawczym przejęto materiały archiwalne z dwóch podmiotów ze sfery niepaństwowego zasobu archiwalnego, tj. ze Świętokrzyskiego Związku Piłki Nożnej oraz Narodowego Funduszu Ochrony Zdrowia Komitetu Oddziału w Kielcach. Nawiązano współpracę z Aeroklubem Kieleckim w Maślowie, w którym przeprowadzono ekspertyzę. W jej wyniku wytypowano dokumentację zakwalifikowaną do materiałów archiwalnych. Podobne czynności odbyły się w stosunku do dokumentacji byłej Wyższej Szkoły Umiejętności im. S. Staszica w Kielcach, której dokumentacja znajduje się w dyspozycji Kieleckiego Towarzystwa Edukacyjnego Sp. z o.o. w Kielcach oraz dokumentacji byłego Związku Inwalidów Wojennych PRL – Zarządu Wojewódzkiego i Zarządu Okręgu z lat 1957–1989 oraz obecnie działającego Zarządu Okręgowego ZIWRP w Kielcach [1986] 1990–2022. Obie sprawy są w trakcie realizacji. Ponadto przeprowadzono dwie ekspertyzy dotyczące oceny wartości dokumentacji niearchiwalnej w: Publicznej Szkole Podstawowej w Zdziarach oraz Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Jeżowie w likwidacji. Zaopiniowano przepisy kancelaryjno-archiwalne dla dwóch podmiotów, tj. Szkoły Podstawowej w Starej Słupi oraz Szkoły Podstawowej w Pokrzywiance. Wydano 10 opinii odnośnie wartościowania dokumentacji, 7 dla Grupy PBI Sp. z o.o. w Sandomierzu i 3 dla: Domu Seniora im. Sue Ryder w Pierzchnicy, Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Rakowie oraz Niepublicznego Gimnazjum w Miechowie Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Kielcach.

Zaopiniowano 6 przepisów kancelaryjnych i archiwalnych, tj. instrukcji kancelaryjnych – 2, jednolitych rzeczowych wykazów akt – 2, instrukcji w sprawie organizacji i zakresu działania archiwum lub składnicy akt. Dokonano 8 ekspertyz archiwalnych oraz wydano opinie dotyczące wartościowania dokumentacji w liczbie 10 opinii na metraż – 70,58 m.b.

W 2024 r. Archiwum Państwowe w Kielcach przejęło dokumentację niearchiwalną z wyborów na mocy realizacji zapisów Kodeksu wyborczego:

- z wyborów do Sejmu i Senatu RP przeprowadzonych 15 października 2023 r., w liczbie ok. 891,5 m.b.,
- z wyborów do Parlamentu Europejskiego przeprowadzonych 9 czerwca 2024 r., w liczbie ok. 544 m.b.,
- z wyborów samorządowych przeprowadzonych 7 i 21 kwietnia 2024 r., w liczbie ok. 1500 m.b.

3. TECHNICZNE ZABEZPIECZENIE ZASOBU

W 2024 r. prace nad zabezpieczaniem zasobu stanowiły czynności związane z zabiegami konserwatorskimi i profilaktycznymi. Objęły one łącznie 13 529 j.a., w tym: odkurzonych – 2733 j.a., jednostek opakowanych i przepakowanych w specjalistyczne opakowania ochronne – 10 481 j.a., natomiast 315 j.a. poddano przeglądom stanu zachowania.

W zakresie zabezpieczania zasobu dotyczącym zabiegów konserwatorskich i profilaktycznych w ramach konserwacji jednostkowej i zachowawczej, w pracowni własnej pracami objęto 300 j.a.

Prowadzono stały monitoring zasobu archiwalnego dot. owadów, szkodników archiwaliów.

Monitorowano również warunki przechowywania akt (pomiar temperatury i wilgotności) oraz kontrolowano stan zachowania materiałów archiwalnych. W okresie sprawozdawczym pracami konserwatorskimi objęto materiały przygotowywane do bieżącej digitalizacji planowej czy jednostki wytypowane do tych zabiegów podczas przygotowywania do udostępnienia w Czytelniach Akt.

4. DIGITALIZACJA I REPROGRAFIA

W 2024 r. prowadzone były działania związane przede wszystkim z digitalizacją materiałów archiwalnych stanowiących najcenniejszy zasób Oddziału Zamiejscowego w Sandomierzu oraz materiałów archiwalnych dotyczących strat wojennych. Prowadzono również działania mające na celu digitalizację materiałów archiwalnych wytypowanych ze względu np. na częstotliwość udostępniania, co wpisało się w podjęte przygotowania do przeprowadzenia termomodernizacji budynku Centrali Archiwum.

W okresie sprawozdawczym w zakresie digitalizacji pracami objęto łącznie 6287 j.a., co stanowiło 354 615 plików o pojemności 13 669,82 GB. Na podstawie

umów i porozumień pracami objęto 4713 j.a. o liczbie plików 273 212 i pojemności 10 103,15 GB. Natomiast w ramach usługi zewnętrznej digitalizacji poddano 145 j.a. w liczbie 48 055 plików o pojemności 1369,6 GB. Liczba wszystkich kopii cyfrowych pozyskanych z materiałów statycznych wyniosła łącznie 354 615 plików o pojemności 13 669,82 GB. Do CRC przekazano ogółem kopie cyfrowe o pojemności 2 590,72 GB.

W rezultacie prac reprograficznych prowadzonych w 2024 r. wykonano kopie zabezpieczające z zasobu własnego archiwum nieprzekazane do zabezpieczenia w CRC w liczbie 1 426 848 plików z 31 355 j.a. i pojemności 44 075,58 GB. Natomiast kopii użytkowych z zasobu własnego archiwum wykonano 4 669 378 plików z 79 865 j.a. o pojemności 18 445,1 GB.

5. WYKORZYSTANIE ZASOBU ARCHIWALNEGO

W 2024 r. w Czytelni Akt Archiwum Państwowego w Kielcach liczba użytkowników wyniosła 637 osób, odwiedzających łącznie 1271 użytkowników. W ramach udostępniania bezpośredniego udostępniono w oryginale 12 589 j.a. Udostępnianiu podlegały również kopie cyfrowe online, których liczba w roku sprawozdawczym wyniosła 52 280 z 523 j.a., natomiast w serwisie szukajwarchiwach.gov.pl stanowiła 1 424 992 kopie cyfrowe z 17 424 j.a.

W roku sprawozdawczym udostępnianie pośrednie stanowiły kwerendy realizowane przez Archiwum. W 2024 r. zrealizowano ich łącznie 2736, w tym dla instytucji – 636 i dla osób prywatnych 2100. Ich struktura przedstawiała się następująco – kwerendy: naukowe 32, genealogiczne 1040, własnościowe 502, socjalne 358, publicystyczne 3, inne 801, ogółem 2736 kwerend.

Ponadto, wzorem lat poprzednich, Archiwum Państwowe w Kielcach prowadziło wypożyczenia międzyarchiwalne.

6. BIBLIOTEKA

Stan bibliotek archiwalnych (w centrali i w oddziale w Sandomierzu) na dzień 31 grudnia 2024 r. przedstawiał się następująco, ogółem: 23 338 pozycji, w tym: druki zwarte – 14 732; czasopisma – 8604; zbiory elektroniczne – 2. Zbiory biblioteczne są w całości zewidencjonowane.

Dla potrzeb użytkowników archiwum z zasobu bibliotecznego wypożyczono 46 pozycji.

7. DZIAŁALNOŚĆ POPULARYZACYJNA, EDUKACYJNA I INFORMACYJNA

W zakresie działalności popularyzacyjnej i naukowej jednym z ważniejszych przedsięwzięć organizowanych w roku sprawozdawczym był przygotowany we współpracy ze Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich Oddział w Kielcach I Świętokrzyski Rajd Archiwistów im. Św. Hieronima oraz towarzysząca mu konferencja szkoleniowa *Od dokumentu tradycyjnego do pliku cyfrowego. Dziedzictwo i współczesne wyzwania archiwistyki*. Wydarzenie zorganizowane 6–8 września 2024 r. w Hucie Szklanej u podnóża Świętego Krzyża patronatem honorowym objął Naczelny Dyrektor Archiwów dr Paweł Pietrzyk. Uczczenie w ten sposób ubiegłorocznego Dnia Archiwisty przyczyniło się do integracji środowiska archiwistów z całego kraju.

Ponadto w związku z przypadającą w 2024 roku setną rocznicą przyznania Literackiej Nagrody Nobla Władysławowi Reymontowi za powieść *Chłopi* 16 października 2024 r. na Rynku w Kielcach odbył się uroczysty wernisaż ogólnopolskiej wystawy plenerowej pt. *Chłopi w Archiwach*. Wernisażowi towarzyszył występ Zespołu Pieśni i Tańca „Wilkowianie”. Zarówno wernisaż, jak i wystawa cieszyły się dużym zainteresowaniem.

W roku sprawozdawczym kontynuowany był cykl konferencji „Spotkania ze źródłem archiwalnym”. We współpracy z Instytutem Historii UJK w Kielcach przygotowano sześć konferencji na tematy: *Stefan Żeromski w źródle archiwalnym*, *Chłopki w źródle archiwalnym*, *Sportowcy w źródle archiwalnym*, *Sprawiedliwi wśród Narodów Świata w źródle archiwalnym*, *Legiony Polskie w źródle archiwalnym*, *Bł. ksiądz Jerzy Popiełuszko był jednym z wielu... Prześladowania księży katolickich w źródle archiwalnym*. Partnerem wydarzeń była Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w Kielcach.

a. Organizacja wystaw tradycyjnych

Realizując przedsięwzięcia priorytetowe wskazane przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z okazji przypadającej w 2024 roku setnej rocznicy przyznania Literackiej Nagrody Nobla Władysławowi Reymontowi za powieść *Chłopi*, w Archiwum Państwowym w Kielcach w ramach cyklu „Spotkanie ze źródłem archiwalnym” zaprezentowany został temat *Chłopi w źródle archiwalnym*. Ponadto od 16 października do 8 listopada 2024 r. na Rynku w Kielcach prezentowana była ogólnopolska wystawa pt. *Chłopi w Archiwach* zorganizowana przez sieć Archiwów Państwowych.

Wystawy tradycyjne towarzyszyły każdemu z ww. spotkań ze źródłem archiwalnym, zaprezentowano mianowicie ekspozycje stałe: *Żeromskiana w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*; *Wsi spokojna, wsi wesoła! Środowisko wiejskie na przestrzeni wieków na podstawie wybranych materiałów z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach*; *Szybciej, wyżej, silniej. Dzieje sportu na Kieleczyźnie w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*. Wystawa planszowa przygotowana przez pracowników Archiwum Państwowego w Kielcach; *Sprawiedliwi wśród narodów świata – wybrane przykłady*; *Nikt im iść nie kazał. Poszli, bo tak chcieli...* Szlakiem Kadrowki oraz Legionów Polskich – wybrane materiały z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach; „Z Zagnańska do Londynu”. Szlakiem Mieczysława Białkiewicza i 2 Korpusu Polskiego; *Znane postacie w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach Oddział w Sandomierzu*; *Wybrane materiały dotyczące prześladowań duchowieństwa z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach*.

b. Organizacja wystaw internetowych

W 2024 r. Archiwum Państwowe w Kielcach prezentowało wystawy i galerie internetowe materiałów archiwalnych na stronie internetowej Archiwum oraz w serwisie społecznościowym Facebook: *Pacyfikacja Borowa 02.02.1944 r.*; *Żeromskiana w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*; 17 lutego – *Dzień Służby Cywilnej*; 22 marca – *Światowy Dzień Wody*; 27 kwietnia – *Światowy Dzień Lekarzy Weterynarii*; *100 lat temu – 28 kwietnia 1924 r. swoją działalność rozpoczął Bank Centralny*; 29 kwietnia – *Międzynarodowy Dzień Tańca*; 4 maja – *Dzień Kominiarza*; *Dzień Bibliotekarza i Bibliotek*; *O sporcie i sportowcach w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach – wybrane przykłady związane z polskimi olimpijczykami i olimpiadami*; *Wincenty Witos, Nie ma sprawy ważniejszej niż Polska*; „*To nie my mówimy, lecz słowa nas mówią*” („*Ślub*” W. Gombrowicz); 10 września – *Dzień Piłkarza*; 2024 – *Rok Melchiora Wańkowicza*; „*...Nikt im iść nie kazał, Poszli, bo tak chcieli, Bo takie dziedzictwo Wziął po dziadku wnuk. Nikt nie pytał o nic, A wszyscy wiedzieli O co idą walczyć, Komu Płacić dług...*” Edward Słoński; 14 października – *160 rocznica urodzin Stefana Żeromskiego*; 14 października – *160 rocznica urodzin Stefana Żeromskiego*; 22 listopada – *Dzień Organisty*.

c. Obchody rocznicowe

Realizując przedsięwzięcia priorytetowe wskazane przez Naczelnego Dyrektora Archiwum Państwowych z okazji przypadającej w 2024 r. setnej rocznicy przyznania Literackiej Nagrody Nobla Władysławowi Reymontowi za powieść *Chłopi*, w Archiwum Państwowym w Kielcach w ramach cyklu „Spotkanie ze źródłem archiwalnym” zaprezentowany został temat *Chłopi w źródle archiwalnym*. Ponadto w dniach od 16 października do 8 listopada 2024 r. na Rynku w Kielcach prezentowana była ogólnopolska wystawa pt. *Chłopi w Archiwach* zorganizowana przez sieć Archiwów Państwowych.

Archiwum Państwowe w Kielcach upamiętniło również dwie inne rocznice, zamieszczając na Facebooku galerie materiałów archiwalnych: 1) w 230. rocznicę Powstania Kościuszkowskiego opublikowano dokumenty z lat 1914, 1937, 1981 i 1988 dotyczące uroczystości jubileuszowych i ochrony terenu pola bitwy pod Raclawicami, 2) w 80. rocznicę Powstania Warszawskiego zamieszczono dotychczas nierozpoznaną fotografię przedstawiającą powstańców warszawskich z opisem znajdujących się na niej osób.

Archiwum Państwowe w Kielcach podjęło działania upamiętnienia ustanowionych przez Sejm RP patronów 2024 roku: 1) Polscy Olimpijczycy: 29 maja 2024 r. – spotkanie z cyklu „Spotkań ze źródłem archiwalnym” pt. *Sportowcy w źródle archiwalnym* – podczas spotkania w siedzibie Archiwum Państwowego w Kielcach zaprezentowano pięć referatów dotyczących sportowców z regionu świętokrzyskiego z uwzględnieniem olimpijczyków. W trakcie spotkania prezentowano wybrane materiały z zasobu Archiwum, które dotyczyły udziału Polaków w igrzyskach. Wydarzeniu towarzyszyła prezentacja wystawy planszowej pt. *Szybciej, wyżej, silniej. Dzieje sportu na Kielecczyźnie w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach* oraz wystawa oryginalnych materiałów archiwalnych pt. *O sporcie i sportowcach w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*; 26 lipca 2024 r. – galeria online zamieszczona w mediach społecznościach prezentująca materiały archiwalne dotyczące pierwszych po odzyskaniu niepodległości startów Polaków na igrzyskach olimpijskich oraz prezentująca sylwetki wybranych olimpijczyków z tamtych czasów, wystawę zaprezentowano w dniu otwarcia 33. Letnich Igrzysk Olimpijskich; 2) *Wincenty Witos*: 12 czerwca 2024 r. – prezentacja na stronie internetowej oraz w mediach społecznościach galerii pt. „*Nie ma sprawy ważniejszej niż Polska*” przedstawiającej wybrane materiały dotyczące Wincentego Witosa, w tym niepublikowana wcześniej fotografia z wizyty Wincentego Witosa w Kielcach; 3) *Rodzina Ulmów*: 3 lipca 2024 r. – w ramach cyklu „Spotkania ze źródłem archiwalnym” zaprezentowano temat *Sprawiedliwi wśród Narodów Świata w źródle archiwalnym* i osiem referatów dotyczących

pomocy społeczności żydowskiej udzielanej przez Polaków głównie w regionie świętokrzyskim oraz represji stosowanych przez władze okupacyjne względem pomagającym oraz wystawa pt. *Sprawiedliwi wśród narodów świata – wybrane przykłady*; 4) Melchior Wańkiewicz: 11 września 2024 r. – prezentacja na stronie internetowej oraz w mediach społecznościowych nagrań Regionalnej Rozgłośni Polskiego Radia w Kielcach, dotyczących spotkania autorskiego z M. Wańkiewiczem, które odbyło się w Kielcach w 1959 r.

d. Współpraca z regionalnymi mediami, instytucjami nauki i kultury, portalami społecznościowymi

Archiwum współpracowało w 2024 r. z instytucjami naukowymi i kulturalnymi, m.in. z Uniwersytetem Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kieleckim Towarzystwem Naukowym, Archiwum Diecezjalnym w Kielcach, Instytutem Pamięci Narodowej Delegatura w Kielcach, Muzeum Historii Kielc, Muzeum Wsi Kieleckiej, Pedagogiczną Biblioteką Wojewódzką w Kielcach, jednostkami samorządu terytorialnego, stowarzyszeniami oraz szkołami wszystkich szczebli z terenu całego województwa świętokrzyskiego.

W roku sprawozdawczym archiwum prowadziło współpracę z lokalnymi mediami, które często gościły podczas organizowanych wydarzeń z udziałem pracowników kieleckiej placówki. Pracownicy uczestniczyli w audycjach radiowych, nagraniach telewizyjnych, udzielając wywiadów popularyzujących zasoby archiwalne sieci Archiwów Państwowych.

e. Przedsięwzięcia organizowane i współorganizowane w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa i Dnia Archiwisty

W 2024 r. Archiwum Państwowe w Kielcach włączyło się również w obchody Europejskich Dni Dziedzictwa organizowanych pod hasłem „Szlaki. Sieci. Połączenia”, przygotowując „Spotkanie ze źródłem archiwalnym” pt. *Legiony w źródle archiwalnym*, które odbyło się 25 września 2024 r. Pokłosiem tego spotkania były dwie wystawy, stacjonarna i online, *Nikt im iść nie kazał. Poszli bo tak chcieli... Szlakiem Kadrówki oraz Legionów Polskich – wybrane materiały z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach*.

f. Realizacja projektu „Archiwa Rodzinne Niepodległej”

W ramach obchodów Dnia Darczyńcy 6 grudnia 2024 r. odbył się wernisaż wystawy: *Nie do wiary, co za dary! Archiwa Rodzinne i nie tylko w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach*, któremu towarzyszyło spotkanie z Darczyńcami. Z tej okazji został wydany katalog wystawy. Wystawa poświęcona Darczyńcom Archiwum zachęca uczestników wszystkich przedsięwzięć organizowanych na sali wystawowej do zainteresowania się zarówno ochroną i zabezpieczeniem własnych zbiorów rodzinnych, jak i ich przekazywania do zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach. Przekazane archiwalia często są unikatowe i prezentowane są nie tylko na przygotowywanych przez pracowników archiwum ekspozycjach, bo coraz częściej wykorzystywane są w publikacjach. Poza nowymi Darczyńcami stale powiększają się dopływy do istniejących już zbiorów.

W 2024 r. dzięki współpracy z osobami prywatnymi w ramach projektu Archiwa Rodzinne Niepodległej zawarto sześć umów darowizny, w wyniku czego Archiwum pozyskało 222 j.a., 1,65 m.b. materiałów archiwalnych z archiwów rodzinnych. Materiały od Darczyńców kontynuujących współpracę włączono do istniejących już zbiorów, utworzono także pięć nowych zbiorów w zasobie Archiwum. Trwały prace nad inwentaryzacją materiałów przyjętych w roku ubiegłym w stanie nieuporządkowanym bez żadnej ewidencji, w których wyniku materiały ze zbiorów rodzinnych powiększyły się o kolejne 315 j.a.

8. DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA

Działalność naukowa Archiwum Państwowego w Kielcach odzwierciedliła się w udziale w konferencjach, sympozjach, odczytach, panelach dyskusyjnych i zebraniach naukowych w roku sprawozdawczym.

Udział w konferencjach, sympozjach, odczytach, panelach dyskusyjnych i zebraniach naukowych w roku sprawozdawczym

lp.	Rodzaj i tytuł wydarzenia	Miejsce i data	Liczba pracowników
1.	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Stefan Żeromski w źródle archiwalnym</i>	Kielce, 29.01.2024	18

2.	Spotkanie informacyjne dla branży turystycznej w rewitalizowanej dawnej synagodze w Chęcinach	Chęciny, 10.02.2024	1
3.	Dzień Otwarty w Centrum Pamięci Kultury Żydowskiej w Chęcinach	Chęciny, 1.03.2024	1
4.	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Chłopki w źródle archiwalnym</i>	Kielce, 27.03.2024	8
5.	VIII Konferencja Konserwatorska: <i>Ochrona Archiwaliów – aktualne wyzwania</i>	Toruń (online), 25–26.04.2024	1
6.	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Sportowcy w źródle archiwalnym</i>	Kielce, 29.05.2024	16
7.	Konferencja naukowa: <i>Społeczność żydowska w Chęcinach i jej ślady</i>	Chęciny, 3.06.2024	1
8.	Konferencja naukowa: <i>Kielce 1945–1956, nowe fakty, nowe interpretacje</i>	Kielce, 19.06.2024	4
9.	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Sprawiedliwi wśród narodów świata w źródle archiwalnym</i>	Kielce, 5.07.2024	14
10.	Konferencja szkoleniowa: <i>Od dokumentu tradycyjnego do pliku cyfrowego. Dziedzictwo i współczesne wyzwania archiwistyki</i>	Huta Szklana, 6–7.09.2024	8
11.	VIII Ogólnopolska Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa: <i>Marszruta dla dziedzictwa – na szlakach lokalnej kultury i spuścizny dziejów</i>	Suchedniów, 14.09.2024	1
12.	XXI Powszechny Zjazd Historyków	Białystok, 17–20.09.2024	4
13.	Konferencja naukowa: <i>Żydzi wiejscy i małomiasteczkowi w obrazie wiosek i sztetli przełomu XIX i XX wieku</i>	Tokarnia, 23.09.2024	3

14.	Pierwszy Skarżyski Kongres Badaczy i Sympatyków Kolei. W przeddzień 140. rocznicy powstania Drogi Żelaznej Iwangrodzko-Dąbrowskiej	Skarżysko-Kamienna, 28.09.2024	1
15.	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Legiony Polskie w źródle archiwalnym</i>	Kielce, 25.09.2024	11
16.	Posiedzenie Rady Komitantów i Osób Represjonowanych przy Staroście Kieleckim	Kielce, 22.10.2024	2
17.	Konarski Lectures: <i>Geoffrey Yeo, Artificial Intelligence and the future(s) of archival theory and practice</i>	Warszawa, 24.10.2024	2
18.	Ogólnopolska Konferencja Naukowa: <i>Chłopi w źródłach, literaturze i sztuce w 100-lecie przyznania Władysławowi Reymontowi Literackiej Nagrody Nobla</i>	Warszawa, 15.11.2024	2
19.	Konferencja: <i>Wpływ wody na zasoby przyrodnicze i rozwój gospodarczy w Obrębie Lasów Cisowsko-Orłowińskich</i>	Daleszyce, 20.11.2024	1
20.	Konferencja: <i>Złoty Polski – stulecie reformy walutowej</i>	Kielce, 22.11.2024	2
21.	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Bł. ksiądz Jerzy Popiełuszko był jednym z wielu... Prześladowania księży katolickich w źródle archiwalnym</i>	Kielce, 27.11.2024	10
22.	Konferencja naukowa: <i>Dokumenty Polskiego Państwa Podziemnego w Archiwach Państwowych</i>	Warszawa, 5.12.2024	1

W 2024 r. podczas ww. wydarzeń wystąpiło 23 pracowników Archiwum Państwowego w Kielcach.

Lp.	Tytuł wydarzenia	Imię i nazwisko prelegenta	Tytuł wystąpienia
1.	Konferencja naukowa: Żydzi wiejscy i małomiasteczkowi w obrazie wiosek i sztetli przelomu XIX i XX wieku	dr Wiesława Rutkowska	<i>Źródła do dziejów wiejskiej i małomiasteczkowej społeczności żydowskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
2.	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Stefan Żeromski w źródle archiwalnym</i>	Iwona Pogorzelska	<i>Stefan Żeromski i jego rodzina w świetle materiałów przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
3.	Konferencja naukowa: <i>Kielce 1945–1956, nowe fakty, nowe interpretacje</i>	dr Piotr Sławiński	<i>Polityka władz względem szkolnictwa rzymskokatolickiego w Kielcach w latach 1945–1956. Tezy badawcze</i>
4.	Konferencja: Wpływ wody na zasoby przyrodnicze i rozwój gospodarczy w Obrębie Lasów Cisowsko-Orłowińskich	Paulina Kaleta	<i>Przyrodnicze i gospodarcze znaczenie wody na terenie Lasów Cisowsko-Orłowińskich w świetle materiałów z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
5.	Spotkanie ze źródłem archiwalnym: <i>Sportowcy w źródle archiwalnym</i>	Paulina Kaleta	<i>O sporcie i sportowcach w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
6	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Legiony Polskie w źródle archiwalnym</i>	Łukasz Guldon, Paulina Kaleta	<i>Nikt im iść nie kazał. Poszli bo tak chcieli... Szlakiem Kadrówki oraz Legionów Polskich – wybrane materiały z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
7	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Sprawiedliwi wśród narodów świata w źródle archiwalnym</i>	Łukasz Guldon, Paulina Kaleta	<i>Sprawiedliwi wśród narodów świata – wybrane przykłady na podstawie zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach</i>

8	Konferencja: <i>Złoty Polski – stulecie reformy walutowej</i>	Łukasz Guldon, Paulina Kaleta	<i>Wybrane materiały archiwalne dotyczące organizacji finansów o wprowadzeniu reformy walutowej w 1924 r. zachowane w aktach pozostałych po działalności urzędów i instytucji finansowych byłego województwa kieleckiego w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
9	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Chłopki w źródle archiwalnym</i>	dr Kamil Sasal	<i>Wybrane aspekty reakcji wsi wobec władz komunistycznych w okresie powojennym na przykładzie źródeł Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
10	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Bł. ksiądz Jerzy Popiełuszko był jednym z wielu... Prześladowania księży katolickich w źródle archiwalnym</i>	dr Kamil Sasal	<i>Działania władz komunistycznych wobec alumnów na terenie województwa kieleckiego. Na przykładzie wybranych źródeł Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
11	VIII Ogólnopolska Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa: <i>Marszruta dla dziedzictwa – na szlakach lokalnej kultury i spuścizny dziejów</i>	dr Kamil Sasal	<i>Walka z analfabetyzmem na terenie gminy Suchedniów w latach 1949–1951. Na podstawie wybranych źródeł Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
12	„Spotkanie ze źródłem archiwalnym”: <i>Chłopki w źródle archiwalnym</i>	Konrad Maj	<i>Wsi spokojna, wsi wesoła. Środowisko wiejskie na przestrzeni wieków na podstawie wybranych materiałów z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
13	Spotkanie informacyjne dla branży turystycznej w rewitalizowanej dawnej synagodze w Chęcinach	Konrad Maj	<i>Materiały źródłowe dotyczące chęcińskiej społeczności żydowskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
14	Dzień Otwarty w Centrum Pamięci Kultury Żydowskiej w Chęcinach	Konrad Maj	<i>Materiały źródłowe dotyczące chęcińskiej społeczności żydowskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>

15	Konferencja naukowa: <i>Społeczność żydowska w Chęcinach i jej ślady</i>	Konrad Maj	<i>Materiały dotyczące życia gospodarczego Żydów w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
16	Pierwszy Skarżyski Kongres Badaczy i Sympatyków Kolei. W przeddzień 140. rocznicy powstania Drogi Żelaznej Iwangrodzko-Dąbrowskiej	Konrad Maj	<i>Materiały archiwalne dotyczące kolei w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach. Wybrane przykłady</i>
17	Posiedzenie Rady Kombatantów i Osób Represjonowanych przy Staroście Kieleckim	Konrad Maj	<i>Rola Archiwów Państwowych w zachowaniu świadectw przeszłości dotyczących kombatantów oraz ich walki o wolność i niepodległość</i>
18	Konferencja naukowa: <i>Dokumenty Polskiego Państwa Podziemnego w Archiwach Państwowych</i>	Konrad Maj	<i>Dokumenty Polskiego Państwa Podziemnego w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>
19	Ogólnopolska Konferencja Naukowa: <i>Chłopi w źródłach, literaturze i sztuce w 100-lecie przyznania Władysławowi Reymontowi Literackiej Nagrody Nobla</i>	Konrad Maj, dr Piotr Sławiński	<i>Archiwalia ilustrujące życie chłopów na Kielecczyźnie w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>

9. DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA I PUBLIKACYJNA

a. Wydawnictwa zwarte

W 2024 r. wydano jedno wydawnictwo zwarte, którym był katalog wystawy: *Nie do wiary co za dary! Archiwa Rodzinne i nie tylko w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach. Katalog wystawy*. Celem publikacji było przedstawienie bogatego i bardzo cennego zbioru dokumentów pochodzących z archiwów rodzinnych przekazanych przez Darczyńców do zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach. Katalog jest uhonorowaniem ich hojności oraz podkreśleniem wielkiego znaczenia przekazanych archiwaliów dla narodowego zasobu archiwalnego. Wybrane do publikacji materiały archiwalne pochodzą z różnych okresów historycznych, rozpoczynając rodzinne historie od XIX w., a kończąc na czasach współczesnych.

b. Wydawnictwa ciągłe

W okresie sprawozdawczym zakończono prace wydawnicze nad tomem XIII czasopisma naukowego wydawanego przez Archiwum Państwowe w Kielcach i Kieleckie Towarzystwo Naukowe „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne”. Prace nad publikacją rocznika prowadził zespół redakcyjny w składzie: dr Wiesława Rutkowska (redaktor naczelny), Łukasz Guldon (sekretarz), dr Piotr Sławiński. Na tom XIII złożyło się 5 artykułów, 2 opracowania źródłowe, 1 recenzja, 4 omówienia interesujących publikacji oraz 7 relacji sprawozdawczych dotyczących przede wszystkim wydarzeń z udziałem Archiwum uwiecznionych w kronice fotograficznej periodyku.

„Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” znajdują się w wykazie czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych zestawionych w załączniku do ww. komunikatu z przyznaną liczbą punktów w liczbie 20. Jest także corocznie pozytywnie oceniane w procesie indeksowania w bazie ICI Journals Master List.

c. Kontynuacja serii wydawniczych

W 2024 r. kontynuowano prace nad przygotowaniem wydawnictwa w ramach wspomnianej serii dotyczącego listów z niemieckich obozów koncentracyjnych, pracy, jenieckich i innych z okresu II wojny światowej. Koordynatorem prac wydawniczych tej publikacji jest Archiwum Państwowe w Kielcach. Tom ten będzie nosił tytuł: *Listy z obozów niemieckich 1939–1945. Korespondencja polskich więźniów z obozów jenieckich, koncentracyjnych i innych miejsc kaźni. Dystrykt Radomski.*

Inne publikacje wydane z udziałem pracowników archiwum w roku sprawozdawczym

Lp.	Autor/redaktor	Tytuł publikacji (z pełnym opisem bibliograficznym)	Rodzaj publikacji
1	dr Wiesława Rutkowska	<i>Źródła do dziejów wiejskiej i małomiasteczkowej społeczności żydowskiej w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach</i>	artykuł
2	Łukasz Guldon, Iwona Pogorzelska	<i>Jedynym waszym znakiem jest Orzeł Biały... Drogi do Niepodległości w świetle wybranych źródeł z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach</i> , w: <i>Z Oleandrów ku Niepodległości – odniesienia, interpretacje, pamięć</i> , red. Krzysztof K. Daszyk, Tomasz Kargol, Kraków 2024, s. 379–403	artykuł
3	Paulina Kaleta, Iwona Pogorzelska	<i>Kobieta jako urzędniczka w dwudziestoleciu międzywojennym na podstawie materiałów archiwalnych z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach</i> , w: <i>Educare Necesses Est – Kobieta w społeczeństwie od średniowiecza do końca XX w. Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych</i> , red. nauk. Violetta Urbaniak, Warszawa 2024, s. 297–317	artykuł
4	Paulina Kaleta	<i>Wstęp</i> , w: <i>Nie do wiary co za dary! Archiwa Rodzinne i nie tylko w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach. Katalog wystawy</i> , Kielce 2024, s. 8–12	artykuł
5	dr Piotr Sławiński	<i>Struktura terytorialna i zaludnienie okręgów bożniczych w guberni radomskiej w latach 1869–1870</i> , „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2024, t. 13, s. 163–214	artykuł
6	dr Piotr Sławiński	<i>15 lat wielojęzycznych miesięczników sadowniczych „European Fruit Magazine. EFM” i ich związki z Sandomierzem w latach 2009–2011 „Zeszyty Wiejskie”</i> 2024, t. 30, s. 177–187	artykuł

7	dr Piotr Sławiński	<i>Patron sandomierskiej ulicy baron Ekmil Józef Rajski (Reisky, Rayski) (1815–1892), a nie Jan Nepomucen Rajski (1831–1911), „Sandomierzanin” 2024, nr 1–2, s. 10–11</i>	artykuł
8	dr Piotr Sławiński	<i>Jednodniówki „Śladami Komisji Edukacji Narodowej” 1973–1974. Z dziejów prasy Sandomierza, „Sandomierzanin” 2024, nr 5–6, s. 12</i>	artykuł
9	dr Piotr Sławiński	<i>„Na Turystycznych Szlakach” (1985–1989). Z dziejów prasy Sandomierza, „Sandomierzanin” 2024, nr 7–8, s. 19</i>	artykuł
10	dr Piotr Sławiński	<i>„Animus”. Pismo Literacko-Artystyczne PAIR i I Liceum Ogólnokształcącego im. Aleksandra Patkowskiego w Sandomierzu 1993–1997. Z dziejów prasy Sandomierza, „Sandomierzanin” 2024, nr 9–10, s. 12–13</i>	artykuł
11	dr Piotr Sławiński	<i>„Głos spod Ławki”. Pismo Młodych Menadżerów z Klasy IA I Liceum Ogólnokształcącego w Sandomierzu (1990–1993). Z dziejów prasy Sandomierza, „Sandomierzanin” 2024, nr 11–12, s. 11</i>	artykuł
12	dr Piotr Sławiński	<i>Wiatrak Michała Modrasa w Rożkach, „Echo Naszej Gminy. Pismo Samorządu Gminy Obrazów” 2024, nr 2, s. 50–52</i>	artykuł

Międzynarodowy Dzień Archiwów

W ramach obchodów Międzynarodowego Dnia Archiwów zorganizowany został Dzień Otwarty w Archiwum Państwowym w Kielcach i jego Oddziale w Sandomierzu. Dla odwiedzających przygotowano warsztaty: arabski – zapomniana sztuka wykonywania etykiet ozdobnych na książki i zeszyty, kaligraficzne, konserwatorskie, genealogiczne. Można było również zwiedzić siedziby archiwów oraz zapoznać się z przygotowanymi wystawami planszowymi jak i oryginalnymi dokumentami.

Europejskie Dni Dziedzictwa

Archiwum Państwowe w Kielcach włączyło się również w obchody Europejskich Dni Dziedzictwa 2024 r. organizowanych pod hasłem „Szlaki. Sieci. Połączenia”, przygotowując „Spotkanie ze źródłem archiwalnym” pt. *Legiony w źródle archiwalnym*, które odbyło się 25 września 2024 r. Pokłosiem tego spotkania były dwie wystawy, stacjonarna i online, *Nikt im iść nie kazał. Poszli bo tak chcieli... Szlakiem Kadrówki oraz Legionów Polskich – wybrane materiały z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach*.

Inne

W 2024 r. pracownicy Archiwum uczestniczyli w organizowanych przez NDAP szkoleniach i seminariach związanych z takimi zagadnieniami, jak edycje cyfrowe źródeł archiwalnych, historia cyfrowa, zarządzanie dokumentacją w erze cyfrowej.

Działalność z zakresu komunikacji zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej przejawiała się praktycznie we wszystkich działaniach Archiwum, a w szczególności w realizacji popularyzacji zasobu archiwalnego. Są to przede wszystkim wspomniane wcześniej działania mające na celu upowszechnianie w szerokich kręgach społeczeństwa informacji o Archiwum, jego zasobie i funkcjonowaniu oraz roli, jaką pełni obecnie Sieć Archiwów Państwowych.

14 czerwca 2024 r. w siedzibie Archiwum Państwowego w Kielcach miało miejsce uroczyste podsumowanie etapu wojewódzkiego III edycji konkursu „Bez korzeni nie zakwitniesz. Moja Wielka i Mała Ojczyzna”.

W roku sprawozdawczym dr Piotr Sławiński – kierownik Oddziału IV popularyzacji zasobu archiwalnego razem ze współautorami: Alojzym Węderem i Tomaszem Kowalem otrzymali I nagrodę w XXIX Konkursie na pamiętniki, wspomnienia, relacje i opracowania „Z dziejów OSP” Związku Ochotniczych Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej za album *Ochotnicza Straż Pożarna w Sulisławicach*.

Pracownicy Archiwum Państwowego w Kielcach są członkami następujących władz instytucji naukowych i kulturalnych: Wiesława Rutkowska – Wiceprezes Rady Archiwalnej przy Naczelnym Dyrektorzem Archiwów Państwowych, Wiceprezes Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Starachowicach, członek Kierunkowego Zespołu ds. Jakości Kształcenia dla kierunku studiów historia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, wiceprezes Stowarzyszenia „Per Crucem”; Grzegorz Skrzypek – prezes Oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Kielcach.

Wiele działań w roku sprawozdawczym koncentrowało się również wokół przygotowań do planowanych na 2025 r. prac remontowych realizowanych w ramach projektu „Kompleksowa modernizacja energetyczna wybranych obiektów archiwów państwowych w Polsce”. Przede wszystkim rozpoczęto realizację zadań w zakresie zabezpieczania zasobu Centrali na czas prac i związanej z tym decyzji o zabezpieczeniu materiałów archiwalnych w miejscu ich obecnego przechowywania na półkach i magazynach archiwalnych. Zakupiono opakowania zabezpieczające na materiały archiwalne oraz sprzęt i materiały do ich odkurzania, a także materiały (agrowłóknina, folia izolacyjno-budowlana) do zabezpieczenia regałów z materiałami archiwalnymi na czas prac remontowych. Rozpoczęto również prace nad przygotowaniem harmonogramu prac, które będą wykonywane podczas realizacji projektu. W celu sprawnego przeprowadzenia procesu przygotowań do realizacji projektu, jak również koordynowania prac podczas realizacji projektu w Archiwum Państwowym w Kielcach został powołany zespół do koordynowania udziału Archiwum Państwowego w Kielcach w projekcie kompleksowej modernizacji energetycznej wybranych obiektów archiwów państwowych w Polsce.

W okresie sprawozdawczym były podejmowane działania związane przede wszystkim z przygotowaniem do zabezpieczenia materiałów archiwalnych na czas prac termomodernizacyjnych – zakupiono przede wszystkim materiały (opakowania zabezpieczające, pudła archiwalne, agrowłókninę, folie budowlane) mające posłużyć do zabezpieczenia regałów z materiałami archiwalnymi na czas prac remontowych oraz częściowo również materiały do przeprowadzenia działań profilaktycznych, przede wszystkim odkurzania po zakończeniu prac.

W 2024 r. realizowano zadania związane z utrzymaniem i rozwijaniem systemu IPM, m.in. przeprowadzono rozpoznania entomologiczne owadów złapanych w zakończonych cyklach, wdrożono działania profilaktyczne w związku z rozpoznaną obecnością szkodników akt – jak zwiększona częstotliwość sprzątania magazynów, rozkładanie mat higienicznych, instalacja rolet antywłamaniowych w oknach magazynów archiwalnych i moskitier w przestrzeniach biurowych, przeglądy materiałów archiwalnych, a nawet profilaktyczna anoksja i odkurzanie materiałów archiwalnych.

Przez cały rok Archiwum realizowało zadania wynikające z wprowadzenia stopni alarmowych BRAVO i BRAVO – CRP. Ponadto dokonano aktualizacji kart realizacji zadań do planu operacyjnego.

W 2024 r. prowadzono stałe prace mające na celu przygotowanie zasobu archiwalnego do ewakuacji w przypadku powstania zagrożeń wewnętrznych lub zewnętrznych. Kontynuowano oznakowanie opakowań materiałów archiwalnych oraz przepisów regulujących podejmowanie działań podczas ewentualnych zagrożeń.

Archiwum Państwowe w Kielcach realizuje swoje zadania, dostosowując się do potrzeb społeczeństwa i wymagań w dobie postępującej myśli technicznej, realizując je zgodnie ze Strategią rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021–2030. Działalność ta polega na stałym podnoszeniu jakości usług dla użytkownika narodowego zasobu archiwalnego poprzez popularyzację, edukację i współpracę z podmiotami zewnętrznymi.

ŁUKASZ GULDON

ORCID: 0000-0002-5354-5528

Archiwum Państwowe w Kielcach

DR WIESŁAWA RUTKOWSKA

ORCID: 0000-0003-4153-3375

Archiwum Państwowe w Kielcach

Sprawozdanie z realizacji cyklu „Spotkania ze źródłem archiwalnym” w 2024 roku

W 2024 roku miała miejsce kolejna odsłona seminariów „Spotkania ze źródłem archiwalnym”. Tradycyjnie miały one miejsce w siedzibie Archiwum Państwowego w Kielcach. Organizowane cyklicznie konferencje mają na celu promowanie treści istotnych dla regionu i kraju, obejmujących różne dziedziny badań oraz epok historycznych. Łącznie zorganizowano sześć spotkań, podczas których zaproszeni prelegenci mogli zaprezentować rezultaty swoich badań, związanych z motywem przewodnim danego seminarium. Wystąpieniom towarzyszyły prezentacje i wystawy nawiązujące do tematyki danego spotkania, oparte na materiałach archiwalnych z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach oraz regionalnych ośrodków kultury. Za organizację spotkań odpowiadali: dyrektor Archiwum Państwowego w Kielcach Wiesława Rutkowska oraz dr hab. prof. UJK Jacek Pielas, dyrektor Instytutu Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Opiekę merytoryczną i organizacyjną nad przedsięwzięciem sprawowali koordynatorzy: dr hab. Edyta Majcher-Ociesa z UJK i Konrad Maj z APK.

Motywytem przewodnim pierwszego spotkania, które odbyło się 31 stycznia 2024 r., był *Stefan Żeromski w źródle archiwalnym*. Wystąpiło na nim czworo prelegentów. Obrady rozpoczęły się referatem *Rządowe Gimnazjum w Kielcach w czasach szkolnych Stefana Żeromskiego* wygłoszonym przez prof. dr. hab. Adama Massalskiego (IPN Kielce), który przybliżył słuchaczom warunki i atmosferę panujące w kieleckim gimnazjum w okresie młodości Stefana Żeromskiego. Kolejnym prelegentem była prof. dr hab. Ewa Kula (Instytut Pedagogiki UJK Kielce), która, pozostając w tematyce oświaty, wygłosiła referat pt. *Nauczyciele Stefana Żeromskiego w rosyjskim gimnazjum w Kielcach*. Natomiast dr hab. Beata Utkowska (Instytut Literaturoznawstwa i Językoznawstwa UJK Kielce) zaprezentowała *Rolę źródeł archiwalnych w edycji krytycznej Dzienników Żeromskiego*. Spotkanie zwieńczył referat *Stefan Żeromski i jego rodzina w świetle materiałów archiwalnych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach* autorstwa Iwony Pogorzelskiej z ramienia APK. Podczas obrad uczestnicy mogli zapoznać się z dwiema wystawami. Pierwsza z nich, przygotowana przez wspomnianą Iwonę Pogorzelską, nosiła tytuł *Żeromskiana w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach* i prezentowała cały zbiór materiałów i badań związanych ze Stefanem

Żeromskim, przechowywanych w tymże archiwum. Druga wystawa nosiła nazwę *Słowo jest tajemnicą, pięknnością, bytem subtelnym. Ma swe dzieje głębokie, w otchłani czasu zgubione...* Jej autorkami były Anna Knajder-Sowa i Ewa Lewicka, które opierały się na zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Kielcach.

Drugie ze spotkań zostało przeprowadzone 27 marca 2024 r. Nosiło ono tytuł *Chłopki w źródle archiwalnym*. Wystąpiło na nim pięcioro prelegentów. Jako pierwszy głos zabrał dr hab. prof. UJK Grzegorz Miernik (IH UJK Kielce), który wygłosił referat *Kobiety wiejskie wobec prób kolektywizacji wsi w Polsce (1948/1949–1956)*. Przybliżył on słuchaczom różnorodne formy protestów przeciwko kolektywizacji, podejmowane przez kobiety na polskiej wsi. Następnie dr Kamil Sasal (APK) w referacie zatytułowanym *Wybrane aspekty reakcji wsi wobec władz komunistycznych w okresie powojennym na przykładzie źródeł Archiwum Państwowego w Kielcach* poruszył tematykę związaną ze zróżnicowanymi postawami mieszkańców wsi wobec nowej władzy w Polsce. Było to swego rodzaju uzupełnienie wystąpienia poprzedniego mówcy. Jako trzeci wystąpił Łukasz Wołczyk (Muzeum Wsi Kieleckiej/Park Etnograficzny w Tokarni), prezentując referat *Problemy kobiet i mężczyźni – mieszkańców wsi Bieliny, w świetle wybranych spraw z zespołu „Komisarz do Spraw Włościańskich Powiatu Kieleckiego z lat 1865–1878” z Archiwum Państwowego w Kielcach*. Był on również autorem wystawy sztalugowej noszącej tytuł *Śladami ks. Władysława Siarkowskiego*, dostępnej dla uczestników spotkania. Kolejnym prelegentem była dr Anna Michalczyk (Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Kielcach), która podjęła się tematu *Chłopka – wizerunek kobiety pracującej w aspekcie historyczno-literackim w dwudziestoleciu międzywojennym*, tym samym łącząc realia historyczne z obrazem kobiet wykreowanym przez literaturę. Jako ostatni wystąpił Konrad Maj (APK) z referatem *„Wsi spokojna, wsi wesola!” Środowisko wiejskie na przestrzeni wieków na podstawie wybranych materiałów z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach*. Wystąpienie podsumowało całą sesję, ukazując uczestnikom zmiany, jakie zachodziły w mieszkańcach wsi w miarę upływu lat. Jednocześnie Konrad Maj przygotował wystawę o tym samym tytule, która wzbogaciła referat o aspekty graficzne i dokumenty.

Trzecie spotkanie nosiło tytuł *Sportowcy w źródle archiwalnym* i miało miejsce 9 maja 2024 r. Wystąpiło na nim sześcioro prelegentów. Wraz z rozpoczęciem obrad zaprezentowano uczestnikom dwie wystawy: *Szybciej, wyżej, silniej. Dzieje sportu na Kielecczyźnie w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach* przygotowaną przez APK oraz *Z pasji do sportu* autorstwa Anny Knajder-Sowy i Ewy Lewickiej, które bazowały na zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w Kielcach. Pierwszymi prelegentami byli dr hab. prof. UJD Eligiusz Małolepszy oraz dr Teresa Drozdek-Małolepsza (Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie), którzy we wspólnym wystąpieniu

wyłosili referat zatytułowany *Sportowcy w województwie wołyńskim w latach 1921–1939*. Była to próba przybliżenia sylwetek sportowców z tamtego regionu w okresie międzywojennym, a także ukazanie roli, jaką odgrywał wówczas sport w życiu społecznym. Jako kolejna wystąpiła Grażyna Szkonter (Rodzina Policyjna 1939 roku), która podjęła się tematu *PKS – policyjne kluby sportowe*, przedstawiając słuchaczom genezę oraz funkcjonowanie klubów sportowych tworzonych przez organy policyjne, a także ich wpływ na poprawę sprawności fizycznej policjantów. Krzysztof Pierściński (student, IH UJK Kielce) jako trzeci referent omówił temat *Sportowcy „polscy” na igrzyskach olimpijskich w latach 1896–1920*. Następnie głos zabrał Jakub Pęczkowicz (student, IH UJK Kielce), przybliżając słuchaczom sylwetkę Ireneusza Kiejdy, polskiego judoki, dwukrotnego zdobywcy tytułu mistrza Polski, w referacie *Kielecki olimpijczyk – Ireneusz Kiejda – w źródłach i wspomnieniach*. Zwieńczeniem spotkania było wystąpienie Pauliny Kalety (APK) zatytułowane *O sporcie i sportowcach w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach – wybrane przykłady*.

Czwarte „Spotkanie ze źródłem archiwalnym” odbyło się 3 lipca 2024 r. i nosiło tytuł *Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata w źródle archiwalnym*. Tym razem przyjęło ono formę konferencji popularnonaukowej i zostało podzielone na dwie części. Moderatorem pierwszej z nich była dr hab. prof. UJK Edyta Majcher-Ociesa (IH UJK Kielce). Obrady rozpoczął dr Tomasz Domański (IPN Kielce), podejmując się tematu *Sprawiedliwi z Kielc i powiatu kieleckiego. Próba portretu zbiorowego*. Kolejnymi prelegentami byli Ewa Wójcicka i Piotr Rogowski (Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej Archiwum IPN), którzy wspólnie ogłosili referat *Przyjść z pomocą – dokumenty ze zbiorów Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce dotyczące pomocy Żydom*. Trzecim prelegentem był Bogdan Skrobisz (Zespół Placówek Oświatowych – Szkoła Podstawowa w Kijach), który przygotował wystąpienie poświęcone czteroosobowej rodzinie Lechów, która od 1942 r. udzielała schronienia, a także wsparcia żywnościowego grupie Żydów, narażając się tym samym na represje ze strony niemieckiego okupanta. Referat został zatytułowany *Pamięci cichym bohaterem – rodzinie Lechów z Wólki, ratującym Żydów*. Z kolei Edyta Ślusarczyk (Ośrodek Edukacyjno-Muzealny „Świętokrzyski Sztetl” w Chmielniku) przygotowała podsumowanie kolejnej edycji konkursu poruszającego tematykę społeczności żydowskiej i jej koegzystencji z Polakami, wygłaszając sprawozdanie o tytule *Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata w pracach konkursu „Nasi sąsiedzi – Żydzi”*. Zwieńczeniem tej części spotkania był referat *Szczęśliwie zakończona historia żydowskiej dziewczynki z Bilczy* autorstwa Weroniki Kowalskiej (Publiczna Szkoła Podstawowa im. Św. Jadwigi Królowej w Bilczy).

Moderatorem drugiej części konferencji był dr Piotr Sławiński (APK). Jako pierwszy wystąpił dr Łukasz Ospara (IH UJK Kielce) z referatem o tytule *Problematyka żydowska na łamach „Ojczyzny” w latach 1918–1931 (aspekty gospodarcze)*. Drugim w kolejności mówcą był dr Dominik Flisiak, który podjął się tematu *Polscy i żydowscy mieszkańcy Przedborza w latach 1939–1945*. Ostatnim prelegentem był Łukasz Rzepka (Fundacja BOŻnica) wygłaszający referat *Chrześcijańsko-żydowski dialog życia w Ożarowie – „małym, smutnym miasteczku gdzieś na uboczu społecznych szlaków”*. Swego rodzaju podsumowaniem wystąpień było omówienie wystawy „*Sprawiedliwi wśród narodów świata*” – *wybrane przykłady* przygotowanej przez Łukasza Guldonga i Paulinę Kaletę z APK. Nie była to jedyna wystawa towarzysząca konferencji. Autorkami drugiej były Anna Knajder-Sowa i Ewa Lewicka, które, korzystając ze zbiorów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w Kielcach, stworzyły wystawę *Jak naprawić świat – świadectwo Sprawiedliwych*.

25 września 2024 r. miało miejsce piąte spotkanie, zatytułowane *Legiony Polskie w źródle archiwalnym*. Wystąpiło na nim łącznie ośmioro prelegentów, z czego czworo omawiało wystawy prezentowane w czasie obrad. Sesję otworzył referat prof. dr hab. Lidii Michalskiej-Brachy (IH UJK Kielce) *W kręgu twórców legionowej legendy – Władysław Dziadosz, wiceprezes Związku Legionistów Polskich i wojewoda kielecki*. Następnie głos zabrała dr hab. prof. UJK Urszula Oettingen (IH UJK Kielce), podejmując temat *Legiony Polskie na Kielecczyźnie w 1914 i 1925 roku – aspekty militarne i społeczne*. Trzecim prelegentem była Magdalena Włodarczyk (Zespół Szkół Katolickich Diecezji Kieleckiej), która przygotowała podsumowanie *Wojewódzkiego Konkursu Historycznego „Kielce – miasto Legionów”*. Marek Lis (Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w Kielcach Filia w Opatowie) wygłosił referat *Śladami walk legionowych w latach 1914–1915 na ziemi opatowsko-sandomierskiej*. Na zakończenie wrześniowych obrad przygotowano omówienie dwóch wystaw towarzyszących spotkaniu. Pierwsza z nich, o nazwie *Legionowym szlakiem ku niepodległości*, została przygotowana przez Ewę Lewicką i Annę Knajder-Sowę z Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, a autorami drugiej – „*Nikt im iść nie kazał. Poszli bo tak chcieli...*”. *Szlakiem Kadrówki oraz Legionów Polskich* – byli Paulina Kaleta i Łukasz Guldong z APK. Została ona opracowana na podstawie materiałów z zasobu Archiwum.

Ostatnie „Spotkanie ze źródłem archiwalnym” w 2024 r. zostało przeprowadzone 27 listopada i nosiło tytuł *Bł. ksiądz Jerzy Popiełuszko był jednym z wielu... Prześladowania księży katolickich w źródle archiwalnym*. Ponownie przybrało ono formę konferencji popularnonaukowej, którą patronatem honorowym objął Jego Ekscelencja Ksiądz Biskup Kielecki dr Jan Piotrowski. Spotkanie zostało podzielone na dwie części. Moderatorem pierwszej z nich był dr hab. prof. UJK Jacek

Pielas (IH UJK Kielce). Obrady otworzył ks. dr Tomasz Gocel (KUL) referatem *Księża diecezji kieleckiej prześladowani przez Niemców podczas II wojny światowej w źródłach archiwalnych znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*. Następnie głos zabrał dr Robert Piwko (IPN Kielce), pochylając się nad tematem Ks. Tadeusz Szlenzak „Jur” kapelan oddziału dowodzonego przez kpt. Ignacego Zarobkiewicza „Swojaka”. Katarzyna Helik (IPN Łódź) przybliżyła słuchaczom sylwetkę polskiego męczennika, uznanego przez Kościół katolicki za świętego, w referacie *„Nie zmożą nas te cierpienia, tylko przetopią i zahartują (...)”*. *Losy Maksymiliana Marii Kolbego w czasie II wojny światowej*. Kolejnym prelegentem była dr Justyna Staszewska (Fundacja Pomnik – Mauzoleum w Michniowie), która przybliżyła postać księdza Jana Francuza, duszpasterza z Tuczęp. Jako ostatni w tej części spotkania wystąpił ks. Emil Hapak (Archiwum Diecezji Sandomierskiej) z referatem *Żołnierz, handlarz złomu i szpieg. Za co trafiali do więzienia sandomierscy księża w latach 1945–1954. Wybrane przykłady*.

Moderatorem drugiej części spotkania była Beata Białek z ramienia APK. Jako pierwszy wystąpił dr hab. prof. UJK Ryszard Gryz (IH UJK), prezentując słuchaczom *Więzienne listy biskupa Czesława Kaczmarka do prymasa Stefana Wyszyńskiego (1951–1953)*. Następnie ks. dr Piotr Tylec (Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu, KUL) przedstawił *Źródła archiwalne dotyczące prześladowania księży katolickich w okresie PRL*. Trzecim mówcą był Andrzej Korban (Ośrodek Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej w Kielcach), który przedstawił referat *Sylwetki prześladowanych księży i osadzonych w dawnym więzieniu kieleckim*. Ostatnim prelegentem listopadowych obrad był dr Kamil Sasal (APK), który wygłosił referat *Działania władz komunistycznych wobec alumnów na terenie województwa kieleckiego. Na przykładzie wybranych źródeł Archiwum Państwowego w Kielcach*.

W ramach cyklu „Spotkań ze źródłem archiwalnym” w 2024 r. odbyło się sześć spotkań. Podczas konferencji popularnonaukowych i sesji podejmujących różnorodną, ale jakże istotną dla naszego regionu i kraju tematykę zostało przedstawionych 39 wystąpień oraz przygotowano 10 wystaw. Oprócz prelegentów z ośrodków odpowiedzialnych za organizację spotkań, tj. Archiwum Państwowego w Kielcach i Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, w wydarzeniu wzięli udział przedstawiciele poszczególnych instytucji naukowo-kulturalnych: Instytut Pamięci Narodowej, Muzeum Wsi Kieleckiej/Park Etnograficzny w Tokarni, Polskie Towarzystwo Historyczne, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, Rodzina Policyjna 1939 roku, Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Zespół Placówek Oświatowych – Szkoła Podstawowa w Kijach, OEM „Świętokrzyski Sztetl” w Chmielniku, Publiczna Szkoła Podstawowa im. Św. Jadwigi Królowej w Bilczy, Fundacja BOŻnica, Zespół Szkół Katolickich Diecezji Kieleckiej, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w Kielcach, Katolicki Uni-

wersytet Lubelski Jana Pawła II, Fundacja Pomnik – Mauzoleum w Michniowie, Archiwum Diecezji Sandomierskiej, Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu, Ośrodek Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej w Kielcach. Aktywny udział w obradach brali także studenci Instytutu Historii UJK. Kolejna edycja „Spotkań ze źródłem archiwalnym” odbędzie się w 2025 r.

EWA KRZYŻANOWSKA
ORCID: 0009-0005-9660-2245
studentka, Instytut Historii UJK

Sprawozdanie z konferencji *Katyń w źródle archiwalnym* (w ramach cyklu „Spotkania ze źródłem archiwalnym”), Kielce 28 maja 2025 roku

28 maja 2025 r. w siedzibie Archiwum Państwowego w Kielcach przy ul. J. Kusocińskiego 57 odbyła się kolejna konferencja zorganizowana w ramach cyklu „Spotkania ze źródłem archiwalnym”, który organizowany jest przez Archiwum Państwowe w Kielcach oraz Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Partnerem tego wydarzenia była Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w Kielcach. Tematem przewodnim majowego spotkania był *Katyń w źródle archiwalnym*.

Konferencji towarzyszyły trzy wystawy przygotowane przez przedstawicieli różnych instytucji. Pierwsza z nich – *I tylko pamięć została... Katyń w źródle archiwalnym – wybrane materiały z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach* – została opracowana przez Paulinę Kaletę z Archiwum Państwowego w Kielcach. Druga wystawa, prezentująca wybrane materiały Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, nosiła tytuł *O czym myślał, zanim umierał za szeregiem walący się szereg? [...] ('O Boże' Kazimiera Iłłakowiczówna)*. Autorem trzeciej ekspozycji – *W przyszłym roku [jak] Bóg da, że [Wigilię] spędzimy już razem”. Korespondencja ze Starobielska płk. Bolesława Antoniego Fijałkowskiego z najbliższymi (23.10.1939 – 18.03.1940) ze zbiorów Aleksandra Al-Murat Skibniewskiego* – był student z Instytutu Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Tobiasz Ciuryło.

Konferencja otwarta została przez dr Wiesławę Rutkowską – Dyrektor Archiwum Państwowego w Kielcach oraz dr. hab. prof. UJK Jacka Pielasa – Dyrektora Instytutu Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Przywitali oni prelegentów i przybyłych gości, a także krótko przedstawili temat konferencji. Głos zabrała jeszcze Anna Knajder-Sowa z Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, która opowiedziała o przygotowanej wystawie.

Następnie rozpoczęła się pierwsza część konferencji, której moderatorem była dr Wiesława Rutkowska. Marek Jończyk z kieleckiej delegatury Instytutu Pamięci Narodowej wygłosił referat *Korespondencja obozowa jako źródło badania Zbrodni Katyńskiej*. Zaczął od odczytania fragmentu listu mjr. Eugeniusza Budzyńskiego z 27 listopada 1939 r., który wówczas przebywał w Kozielsku. W dal-

szej części wystąpienia przybliżył sytuację polskich jeńców wojennych i ich statusu w kontekście regulacji prawnych. Scharakteryzował korespondencję obozową poprzez omówienie procedury jej przesyłania i licznych uwarunkowań, które wpłynęły na jej formę. Wyjaśnił, w jaki sposób jeńcy szyfrowali swoje wiadomości, by nie wzbudzały podejrzeń cenzury. Przytoczył fragmenty listów, m.in. ppor. Zygmunta Gajdy, a także wskazał na braki zachowanej korespondencji w przypadku chociażby komendanta Posterunku Policji Państwowej w Niewachlowie – Franciszka Pawełczyka. Wskazał na to, jak sowieckie służby starały się ukryć rozmiar i okrucieństwo swoich represji poprzez ograniczanie swobody korespondencji. Na końcu opisał, jak istotnym źródłem do badania Zbrodni Katyńskiej są zachowane, najczęściej w zbiorach rodzinnych, listy i karty pocztowe wysyłane przez jeńców do bliskich.

Jako druga głos zabrała Anna Łakomic – Prezes Stowarzyszenia Kielecka Rodzina Katyńska, która opowiedziała o 35 latach działalności stowarzyszenia. Wystąpienie rozpoczęła od podkreślenia, iż o Zbrodni Katyńskiej nie można było mówić przez pół wieku, więc naturalnym było, że po 1989 r. członkowie rodzin pomordowanych chcieli opowiedzieć o ich historiach. Następnie opisała proces tworzenia Stowarzyszenia Kielecka Rodzina Katyńska, opowiedziała o celach, jakie przyświecały jego działalności, oraz wspomniała o członkach pierwszego zarządu. Dużo uwagi poświęciła największym sukcesom stowarzyszenia w upamiętnianiu ofiar Zbrodni Katyńskiej. Mowa tu o chociażby odsłonięciu w 1990 r. Pomnika Katyńskiego na Cmentarzu Partyzanckim w Kielcach, zaangażowaniu w ogólnopolski program „Katyń... Ocalić od zapomnienia”, w ramach którego zasadzono 67 Dębów Pamięci ofiar związanych z przedwojennym województwem kieleckim czy zainicjowaniu powstania licznych tablic i epitafiów pamiątkowych. Podkreśliła także sukcesy wystawiennicze stowarzyszenia i jego działalność edukacyjną w szkołach. W zakończeniu swego wystąpienia podziękowała Instytutowi Pamięci Narodowej za owocną współpracę i opowiedziała o historii swojej rodziny, której tragiczne losy zadecydowały o tym, że ona sama stała się członkiem, a następnie została prezesem Stowarzyszenia Kielecka Rodzina Katyńska.

Autorem kolejnego wystąpienia, o tytule *Absolwenci i wychowankowie Państwowego Gimnazjum im. Joachima Chreptowicza w Ostrowcu wśród ofiar Zbrodni Katyńskiej. Geneza zagadnienia, noty biograficzne oraz upamiętnienie*, był Marek Wójcicki z Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Świętokrzyskim. Na początku referatu opowiedział o historii szkoły oraz o tym, co w tamtych czasach kształtowało młodych ludzi. Wskazał na wyjątkowość absolwentów z 1932 r., w których gronie znajdował się Jan Piwnik „Ponury”. Następnie przeszedł do przedstawiania biogramów ofiar Zbrodni Katyńskiej, które uczyły się w „Chreptowiczu”. Mowa tu o m.in. Wacławie Czerwonce, Edwardzie

Dudzińskim, Marianie Matyszczaku i Waławie Nowaku. Zwrócił także uwagę na to, co pomogło przy identyfikacji ich zwłok podczas ekshumacji. Na końcu swego wystąpienia opowiedział o upamiętnianiu ofiar Zbrodni Katyńskiej w Ostrowcu Świętokrzyskim. Po skończonym przemówieniu głos zabrała dr Wiesława Rutkowska, która zaprosiła zebranych na krótką przerwę.

Po przerwie rozpoczęła się druga część konferencji, której moderatorem był dr hab. prof. UJK Jacek Pielas. Głos zabrała Grażyna Szkonter – Prezes Stowarzyszenia Świętokrzyska Rodzina Policyjna 1939 r., która opowiedziała o Policyjnym Cmentarzu Wojennym w Miednoje. Pierwszym elementem jej wystąpienia było przedstawienie historii powstania Policji Państwowej oraz podkreślenie znaczenia udziału funkcjonariuszy w obronie niepodległości. Wskazała, że już w pierwszych dniach II wojny światowej wielu policjantów poniosło śmierć. Następnie dokładnie opisała, jak wyglądał i funkcjonował największy obóz specjalny w Ostaszkwie, który znajdował się na wysepce Stołobnej na jeziorze Seliger. Uwagę poświęciła także warunkom życia osadzonych policjantów, których mord rozpoczął się 4 kwietnia 1940 r. Opowiedziała o tym, jak wyglądały wywózki na śmierć i sam moment egzekucji. Przedstawiła także zdjęcia z ekshumacji, którą przeprowadzono w latach 90. Widoczne były znalezione artefakty oraz charakterystyczna granatowa ziemia, której kolor pochodził od umundurowania zamordowanych. Podkreśliła, że funkcjonariusze do samego końca byli na służbie. Kolejnym elementem jej wystąpienia było ukazanie działań władz rosyjskich, które na przestrzeni lat usuwały tablice pamiątkowe z przestrzeni publicznej, a w maju 2025 r. zdecydowały się na usunięcie z Policyjnego Cmentarza Wojennego w Miednoje wizerunku dwóch polskich odznaczeń – Orderu Virtuti Militari i Krzyża Kampanii Wrześniowej. Na koniec wspomniała o wielu funkcjonariuszach Policji Państwowej, którzy nie znajdują się na oficjalnych listach ofiar Zbrodni Katyńskiej, a mimo wszystko możemy zaliczyć ich do tego grona. Jako przykład podała braci Mariana i Bronisława Ludwikowskich.

Autorem kolejnego wystąpienia, *Jeden z wielu-jeden jedyny. Rzecz o płk. Bolesławie Antonim Fijałkowskim (1891–1940?) – ofierze Zbrodni Katyńskiej*, był Tobiasz Ciuryło – student historii na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach. Swoje wystąpienie rozpoczął od przedstawienia historii rodziny Fijałkowskich vel Fijałkowskich ze szczególnym uwzględnieniem tradycji patriotycznych. Opisał także, jak wyglądało dzieciństwo i młodość płk. Fijałkowskiego. Następnie opowiedział o jego szlaku bojowym, karierze wojskowej w okresie II RP i losach we wrześniu 1939 r. Uwzględnił również jego status społeczny w kontekście zawarcia małżeństwa z Anną Skibniewską h. Ślepowron. Głównym elementem wystąpienia było jednak przedstawienie korespondencji obozowej Bolesława Antoniego Fijałkowskiego, która zachowała się w zbiorach rodzinnych Aleksandra Al-Murat Skibniewskiego. Prócz cytowania fragmentów listów Tobiasz Ciuryło

zaprezentował wyniki swoich badań nad nimi i objaśnił zebrany, kim są osoby, o których pojawiają się wzmianki. Ostatnim elementem wystąpienia było przedstawienie kilku hipotez na temat losów Bolesława Antoniego Fijałkowskiego po 18 marca 1940 r., z którego to dnia pochodził ostatni zachowany list, oraz streszczenie dalszych losów jego żony i syna.

Następne wystąpienie dotyczyło Parku Katyńskiego w Byszowie, na temat którego film zaprezentowały przedstawicielki Urzędu Miasta i Gminy Klimontów – Danuta Potocka i Angelika Zieja. To miejsce pamięci powstało w 2009 r. w zabytkowym XIX-wiecznym parku podworskim. Centralnym punktem parku jest pomnik Ofiar Katyńskich, przy którym znajdują się tablice z nazwiskami zamordowanych osób. Ważnym elementem jest także sto Dębów Pamięci, które posadzono, by upamiętnić ofiary Zbrodni Katyńskiej związane z regionem świętokrzyskim. Film, prócz przedstawionej historii powstawania parku, zawierał także zdjęcia z organizowanych tam uroczystości patriotycznych, podczas których odbywają się apele pamięci i składane są kwiaty. Park Katyński w Byszowie uznawany jest za największy tego typu obiekt w Polsce i stanowi ważny symbol pamięci o ofiarach zbrodni stalinowskich.

Jako ostatnia wystąpiła Paulina Kaleta z Archiwum Państwowego w Kielcach, która przedstawiła zebrany najciekawsze materiały z jego zasobu związane ze Zbrodnią Katyńską. Na początku zaznaczyła, że Archiwum Państwowe w Kielcach nie dysponuje dokumentami bezpośrednio związanymi z samą Zbrodnią Katyńską, gdyż dokumentów tych należałoby szukać przede wszystkim w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej czy też w archiwach rosyjskich i niemieckich. W zespole „Zbiór afiszów i plakatów” odnalazła jednak dwa plakaty dotyczące odkrycia Zbrodni Katyńskiej, które dokładnie omówiła. Następnie zajęła się materiałami propagandowymi z tego okresu. W nawiązaniu do wcześniejszych wystąpień wyjaśniła, że nie udało jej się odnaleźć w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach licznej korespondencji obozowej ofiar. Jediną zachowaną kartą pocztową była ta stanowiąca dowód w sprawie osoby wywiezionej w głąb Związku Radzieckiego, która zaginęła bez śladu. Wskazała, że w zespole „Polski Czerwony Krzyż – Zarząd Wojewódzki w Kielcach” znaleźć można wśród rozlicznych archiwaliów wzmianki o osobach zamordowanych wiosną 1940 r. przez stalinowski aparat represji. Następnie zaprezentowała fotografię z zespołu „Zbiór dr. Andrzeja Rembalskiego” przedstawiającą Władysława Jana Nekrasza – jedną z ofiar Zbrodni Katyńskiej. Ostatnim elementem wystąpienia Pauliny Kalety było przedstawienie licznych materiałów archiwalnych związanych z upamiętnianiem Zbrodni Katyńskiej w regionie.

Dr hab. prof. UJK Jacek Pielas zaprosił zebranych do zadawania pytań. Jako pierwsza głos zabrała Maria Domańska-Nogajczyk z Biblioteki Uniwersyteckiej w Kielcach. Podzieliła się swoim wspomnieniem związanym z poznaniem histo-

rii o Katyniu w latach 70., a następnie zapytała Annę Łakomic o to, czy opisuje ona całą działalność Stowarzyszenia Kielecka Rodzina Katyńska, która powinna stanowić świadectwo dla potomnych. Została zapewniona przez panią prezes, że działalność stowarzyszenia jest spisywana oraz iż dla niej samej jest to niezwykle ważne. Kolejną osobą, która zabrała głos, była dr hab. prof. UJK Edyta Majcher-Ociesa, która zaprezentowała zeszłoroczną publikację Tomasza Szczyńskiego pt. *Funkcjonariusze i pracownicy więziennictwa RP zabici w Zbrodni Katyńskiej*. Następnie prof. dr hab. Lidia Michalska-Bracha podziękowała za zaproszenie i doceniła dzisiejsze wystąpienia w kontekście badania kwestii pamięci, zarówno instytucjonalnej, jak i rodzinnej. Zwróciła się do Tobiasza Ciuryły z sugestią, że przedstawienie biografii płk. Bolesława Antoniego Fijałkowskiego w kontekście różnego rodzaju źródeł, w tym autobiograficznych, byłoby niezwykle ciekawym tematem pracy licencjackiej. Zadała pytanie Grażynie Szkonter, czy jako stowarzyszenie zbierają ustne świadectwa rodzin ofiar Zbrodni Katyńskiej. Prezes Stowarzyszenia Świętokrzyska Rodzina Policyjna 1939 r. wyjaśniła, że zbierają takie materiały i są one dla nich niezwykle cenne. Ostatnie pytanie zadała dr Wiesława Rutkowska Markowi Wójcickiemu, chcąc się dowiedzieć, czy lista ostrowieckich Katyńczyków jest już zamknięta, czy nadal trwają badania i poszukiwania. Odpowiedział on, że proces ten trwa nieustannie i co jakiś czas udaje się przywrócić do pamięci kolejną osobę związaną z Ostrowcem Świętokrzyskim, która była ofiarą Zbrodni Katyńskiej.

Po zakończeniu części przeznaczanej na dyskusje gospodarze uroczystości zamknęli obrady i podziękowali prelegentom za przedstawienie wyników badań nad tak ważnym tematem. Dr Wiesława Rutkowska zaprosiła na lipcowe „Spotkanie ze źródłem archiwalnym”, do uczestnictwa w Dniu Otwartym Archiwum Państwowego w Kielcach (9 czerwca 2025 r.) oraz do zapoznania się z wystawą *Bezsenne głowy, co dźwigają korony*.

TOBIASZ CIURYŁO
ORCID: 0009-0002-8891-5493
student, Instytut Historii UJK

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. bł. Wincentego Kadłubka w Kielcach za rok 2024

W roku 2012 powołano do życia Towarzystwo Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. bł. Wincentego Kadłubka w Kielcach. Prowadzi ono nieustannie wielotorową działalność naukowo-dydaktyczną oraz popularyzatorską. Omawiana jest ona w corocznych sprawozdaniach publikowanych na łamach czasopism naukowych „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne”¹, a także „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”². Niniejsze sprawozdanie dotyczące roku 2024 oparto na dokumentacji wytworzonej przez Towarzystwo³, posłużono się również informacjami dostępnymi w Internecie.

Spośród rozmaitych obszarów aktywności członków Towarzystwa na pierwszy plan wysuwają się działania naukowe. W ramach realizacji programu naukowego *Rola Kościoła jako wychowawcy i stróża kultury narodowej* powstał artykuł autorstwa ks. dr. Andrzeja Kwaśniewskiego: *Walor źródłowy wspomnień ks. Henryka Peszki*⁴.

Członkowie Towarzystwa byli aktywnymi uczestnikami konferencji naukowych. 10 maja w siedzibie Uniwersytetu Warszawskiego odbyła się konferencja pt. *Memento mei scriptoris*, z okazji dziewięćdziesięciolecia

---

¹ L. Frączek, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. bł. Wincentego Kadłubka w Kielcach za rok 2021*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2022, t. 11, s. 269–273; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. bł. Wincentego Kadłubka w Kielcach za rok 2022*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2023, t. 12, s. 373–377; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. bł. Wincentego Kadłubka w Kielcach za rok 2023*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2024, t. 13, s. 269–273.

² A. Kwaśniewski, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. bł. Wincentego Kadłubka w Kielcach za rok 2021*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK) 2022, t. 119, s. 583–588.

³ Towarzystwo Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. bł. Wincentego Kadłubka w Kielcach, Dokumentacja kancelaryjna. [Protokoły]

⁴ A. Kwaśniewski, *Walor źródłowy wspomnień ks. Henryka Peszki*, „Roczniki Humanistyczne” 2024, nr 2, s. 220–232.

urodzin profesora Edwarda Potkowskiego, podczas której ks. dr Andrzej Kwaśniewski przybliżył zebranym tematykę odtworzonego inwentarza księgozbioru kapituły kieleckiej z 1571 roku⁵. Był on dodatkowo prelegentem na innej konferencji, poświęconej Kanonikom Regularnym Grobu Bożego i ich posłudze w Przeworsku. Wymiernym efektem stała się w tym przypadku jego prelekcja: *Rozważania autorstwa Jakuba Radlińskiego dedykowane bractwu kapłańskiemu*⁶.

Inny członek Towarzystwa – Paweł Kardys zaprezentował na łamach czasopisma „Nasza Przeszłość”⁷ wyniki swoich badań nad początkami kościoła św. Wojciecha w Kielcach.

Ważnym wydarzeniem było spotkanie z 6 lutego mające miejsce w siedzibie Kurii Diecezjalnej w Kielcach. Zorganizowano je w rocznicę śmierci ks. prof. dr. hab. Daniela Olszewskiego. Prowadził je wieloletni kolega zmarłego prof. Adam Massalski (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach). Referaty poświęcone sylwetce ks. Olszewskiego wygłosili prof. dr hab. Ryszard Gryz (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), Elżbieta Bartosz z Jędrzejowa oraz ks. dr Andrzej Kwaśniewski (Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II)⁸.

7 maja w Kurii Diecezjalnej w Kielcach zorganizowano kolejne spotkanie prowadzone przez prof. dr. hab. Krzysztofa Brachę (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), z udziałem licznych przedstawicieli Towarzystwa oraz Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL. Tym razem zgromadzeni wysłuchali referatu ks. dr. Andrzeja Kwaśniewskiego. Motyw przewodni stanowiła koncepcja badań nowożytnego piśmiennictwa bożogrobców, która wiązała się z realizacją grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego przyznanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki⁹.

Inne interesujące spotkanie w Kurii poświęcono zagadnieniu zrabowanych dzwonów kościelnych. Poprowadził je dr Jan Główka (Wyższa Szkoła Umiejętności Zawodowych w Pińczowie). Prelegentka – dr hab.

⁵ <https://www.wdib.uw.edu.pl/wiadomosci/5097-memento-mei-scriptoris-sesja-naukowa> [dostęp: 10.05.2024].

⁶ Miała ona miejsce 28 września w Przeworsku. <https://radiovia.com.pl/aktualnosci/bozogrobcy-przeworscy-ii-historia-sztuka-kultura-duchowosc> [dostęp: 27.09.2024].

⁷ P. Kardys, *The origins of the church and the parish of st Adalbert in Kielce*, „Nasza Przeszłość” 2024, t. 142, s. 7–28.

⁸ <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/wspomnienia-o-ksiedzu-profesorze-danielu-olszewskim-w-9-rocznice-smierci-odbedzie-sie-6-lutego-w-kurii-diecezjalnej-w-kielcach/ar/c1-18289643> [dostęp: 05.02.2024].

⁹ <https://www.diecezja.kielce.pl/wyklad-w-archiwum> [dostęp: 07.05.2024].

Małgorzata Karkocha reprezentująca Uniwersytet Łódzki wygłosiła referat: *Dzwony świętyń katolickich z terenu diecezji kieleckiej utracone w czasie I wojny światowej*¹⁰.

W roku 2024 Towarzystwo nie zaniedbało także obszaru popularyzatorskiego swojej działalności. 28 sierpnia w siedzibie radia eM ks. dr Andrzej Kwaśniewski brał udział w panelu dyskusyjnym poświęconym muzyce dawnej, podczas którego podzielił się z uczestnikami wiedzą na temat średniowiecznych antyfonarzy norbertańskich z klasztoru w Imbramowicach. Spotkanie transmitowano online na kanale FB Świętokrzyskich Dni Muzyki Dawnej i Radia eM Kielce¹¹. Podobny charakter miał udział ks. Kwaśniewskiego w audycjach radiowych i telewizyjnych. 1 kwietnia był on gościem audycji *Rozmowy niedokończone*. Wraz z ks. prof. Henrykiem Witczykiem dyskutowano na temat znaczenia Grobu Bożego¹². Ci sami naukowcy wzięli także udział w innym programie, pt. *Czy chcecie gardzić Bogiem? Siódme Narodowe Czytanie Pisma Świętego*, transmitowanym przez TV Trwam¹³.

Wymiar religijny działalności Towarzystwa realizowano poprzez udział w tradycyjnym czuwaniu w Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej, które miało miejsce 14 sierpnia w Szczaworyżu¹⁴.

LECH FRĄCZEK

ORCID: 0000-0003-0207-4452

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

¹⁰ K. Dobrowolska, *Pozostały „nieme” kościoły*, „Niedziela” 2024, nr 39, (wkładka kielecka), s. VI.

¹¹ <https://radiokielce.pl/1222903/festiwal-muzyki-dawnej-jest-najlepsza-promocja-regionu> [dostęp: 29.08.2024].

¹² https://www.radiomaryja.pl/informacje/ks-prof-h-witczyk-otwarty-grob-pana-jest-miejscem-uobecniajacym-chwalebna-meke-i-smierc-pana-jezusa-chrystusa-na-krzyzu/?fbclid=IwY2xjawIC-MBleHRuA2FlbQIxMQABHTWld8JNlr8ruXZFYJsgsROo-PPX1WEKNVqVOyJVz_WJKIGGCNzNR2qJMA_aem_2HcB657eIDHsw_LtlKjptw [dostęp: 02.04.2024].

¹³ <https://www.facebook.com/share/p/voYQwH9rxm71EZ1X/> [dostęp: 02.04.2024].

¹⁴ <https://www.diecezja.kielce.pl/za-nami-kolejne-czwanie-u-matki-bozej-szczaworyskiej> [dostęp: 15.08.2024].

Sprawozdanie z konkursu „Nasi sąsiedzi – Żydzi”

W 2025 r. odbyła się trzynasta edycja ogólnopolskiego konkursu tematycznego „Nasi sąsiedzi – Żydzi” organizowanego przez Gminę Chmielnik, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kuratorium Oświaty w Kielcach oraz Ośrodek Edukacyjno-Muzealny „Świętokrzyski Sztetl” im. Majera Małego w Chmielniku. Konkurs został zrealizowany przez Ośrodek Edukacyjno-Muzealny „Świętokrzyski Sztetl” im. Majera Małego w Chmielniku oraz Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego. Patronat honorowy nad konkursem objęli: Minister Spraw Zagranicznych Radosław Sikorski, Wojewoda Świętokrzyski Józef Bryk, Marszałek Województwa Świętokrzyskiego Renata Janik, Starosta Kielecki Tomasz Pleban oraz Instytut Pamięci Narodowej Delegatura w Kielcach. Patronat medialny nad konkursem objęli: TVP3 Kielce, Radio Kielce, Echo Dnia, Radio Em, Kurier Chmielnicki, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów Polskich w Warszawie oraz „Słowo Żydowskie”.

Założeniem konkursu jest zainteresowanie uczniów historią regionalną oraz wiedzą na temat funkcjonowania sztetli i żyjącej w nich przez wieki społeczności żydowskiej. Konkursowi przyświeca również idea upamiętnienia Polaków ratujących Żydów w tragicznym dla obu narodów czasie II wojny światowej oraz upamiętnienie widocznych w krajobrazie wsi, miasteczek i miast materialnych śladów pozostawionych przez społeczność żydowską: kirkutów, synagog, domów modlitwy. Założeniem konkursu jest także rozwijanie wśród uczniów zainteresowanych historią umiejętności krytycznej analizy przekazów historycznych. Do tegorocznej edycji konkursu, podobnie jak do poprzednich, przystąpili uczniowie z całego kraju. Udział wzięło 51 uczniów reprezentujących szkoły z Chmielnika, Szydłowa, Tokarni, Kijów, Małogoszcza, Strachosławia (woj. lubelskie), Sułowa (woj. lubelskie), Warty (woj. łódzkie), Wilczysk, Bobowej (woj. małopolskie), Czech k. Zduńskiej Woli (woj. łódzkie) oraz Dąbrowy Białostockiej (woj. podlaskie).

Spotkanie komisji konkursowej, na którym dokonano wyboru laureatów, odbyło się 21 maja 2025 r. w siedzibie Archiwum Państwowego w Kielcach. W pracach komisji konkursowej uczestniczyli: dr hab. prof. UJK Edyta Majcher-Ociesa (Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego), Grzegorz Maciągowski (dyrektor Muzeum Historii Kielc), Norbert Krzystanek (Kuratorium Oświaty

w Kielcach), dr Wiesława Rutkowska (dyrektor Archiwum Państwowego w Kielcach), Elżbieta Więckowska-Pięta (Zespół Państwowych Szkół Plastycznych im. Józefa Szermentowskiego w Kielcach), Edyta Ślusarczyk (Ośrodek Edukacyjno-Muzealny „Świętokrzyski Sztetl” im. Majera Małego w Chmielniku), Aleksandra Gronek-Piotrowska (TVP3 Kielce) oraz Krzysztof Pierściński (student historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego). Zdecydowano o przyznaniu miejsc na podium w kategorii filmy, słuchowiska i wywiady oraz miejsc na podium i wyróżnień w kategorii prace plastyczne.

Filmy, słuchowiska i wywiady:

- I miejsce: Olga Astemberg, Amelia Szadowiak, Otylia Rzepnicka (Szkoła Podstawowa im. kpt. pil. Stanisława Skarżyńskiego w Warcie).
- II miejsce: Julia Salwa, Kacper Chrobot, Szymon Badura (Zespół Placówek Oświatowych – Szkoła Podstawowa w Kijach).
- III miejsce ex aequo: Anastazja Matusiak (Zespół Szkoły Podstawowej i Przedszkola im. Jana Pawła II w Czechach) i Szymon Wojarski (Szkoła Podstawowa im. 24 lutego 1863 r. w Małogoszczu).

Prace plastyczne:

- I miejsce ex aequo: Eliza Szymczyk (Szkoła Podstawowa im. Stefana Żeromskiego w Chmielniku) i Mikołaj Kupczewski (Szkoła Podstawowa im. Stefana Żeromskiego w Chmielniku).
- II miejsce: Zofia Świt (Szkoła Podstawowa im. Janusza Korczaka w Tokarni).
- III miejsce ex aequo: Szymon Kowalski (Szkoła Podstawowa im. Konstytucji 3 Maja w Strachosławiu) i Maria Wieczorek (Szkoła Podstawowa im. Stefana Żeromskiego w Chmielniku).
- Wyróżnienia: Zofia Sarna (Szkoła Podstawowa im. Stefana Żeromskiego w Chmielniku); Konstancja Urban (Szkoła Podstawowa im. Stefana Żeromskiego w Chmielniku); Natalia Ciba (Szkoła Podstawowa im. Stefana Żeromskiego w Chmielniku); Igor Lech (Szkoła Podstawowa im. Stefana Żeromskiego w Chmielniku).

Gala finałowa konkursu „Nasi sąsiedzi – Żydzi” wraz z rozdaniem nagród odbyła się 15 czerwca 2025 roku w Chmielniku i była jednym z wydarzeń festiwalu „Szalom na Wspólnej”. Nagrody laureatom podczas uroczystej gali wręczyli: burmistrz Miasta i Gminy Chmielnik Paweł Wójcik, przewodnicząca Komisji Konkursowej dr hab. prof. UJK Edyta Majcher-Ociesa oraz dyrektor Chmielnickiego Centrum Kultury Małgorzata Gładyszewska.

Organizatorzy Konkursu składają serdeczne podziękowania wszystkim uczestnikom za trud włożony w przygotowanie prac oraz ich nauczycielom za pomoc oraz wsparcie merytoryczne uczniów.

Organizatorzy Konkursu składają także serdeczne podziękowania dla sponsorów nagród dla laureatów, wśród których byli: Urząd Miasta i Gminy Chmielnik, Wodociągi Kieleckie, Ośrodek Edukacyjno-Muzealny „Świętokrzyski Sztetl” im. Majera Małego w Chmielniku, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów Polskich w Warszawie, Kuratorium Oświaty w Kielcach, Instytut Pamięci Narodowej Delegatura w Kielcach, Muzeum Getta Warszawskiego oraz Nadleśnictwo Chmielnik.

PAWEŁ PRYT
ORCID: 0000-0002-4235-8006
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Informacja o autorach

Tadeusz Banaszek – zainteresowania badawcze to dzieje wojskowości w regionie świętokrzyskim, w tym relacje pomiędzy wojskiem a społeczeństwem. Autor pięciu książek: *Obóz ćwiczeń Barycz* (Końskie 2011), *Historia garnizonu Sandomierz w latach 1918–1939* (Sandomierz 2012), *Zarys dziejów garnizonu Końskie w latach 1815–1975* (Końskie 2012), *Powiat konecki w przygotowaniach obronnych państwa w latach 1921–1939* (Końskie 2018), *Budownictwo wojskowe między Wisłą a Pilicą w XIX–XXI wieku* (Łódź 2023) oraz wielu artykułów naukowych i popularnonaukowych opublikowanych m.in. w „Studiach Kieleckich”, „Między Wisłą a Pilicą”, „Zeszytach Sandomierskich”, „Przeglądzie Historyczno-Wojskowym”, „Studiach Muzealno-Historycznych”, kwartalniku „Świętokrzyskie” oraz w „Świętokrzyskich Studiach Archiwalno-Historycznych”. Uczestnik konferencji naukowych. Jest członkiem Kieleckiego Towarzystwa Naukowego.

Izabela Bożyk – dr nauk humanistycznych, w latach 1994–2023 nauczycielka historii w szkołach średnich; wykładowca uczelniany; obecnie pracownik Referatu Badań Historycznych w Delegaturze IPN w Kielcach, zajmuje się historią wychowania i myśli pedagogicznej, dziejami protestantyzmu w Polsce, biografistyką oraz historią najnowszą w zakresie stosunków społeczno-politycznych w XX w., ze szczególnym uwzględnieniem działalności aparatu bezpieczeństwa PRL.

Tobiasz Ciuryło – student historii na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach, członek Polskiego Towarzystwa Genealogicznego. Zainteresowania badawcze: środowisko oficjalistów prywatnych w XIX wieku oraz historia najnowsza ze szczególnym uwzględnieniem biografistyki i falerystyki.

Lech Frączek – doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia. Pracuje na stanowisku wykładowcy Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie. Zajmuje się historią społeczno-gospodarczą północno-zachodniej Małopolski XIX–XX w., demografią historyczną oraz genealogią. Jest autorem trzech monografii: *Ludność parafii szczekocińskiej w latach 1808–1914 w świetle ksiąg metrykalnych*, *Rzemieślnicy szczekocińscy od XVIII do połowy XX wieku* oraz *Księga cechu szewskiego z Włoszczowy z lat 1819–1848*, a także kilkudziesięciu artykułów naukowych. Swoje badania popularyzuje na spotkaniach regionalnych towarzystw historycznych i genealogicznych.

Łukasz Guldon – absolwent Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach (kierunek filologia rosyjska) oraz Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (studia podyplomowe z zakresu archiwistyki). Starszy kustosz w Archiwum Państwowym w Kielcach w Oddziale popularyzacji zasobu archiwalnego. Sekretarz czasopisma naukowego „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne”. Interesuje się zagadnieniami historii i archiwistyki XIX–XX w. guberni kieleckiej.

Piotr Kądziała – tytuł doktora historii otrzymał na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach. W spektrum jego zainteresowań znajdują się historia nauki, historia powszechna XX wieku i geopolityka. Posiada wieloletnie doświadczenie w tłumaczeniu tekstów naukowych z dziedziny historii i nauk społecznych na język angielski.

Ewa Krzyżanowska – studentka, Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania badawcze: historia średniowiecza, historia kultury (w tym życie codzienne, magia, przesady, demonologia ludowa), polska literatura hagiograficzna.

Karolina Lisowska – doktorantka w Szkole Doktorskiej na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach w dyscyplinie historia. Zainteresowania badawcze: prawo karne i postępowanie sądowe w XVII wieku, okres panowania Jana Kazimierza Wazy, postać diabła w wierzeniach ludu polskiego, procesy o czary na terenie Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku, genealogia.

Prof. dr hab. Adam Massalski dr h. c. – historyk oświaty, nauki i kultury, pracownik Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach. Studia ukończył w 1965 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim, doktorat obronił w 1972 r., habilitował się w 1984 r. Od 2001 r. jest profesorem tytularnym. Przez pół wieku związany z uczelnią kielecką (WSP, Akademią Świętokrzyską, Uniwersytetem Jana Kochanowskiego), gdzie był wybierany rektorem przez dwie kadencje w latach 1999–2005. Wypromował kilkuset magistrów i kilkunastu doktorów. Autor przeszło czterystu publikacji naukowych i popularnonaukowych, w tym dwudziestu pozycji książkowych. Był senatorem RP VI i VII kadencji. Przez 21 lat sprawował funkcję prezesa Kieleckiego Towarzystwa Naukowego, a w latach 2007–2013 był przewodniczącym Związku Harcerstwa Polskiego. Członek honorowy PTTK. Od trzech kadencji wiceprzewodniczący Rady Naukowej Instytutu Historii Nauki im. Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk. Odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Polonia Restituta.

Andrzej Niespodziewany – absolwent Politechniki Krakowskiej, specjalista, konsultant i menadżer w wielu przedsiębiorstwach i instytucjach państwowych związanych z ochroną środowiska i energetyką odnawialną, z zamiłowania regionalista i genealog, bloger, autor książki *Kroniki więzownickie*, Tarnów-Zawada 2022 (Świętokrzyska Nagroda Kultury 2023, Bonum Publicum 2023 – Nagroda Burmistrza Miasta Sandomierza im. Aleksandra Patkowskiego).

Jan Gromosław Ozdoba – student historii II stopnia Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Studia łączy ze służbą wojskową w 10. Świętokrzyskiej Brygadzie Obrony Terytorialnej. Tytuł jego pracy licencjackiej: *Walka na bagnety w XIX-wiecznych polskich podręcznikach i regulaminach wojskowych*. Zainteresowania: społeczeństwo francuskie na przełomie XVIII i XIX wieku, wojny napoleońskie, świat w XIX i XX wieku, geografia historyczna i genealogia, demografia i potencjał mobilizacyjny państw w XIX i XX wieku, historia sportu, filmu i literatury.

Paweł Pryt – doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, pracownik Zakładu Historii XIX w. w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach na stanowisku adiunkt. Zainteresowania naukowe: ziemiaństwo polskie XIX i XX w., historia regionalna międzyrzeczna Wisły i Pilicy.

Wiesława Rutkowska – doktor nauk humanistycznych, Dyrektor Archiwum Państwowego w Kielcach. Absolwentka Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie – kierunek archiwistyka oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie – kierunek Administracja Publiczna. Pracownik Archiwum Państwowego w Kielcach od 2001 r., w latach 2007–2011 kierownik Oddziału Zamiejscowego w Starachowicach. Wiceprzewodnicząca Rady Archiwalnej przy Naczelnym Dyrektorsze Archiwów Państwowych. Wiceprezes Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Starachowicach, Wiceprezes Stowarzyszenia Per Crucem, Członek Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. Redaktor Naczelny „Świętokrzyskich Studiów Archiwalno-Historycznych”. Obszar zainteresowań: historia szkolnictwa i oświaty w XIX i XX w, historia społeczna i regionalna.

Marzena Wydrych-Gawrylak – absolwentka II Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Śniadeckiego w Kielcach, mgr filologii polskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (praca mgr: *Komedia Stanisława Herakliusza Lubomirskiego*, promotor: prof. dr hab. Stefan Nieznanowski UMCS), dr nauk humanistycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (rozprawa: *Siedemnastowieczne misteria o Bożym Narodzeniu*, promotor prof. dr hab. Stefan Nieznanowski UMCS), nauczyciel języka polskiego Szkoły Podstawowej nr 24 i nr 32 Kielce, pracownik naukowo-dydaktyczny Zakładu Literatury Staropolskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Zakładu Literatury Przedrozbiorowej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, od 2016 r. starszy specjalista do spraw administracji w Archiwum Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania naukowo-badawcze: literatura i kultura staropolska. Wybrane publikacje: *Horoskopy i gwiazdarze, słońca, gwiazdy i księżycy oraz akcesoria astrologiczne, czyli staropolskie fascynacje niebieskie* (w: *Poezja i astronomia*, red. B. Burdziej, G. Halkiewicz-Soják, Toruń 2006), *W kręgu Bożego Narodzenia – „Dialogus de nativitate Domini Crosne expositus die 2 Ian/uarii/ 1661 in eccl/esi/a parochiali”* (w: *Dialog z rzeczywistością. Literatura. Język. Kultura*, red. Z. Trzaskowski, Kielce-Kraków 2007), *Czas naszym wrogiem – refleksje nad praktyką nauczania literatury staropolskiej* (w: *Literatura staropolska w dydaktyce uniwersyteckiej*, red. J. Okoń,

M. Kuran, Łódź 2007), *Język ojczysty jako bariera komunikacyjna. Z doświadczeń słyszącej matki niesłyszącego dziecka* (w: *O tym, co wpływa na odbiór i ekspresję wypowiedzi osób z zaburzeniami komunikacji językowej*, red. E. Boksa, Kraków 2014).

Paweł Żołądek – absolwent Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. W latach 2020–2022 pracownik Muzeum Wsi Kieleckiej. Mauzoleum Martyrologii Wsi Polskich w Michniowie na stanowisku asystent-historyk. Od 2022 r. pracownik Referatu Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej. Delegatura w Kielcach. Uczestnik Centralnego Projektu Badawczego IPN „II Wojna Światowa i okupacje ziem polskich 1939–1944/45”. Zainteresowania badawcze: historia Polskiego Państwa Podziemnego na Kielecczyźnie, zbrodnie niemieckie popełnione na wsi kieleckiej w latach 1939–1945.

Indeks osób

- A**
Abramowicz Zyskind 190
Adamczyk Mieczysław 202
Adlerfliegel Izaak 183
Adlerfligel Abram 181
Ajchenwald Josek 189
Ajchenwald Mindla 178
Ajzenberg Pinkus-Zelik 180
Ajzner Henoch 184
Akerfeld Majer 191
Albaum Rubin 181
Albertyna z Montenuovo 63
Aleksandrowicz Stanisław Witold 13
Andrzejewski Julian 95
Apelowicz Manuel 181
Apfelbaum Chaim 190
Aronowicz Moszek 177
Artwiński Stefan 114, 115
Astemberg Olga 304
- B**
Badura Szymon 304
Banasiewicz W. 20
Bajgielmacher Abram 180
Bajtner Abram Hersz 179
Bajtner Dawid-Lajb 180
Bajtner Tobjasz 191
Banach Lizman 186
Banaszek Tadeusz 221, 307
Bank Józef 188
Barącz Sadok, o. 12, 24
Bartkowski Stanisław 20
Bartosz Elżbieta 300
Baum Telca 187
Beerstraaten Jan Abrahamsz 46
Belek Szulim 191
Belfor M.K. 259
Bellgarde Karol Aleksandrowicz 21
Berger Aron 177
Bergman Kajla 183
Berkowicz Ajzyk 178
Berkowicz Cacel 174, 183
Berkowicz Hersz 187
Berkowicz Józef Leib 177
Berling Zygmunt 143
Berman Jakub 148
Bermhercyg Mendel 182
Bernhardt Robert 75, 78
Białek Beata 291
Białek Janusz „Sroka” 103
Białoskórski Edward 47
Bierut Bolesław 142, 148, 150
Binsztok Mordka 187
Birman Szmul 179
Blatt Abram Mordka 185
Blumenfrucht Benjamin 187
Błaszczyk W. 172
Bochniak Andrzej 158
Bochniewski Władysław „Artur” 198
Bojur Anna z Marków 27
Bojur Antonina 27
Bojur Jakub 27
Bojur Marcin 19, 27
Bojur Marianna 27
Bojur Tekla z Tudalewskich 19, 27
Bolimowski Abram Jakób 183
Bolimowski Eljasz Dawid 179
Borensztajn Juma 177
Borensztajn Regina 179
Borkowski Jan „Bryła” 92
Bornsztajn Izaak Wolf 190
Bożyk Izabela 109, 307
Bracha Krzysztof 300
Brafman Jakób-Aron 181
Brajbard Efroim 191
Brajtbard Kopel 180
Brajtman Uszer 183
Brajtnart Dawid 191
Brama Leon vel Lajb 183
Brandl Petr Jan 46

- Brandwajnhendler Hersz 180
 Brauner Abram 190
 Brauner Elias 191
 Brauner Ida Leib 187
 Breguet Abraham-Louis 27
 Brodkiewicz Chaskiel 183
 Broel-Plater Zofia 54
 Broel-Plater Konstanty 54
 Broner Abraham 21
 Broner Chaim Szmul 185
 Broner Icek Dawid 189
 „Bronisław” NN 217
 Brotosztajn Mendel 188
 Brotkiewicz Moszek 180
 Bruyere Jean de la 44
 Bryk Józef 303
 Bryner Lejbuś 178
 Bryner Szyja 184
 Buchbinder Szmul Wolf 191
 Buchbinder Abram 183
 Budulska Anna (z Kurganów) 259
 Budulski Zygmunt 259
 Buffon Georges-Louis Leclerc 42
 Buliński Melchior, ks. 49
 Bulwik Berek 187
 Bulwik Józef Chaum 187
 Burski Aleksander 129
 Bursztyn Fajwel 184
 Bursztyn Hersz Lajb 186
 Bursztyn Manela 184
 Bursztyn Sruł Hilel 178
 Bylica „Sandomierski” 92
 Bystrow Aleksiej 228
 Byszewski Adam 115
- C**aliari Paolo zw. Veronese 46
 Campan Jeanne Louise Henriette 44
 Catru Francois 40
 Cetner Bronisław 118, 119
 Cetner Leszek „Rys” 118, 119, 122, 130–131
 Cetner Michał 118
 Chęciński Moszek 177
 Chmurzyński „Chmura” 92
 Chodkiewicz Aleksander 40
 Cholewa Herszlik 181
 Chorowicz Boruch 189
 Chrobot Kacper 304
 Chrzan T. 166
 Chrzanowski Moszek 181
 Ciba Natalia 304
- Ciuryło Tobiasz 293, 295, 297, 307
 Cornelius Tacitus (Tacyt) 43
 Correggio Antonio Allegri da 46
 Cukierman Herszlik 182
 Cymber Majlich 191
 Czapska Anna 45
 Czarnocki Stefan 61
 „Czarny Felek” 103–104
 Czermiński Wacław vel Rogowski Wacław
 „Olgierd Mirski” 207
 Czerner Cyna 182
 Czerwonajagoda Josek 185
 Czrerner Moszek Abram 188
- D**achowski Wiktor „Roland” 103
 Dafner Rubin 189
 Dafner Wolf 180
 Dancygier Krajndla 177
 Danek Szmul 190
 Dąb-Kocioł [Jan] 159
 Defoe Daniel 43
 del Sarto Andrea 45
 Denhoff Ludwika 16
 Denis Jean-Baptiste 42
 Derdowska-Szczepaniak Elwira Barbara
 247–250
 Detka Stefan „Zaręba” 102, 103
 Dietrich Christian Wilhelm Ernst 45
 Djament Elimelech 181
 Dobrowolski Jan 116
 Doerffer Antoni 116, 122, 123
 Domagała Stanisław „Daniel” 91, 92
 Domańska-Nogajczyk Maria 296
 Domański Tomasz 289
 Dorobczyńska Walentyna 111, 113
 Dorobczyński Bronisław 109–137
 Dorobczyński Józef 111
 Dreksler Lajzor 187
 Dreksler Mordka Josek 181
 Drewniany Wigdor 178
 Drezen Majer Jakób 191
 Drezenmajer Izrael 184
 Drozdek-Małołepsza Teresa 288
 Druch Lejzor 181
 Dudczak Mieczysław 225
 Durlik Antoni 96
 Dybiec Julian 235
 Dyboski Tadeusz 75
 Dziadosz Władysław 114
 Dzieżęcki [Dzierzęcki] [Edward] 160

- E**
Efroim Gerszon 187
Elbaum Szaja 191
Eljasińska Adelajda 114
Epsztein Henoch 186
Erenfryd Moszek 186
Erzherzog Karl 40
Estrajcher Jankiel 190
- F**
Fabierkiewicz Antoni „Antoni” 214
Fajber Chaim 182
Fajerman Amram Hersz 182
Fajerman Chaim 185
Fajgenblat Icek 181
Fajner Abram 187
Fajner Naftula 186
Faktor Michał Benjamin 185
Fedosewicz Stanisław 73, 83
Feld Hersz Mendel 189
Feldbaum Binem 179
Feldman Gabryl Jakób 191
„Felek” 95, 97
Felzensztajn Abram 191
Ferens Chil 178
Ferszt Jakób 185
Fersztenfeld Ajzyk 182
Fersztenfeld Pinkus Ajle 181
Fijałkowski 97
Finkelsztajn Wolf 185
Fiszel Moszek 188
Flisiak Dominik 290
Florenc Dawid 177
Florenc Pinches 177
Fornalski Stefan 107
Forster „Gpłda” Rachla 183
Frajdenrajch Boruch-Juma 180
Frajlich Mordka 183
Franklin Benjamin 35
Frączek Lech 235, 299, 307
Frenkel Jakób 188
Frenkiel Symcha 180
Frochcwałj Chil 191
Frochcwałj Szaja-Dawid 179
Frochowajg Moszek 185
Frochwałjg Menasze 183
Frochwałjg Szajma Josek 183
Fromerman Feiwel 186
Frydman Estera 177
Frydman Herszel 177
Frydman Icek 177
Frydman Josek 188
- Frydrych Icek 182
Frydrych Izrael 183
Frysz Gerszon 178
Fuks Chaim 184
Fuks Josek 184
Fuks Lajb 187
Fuksbrumer Icek 180
Fuksbrumer Jakób Mendel 180
Fuksbrumer Szmul 179
- G**
Gajer 94
Gano Florian 31
Ganoman Pinkus 186
Gauer Lajzor 186
Gądzio Stefan „Kos”, „Marek”, „Bogumił” 212
Gdadysz Aleksandra 96
Gelbard Moryc 183
Gelbart Dawid 177
Gierałtowski Stefan 61
Gierek Edward 142, 161, 163
Giorgione 46
Gipsman Jankiel/Jakób 177
Gitler Mendel 190
Gittler Brajndla 182
Głajtman Mordka 190
Glejcer Izrael 182
Glejncer Gerszon 188
Gładyszewska Małgorzata 304
Główka Jan 300
Gnoiński Ludwik 22
Gobinet Karol, ks. 42
Gocel Tomasz, ks. 291
Godlewski Emil (junior) 78
Goldberg Dawid 183
Goldberg Mordka 183
Goldblum Hersz 178
Goldbring Jakób 188
Goldbryng Symcha 181
Goldztajn Naftali 191
Golenzer Icek 189
Golenzer Iser 179
Gołoński Karol 17, 20
Gołownin Wasilij M. 40
Gomułka Władysław 142, 148, 160
Goszczyński Jan 125
Górska Katarzyna „Babcia” 92
Górski Józef 15
Górski Mieczysław 225
Grabiwoda Tadeusz „Szczupły” 115, 124,
126, 127–128, 130, 132

- Grabski Władysław 60
 Grajcer Chaim 179
 Graub Mendel 191
 Greuze Jean-Bapiste 46
 Grimm Wilhelm 44
 Gronek-Piotrowska Aleksandra 304
 Grosman Jochim Dawid 179
 Grosman Szmul Icel 189
 Gross Icek 177
 Grynberg Chaim 187
 Gryncajgier Chaim 178
 Gryz Ryszard 291, 300
 Grzeczmarowski Józef 158, 161
 Guldon Łukasz 247, 265, 278, 279, 281,
 282, 290, 308
 Guldon Romana 253–258
 Gutbecal Kopel 189
 Gutensztajn Abram 178
 Gutensztajn Chaim Dawid 182
 Guttman Moszek 180
- Hałatkiewicz** Feliks Antoni 20
 Hałatkiewicz Helena 20
 Hałatkiewicz Jadwiga 20
 Hampel Moszek 180
 Hapak Emil, ks. 291
 Haskiel Hersz 180
 Hawryłkiewiczowa Maria 71
 Helesiewicz Szymon 190
 Helik Katarzyna 291
 Herberg Berek 187
 Herberg Dawid Zajnweld 182
 Herman Gerstner 178
 Herszkowicz Dawid 185
 Herszkowicz Mordka 180
 Herszlikowicz El. 188
 Herszlikowicz Josek 190
 Hiller Stanisław 74
 Hnat Stanisław 253
 Hnat Stanisława z d. Borowiecka 253
 Hoffman Izaak Wolf 185
 Holcman Majer 186
 Hops Ajzyk 186
 Hops Berek-Hersz 180
 Hops Kałma 186
 Hops Mordka Leib 187
 Houdon Jean A. 35
 Hryniewicz Bogusław 133
 Hurko Iosif 240–243
 Hyrsz Abram 179
- Ickowicz** Lajb 187
 Imbor Zdzisław „Duch” 198
 Imbor Zofia 198
- Jabłoński** Włodzimierz „Jak” 92
 Jakóbowicz Chaskiel 185
 Jakubowicz Antoni 40
 Jakubowicz Fajwel 181
 Jakubowicz Herszlik 185
 Jakubzon Mendel 182
 Janik Renata 303
 Jankiewicz Josek 180
 Jankowska Julia z Kamińskich 196
 Jankowski Bronisław „Młot”, „Antoni”,
 „Brom”, „Wąsik” 196, 199, 217
 Jankowski Emeryk 196
 Janowski Herszlik 189
 Janyst Bronisława „Bronka” 94
 Janyst Franciszek 89, 93, 94, 99
 Janyst Henryk „Tatar” 100
 Janyst Józef „Jaśmin” 89, 90, 91, 99
 Janyst Ludwik 89, 99, 100, 102, 103
 Janyst Stanisław „Jur”, „Jurand” 89, 90, 91,
 97, 99, 100, 102, 103, 106
 Janyst Wincenty „Jawor”, „Jagiellończyk”
 89, 90, 91, 93, 94, 95, 99, 100, 102, 106
 Janyst Władysław „Jodła” 89, 92, 94, 97,
 98, 99
- Jaroszewicz Piotr 163
 Jasiński Bruno 18
 Jaskowicz Abram 184
 Jaskólski Józef „Długi Antos” 124, 125, 128,
 130, 131–132
 Jedynek Marek 201, 202
 Jeziorowski Maciej „Długi” 100, 103
 Jeziorski Antoni „Burza” 91, 92
 Jochimowicz Dawid 177
 Jończyk Marek 293
- Kaczmarek** Franciszek „Krogulec”
 („Kornet”) 118, 121
 Kaim Franciszek 162
 Kaissarow Andrei 40
 Kajzer Dawid Lajb 185
 Kajzer Moszek 187
 Kaleta Paulina 278, 279, 282, 289, 290, 293,
 296
 „Kaliński” 96, 97
 Kamiński Herszel 188
 Kaner M. 173

- Kaniewski Feliks 19
Kaposi Moriz 74
Kapp Helmut vel Kapuścik Konstanty– 201
Kapuściński Stanisław 79
Kardyś Paweł 300
Karkocha Małgorzata 301
Karska Krystyna 115
Karski Andrzej 115
Karski Stanisław 18
Karski Szymon 115
Karski Tomasz 115, 116
Karski Włodzimierz 18, 115
Karwowski Adam 75
Kasperowski Adam 43
Kaufman Aron 183
Kaufman Mendel 186
Kaufman Moszek 179
Kaufman Nuchym 183
Kaufman Ozrael Szymon 182
Kawoń Tobjasz 181
Kazimierski Majer 179
Kądziała Piotr 69, 308
Kerner Chaim Lajb 177
Kestenberg Gitla 190
Kieszkowski „Wacek” 93
Kilsztok Daniel 178
Kirszenbaum Pejsach 181
Kisner Hersz 184
Kisner Józef 189
Kissner Józef 184
Klajman Abram 187
Klajman Chaim 185
Klajman Efroim 191
Klajman Szlama 185
Klajner Nusyn 178
Kleiner Dawid 185
Kmieciak Władysław „Szumny” 97
Knajder-Sowa Anna 288, 290, 293
Knobel Josek-Boruch 180
Kohn Aron 177
Kokotek Lemel 189
Kołaciński Władysław „Żbik” 120, 122
Komorowski Tadeusz „Bór” 197
Korban Andrzej 291
Korenfeld Bendet 179
Korenfeld Benjamin 189
Korenfeld Zyskind 183
Kornenfeld Josek 188
Kornfeld Rudla 183
Kosmala Aron Lajb 189
Kowal Tomasz 284
Kowalski Szymon 304
Kowalczyk Roman „Konrad” 103
Kowalikowa 154
Kowalska Weronika 289
Kowalski „Michał” (Ignacy Robby) 95, 96, 97
Kozieł Bronisława 99
Kozieł Józef 100, 101
Kozłowski Jan 143
Kožuch Chaim 189
Kracowski Wolf 185
Krawczyński Dionizy 122
Kriegsztajn Chaim 185
Krosman Chaim 179
Krozman Chaim 177
Królikowski [Witold] 151
Krupiński Jan, ks. 24, 27, 28, 29, 31, 47
Kruszelnicki Zbigniew „Wilk” 100, 103, 104, 105, 200, 201
Krzysztańek Norbert 303
Krzyształowicz Franciszek 74, 75, 78
Krzyżanowska Ewa 287, 308
Książka Fiszel 177
Książka Lajbuś 186
Kucharski Abram Machel 191
Kudła Stanisław „Spencer” 100
Kukliński Wawrzyniec, ks. 12, 18, 21, 49
Kula Ewa 287
Kupczewski Mikołaj 304
Kupczyk Chil Mordka 181
Kupczyk Lejbuś 180
Kupferberg Fajwel 182
Kupferberg Izrael Dawid 181
Kupferberg Lejbuś 183
Kupferberg Załma 189
Kura Jan „Klucz” 91, 92, 101
Kutyła [Czesław] 158
Kwalwasser Izrael 178
Kwaśniewski Andrzej, ks. 300, 301
La Garde-Chambonas Auguste, hr. 44
Labuda Gerard 58, 62
Lancman Szlama 179
Langer Berek 190
Lasak Michał „Michał” 200
Lasteyrie Charles-Philibert de 41
Latusiewicz Irmin, o. 19
Laudon Herszel 185
Laudon Jankiel 183

- Laudon Rubin 184
 Lech Igor 304
 Lechowski Michał 22
 Ledóchowska Anna 15
 Ledóchowska Apolonia 13, 20
 Ledóchowska Helena Anna 13
 Ledóchowska Izabela Róża Marianna (Rozalia) 13, 20, 28
 Ledóchowska Julia z Ostrowskich 13
 Ledóchowska Karolina z Hulewiczów 13, 20, 47
 Ledóchowska Ludwika Apolonia 15, 26
 Ledóchowska Ludwika z Górskich 14, 15, 45
 Ledóchowska Maria Rozalia z d. Zakrzewska 13
 Ledóchowska Maria Teresa 12
 Ledóchowska Urszula 12
 Ledóchowski Antoni August 15, 25
 Ledóchowski Antoni Bartłomiej 13
 Ledóchowski Antoni Franciszek 13
 Ledóchowski Henryk 16
 Ledóchowski Ignacy Hilary, hr. 11–52
 Ledóchowski Jan Józef 13
 Ledóchowski Józef Jan 15, 20, 24, 26, 27, 31, 48
 Ledóchowski Józef Zachariasz 13
 Ledóchowski Julian 28
 Ledóchowski Julian Antoni 13
 Ledóchowski Mieczysław 13, 27
 Ledóchowski Tadeusz 13
 Ledóchowski Tymoteusz 13
 Legendre Adrien-Marie 40
 Lejtman Hena 178
 Lenartowicz Jan 75, 77, 78, 79
 Lenberg Zuroch 191
 Lenczner Chil 188
 Leszczyński Roman 75, 78
 Lewek Jerzy Joel 178
 Lewicka Ewa 288, 290
 Lewin [Julian] 161
 Lewkowicz Josek 179
 Lewkowicz Noech 189
 Lewkowicz Pinkus 179
 Lewkowicz Szymon 181
 Lewowicz Kałma 190
 Linde Samuel 42
 Lindenbaum Majer 187
 Linowski Aleksander Lech 121
 Lis Marek 290
 Lisowska Karolina 89, 308
 Litmanowicz Szlama 191
 Liwerman Lejzor 190
 Londner Izak 178
 Londner Lajb 181
 Lorenz Maksymilian „Katarzyna” 212
 Ludwikowski Stanisław 102
 Lustigman Ide 187
Łabędzka Barbara 239
 Łakomic Anna 294, 297
 Łazyngier Tobiasz 177
 Łęska Aleksandra 15
 Łubieńska Wiktoria 29
 Łubieński Franciszek 62
 Łubieński Leon 62
 Łuczak Wanda 235–238
 Łukasik Ryszard „Rozmaryn II” 103
Maciągowski Grzegorz 303
 Madelaine Joachim 40
 Madwied Szymon 188
 Magier Hersz 177
 Magier Józef 184
 Maj Konrad 279, 280, 287, 287, 288
 Majcher-Ociesa Edyta 173, 287, 289, 303, 304
 Majnbaum Moszek 180
 Majtlis Nuta 178
 Majtlis Rubin 190
 Makson Abram Majer 178
 Malcer Abram 182
 Malicki Franciszek „Kruk” 92
 Malinowicer Chuna 181
 Malinowicer Jakób 177
 Malinowski Feliks 69, 71, 74–76, 78, 81–83, 83, 86
 Mańkowski Aureli Bogusław 71
 Małach Icek 183
 Małczyński Edmund 116
 Małolepszy Eligiusz 288
 Mandel Jakób 180
 Mandelbaum Mendel 189
 Manela Jacheta 178
 Manela Szmul 190
 Manger Abram 191
 Mańkowski Aureli-Bogusław 83
 Marcinkowski Adam „Maks” 117
 Margulis Szmelka 187
 Markiewicz Moszek 182, 184
 Markowicz Lajb 185

- Markowiecki Jakób 184
Martyn Moszek 188
Massalski Adam 139, 287, 300, 308
Matusiak Anastazja 304
Mec Mania 188
Meciszewski Filip Nereusz 40
Mendelzon Dawid 182
Mendrowski Kiwa 181
Meryn Chaim Dawid 188
Meryn Gerszon 187
Meryn Lejbuś 182
Meryn Nuchym 188
Metera Piotr 152
Miączyński Atanazy Piotr 13
Michalczyk Anna 288
Michalska-Bracha Lidia 290, 297
Michałkiewicz Adam 225
Michałowski Tadeusz „Mały” 103
Miechacher Jakób Icek 191
Miechower Kałma 188
Miecznikow Ilia 72
Miedwied Jakób 191
Miedziński Icek 188
Mienicki Marian 69, 71, 73, 79, 83–84, 86
Miernik Grzegorz 288
Mikołaj I 15, 31
Mikołajczyk Józef „Marcin” 97, 98, 102, 105
Mikołajczyk Stanisław „Rozmaryn” 103
Mikusiński Korneli, o. 17
Milewski Tadeusz [Grabiwoda Tadeusz] 124
Minc Hilary 148
Mineyko Anna 47
Mirowski Gerszon 188
Mirowski Icek 186
Mirowski Judka Lajb 180
Moneta Berek 186
Morgenstern Johann Ludwig 46
Moriconi (Morykoni) Ludwik 15
Moriconi Teresa 47
Moszkowicz Joel 185
Moszkowicz Moszek 189
Mościcki Ignacy 57
Moucheron Frederik de 45
Mórawski Waclaw 71, 83
Mularczyk Józef „Ambroży”, „Róg”, „Żor”, „Józef Dembicki” 195, 199, 200, 201, 204, 206, 208, 210, 213, 215, 216
Mularczyk Kasper 195
Mularczyk Maria z Kellerów 195
Muller Johannes von 40
Mulsakowski Jan 20, 49
Muszyński Jan 92, 97, 99
Muszyński Rubin 189
Myszkowski Piotr 54
Myszkowski Zygmunt 54
- Najberg Szaja 183**
Najman Benjamin 184
Najman Dawid (krawiec) 178
Najman Dawid (rzeźnik) 183
Najman Isachar 182
Najman Lajb Rachnil 190
Najman Mordka Ber 184
Naparstek Fiszel 184
Naparstek Szymon 187
Napoleon I 27
Napoleon III 27
Narkowicz Liliana 54
Naruszewicz Adam 42
Niegosławski Alter 182
Niemiec vel Niemirski Kacper „Mir” 200
Niemojewski Józef 120
Niemojewski Konrad 120
Niesiecki Kasper 42
Niespodziewana Joanna 18
Niespodziewany Andrzej 11, 308
Niziński Chaim 178
„Norbutt” 95
Nowak Tadeusz „Zyza” 92, 94
Nunberg Abram 185
Nunberg Jakób 191
- Obertyński Czesław 92**
Obornik Henoch 188
Oettingen Urszula 290
Olavide Pablo de 42
Olczyk Antoni 126
Olczyk Stanisław „Garbaty” 105, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 129
Olszewski Daniel 300
Opler Icek 186
Opoczyński Izrael 191
Oronow Berek 180
Orzeł Abram 190
Ospara Łukasz 290
Ossoliński Jan Zbigniew 16
Ostrowski Stanisław 79
Ostrowski Tomasz 45

- Ostrowski Władysław 14
 „Oszczep” NN 200
 Owczarska Emilia 20
 Owczarska Karolina 20
 Ozdoba Jan Gromosław 171, 309
- P**alamedes Anthonio 46
 Palimąka Mieczysław „Dyplomata” 103
 Palimąka Władysław „Zbieg” 103
 Paliwoda Chaim Dawid 187
 Pałasz Izrael 187
 Pałucki Józef 31, 48
 Pannini Francesco 45
 Paszkiewicz Jan „Turysta” 103
 Pawlas Tadeusz 69, 74, 75, 76–79, 84–85, 86
 Pelczar Kazimierz 74
 Pelgrycht Benet 184
 Perel Lejzor 182
 Perlgrycht Fajwiś 190
 Perlgrycht Ojzer 185
 Perugino Pietro 45
 Peter Max 201
 Pęczkowicz Jakub 289
 Pfefer Izrael 190
 Pfeffer Jakób 183
 Piechowski Roman „Robert” 200
 Piekarski Michał 186
 Pielas Jacek 287, 291, 293, 295, 296
 Pieńkowski Eugeniusz 225
 Pierściński Krzysztof 289, 304
 Pietrzyk Paweł 271
 Piłsudski Józef 112
 Pinda Tadeusz „Makatka” 100
 Pinkus Berek 181
 Pinkus Hejnoch 179
 Pinkus Zelik 183
 Piotrkowski Chil-Fajwel 178
 Piotrowski Jan, ks. 290
 Piwko Josek 190
 Piwko Robert 291
 Piwnik Jan „Ponury” 97, 120
 Piwnik Lejbuś 177
 Plawes Szulim 178
 Plawner Abram 177
 Plawner Moszek Chaim 183
 Pleban Tomasz 303
 Pleszow Abram 188
 Pluta Józef 152
 Plutarch 40
 Płotek Hercka 189
- Płotek Izrael Jakób 180
 Płotek Lewek 177
 Poddębniak Franciszek „Natan” 104
 Pogorzelska Iwona 278, 282
 Połowniak Antoni 165
 Pomeranc Dawid Majer 182
 Popiel Hipolit h. Sulima 12, 24, 29
 Popiel Paweł 12
 Popoff Michel 40
 Poręba Szlama 179
 Pośnik Jan 151
 Potocka Danuta 296
 Potocki Jan 41
 Potok Abram Chaim 190
 Pozmantier Lajb 186
 Pozmantier Nata 189
 Pozmantier Samson 186
 Pozmantier Szmul 185
 Pozmantir Abram 184
 Pozmantir Chaim Dawid 184
 Pozmantir Nusyn 184
 Pozmantir Wolf 184
 Pótorak Icak 188
 Pótorak Lajb 185
 Prajzer Majer 188
 Preger Kałma 191
 Pryt Paweł 53, 303, 309
 Przechodznik Higiel 177
 Przemsza-Zieliński J. 172
 Przerowski Hersz Dawid 184
 Przybyszewski Stanisław M. 54
 Pszenica Szaja 189
- R**adek Stefan „Sęp II” 106
 Radek Zdzisław „Bolek II” 107
 Radziszewski Jan Edward 20
 Radziszewski Roman 22
 Radziwiłł Józef 60
 Rajch Herszlik (krawiec, 31 l.) 179
 Rajch Herszlik (krawiec, 33 l.) 179
 Rakowski Eljasz 180
 Rakowski Moszek 184
 Rechnic Jakób 185
 Rechnic Mendel 187
 Rembieliński Wiktor Łukasz 13
 Rembrandt 46
 Renz Regina 173
 Rettman Herszlig 182
 Ribera Jusepe de 46
 Róbszyc Benjamin 187

- Robszyc Icek 188
Rochencwajg Jakób Hersz 189
Rogowski Piotr 289
Romanow Michał Pawłowicz 15
Ropelewski Andrzej 201
Ropszyc Abram Jakób 181
Rosa Salvator 46
Rotenberg Abram 186
Rotenberg Abram Dawid 178
Rotensztajn Abram 186
Rotsztajn Lajb 180
Rouille Pierre 40
Rouy Charles 42
Rozenberg Chaim 189
Rozenberg Jakób 178
Rozenblum Szlama 180
Rozenblum Szlama Majer 177
Rozenchwajd Szaja 181
Rozenchwajg Szmul Hersz 188
Rozenes Jeremjasz 182
Rozenholc Jakób 184
Rozmaity Chil 181
Rudkowski Bolesław 188
Rudoler Alter 179
Rudoler Hersz Lajb 184
Rudoler Szmul 188
Rudziński Marian 120
Rudzyn Dawid 181
Ruisdael Jacob van 45
Russ Icek 178
Rutkowska Wiesława 247, 253, 265, 278,
281, 282, 284, 287, 293, 297, 304, 309
Rybiński Maciej 40
Rydz-Śmigły Edward 114
Ryll-Nardzewski Czesław 72, 73, 83
Rzepka Łukasz 290
Rzepnicka Otylia 304
Rzewuski Walery 25
Rzeźnicki Józef „Babinicz” 103, 105
- S**
Saint-Martin 40
Salis-Zizers Józefina 15
Saltarski [Stanisław] 160
Salwa Julia 304
Sander Abram 186
Sandomierski Izrael 177
Sarna Zofia 304
Sasal Kamil 279, 288, 291
Sawicki Emil 73, 83
Segau Abram 186
Seilern Maria 15
Seńkowski Michał 79
Serwińska Eugenia 92
Sidła Jerzy „Jur II” 106
Sienkiewicz Jadwiga „Osa” 102
Sikorski Radosław 303
Silewicz Maria 111
Siwek Hersz Lajb 181
Skalkowski Adam 62
Skrzypek Grzegorz 284
Sławiński Piotr 278, 280, 281, 282, 283,
284, 290
Słomski Józef 21
Smolcerz „Kacper” („Pierzyna”) 96, 97
Smulski [Julian] 159
Sobczyk Antoni 128
Sobierajski Wiktor „Czarny” 103
Sobierajski Witold 103
Socha Stanisław „Sokolik” 92
Sołtysiak Marian „Barabas” 105, 106, 207
Sowiński Zdzisław 69, 71–73
Spiegel Jan [Kozłowski Jan] 143
Spiegel Walenty 143
„Stach” 95–96
Starkiewicz 93
Starzewska Magdalena 63
Staszewska Justyna 291
Stawecki Marian 230
Stąpor Jan „Starka” 92
Stec Kandyd, o. 49
Stemplewski Mieczysław „Sergiusz” 103
Steyer Donald 253
Stryjer Rubin 178
Stryzewski Jan „Solny” 200
Sulima Onufry 12
Suszek Saul 182
Szabat Barbara 259
Szabat Zygmunt 259
Szadowiak Amelia 304
Szafir Abram 191
Szajer Rubin 184
Szajer Szymcha 186
Szajnfarberg Fiszel 187
Szajnic Naftula 190
Szczepaniak Antoni 247
Szczepaniak Halina z Brokowskich 247
Szeptycki Jan 58
Szer Icek Ber 184
Szer Kopel 186
Szerer Icek Moszek 189

- Szkonter Grażyna 289, 295
 Sznał Majer 181
 Szpigler Mordka 183
 Szpigler Moszek Josek 181
 Szpigler Szmul Aron 189
 Szpigler Wolf 186
 Szpiro Moszek 190
 Szpringer Abram 185
 Szprync Nachemja 182
 Szrajber Szlama 188
 Sztajnbrecher Chaim 189
 Sztajner Dawid 178
 Sztajner Herszel 190
 Sztajnic Mendel 178
 Sztajnic Szaftali 188
 Sztajnkeler Abram 182
 Sztatler Lola 186
 Sztattler Syma 179
 Szterner Szyja 190
 Sztrubel Abram 181
 Sztrubel Jakób 185
 Sztrubel Zysia 187
 Sztturner Chaim Majer 191
 Sztturner Kopel 187
 Sztzybel Herszl 190
 Szuch Rafał 20
 Szulimowicz Berek 188
 Szulzinger Abram 190
 Szulzyngier Kałma 182
 Szwajcer Moszek 186
 Szwajcer Szmul Majer 189
 Szwarc Szlama 189
 Szwarcbard Moszek 178
 Szwarcbaum Regina 188
 Szwarcberg Abram 186
 Szwarcberg Szajndla 190
 Szwarcfeld Załma 187
 Szwicer Lajzer Moszek 184
 Szwimer Chil Josek 189
 Szwimer Icek-Berek 177
 Szwimer Macheł 177
 Szwimer Mordka Lajb 179
 Szyjewicz Sandel 186
 Szykman Szlama 186
 Szylit Szmul 186
 Szymczyk Eliza 304
 Szymczak Leon 62
- Ś**ledź Stanisław 94
 Śliwka Józef 185
- Śliwka Szymon 187
 Ślusarczyk Edyta 289, 304
 Śmietana Henoch 181
 Świderski Hipolit „Jur” 118, 130
 Świt Zofia 304
- T**abacznik Szmul 187
 Tański Józef 116
 Tarchalski Mieczysław „Marcin” 119, 122, 125, 130
 Tarnowski Władysław 58
 Tomczyk Jerzy 202
 Torliński Leon „Kret” 198
 Trajman Moszek 178
 Traub Brajndla 178
 Tylec Piotr, ks. 291
 Tyszkiewicz Józef 57
 Tyszkiewicz Maria 57, 63
 Tyszler Hanin 21
 Tytko Stanisław „Irkurz”, „Tokarz” 91, 92
- U**bysz Jan 93
 Ubysz Józef „Sikora” 92, 94
 Ujazd Noech (rzeźnik) 180
 Ujazd Noech (krawiec) 190
 Ungier Jakób Szlama 180
 Urban Konstancja 304
 Urbanowicz Beata 173
 Urbański Krzysztof 172
 Utkowska Beata 287
- V**ernet Joseph 45
 Vouet Simon 45
- W**achowicz Agnieszka 155
 Wachowicz Franciszek 155
 Wachowicz Jan 155
 Wajblum Abram Szyja 179
 Wajnberg Moszek 21
 Wajnblum Zelik 190
 Wajner Gitla 177
 Wajnsztok Dawid 189
 Wajnsztok Szaja 190
 Wajsbort Chaim Wolf 185
 Wajsmark Rafael 185
 Wajssalc Josek 179
 Wakszlak Herszel 189
 Walsztat Fajwel 186
 Walter Franciszek 75, 77, 78
 Wałcerz Waclaw „Wulkan” 91

- Wandersman Jakób 187
Wanjtraub Icek 177
Warszawski Herszel 187
Warszawski Jakób 182
Wasserman Fajwel 181
Watenberg Icek 189
Wechter Abram 186
Weddecki Stanisław 31, 48
Weinryb Jakób 188
Werblan Andrzej 153, 162
Węder Alojzy 284
Wiech Stanisław 240
Wieczorek Maria 304
Wielopolska Alberta Maria 58
Wielopolska Maria Zofia 58
Wielopolska Zofia Maria 58
Wielopolski Aleksander 55, 56
Wielopolski Aleksander Erwin 54, 56, 57, 62
Wielopolski Aleksander Karol 57
Wielopolski Alfred 56, 57
Wielopolski Franciszek 55
Wielopolski Józef Stanisław 55
Wielopolski Zygmunt Andrzej 55, 56, 62
Wielopolski Zygmunt Konstanty 53–67
Wielopolski Zygmunt Maria 56
Wierzba Szlama Hirsz 179
Wierzbicki „Styk” 106, 107
Więckowska-Pięta Elżbieta 304
Wilkom Josek 187
Wincentowski Abe 182
Windhajm Moszek 178
Winter Josek 190
Winter Rubin 180
Wira Kazimierz „Wiarus” 90, 92
Wiseman Nicholas 44
Wiślicz-Iwańczyk Eugeniusz 145
Witczyk Henryk 301
Witowski Gerard 43
Witte Emanuel de 46
Wittek Franz vel Hans 201
Wize Josek 190
Właźlacki Walenty, ks. 24
Władysław Głowczyński „Gała” 92
Władysław Mikoajewski 225
Włodarczyk Magdalena 290
Wnuk Zukin 188
Wojarski Szymon 304
Wolańczyk Paweł 115
Wolf Kawa 21
Wolski Stanisław „Kostek” 92
Wołczyk Łukasz 288
Woronicz Jan P. 43
Woźnica Gecel 179
Woźnikier Szymon 186
Wójcicka Ewa 289
Wójcicki Marek 294, 297
Wójcicki Andrzej „Weygant” 91
Wójcik Paweł 304
Wulc Chil Szymon 190
Wulc Izrael Mejer 182
Wydrych-Gawrylak Marzena 259, 309
Wygnański Moszek-Joszek 183
Wygnański Szlama 183
Wygodzki Izak 179
Zajac Aron Józef 179
Zajac Tadeusz 225
Zajdman Lipa 189
Zaks Cherszlik 185
Zaks Ksyl 189
Zaks Lajbuś 185
Zaleski Antoni 243
Zambrowski Roman 143
Zanberman Wolf Aron 184
Zapała Jan „Rygiel” 103
Zarajczyk Aleksander 163
Zauberma Hersz 186
Zauberma Jakób 180
Zauberma Szlama 186
Zborowski Moszek 191
Zdeb Henryk „Rys” 103
Zdrodowski Franciszek 13, 31
„Zdzich” 103
Zelberowicz 154
Zelinger Abram 188
Zelmanowicz Abram 179
Zelmanowicz Josek 185
Zieja Angelika 296
Zieliński [Marian] 152
Zientarski Jan „Ein”, „Mieczysław” 199
Ziętarski Władysław „Kielich” 100
Zilberg Chil 190
Zilbergold Dawid 191
Zkas Dawid 182
Zoler Gerszon 191
Zuchter Majer 184
Zylberg Abe 183
Zylberg Efroim 180
Zylberg Lajb 185
Zyndorf Chemja 178

Zyndorf Szymon 184

Zytman Rubin 184

Żaboklicki [Bronisław] 154

Żołądek Paweł 193, 310

Żółkiewska Helena z Piotrowskich 194

Żółkiewski Antoni „Garbaty”, „Jog”,
„Lin” 194

Żółkiewski Kazimierz 194

Indeks miejscowości

- Baranów** 111
Bejsce 115
Bemowo k. Warszawy 228
Bereza Kartuska 129
Berlin 74, 77
Będzin 171–191
Białystok 152, 153, 276
Bobowa 303
Boryczówka 195
Brodnica 194
Brzeszcze 111
Brześć n. Bugiem 247
Budapeszt 77
Bukowsko 253
Busko 92, 160, 194, 195, 198, 201, 206, 209, 212, 214, 215, 217
Bydgoszcz 143, 253
- Chęciny** 276
Chmielnik 267, 303–305
Cieplice 197
Cieszyn 142
Chroberz 53, 54, 57, 58–62, 63, 64
Ciosowa 106, 107
Czarnomin 196
Czechowice-Dziedzice 111
Czechy k. Zduńskiej Woli 303, 304
Czeladź 111, 113
Czerwona Góra 104
Częstochowa 146, 147, 148, 150, 154, 196, 197
- Daleszyce** 91, 105, 277
Dąbrowa 111
Dąbrowa Białostocka 303
Dąbrowa Zielona 119
Dębiany 57
Dorpat 73
Doruchów 143
Drezno 55
- Firlej** 229
- Gałęzice** 104
Garwolin 86
Gdańsk 14, 64, 86
Gdynia 120
Głodno 196
Gniezno 243
Górki 47, 115
Górki Klimontowskie 11
Górki Szczukowskie 100
Gruchawka 106
Grudziądz 196
Grzybów Świętojański 243
- Hajsyn** 196
Hołowczyce 113, 114
Huta Szklana 276
- Jelenia Góra** 197
Jeżowe 268
Jędrzejów 92, 111, 124, 160, 194, 195, 198, 201, 204, 206, 209, 212, 214, 215, 217, 267
Jurkowie 47
- Kamieński k. Częstochowy** 196
Katowice 142
Kazimierza Wielka 58, 62, 156
Kazuń 222
Kielce 54, 120, 124, 89–108, 109, 113, 126, 132, 139–168, 193, 194, 195, 197, 198, 200, 201, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 214, 215, 216, 217, 222, 223, 224, 229, 230, 247–250, 253–258, 260, 265–286, 287–292, 293–297, 299–301, 303, 304, 305
- Kije** 303, 304
Kijów 194, 196
Klimontów 11, 12, 15, 17, 18, 20, 30, 48

- Kluczewsko 120
Konieczno 121
Konstantynopol 240
Końskie 152
Kostomłoty 95
Kostomłoty II 92
Koszalin 118, 143
Kozienice 147, 152, 158
Kozubów 57, 58, 60
Kraków 25, 29, 50, 63, 77, 162, 195, 196, 260
Krosno 142
Królewiec 14
Krzyżanowice 57
Książ k. Wałbrzycha 196
Książ Wielki 57, 58, 60, 63
Kuca Bałka 194
Kurzelów 120
- L**
Labiau 14
Lipno 106
Lublin 260
Lwów 148, 196
- Ł**
Łąck 235–238
Łączna 98
Łopuszno 103
Łowicz 86
Łódź 121, 129, 143, 152
Łubna 104
Łuck 194
- M**
Małogoszcz 303, 304
Masłów 268
Maubeuge 121
Miedziana Góra 105, 201
Mierzawa 57
Mierzęcice 223
Modlin 15
Monachium 15
Moskwa 142, 143
- N**
Nankin 37
Niewachłów 90, 91, 96, 99
Nieznanowice 110, 115, 118, 120, 124, 125,
133–134
Nowy Korczyn 148
Nowy Sącz 196, 197
- O**
Oblęgorek 92, 106
Odessa 194, 259
- Oleszno 120
Olkusz 197
Opacz 58
Opatów 194, 195, 267
Opoczno 152, 194
Opole 126
Ossolin 15, 44
Ostrowiec Świętokrzyski 96, 146
Oświęcim 92
- P**
Paryż 72, 73, 74, 77, 148
Petersburg 15, 72, 240
Pęchowo 17
Piaśtów 223
Pierzchnica 268
Pińczów 57, 147
Pionki 150, 223
Plinksze 54
Pokrzywianka 268
Poznań 155, 196
Przyłęczek 57
- R**
Radom 96, 126, 146, 147, 150, 152, 158, 160,
161, 222–230, 259
Radomsko 194
Ratyżbona 14
Równe 195, 196
Rudawa-Nieprovicze 57
Rząbiec 121
Rzeszów 267
Rzym 72
- S**
Sadków 222, 223
Samarkanda 148
Sandomierz 11, 17, 49, 147, 194, 195, 267
Sanok 196
Saratowo 72
Selichory 73
Sędziszów 200, 267
Skarżysko-Kamienna 92, 150, 277
Słomczyn 223
Słomniki 197
Słupia 120, 267
Sosnówka 197
Stara Słupia 268
Starachowice 96, 124, 212
Stopnica 92
Strachosław 303, 304
Studzianki 153
Suchedniów 111, 112, 276

Sułów 303
Szczaworyż 301
Szczecin 155, 222
Szydłów 303

Ślężany 117

Tarnobrzeg 77, 267
Tarnopol 153
Tokarnia 276, 303, 304
Tomaszów Mazowiecki 223
Toruń 194, 195, 247, 253, 276
Trembowła 195
Tuluza 148

Ujazd 44
Ułanowice 28

Warszawa 15, 28, 49, 56, 63, 70, 72, 74, 81,
86, 93, 94, 96, 100, 110, 133, 142, 143, 148,
151, 159, 163, 194, 196, 229, 277, 305
Warta 303, 304
Wiedeń 14, 72, 74, 77
Wilczyńska 303
Wilno 48, 69–88
Witkowice 77
Włostów 115
Włoszczowa 102, 117, 124, 125, 126, 132, 133
Wodzisław 267
Wola Świdzińska 120
Wolsztyn 196
Wołkowysk 113
Wólka Węglowa 63
Wsola 223, 226
Wrocław 126

Zajeziórze k. Samborca 12
Zakopane 86
Zalezianka 95, 97
Zamość 112
Zawady 86
Zdziary 268

Żakowice 259